

Nyelvtudományi Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI:

HAJDÚ PÉTER

LXXII. kötet 2. szám

Budapest, 1970

Nyelvtudományi Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

BERECZKI GÁBOR
HAJDÚ PÉTER
JUHÁSZ JÓZSEF
N. KAKUK ZSUZSA
KÁROLY SÁNDOR
KOVÁCS FERENC
LAKÓ GYÖRGY
RÉDEI KÁROLY
TAMÁS LAJOS

Felőlős szerkesztő:

HAJDÚ PÉTER

Technikai szerkesztő:

RÉDEI KÁROLY

A szerkesztőség címe:

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE
BUDAPEST V., SZALAY U. 10-14. V. EMELET

A kiadvány előfizethető
vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL,
Budapest V., Alkotmány utca 21.
Telefon: 111-010.

Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488,

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban,
Budapest V., Váci utca 22.
Telefon: 185-612.

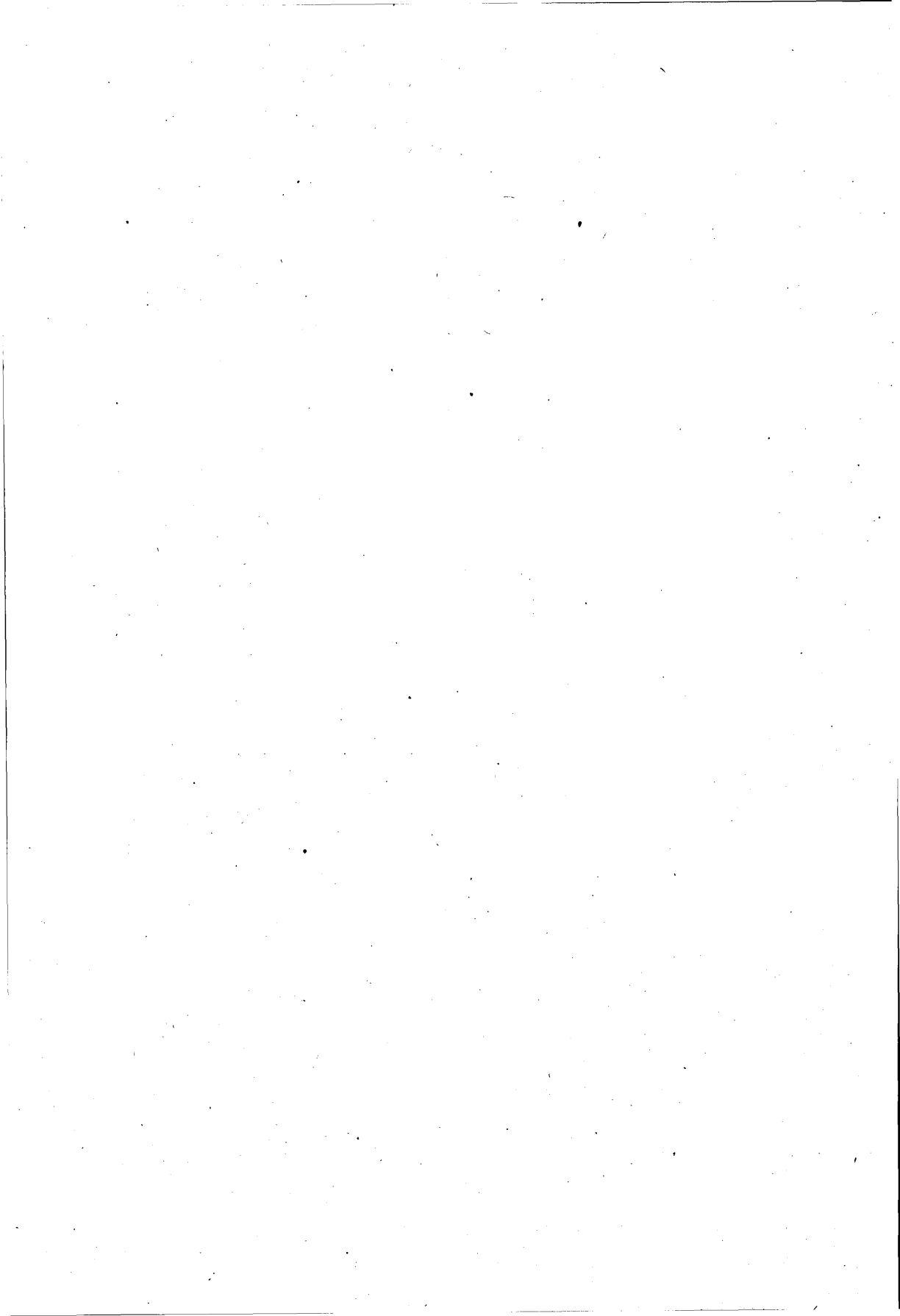
a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA
1. számú Hírlapboltjában,
Budapest V., József nádor tér 1.

és bármely postahivatalban.

Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Egyes példányok beszerezhetők a Budapest V., Bajcsy Zsilinszky ut 76. sz. alatti hírlapboltban.

Külföldön a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat bizományosai veszik át az előfizetést.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztályán (Budapest V., Alkotmány utca 21.).

Nyelvtudományi Közlemények

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
HAJDÚ PÉTER

HETVENKETTEDIK KÖTET

BUDAPEST
1970

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY

1950

RESEARCH REPORT

NO. 100

Irányzatok, tanulságok*

3.2. A sztálini cikkek hatása. Húsz évvel az emlékezetes cikkek megjelenése után is nyugodt lélekkel megállapítható, hogy nyelvészeink egyhangú lelkesedéssel fogadták a marrizmus elméleti tételeit megdöntő, tudománypolitikai egyeduralmát bíráló, „magas helyről” származó sorokat. A meleg fogadtatást nem a szuperlatívuszokkal teletűzdelt nyilatkozatok bizonyítják — mert ilyenek is voltak bőven, de azok a kor divatjának a szám-lájára irandók —, hanem az elsöprő többségnek az az egykori őszinte meggyőződése, hogy a sztálini cikkek alkalmasak arra, hogy kizökkentsék a nyelvtudományt a kátyúból, mivel fejlődésének legfőbb akadályát, az áltudományosnak minősült új tanítást elsöpörték az útból. Valóban, két évtized távlatából sem lehet letagadni a merev doktrinérsséggel, szemellenzős egysíkúsággal szemben meghirdetett sztálini formula lelkesítő hatását — amely a számtalan ünnepi és hétköznapi ülészak transzparenszeinek mindenkori jelszava lett —, miszerint „semmiféle tudomány sem fejlődhet és érhet el sikereket a vélemények harca, a kritika szabadsága nélkül”. (A szovjet nyelvtudomány kérdései [Marr-vita]. Budapest, 1950. 245.) A meghirdetett elvi-elméleti polémia szabadsága — amennyiben ez megvalósult volna — valóban igazi letéteményese, elvitathatatlan záloga lehetett volna a tudományos élet szabad fejlődésének, így előmozdíthatta volna a nyelvtudomány egyenes vonalú fejlődését is.²²

A vélemények konfrontációja, az elvek, elméletek szabad mérkőzése — ami a tudományos kutatómunka eredményességének elengedhetetlen feltétele — nem következett be a sztálini cikkek utáni időben. A cikkek egyes megállapításai, azok polemikus verete nem termékenyítette meg a kutatómunkát. Az önálló búvárlást az idézetek és hivatkozások garmadája helyettesítette. Megkezdődött és igen gyorsan nagy méreteket öltött az úgynevezett interpretációs irodalom, a „citológia”. Jellemző tünete ennek a magyarázóirodalomnak, hogy egy sztálini zárójeles megjegyzésre egész nyelvtanfelosztási elméletet igyekeztek felépíteni. SULÁN B. nyelvtanfelosztási kísérletéről van szó, amit két népes akadémiai ülésen (1953. április, 1953. szeptember) vitattak meg. (A beszámolót l. MNy 50: 1—17.)

Akár mennyire fontosak voltak is abban a korban a nyelv felépítmény- és osztályjellegéről elhangzott bíráló megjegyzések, ezek a nyelvnek csak

* Az első közleményt l. NyK. LXXII, 11—30.

²² Ma már jól tudjuk, hogy a meghirdetett szabad, polemikus légkör nem honosodott meg, azt is tudjuk, hogy miért nem honosodhatott meg.

egyik aspektusát érintették. Akármennyire igaz és régóta ismert igazságokat tartalmaznak is azok a sorok, amelyek „a nyelv jellemző ismertetőjelei”-ről szóltak (Marr-vita, 237—44), mindezek együttvéve sem merítették ki a nyelvi struktúra bonyolultságából fakadóan a legfőbb jellemző vonásoknak még csak a tézisszerű felvetését sem. Hogy csak egy — a modern nyelvészetben nem elhanyagolható — vonást említsek, a nyelv rendszerűségének még csak a gondolata sem merült fel ezekben a cikkekben. A nyelv és a gondolkodás viszonyáról szó esett bennük, az e téren vázolt sztálini gondolatokat azonban szintén többet idézték, fontosságát aláhúzták, de ezeken túlmenően a konkrét kutatómunka területén hosszú ideig nem történt jóformán semmi — legalábbis a hazai nyelvészeti irodalom tükrében nem. Ami kevés publikáció e téren nálunk napvilágot látott, az nem nyelvészek tollából született.²³

De ha már a példalózásnál tartunk, érdemes még két mozzanatra felhívni a figyelmet. Mind a kettő napjaink nyelvtudományának is fontos problémája. Az egyik a szemantika, a másik a formalizmus sztálini értékelése.

SZTÁLIN — feltett kérdésre — a szemantikáról így nyilatkozott: „A szemantika (szemasziológia) a nyelvtudomány egyik fontos része. A szavak és kifejezések értelmi oldalának komoly jelentősége van a nyelv tanulmányozása terén. Ezért a szemantikának (szemasziológiának) biztosítani kell a nyelvtudományban az őt megillető helyet” (i. m. 296). SZTÁLIN e helyen a szemantika szerepének túlértékelésétől, a vele való visszaéléstől óv csupán. Közismert dolog, hogy a hazai modern szemantikai kutatások csak pár éve folynak rendszeresen. A késés oka szintén ismert: a burzsoá szemantika fürdővizével együtt a nyelvtudomány egyik kedves gyereke is kiöntődött!

A formalizmusra vonatkozó kérdés így hangzott: „Sok nyelvész a szovjet nyelvtudományban észlelhető pangás egyik okának a formalizmust tartja . . . mi a formalizmus a nyelvtudományban és hogyan lehet leküzdeni?” (I. m. 299.) A válasz: „Marr és »tanítványai« formalizmussal vádolnak minden nyelvészt, aki nem fogadja el Marr »új tanát«. Ez természetesen komolytalanság és sületlenség. [Bek.] Marr a nyelvtant üres »formaságnak«, azokat az embereket pedig, akik a nyelvtani szerkezetet a nyelv alapjának tartották, formalistáknak tekintette. Ez már merő ostobaság. [Bek.] Azt gondolom, hogy az »új tan« szerzői azért fundálták ki a »formalizmust«, hogy megkönnyítsék harcukat ellenfeleik ellen a nyelvtudományban” (uo.; az én kiemelésem: K. F.).

Ha a nyelvtannak mint „a szavak ragozásának és a szófűzés szabályai gyűjteményének” (i. m. 239) az a megkülönböztető vonása, hogy „megadja a szavak ragozásának szabályait, amikor is nem konkrét szavakat, hanem általában szavakat minden konk-

²³ Önmaga helyett beszél az a tény például, hogy az 1949 őszén létrehozott Nyelvtudományi Intézet „profilját” megadó Szervezeti Szabályzat első helyén áll „A marxizmus—leninizmus alapján a nyelvtudomány elméleti, elvi módszertani kérdéseivel való foglalkozás”, ugyanakkor „Az Intézet kutatásainak fő irányá”-ban „az általános nyelvészeti kutatások folytatása” az utolsó helyre került (KIRÁLY P., A Nyelvtudományi Intézet húsz éve — Kézirat. 1969. 15). A nyelv és a gondolkodás mint kutatókérdés csak 1953-ban került be pótlólag az Intézet munkatervébe (i. h. 13), és csak 1970-ben [!] jelenik meg az Általános Nyelvészeti Tanulmányoknak az a kötete, amelyik ezzel a problémakörrel foglalkozik.

r é t s á g n é l k ü l t a r t s z e m e l ő t t ; m e g a d j a a m o n d a t s z e r k e s z t é s s z a b á l y a i t , a m i k o r i s n e m v a l a m e l y k o n k r é t m o n d a t o t t a r t s z e m e l ő t t . . . h a n e m á l t a l á b a n b á r m i l y e n m o n d a t o t , f ü g g e t l e n ü l e n n e k v a g y a n n a k a m o n d a t n a k k o n k r é t f o r m á j á t ó l ” (u o . ; a z é n k i e m e l é s e m : K . F .) , e g é s z e n m á s m e g v i l á g í t á s b a k e r ü l a n y e l v t a n i f o r m a , d e á l t a l á b a n a f o r m a l i z m u s k é r d é s k o m p l e x u m a i s . H a a z ú j t a n í t á s s z e r z ő i a z é r t a k a r t á k k í t ú z n i a f o r m a l i z m u s ö r d ö g é t a n y e l v t u d o m á n y b ó l , h o g y m e g k ö n n y í t s é k h a r c u k a t m i n d e n f é l e e l m é l e t i e l l e n f e l e i k k e l — t e h á t a h a z a i é s k ü l f ö l d i e l l e n f e l e k k e l — s z e m b e n i s , a z o n n a l k o n k r é t j e l e n t é s t k a p a „ f o r m a l i z m u s e l l e n i h a r c ” b í r á l a t a .

Úgy tűnik tehát, hogy SZTÁLIN sokkal toleránsabb volt mind a szemantikai kutatások, mind a nyelvtani forma, a nyelvtani szabályok tudományos kutatásának a megítélésében, mint az a magyarországi „lelkes fogadtatás” rezonanciájából megállapítható.

Mi megmaradtunk a modern nyelvészet SZTÁLIN előtti értékelésénél, mi továbbra is úgy gondoltuk, hogy „de Saussure és a strukturalisták elméletei csak regressziót tartalmaznak”, változatlanul meg voltunk arról győződve, hogy a marxista-leninista nyelvtudomány feladata „a polgári tudomány minden állításának határozott visszautasítása”, hogy „a nyelvtudományt teljesen új alapokra kell helyezni, mivel a marxista nyelvtudomány „élesen szakított a külföldi nyelvészettel”. Mi csak azt jegyeztük meg a sztálini írásokból, hogy „az összehasonlító-történelmi módszer, komoly hiányai ellenére, még mindig [!] jobb, mint Marr valóban idealista négyelemes analízise” (i. m. 247), mert ez az értékítélet felelt meg nyelvészeti iskolázottságunknak, éppen ezért lelkesen üdvözöltük a sztálini feladatmeghatározást, ami szerint „a nyelvészet fő feladata a nyelvfejlődés belső törvényeinek tanulmányozása” (i. m. 244). Mi ezt idéztük, mint „a marxizmus elméleti irodalmának igazgyöngyét” (NyK 52: 275), mint „márványba kívánczó megállapítások”-at (i. h. 278), mivel ez aranyfedezet lett „a múlt sínei”-nek rehabilitálására, mert csak ezeken juthatunk el az igazi tudományhoz.²⁴

Ha igaz az a fentebb már idézett megállapítás, hogy „Sztálin ismeretes nyelvészeti írásai . . . kivégezték a marrizmust”, akkor legalább olyan mértékben igaz az is, hogy azok közel egy évtizedre visszavetették az általános nyelvészet hazai fejlődését. A sztálini cikkek „nem mutattak a jövőbe, inkább megszilárdították — nálunk is — a hagyományos nyelvészet féltékeny uralmát” (ÁNyH. 19), ugyanúgy, mint a Szovjetunióban. „A szovjet nyelvészet az 1950-ben lezajlott nyelvészeti vita után elvetette N. J. Marr elméletét, de ez nemegyszer azzal járt együtt, hogy nyíltan visszatértek a XIX. század vége és XX. század eleje komparatistáinak elméleti nézeteihez, és kritika nélkül elfogadták őket. Az alapjában véve helyes

²⁴ „Aligha tévedünk, ha azt olvassuk ki Sztálinból, hogy a múlt robbantása nem okvetlenül a jövőt építi a tudományban sem [mindenféle forradalmi változás, „robbanás” tagadása?!], és hogy a múlt »sínei« megfelelő váltók és kitérők beiktatásával jó úton vezethetnek az igazi tudomány felé” (MNy 46: 195). Olyannyira ezek a sínek minősültek a mennyországba vezető egyedüli helyes útnak, hogy még 1956-ban is — a leíró nyelvtan vitás kérdéseivel foglalkozó tanácskozás elnöki zárszavából — a leíró szemantika lehetősége kétségesnek vagy legalábbis problematikusnak tűnt: „Nagyon érdekel, hogy a jelentéstannal mire lehet jutni leíró szempontból” (I. OK. 9: 381).

harc a tudományos hagyaték nihilista kezelése ellen, mely N. J. Marr követőire jellemző volt, sok esetben oda vezetett, hogy alaptalanul kanonizálták a XIX. század végi, különösen hazai tudósoknak nemcsak általános nézeteit, hanem még konkrét tudósoknak nemcsak általános nézeteit, hanem még konkrét történeti tételit is” — olvasható az egyik szovjet vitaanyagban. (A nyelvtudomány elméleti kérdései. I. OK. 16: 361.) Korántsem az következett be a szovjet nyelvtudománynak a cikkek utáni átalakulásában, amire ZSIRAINAK 1950-es értékelése alapján következtetni lehetett. ZSIRAI akkor — többek között — ezt mondta: „Sztálin a Marr-iskola hibájából zsákutcába jutott szovjet nyelvtudomány helyzetének kritikai vizsgálata során, főleg az általános nyelvtudomány alapvető elméleti kérdéseit: a nyelv lényegére, eredetére, fejlődésére, társadalmi funkciójára vonatkozó tantételeket fogta vallatóra és rostálta meg a dialektikus materializmus tisztító tüzeiben” (I. OK. 1: 41; az én kiemelésem: K. F.). A „XIX. század végi általános nyelvelméleti nézetek és egyes kutatók akkori konkrét történeti nézeteinek” a felélesztése nem volt alkalmas talaj a Szovjetunióban sem az általános nyelvelméleti kérdések újrafogalmazására, és ennek alapján történő továbbfejlesztésére (I. I. OK. 16: 361).

A „Sztálin teremtette fordulat” nem termékenyítette meg a hazai nyelvtudományi gondolkodást, nem mélyítette el a nyelv nagy, átfogó kérdéseivel való foglalkozást, nem szilárdította meg a marxista nyelvtudomány hadállásait, mivel hatásában a régebbi nyelvmagyarozási elvek és módszerek (historizmus — komparativizmus — pozitívizmus) számára nyitott zöld utat mind a kutató-, mind pedig az oktatómunkában. „Mi, nyelvészek SZTÁLIN fejtegetéseinek tanulmányozása után, sőt éppen ennek következtében fontosnak tartjuk a történeti nyelvtudománynak nem halmozását (FOGARASI), hanem súlyos mértékben való érvényesítését, mégpedig nemcsak a tudományos vizsgálgóds rezervációiban, hanem a felső, közép, sőt valamennyire az alsó oktatás területén is” — hangoztatta PAIS D. „Mit tettünk és mit tegyünk a nyelvtudomány ügyében a Sztálin teremtette fordulat után?” című programadó előadásában, amely az Akadémia I. és II. osztályának együttes ülésén hangzott el egy évvel a sztálini írások megjelenése után, 1951. június 29-én (AkÉrt. 58: 374–83; i. h. 377).

A Sztálin teremtette fordulat lényege tehát a nyelvtudományi „ancien régime” restaurálása, s így nem vezethetett a magyar nyelvtudomány megújítására. Hogy ez a fordulat a magyar nyelvtudomány szemléletében, módszereiben, tematikájában mit jelentett, milyen eredményeket mutatott fel a Sztálin felvetette általános nyelvészeti kérdések kidolgozásában, arról egyértelműen vallanak SÜLÁN BÉLÁNAK PAIS D. „A magyar nyelvtudomány időszerű kérdései” című előadásához kapcsolódó hozzászólásából az idevágó részek: „Sztálin elvtársnak a nyelv fogalmáról, a nyelv és a gondolkodás kapcsolatáról, a nyelv hatalmas társadalmi szerepéről szóló tanítása nem vezethetett nyelvtudományunk megújítására, az idealista, burzsoá befolyások leleplezésére és felszámolására, az általános nyelvészeti kérdések iránti érdeklődés felkeltésére és fokozására és a kérdéseknek a marxizmus — leninizmus alapján való tanulmányozásának kifejlesztésére” (I. OK. 4: 82). Ez így igaz! A marrizmus idealizmusának sztálini bírálataból kisarjadt új helyzet, a historizmus „feltékeny uralmá”-nak visszaállítása folytán a történeti nyelvészet legfőbb ideológiai gyengeségének, idealizmusának a talajáról nehezen is lehetett volna

az idealista nyelvelméletek ellen eredményesen küzdeni. Nem lehet érdemben bepanaszolni az ördögöt a saját öreganyjánál!

A hazai nyelvtudomány gyakorlatában, sajnos, nem „vált élő valósággá az a jelszó, hogy minden tudomány, így a nyelvtudomány is, csak a történelmi materializmus alapján állva s a materialista dialektika módszerét alkalmazva ismerheti fel vizsgálata tárgyával kapcsolatban a teljes igazságot” — amint ezt az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának vezetősége 1952. július 14-én tartott ülésén hozott határozata magabiztosan állította (AkÉrt. 59: 231).

Molnár E. „remarrizálási” kísérlete²⁵ és az ezzel kapcsolatban kialakult polémia (NytudÉrt. 5) még inkább tömörítette a hazai nyelvészeket a historizmus—komparatizmus és a pozitívizmus talaján.

Ez a talaj nem volt alkalmas arra, hogy belőle a nyelv legátfogóbb, elvi—elméleti kérdései iránt az érdeklődést táplálja. Mert akármennyire igaz is az a megállapítás, miszerint a pozitívizmus „meggátolta, hogy az idealista áramlatok, no meg a hazai turanisták egyetemeinken sikereket érjenek el... a felszabadulás után a marrizmus próbálkozásainak [passzív] visszautasításához adott erőt” (ÁNyStNjy. 13), ez csak féligazság! Az igazság másik fele az a sajnálatos tény, hogy az ezen a platformon álló „nyelvészeinkben, régiekben s újabbakban egyaránt, nem volt meg az elméleti kérdések iránti érdeklődés, legalábbis nem abban a mértékben, hogy alapvető művek megírására vállalkozhattak volna” (Nyr. 74: 330). A nyelvészeti gyakorlatot irányító, nézőpontját, magyarázó elvét megszabó elmélet sajátos „magyarázása” az a mód, amely az elmélet hiányát a gyakorlattal kívánja helyettesíteni: „a helyes és hasznos elmélet alapjaiban a gyakorlatban van, de mindenestre a gyakorlaté r t van” (I. OK. 3: 19). A mondat második felével minden fenntartás nélkül egyet lehet — és kell is — érteni, az elsővel annál kevésbé. Az általános elméleti kérdésekkel való intenzív foglalkozást nem pótolhatja az általános etimologizálás, akármennyire is elismerjük jelentőségét! Az a megállapítás tehát, amely szerint „Nem túlzunk, ha azt mondjuk, az etimológia mindenben benne van, de viszont a z etimológiában is minden benne van” (i. h. 31; az én kiemelésem: K. F.), erősen vitatható túlzásnak tekintendő.

Nem véletlen jelenség tehát, hogy az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának vezetését sem elégítette ki ez a gyakorlat, és 1952. július 14-i ülésének határozatában felhívta a figyelmet az elvi—elméleti kérdések vizsgálatának a fontosságára, de nem kielégítő voltára is. „A nyelvtudósokban nőtt az érdeklődés és fogékonyság az elméleti kérdések, az általános nyelvészeti tanulságok bűvárlata iránt. Kár, hogy a szélesebbkörű nyilvánosság előtt — például nyomtatásban — ennek egyelőre nem mutatkoznak megfelelő nyomai” (AkÉrt. 59: 231). A II. Országos Magyar Nyelvész-kongresszus (1952. november 14—16.) határozatai sem elégedettek a hazai általános nyelvészet helyzetével: „Meg kell állapítanunk azt is, hogy nyelvtudományunknak még mindig egyik fő fogyatékos s a g a az elméleti kérdések és általában az általános nyelvészet elhanyagolása” (I. OK. 4: 533; az én kiemelésem: K. F.). A III.

²⁵ MOLNÁR E, Sztálin nyelvtudományi cikkei és a történettudomány (TársSzemle 1951. 2. sz.), majd az I. OK. 1: 53—66-ban közölt vitacikkek és A magyar nép őstörténete. Budapest, 1953.

Országos Magyar Nyelvészkongresszus (1954. november 11–13.) foglalkozott első ízben — súlyának megfelelően — a hazai általános nyelvészet problematikájával. A referátumot tartó TAMÁS L. idézi a II. kongresszus határozatának idevágó, elmarasztaló megállapítását, majd így folytatja: „nem kétséges, hogy előző kongresszusunknak ez a megállapítása lényegében megmarad igaznak mind a múltra, mind pedig a jelenre nézve” (ÁNyStNyj. 9), sőt ezt is hozzáfűzi: „még mindig nem látjuk tisztán, hogy mi a marxista nyelvtudomány” (uo.). Az Akadémia 1954. évi közgyűlésén a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály beszámolója — a nyelvészeti kutatások általános nyelvészeti megalapozottságának hiányáról szól, és azt az általános nyelvtudomány elmaradottságából vezeti le: „Általános nyelvészeti érdeklődésnek csak kevés kutató adta tanújelét” (I. OK. 6: 6), továbbá: „Nyelvészeti tanulmányaink általános nyelvészeti megalapozottságának hiánya általános nyelvtudományunk elmaradottságából önként adódik” (i. h. 13).

Ilyen és ehhez hasonló elmarasztalások — egészen az ötvenes évek végéig — a legkülönbözőbb fórumokon elhangzottak. Ez alól az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya 1955-ös akadémiai közgyűlési beszámolójának idevágó része kivétel: „Bárczi G. elvtárs e munkája [Bevezetés a nyelvtudományba. Budapest, 1953, 1955²] világos cáfolata annak a még mindig hallható panasznak, hogy a magyar nyelvészek elhanyagolják az általános kérdések, az elvi szempontok tárgyalását” (I. OK. 7: 197). TAMÁS L. a beszámoló vitáján túl szépnek minősítette ezt az értékelést. Szerinte „ez a kép így feltétlenül hamis” (i. h. 214). Hozzászólása további részében érzékelhető ideológiai színvonalkülönbséget állapított meg a nyelvészek és az irodalmárok között, az utóbbiak javára,²⁶ és hangsúlyozta, ha a beszámoló értékelését elfogadják, akkor „olyan önelégültségbe ringatnók magunkat, amely inkább fékje a haladásnak, mint előre lendítője” (uo.). TAMÁS őszinte kritikája nem talált megfelelő visszhangra ezen a vitán. PAIS D. — a maga módján — így reagált TAMÁS bírálatára: „Az ő [Tamás] hozzászólását különösen mint személyes önkritikát tartom igen sikerültnek. Kár, hogy hozzászóló kollégám ezt a mozzanatot elfelejtette kidomborítani” (i. h. 221). Ez a, nem minden személyeskedéstől és gúnytól mentes „oldalvágás” természetesen mit sem változtatott a tényeken. Csak egy évvel később, az Osztály beszámolójában tették ezt szóvá, „ad hominem argumentálás”-nak és „elvi hibá”-nak minősítve Pais „polémiaját” TAMÁSSAL (I. OK. 9: 262). BÁRCZI G. vitatkozik ugyan az 1956-os osztálybeszámoló általános nyelvészetünket elmarasztaló megállapításával. „Az általános nyelvészeti fejtegetéseket sokszor éppen a legjellegzetesebb nyelvtörténeti vagy szinkron [!] tárgyú tanulmányok tartalmaznak [!]” (i. h. 268), bár azt ő is elismeri, hogy „várható lett volna nagyobb szintézis, amely határozottabban és részletesebben szembenézne azzal a kérdéssel, hogy miben áll tehát a marxista nyelvtudomány” (uo.).

3.3. A hazai nyelvtudomány válsága. Az SzKP XX. kongresszusa dokumentumainak megismerése, az elméletellenes dogmatizmus

²⁶ Ezt a véleményét már 1954-ben, a III. nyelvészkongresszuson tartott referátumában is kifejtette: „Úgy vélem, a filozófiai alap elsajátítása és ennek tudományos gyakorlatunkban való alkotó alkalmazása terén természettudásaink, történéseink, irodalmáraink, filozófusaink előbbre jutottak, mint mi [,] nyelvészek [,] s ez nem utolsó sorban annak tulajdonítható, hogy az elméleti kérdéseket viszonylag kevésbé hanyagolták el” (ÁNyStNyj. 14).

napfényre kerülése és az elkövetett politikai hibák feltárása súlyos megrázkódtatásokkal járt hazánk társadalmi, politikai, de tudományos élete szempontjából is. Ez a folyamat különösen érzékenyen érintette a magyar nyelvtudományt: az örök elméleti igazságnak deklarált sztálini nyelvtudományi tézisek egyik pillanatról a másikra saját fonákjukra fordultak, a szuperlatívuszokat máról holnapra a teljes tagadás megbélyegző „sztálinizmus”-a, könyörtelen anatómája váltotta fel. Amire még tegnap esküdtek, azt ma teljes mértékben elvetették.

A kialakult helyzetben nem az volt a lényeges, hogy mi helytálló és mi elvetendő a sztálini tézisekből, hanem az a sommás értékelés, ahogyan a „sztálinizmus”, a személyi kultusz korszakának elméleti-ideológiai állapotát „magyarázták”, és ami még sokkal súlyosabb, ezt a „magyarázatot” szovjet tudományra s ezen belül főleg a marxista—leninista nyelvtudomány egészére kiterjesztették. Az ellenforradalmi események felszított légkörében, az ideológiai és politikai hisztéria folytán olyan helyzet állt elő, hogy mindazok, akik korábban — helyesen vagy helytelenül — a marxista—leninista nyelvelmélet meghonosításáért küzdöttek, az értékítéletek hirtelen metamorfózisa következtében persona non grata-vá váltak, akiknek „tetteikért” felelniök kellett, egyiküket-másikukat időlegesen el is távolították munkahelyéről.

Mindez rendkívül súlyos következményekkel járt! Az ellenforradalom fegyveres leverése után bekövetkezett gyors politikai konszolidáció ellenére az „agyak konszolidálása”, az elméleti zűrzavar felszámolása még jóideig váratott magára! Különösen vonatkozott ez a társadalomtudományokra, ezen belül is főleg a nyelvtudományra!

Az az elbizonytalanodási folyamat, amelynek első nyomai már az Akadémia 1954-es közgyűlésén, a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály beszámolójában is tükröződött,²⁷ az ellenforradalom alatti és utáni időszak magyar nyelvtudományának teljes ideológiai dezorientálódásává fokozódott! A marxizmus nyelvtudományi meghonosítására vonatkozó erőfeszítések és fiaskók, a „polarizált citatológiai” megrendítették nyelvészeink többségének bizalmát az elvi-elméleti munka eredményességét és — mondjuk ki nyíltan! — a marxista nyelvtudományt illetően is! A látványos — és nem minden elvi megrázkódtatástól mentes — éles fordulatok, az idézetek és ellenidézetek pörölycsapásai valóban nem kedveztek az elméleti munka meghonosításának és elterjedésének. Ez is hozzátartozik az igazsághoz! A teljes igazság viszont az, hogy helytelenül értelmetük a marxizmusnak a nyelvtudományban való alkalmazását! Azt hittük, hogy a klasszikusok egyes, a nyelvre vonatkozó megállapításainak idézgetésével, azok interpretálásával eleget tettünk az idevágó követelményeknek. Hányszor deklaráltuk az alkotó marxizmus követelményét, ugyanakkor hányszor merevítettünk dogmává

²⁷ „A nyelvtudomány területén nem eléggé tisztázott a marxista nyelvtudomány fogalma. Egyes megnyilatkozások egyoldalúságukkal sajnálatos módon inkább növelik a bizonytalanságot, semmint hozzájárulnának a kérdés tisztázásához” (I. OK. 6: 9–10). Az 1956-os beszámoló viszont már a polgári irányzatok fokozódó térhódítását, „az idézések helycseréjét” teszi szóvá: „... még mindig nem egyértelmű a személyi kultusz, a dogmatizmus elleni küzdelem módja... a kiszorított sztálini idézetek helyét más idézetek foglalják el, a Sztálin-idézetek megfellebbezhetetlenségével, vagy eltűnnek a marxizmus klasszikusainak nevei [,] s helyüket szerény következetességgel a polgári tudomány nevei töltik be” (I. OK. 9: 246).

egy megállapításokat! Hányszor meghirdettük a vélemények szabadságát, polemikus konfrontációjuk elengedhetetlen szükségességét ugyanakkor hányszor „vitatkoztunk” megbélyegző címkek kölcsönös adományozásával! Hányszor ítéltünk — mégpedig a megfellebbezhetetlenség igényével — summásan egyes elméletek és irányzatok fölött, ahelyett, hogy tüzetesen tanulmányoztuk és alapos, elvi, marxista bírálatban részesítettük volna őket! Pedig ezt követelte volna meg a marxizmus alkotó alkalmazása tudományunkban. Erre a következtetésre kellett volna jutnunk a marxista gnoszológia, a tudományok fejlődésének kontinuitása, dinamizmusa, a tagadás tagadásáról meghirdetett — de a tudományos gyakorlatban sokszor mellőzött — nézeteink alapján is.

Az egymást viszonylag gyorsan váltó és tagadó izmusok mindegyikéről azt hittük, hogy a marxista nyelvmagyarázat teljességét nyújtja — ez már az izmusok természetrajzából adódó következmény —, és mindegyikről kiderült, hogy nem alkalmas a nyelvi struktúra bonyolult szinkrón és diakrón mozgásformáinak a feltárására.

Mindezek a próbálkozások elméletficamító buktatókká váltak, ideológiai elbizonytalanodást eredményeztek még azokban is, akikben megvolt az igény a marxista elviségre és a dialektikus vizsgálati módszer alkalmazására. Ez az elbizonytalanodás csak az elméleti indifferentizmus malmára hajtotta a vizet, és mindenfajta általános nyelvelméleti igénnyel fellépő irányzatnak — tehát a modern nyugati irányzatoknak is — az elutasításához vezetett. „Ilyen módon nem értettük meg — írja TELEGDI Zs. 1969-ben —, hogy ha valóban érvényesíteni akarjuk a marxizmust a nyelvészetben, egyik legfontosabb teendő: elsajátítani alkotóan és kritikusan azt, amit ez a tudomány [strukturális] vitathatatlan történeti és társadalmi korlátai között elért, és — ha más megfontolásokból is — csatlakoztunk »konzervatív« kollégáinkhoz [tehát az újgrammatikus fogantatású pozitívizmushoz] tudományunk újabb irányzatának elutasításában” (ÁNyH. 19).

Az a rendkívül paradox helyzet alakult ki tehát felszabadulás utáni nyelvtudományunkban, hogy SAUSSURE-t és elméletének utóéletét egyes marristák fentebb már említett elmarasztaló bírálata (l. a 18. sz. jegyzetben idézeteket) alapján, a marrizmust viszont a sztálini tézisekre támaszkodva, a sztálini téziseket pedig a „sztálinizmus” megbélyegzésével utasítottuk el. Maradt tehát mint platform „a nyelvhez való ragaszkodás viszonylag egészséges »földhözragadtsága»” (l. fentebb), annak ellenére, hogy ennek a földhözragadtságnak legfőbb elméleti gyöngéjére BÓKA L. is — már 1954-ben — rámutatott. (L. a 8. sz. jegyzetben idézeteket.)

Mindezeknek legsúlyosabb következménye az volt, hogy nyelvtudományunkban meggyengültek a marxizmus hadállásai, bekövetkezett a „szemérmes marxizmus” korszaka, ami — némi megszorításokkal — napjainkig tartóan nehezítette a helyes nyelvszemlélet kialakulását, mivel újabb egyoldalú nyelvléírás, nyelvmagyarázat elterjedésének a lehetőségét teremtette meg.

4. Új utak keresése. A marxista igényű — vagy legalábbis marxistának vélt — nyelvmagyarázási elvek ki nem elégítő volta a marxista elviség fokozatos háttérbe szorulását, a pozitívizmus újabb előtérbe kerülését eredményezte. Az ellenforradalom leverése utáni elméleti-ideológiai zűrzavar viszonylag hosszú ideig tapasztalható volt hazai nyelvtudományunkban; három évig fel sem merült az elméleti frontok tisztázásának a szükségessége,

a kritikai légkör megteremtésének a követelménye. Mindezek folytán, továbbá nyelvtudományunk „örökölt fogyatékossága, az elméleti kérdések elhanyagolása” (I. OK. 16: 221) következtében az általános nyelvészeti válsága egyre mélyült, enyhébb megfogalmazásban „az általános nyelvészet helyzete a legutolsó évekig alig változott” (i. h. 222).

Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a külföldi nyelvtudományban az új kutatási módszerek (matematikai nyelvészet, a kibernetika eredményeinek nyelvtudományi felhasználása) meghonosodásának következtében, újból perbe fogták a nyelvtudomány státusát, felújították a schleicheri kategorizálási kísérletet, miszerint a nyelvészet „inkább a természetről szóló tudományok, mint az emberről szóló tudományok sorába tartozik”,²⁸ kikerekedik a kép: az általános nyelvészet újabb tehertétellel, a nyelvtudomány hovatartozásának kérdésességével „gazdagodik”.

Az elméleti megrekedtségből való kibontakozást két úton keresték.

Az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának az 1959-es közgyűlésen elhangzott beszámolója a marxista szellemű bírálat — és egyáltalán a bírálat — fokozását sürgette,²⁹ mások viszont az addig ideológiai sorompókkal csaknem teljesen elzárt új nyugati irányzatok megismerésétől és a hazai nyelvtudományi gyakorlatban való alkalmazásától várták az általános nyelvészet megújulását.³⁰

4.1. A modern irányzatok adaptációja. Az osztály beszámolójának és TELEGDI hozzászólásának idézett részei egy igen sajtóságos polémiát váltottak ki, a magyar nyelvészek zöméből a polarizálódásához vezettek, és sajtóságos alternatívák felállítását eredményezték. Az egyik tábor alternatívája: vagy a deklarált marxista elviség, vagy behódolás a nyugati polgári ideológiai áramlatok talaján született strukturalizmusnak (I. OK. 18: 113). A másik tábor viszont így fogalmazta meg a lehetőségeket: vagy elfogadjuk és kutatómunkánkban meghonosítjuk „a nyelvtan alapvető módszerét, a formális elemzés”-t (i. h. 17), a következetes szinkron vizsgálati módszert, és „egy jottányi engedményt” sem teszünk a tartalmi vizsgálódásoknak és a diakronikus szemléletnek (i. h. 54), vagy megrekedünk provinciális elmaradottságunkban.

²⁸ „... semble rattacher le langage aux sciences de la nature plutôt qu' aux sciences de l' homme.” (E. BENVENISTE, Bulletin de la Société de Linguistique de Paris — 1957 — 58. t. 53. fasc. 2. p. 19, l. még J. WHATMOUGH, Language. A Modern Synthesis. London, 1956.)

²⁹ „Semmiképpen sem lehetünk megelégedve nyelvtudósaink s így a Nyelvtudományi Intézet dolgozói zömének marxista elviségével . . . nyelvtudományunk köréből — sajnálatos módon — szinte hiányoznak az elvi jellegű viták, hiányzik a marxista szellemű bírálat, sőt a bírálat” (I. OK. 16: 203). Nyilván e helyzet megváltoztatását elősegítendő közölte le az osztály a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Irodalmi- és Nyelvi Osztályának közleményeiben (1959. 3. sz.) megjelent állásfoglalást a nyelvtudomány hovatartozását illetően: „A marxista nyelvtudomány szerint nem vonható kétségbe, hogy a nyelv a sajátosan társadalmi jelenségek közé, [!] és a nyelvtudomány ennek megfelelően a társadalomtudományok közé tartozik. Sőt mi több, ez a tétel a marxista nyelvtudomány számára axióma jelleggel bír” (i. h. 363).

³⁰ Elsőként TELEGDI Zs. állásfoglalása említhető, aki az említett osztálybeszámoló vitáján a kiutat — egyebek között — az alábbiakban jelölte meg: „Elsősorban a strukturális analízisre gondolok és a [!] vizsgálódásainak arra a komplexumára, amelyet »matematikai nyelvtudomány« néven emlegetnek” (i. h. 222). Ugyanebben a hozzászólásában az általános nyelvészet tárgyának minősítette a nyelvtudomány filozófiai aspektusának a kutatását is (i. h. 223). A hangsúly azonban az „elsősorban”-nal kezdődő megállapításra helyeződött!

Ma már világosan látjuk, hogy mindkét alternatíva helytelen volt, a polarizációt mindkét tábor merevsége, egyoldalúsága váltotta ki és mélyítette el. A kibontakozást csak nehezítette, hogy ez a két táborra szakadás éppen az úgynevezett strukturalista vita³¹ alkalmával állt be és mélyült el, ahelyett, hogy ez a vita hozzásegített volna a frontok, az elvek és a módszerek tisztázódásához, ahogyan ez az előzmények után várható lett volna. Mert a hazai előzményekhez hozzátartozik ANTAL L. 1958-ben írt ismertető jellegű cikke is, ahol a strukturalizmusról ez olvasható: „A strukturalizmus összefoglaló elnevezése mindazoknak a nyelvszemléleti irányzatoknak, melyek a nyelvet jelek zárt rendszerének tekintik, s vallják, hogy az egyes jel, illetve jelkategória értékét annak a rendszer egészében elfoglalt, meghatározott helye szabja meg” (Nyr 82: 94). Ezzel a strukturalizmus-fogalommal — az ötvenes évek vége felé — igazán meg lehetett volna barátkozni. Igaz az is, hogy ez a strukturalizmusnak a prágai válfajára vonatkozik, amely még nem nagyon távolodott el SAUSSURE gondolataitól, de az is igaz, hogy ugyanabban az évben egy másik ismertető cikk a dán és az amerikai válfajról is megemlékezik (i. h. 461). A teljes igazság viszont az, hogy az új irányzat hazai képviselői a strukturalista vitán a külföldön akkor már meghaladott bloomfieldi formális-fizikalista, vulgáris materialista amerikai irányzatot igyekeztek népszerűsíteni,³² és ahogyan ez már a tudománytörténetben megszokott jelenség, azt az egyedüli nyelvmagyarázási elv rangjára igyekeztek emelni.

Igaza volt tehát az „ellentábornak”, amikor ezt a platformot és általában a különféle strukturalista irányzatok idealista elméleti alapjait bírálta, de abban tévedett, hogy a strukturalizmust mint filozófiai rendszert fogta fel, és így az egészet „a marxista nyelvtudomány számára megemészthetetlen”-nek tartotta (I. OK. 18: 113), annak ellenére, hogy elismerte: „a marxizmus természeténél fogva képes befogadni minden olyan módszert, amely a valóság megismeréséhez valamivel közelebb vitt” (uo.). Senki és semmi nem kényszerítette a strukturalistaellenes tábor képviselőit arra, hogy a különböző irányzatok filozófiai alapjainak a jogos bírálatával együtt felhasználható módszereit is elvessék!

Mert abban — úgy gondolom — igazuk volt a strukturalizmus hazai képviselőinek, hogy hevesen küzdöttek az új módszerek megismeréséért és elterjesztéséért, mert az már 1961-ben is bebizonyosodott, hogy a nyelvi struktúra formális viselkedésének a vizsgálata eredményes eljárás. A nyelv olyan aspektusára hívja fel a figyelmet, amelyet a korábbi vizsgálatokban elhanyagoltak. Az megint más dolog — és ebben tévedtek —, hogy ezt a vizsgálati módszert a nyelvtudomány teljességének, a nyelvmagyarázás (nyelvleírás) egyedüli járható útjának tartották.

Az érvek és ellenérvek felsorolását még lehetne folytatni. Mindenesetre az — az eddigiekből is — megállapítható, hogy a strukturalista vita nem hozta meg a kívánt eredményt, annak ellenére, hogy „megmozgatta egész nyelvész-

³¹ Vita a nyelvtudomány elvi kérdéseiről. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének és az MM Nyelvtudományi Munkaközösségének közös vitája. 1961. március 29—30 (I. OK. 18: 5—171).

³² „Bloomfield történeti érdeme, hogy elsősül kísérelte meg a nyelvtan leírását következetesen a formális elemzésre felépíteni. Aligha túlzás azt mondani, hogy ezzel új alapokra helyezte, újra alapította a nyelvtanelméletét” (I. OK. 18: 19).

társadalmunkat" (ÁNyH. 21), mivel a nézetkülönbségeket nem tudta egymáshoz közelíteni, sőt tovább élte őket. Ebben nyilván szerepet játszott „a »konzervatív« kollegáknak" a modern irányzatokkal szembeni elutasító magatartása is, de az is, hogy az új irányzatok képviselői sem tettek jó szolgálatokat a modern irányzatok hazai befogadásának, elterjedésének az ügyében; merev egyoldalúságukkal inkább riasztottak, a helyett, hogy híveket gyűjtöttek össze. Mégha ez a szellemi párbaj nem is volt mentes disszonáns felhangoktól — és az a tény, hogy a kétnapos vita az új módszerekre intézményesen felhívta a figyelmet. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a vita alapján vette fel a Nyelvtudományi Intézet tervébe az Általános Nyelvészeti Tanulmányok sorozat megindítását (i. h. 31), amelynek első kötete 1963-ban meg is jelent, és a hetedik kötet megjelenése a közeljövőben várható.³³

Számomra meggyőző az az elasztikus és szellemes értékelés, amit KÁROLY S. adott erről a vitáról, amikor „egy impresszionista ecsetvonással" az alábbiakat „vázolta fel": „a strukturalizmusnak nem hibája, hogy nem alkalmas mindenféle nyelvi természetű vizsgálat elvégzésére, mint ahogy a centiméternek sem hibája, hogy nem lehet vele súlyt mérni. A centiméterrel hosszúságot mérnek, a strukturalista módszerrel meg bizonyos nyelvészeti vizsgálatokat folytatnak. De a valóságban más dimenzió is van, mint hosszúság" (Nyr. 85: 248). Suum cuique!

Még egy megjegyzés kívánkozik ide, a strukturalista vita értékeléséhez, de általánosságban is a különböző irányzatok tudománytörténeti helyének, az egysíkú nyelvszemlélet valódi értékének a megragadásához. HERMAN J. az 1968-as debreceni nyelvészaktíva vitájában a különböző nyelvtudományi irányzatok helyes megítéléséhez elengedhetetlennek tartotta a tudománytörténeti szemlélet érvényesítését, mivel — úgy mond — „bizonyos irányzatok tudománytörténeti szükségszerűséggel követik egymást" (ÁNyH. 63). Ezzel a megállapítással és indoklással teljes mértékben egyet lehet érteni! De azzal, ahogyan az egymást váltó irányzatok nyelvmagyarázói (nyelveleírói) teljességre vonatkozó igényét, az „egy jottányi engedményt se" a másfajta nyelvmagyarázatoknak „végletes állásfoglalásait" magyarázza, „védelmezi", annál kevésbé!

A diakrónia és a szinkrónia merev szétválasztásának a jogosultságáról ezt mondta: „A diakróniát és a szinkróniát például nem azért választották egymástól mereven szét, mert Saussure vagy akárki nem tudta, hogy a kettő között összefüggés van, hanem mert ez egy adott tudománytörténeti szakaszban elkerülhetetlen volt az új leíró technikák kialakításához" (i. h. 64).

SAUSSURE sokat hivatkozott „merevségéről" fentebb már szó esett. De — mint ez köztudomású — a strukturalista vita egyik részvevője elvileg gondolatból fakadó határozottsággal akarta kirekeszteni a diakróniát „a magyar nyelv strukturális elemzésé"-ből, így konstruált merev ellentétet a két fajta nyelvvizsgálat közé, és ezért váltott ki ez az álláspont

³³ Nem célok itt e sorozat részletes értékelése. Az ilyen fajta vállalkozás messze meg is haladná a dolgozat kereteit, mivel a sorozat értékelése külön tanulmányt érdemel. Az viszont elvitathatatlan, hogy ezzel a sorozattal kezdődött meg a modern irányzatok rendszeres és módszeres ismertetése, sőt a legutolsó kötet a Nyelvtudományi Intézet Strukturális Nyelvészeti Osztályán folyó „A magyar nyelv formális (generatív) grammatikája" című kollektív akadémiai kutatási téma eredményeinek első összefoglaló igényű publikációja.

olyan heves ellenvetést a hozzászólók többségéből. Megítélésem szerint a hazai merev határvonalhúzást már egyáltalán nem indokolta, nem tette elkerülhetlenné az új technikák kialakítása, mivel azok — az említett felszólalás korában — már régen kialakult állapotban voltak, legfeljebb (nem elsősorban megkísérelt) hazai meghonosításukról lehetett szó. Ez a merev szembeállítás abból az elméletileg helytelen kiindulásból, feltevésből származott — amire egyébként TELEGDI Zs. is rámutatott ugyanazon a konferencián —, hogy „fejlődés és állapot feltétlenül kizárják egymást. Ez a feltevés azonban — amint a dialektikus materializmus klasszikusai kimutatták — nem állja meg a helyét” (I. OK. 18, 26). Tehát ha a merev határvonalhúzás „mint módszertani eljárás szükségszerű” lett volna is nálunk, 1961-ben — mint láttuk, nem volt az —, akkor is bírálnunk kellett volna — és kell ma is —, helytelen elméleti kiindulása és eljárásbeli elégtelensége miatt!

A tartalmi és a formai elemek antagonizmusát vallókról ugyanez volt a „tudománytörténeti szemlélet” alapján kialakított véleménye: „A jelentéstől nem azért tekintettek el számos irányzat hívei az utóbbi évtizedekben, mintha senkinek sem jutott volna eszébe közülük [ez a teljes kontextusba ágyazva csak azt jelentheti, hogy mindenki nek meggyőződése volt], hogy a jelentés kikapcsolása nem jó dolog, hanem mert a formális leíró módszerek kidolgozásában az átmenetileg szükségszerű volt” (ÁNYH. 64).

A formális leíró módszerek megalapítói, továbbfejlesztői nem egészen így nyilatkoztak a jelentés kikapcsolásáról! Gondoljunk csak L. BLOOMFIELD jeldefiniációjára, pontosabban a jelentésnek abban játszott szerepére. BLOOMFIELD szerint a jel csak nyelvi forma, „fonetikai forma, amelynek jelentése van”.³⁴ A jelentésről viszont ugyanabban a művében az a véleménye, hogy azt a nyelvtudomány akkori álláspontja alapján sem megerősíteni, sem visszautasítani nem lehet, tehát nyelvtudományi státusa eléggé ingatag.³⁵

C. W. MORRIS, akinek van saját, sokat hivatkozott és vitatott jelentés-koncepciója, a jelentéskategóriát mégsem tartja elég precíznek a tudományos analízis szempontjából, éppen ezért mint alapterminust ki is iktatja a szemiotikai vizsgálatok köréből.³⁶

A formális irányzatok metodológiáját monografikus igénnyel összefoglaló Z. S. HARRIS is kénytelen elismerni, hogy az anyanyelvi informátor funkciójának elismerése lényegében azonos a jelentés figyelembevételével. Ezt az eljárást azonban csak kompromisszumnak, a nyelvtudomány olyan fogyatékosságának tartja, amely a modern metodológia tökéletesedésével előbb-utóbb mellőzhető a kutatásban.³⁷

³⁴ „A phonetic form which has a meaning, is a linguistic form” (Language. New York, 1933, 138).

³⁵ „... but it cannot be confirmed or rejected on the basis of our science” (i. m. 162).

³⁶ „The term »meaning« is not here included among the basic terms of semiotic” (Signs, Language and Behavior. New York, 1946, 19).

³⁷ „In accepting this criterion of hearer's response, we approach the reliance on 'meaning' usually required by linguists. Something of this order seems inescapable, at least in the present stage of linguistics. . . In any case, we can speak of similar parts, and can therefore divide each utterance into such parts, or identify each utterance as being composed of these parts. The essential method of descriptive linguistics is to select these parts and to state their distribution relative to each other” (Methods in Structural Linguistics. Chicago, 1951. 20).

ANTAL L. „második axiómája” is pontosan megfelelt az amerikai szerzők álláspontjának (I. OK. 18: 54).

Az idézett és hivatkozott szerzők határozott álláspontjából egyáltalán nem az derül ki, mintha szerintük „a jelentés kikapcsolása nem jó dolog” volna! Ellenkezőleg a jelentés figyelembevétele — szerintük — vagy átmeneti kompromisszum, vagy „eleve és egyértelműen kívülesik a nyelvtudomány feladatkörén”! A „végtetes állásfoglalások” tehát nem az új metodológia kialakításának feltételei voltak, sokkal inkább helytelen nyelvelméleti tételeiknek szerves következményeinek minősíthetők.

Ha már a tudománytörténeti szemlélet — csak helyeselhető — érvényesítésénél tartunk, nem árt a (tudomány)történeti hűsége is ügyelni! Mert egy dolog annak megértő kezelése, hogy a nyelv egyik aspektusa törvényszerűségeinek a felismerése a heurisztika örömeivel elragadja a felfedezőt, és — mint ez annyiszor előfordult tudományunk történetében — a felfedezett részizgagság jelentőségét abszolutizálja, és egészen más dolog az, hogy ezzel a minősítéssel nem lehet egyetérteni, ezt bírálni kell!

A „történeti hűség” állandóan visszatérő feszegetése nem a régi vitatémák önmagukért való újjáélesztése, hanem az előrehaladás záloga. Bizonyos irányzatok és törekvések előre mutató eredményeit és tendenciáit csak akkor tudjuk a magyar nyelvtudomány vérkeringésébe szervesen bekapcsolni, ha félreérthetetlenül elhatároljuk magunkat téves nézeteiktől. Mert máskülönben az eredménytelen viták tovább gyűrűznek, s egyre távolodunk a közös nyelven való beszélés elengedhetetlen követelményétől. A vélemények szabad konfrontálása nagyon jó dolog, de nem lehet öncélú. A dialógus csak az esetben hasznos, ha a tanulságokat mind a két „fél” levonja.

Napjaink modern irányzatai le is vonták a korábbi strukturalista irányzatok egyik elméleti fogyatékoságának, jelentésselenségének a következményeit. Az is igaz viszont, hogy a jelentés kérdéseivel való foglalkozás csak az utóbbi időben nyerte vissza „azt a helyét a nyelvleírásen belül, amit a strukturalizmus avantgardista éveiben kellő teoretikus felkészültség híján gyakran megtagadtak tőle” (ÁNyT. 3: 278; az én kiemelésem: K. F.). A hiba elismerése, okainak őszinte feltárása csak erősítheti egy-egy irányzat pozícióit. A hiba kendőzése, a bizonyítvány magyarázása csak az újabb sommás elítélés lehetőségét szolgáltatja, mint ahogyan volt is ilyen a strukturalista vitán is, amikor az egyik hozzászóló „aforisztikusan” azt „javasolta”, hogy a „nagyrabecsült strukturalista kollégák, de mások is minél többen képességeiket a hadi vonatkozások terén gyümölcsöztessék” (I. OK. 18: 134); magyarul: nem sok keresnivalójuk van a magyar nyelvtudományban! Ha igaza volt TELEGDinek az 1961-es magyar állapotok esetelésében: „bizonyos területektől eltekintve súlyosan elmaradtunk, kiestünk a nyelvészet haladásának fő sodrából” (i. h. 27) — márpedig sok igazság volt ebben a súlyos megállapításban —, akkor a strukturalistaellenes „fél”-től is másfajta következtetések levonását várta volna az ember!

Régi tudománytörténeti igazság — ahogyan ezt maga HERMAN is helyesen szóvátette említett hozzászólásában —, hogy „a végtetes állásfoglalásokra a reagálás is végtetes” (ÁNyH. 64), ami viszont mindenre jó, csak a kívánatos — elvi kompromisszumoktól mentes — integrálódási folyamat előmozdítására

nem. Ez a legfontosabb tanulsága az első strukturalista vitának, amely még napjaink nyelvtudományában is figyelmet érdemel.

Mert akármennyire igaz is az, hogy az első, majd egy évvel később a második magyarországi nagy „országos tanácskozás”³⁸ fordulóponthoz juttatta az általános nyelvészet ügyét „céltudatosabb lett a munka a nyelvtudomány elvi kérdéseivel való foglalkozás terén” (I. OK. 19: 335), olyan biztató kezdeményezéseknek lehettünk tanúi,³⁹ amelynek alapján „lassanként időszerűtlenné válik elmaradottságunk hangoztatása” (i. h. 334), de ez csak féligazság. Az igazság másik fele az a sajnálatos tény, hogy ezek a törekvések nem váltak a magyar nyelvész-társadalom egészének ügyévé, egy szűkebb csoport erőfeszítéseire korlátozódtak. A kialakult helyzetnek nyilván oka volt továbbra is a „hagyományos” tartózkodás az általános elvi kérdésekkel való foglalkozástól is, de legalább olyan okként hozható fel „modernistáink” egyoldalúsága is. A második tanácskozáson is még határozott jelentésellenesség volt az uralkodó hangnem a résztvevő nyelvészek részéről.⁴⁰ Itt is elhangzott — mégpedig kategorikus egyértelműséggel: „A tartalom vizsgálata [‘szemantikai vizsgálat’] eleve és egyértelműen kívül esik a nyelvtudomány feladatkörén” (ÁNyT. 2: 139), itt is a „maximális formalizáltság”-ot tartották a „korszerűség elengedhetetlen követelményé”-nek, mivel „a két jelenségsort — a formáét és a jelentését — összekevernünk egy cseppet sem szabad, a lehető legkövetkezetesebben el kell őket választanunk egymástól” (i. h. 239). A tanácskozás jelentőségét ismertető cikkben (I. OK. 19: 321—35) újból aláhúzták, hogy „fő feladatnak a strukturalisták továbbra is egy szigorúan szinkronikus és formális (vagyis tisztán a kifejezés anyagán alapuló) egzakt strukturális grammatika létrehozását tartják” (i. h. 334). Akármennyire meglepőnek tűnik is, de így van: a matematikai nyelvészettel foglalkozó munkaértekezleten a matematikusok (KALMÁR L., RÉNYI A.) és egy szociológus (SZALAI S.) igyekezett megvédeni a „tartalmi elemek” vizsgálatának nyelvészeti létjogosultságát a „maximális formalizáltság” nyelvész híveinek teljes negligációjával szemben (ÁNyT. 2: 36, 170—71, 243, 245, 246).

A hazai nyelvtudomány egységesülésének a folyamatát nem mozdította elő tehát a második országos tanácskozás sem, pedig ez a jogos kívánalom

³⁸ A Nyelvtudományi Intézet, a MTA Elnökségi Kibernetikai Bizottságának és az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Általános Nyelvészeti Munkabizottságának közreműködésével 1962. március 8—9—10-én tartott munkaértekezlet „A matematikai nyelvészet és a gépi fordítás kérdései” témakörben. Anyagai megjelentek az Általános Nyelvészeti Tanulmányok II. kötetében. (Budapest, 1964).

³⁹ A munkaértekezlet határozati javaslataiból:

1. korszerű, „strukturális elemzésen alapuló” magyar grammatika kidolgozása;
2. egy „a tergo” szótár elkészítése;
3. statisztikai és strukturális módszerek alkalmazása a történeti és összehasonlító nyelvészetben;
4. strukturális grammatikai csoport létrehozása a Nyelvtudományi Intézetben, gépi fordítási csoporté pedig az MTA Számítástechnikai Központjában;
5. matematikaik és alkalmazott Nyelvészeti kutatócsoport létrehozása a debreceni tudományegyetemen;
6. új, matematikus nyelvészek képzése stb. stb. (I. OK. 19: 336—37).

⁴⁰ Ez a vita — a „vitázók” összetételét illetően — már sokkal homogénabb volt, mint az első. Az úgynevezett hagyományos nyelvészek közül csak az elnöklő NÉMETH Gy., illetőleg TAMÁS L. és még kettő (DEME L. és KELEMEN J.) vett részt a tanácskozáson.

mind a tanácskozás néhány tanulságát számbavevő összefoglalóban (i. h. 315), mind a tanácskozást ismertető cikkben hangot kapott: „A nyelvtudomány egységét ma különösen hangsúlyozni kell . . . amikor a nyelvnek egyre több aspektusa tűnik elő. Az egység azt jelenti, hogy bármely szakterületen történik előrehaladás, ez közvetve a tudomány egészére kihat” (I. OK. 19: 335).

A hazai általános és speciális nyelvészet fejlődése külön utakon haladt tehát az 1956-os ellenforradalom után is, a külön-külön elért újabb eredmények nem mediatisálódtak, nem hatottak egymásra. A hagyományos és a modern irányzatok képviselői két párhuzamos sínen haladtak, amelyeknek a találkozására egyelőre nem sok remény volt. Jellemző tünete ennek a kettéosztottságnak a Pais-émlékkönyv (BÁRCZI G.—BENKŐ L., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Budapest, 1956.) „profilja”. A bevezető sorokat író BÁRCZI G. a kötetet „a magyar nyelvtudomány szinte egész gárdájának seregszemléje”-ként ajánlja az olvasónak (i. m. 9). Ha tematikailag mérlegeljük ezt a seregszemlét, az alábbi arányokat állapíthatjuk meg: a testes kötet (711 l.) s z á z h ú s z szerzőjéből k e t t ő (HERMAN J. és TAMÁS L.) foglalkozik kimondottan általános nyelvészeti problémával, de ha PAPP I. és VÉRTES O. A. cikkeit is ideszámítjuk, akkor is összesen négyről beszélhetünk mindössze a tízegynéhány lap terjedelemben. Ez a szembeszökő aránytalanság már a tanulmánykötet recenzióiban is feltűnt.⁴¹ A Bárczi-émlékkönyv LIGETI L.—PAIS D.—BENKŐ L., *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből*. NytudÉrt. 40. Budapest, 1963.) sem változtatott ezen az arányon: h a t v a n k é t dolgozat közül h á r o m általános nyelvészeti tárgyú.

A külön utak találkozása, az ezeken járó nyelvészek elvitathatatlan eredményeinek a kölcsönös egymásra hatása tehát napjainkig sem következett be. A közeledést, a konvergens fejlődést sürgető különböző felhívások, határozatok ellenére sem sikerült kialakítanunk azt az elméleti platformot, amelynek alapján vitáink, megbeszéléseink a kívánt eredményre jutnának. A „hivatalos” deklaratív együttműködési készség mellett még mindig tapasztalhatók disszonáns „folyosói” hangok, amelyek további feszültségeket, ellentéteket szülnek. Beszédes bizonyítéka ennek az állapotnak az a puszta tény, hogy a legutolsó „össznépi” tanácskozás,⁴² a debreceni nyelvészaktíva (1968. november 11—12.) is „kibeszélési” tanácskozás volt, a „fekélyek felfakasztásának” a céljából ült össze. Az elnöki megnyitóbeszédéből: „Szeretnők elérni, hogy bizonyos feszültségek, ellentétek, bizonyos kimondott vagy ki nem mondott viták végre felszínre kerüljenek, és elinduljunk egy jó, gyümölcsöző módszer, együttműködés kialakítása irányában . . . Olyan ki nem mondott viták vannak, amelyek akadályozzák a hatékony együttműködést” (ÁNyH. 5).

A vitáindító referátum, sajnos, nem felelt meg a hatékony együttműködést előmozdító követelménynek. A modern irányzatok hazai adaptációjának a vázolásában nem volt önkritikus, az együttműködés hiányát kiváltó okok feltárása sem volt kielégítő, de főleg a kibontakozás útjának a felvázolásában erősen egyoldalú nyelv szemléletéről (CHOMSKY nyelvelméletének jelentősége) árulkodott. Mindez a vitában résztvevők éles

⁴¹ KOVALOVSKY M.: „Aránytalanul szerény például az általános nyelvészeti, az elméleti jelentéstanulmány foglalkozó és a tudománytörténeti tanulmányok száma” (I. OK. 11: 341). NÉMETH Gy.: „La section de «Linguistic générale» s'ouvre par une esquisse, malheureusement trop sommaire” (AL. 6. Fasc. 4, 470).

⁴² A jelző itt nem a létszámra; hanem az összetételre utal.

bírálatát váltotta ki, sőt az utóbbival már az elnöki megnyitó is polemizált: „Szeretném hangsúlyozni ugyanakkor, hogy ellene vagyunk mindenféle monopol helyzetnek egy-egy tudományterületen. Ez az egyetlen pont, amelyben — ha megengedi Telegdi elvtárs — vitatkozni szeretnék vele. Nem célunk egy olyan egységes platform megteremtése, ami eleve egyetlen kizárólagos alapon állana” (i. h. 6).⁴³;

4.2. Antimodernizmus. Úgy tűnik, csak végletekben tudunk gondolkodni! Megismerünk egy új irányzatot, eljárásmodot, és azt hisszük róluk, hogy azok váltják meg a nyelvtudományt. Nem tanulunk eléggé a megváltó elvek és módszerek fiaskóiból. Szem elől tévesztjük azt a gyakran visszatérő tudománytörténeti motívumot, hogy „végletes állásfoglalásokra a reagálás is végletes”.

Ez a reagálás a debreceni aktíva után sem váratott sokáig magára! PAPP L. „Névtudomány és nyelvtudomány” című előadásában (az alábbiakban: Névt.) kifejtett elméleti tételekre gondolok, amelyek a névtudományi konferencia (Budapest, 1969. szeptember 2–4.) első napján hangzottak el. Az előadás fontos elvi és módszertani kérdéseket ölel fel. Mivel azonban a rendezőség nem biztosított vitalehetőséget az előadás után, itt summázom hozzászólásom lényegét.⁴⁴

PAPP előadása általános elméleti igényű. Saját szavaival: „A szándékom, mindenestre az volt, hogy olyan általános problémákat tegyek szóvá, amelyek nemcsak általában a nyelvtudomány, hanem közelebbről a névtudomány problémái is” (Névt. 11).

Melyek ezek a problémák?

Első a tudományok osztályozása. PAPP — a filozófiai tudományok figyelmen kívül hagyásával — a tudományokat két csoportba sorolja:

- (a) igazságtudományok;
- (b) valóság tudományok.

Érdeemes ennek az osztályozásnak az elvi indoklását szorgalmasan nyomkövetni! Az indoklás így hangzik (itt, sajnos, a hosszabb idézés elkerülhetetlen):

„Az eddigiekben számtalanszor használtam a *valóság* szót, de ... egyszer sem az *igazság*-ot. Az általános felfogás szerint pedig a tudományos vizsgálódás célja az igazság megismerése. Ez azonban csak a szó köznapi értelmében van így [?!]. A filozófiai vizsgálódásokat most figyelmen kívül hagyva, a szaktudományok két fő csoportba sorolhatók. Az egyik csoportba tartoznak azok, amelyek eleve konstruált [nyilván a priori] fogalmakból, axiómákból és posztulátumokból építik fel rendszerüket, vezetik le igaz — a rendszeren belül érvényes — tételeiket ... A meglepő, sőt csodálatos az, hogy az ilyen a priori rendszerek tételei bizonyos korrekcióval — magától a rendszertől függetlenül közbeiktatásával [!] — alkalmazhatók a valóságra. — Az a priori sztikus tudományokat nevezem igazságtudományoknak. Ezek igazságaitértől és időtől füg-

⁴³ Nem arról van szó, mintha CHOMSKY nyelvelmélete monopol helyzetben lett volna nálunk. De hogy a bevezető referátum az általános nyelvészet továbbfejlesztésében kiváltságos helyet szánt ennek az elméletnek, az a konferencia vitájának tükrében levitathatatlan.

⁴⁴ Itt köszönöm meg a rendezőségnek, hogy az előadás kéziratát rendelkezésemre bocsátotta, így „hozzászólásomat” pontosabbá tehetem.

getlenül érvényesek [!], de csak a saját rendszerükön belül érvényesek. [Bek.] A tudományok másik csoportja a valóságot igyekszik megismerni. A kutató itt is igaz ismeretekre törekszik, de az itt elérhető igazság nem azonos az a priori tételekből levezethető igazsággal... A valóság tudományok igazsága nem tértől és időtől független érvényű... A névtudomány és a nyelvtudomány a valóság tudományok közé tartozik" (i. h. 6—8; az én kiemelésem: K. F.).

Itt álljunk meg egy pillanatra! Először is szögezzük le, hogy a mai iskolázottságunk számára rendkívül szokatlan argumentációval megtámogatott tudományosztályozási elvben semmi új sincs,⁴⁵ az a XIX. századbeli cseh matematikus és objektív idealista filozófus, B. BOLZANO (1781—1848) feje tetejére állított igazságfogalmának a felújítása, ami PAULER Á. közvetítésével került a két háború közötti hazai idealista filozófiai gondolkodásba. BOLZANO állította szembe az *igazság* fogalmát a *valóság*éval, ez a metafizika ihlette meg a pauleri „tisztá logikát” (I. OK. III: 323), amely szerint nem a logikai elvek alapszanak a tapasztaláson, hanem fordítva, a tapasztalás a logikai elveken. Ilyen elméleti beállítottság alapján osztályozta PAULER az összes tudományokat az alábbi módon:

(a) filozófia;

(b) matematika;

(c) valóság tudomány (Bevezetés a filozófiába, Budapest, é. n.³

10). Ilyen alapon állította a matematikusról, hogy „kiindulva bizonyos definíciókból és axiómákból, magába mélyedve, íróasztala mellett ülve s nem törődve a valósággal, fejti ki újabb és újabb tételeit” (i. m. 12; az én kiemelésem: K. F.). Kísérteties az egyezés a PAPP-féle „igazságtudomány” kritériumrendszerével!

De térjünk vissza a kiindulási ponthoz, a BOLZANO—PAULER—PAPP-féle „*igazság*”-hoz, illetőleg PAPP érveléséhez! Igaza van-e PAPPnak, amikor azt állítja, hogy „csak a szó hétköznapi értelmében” helytálló az a megállapítás, hogy mindenfajta tudományos vizsgálódás célja az *igazság* megismerése? Mi az *igazság* a szó tudományos, filozófiai értelmében? A marxista ismeretelmélet, filozófia válasza erre a nem lényegtelen kérdésre egyértelmű: „*Igazság*: a valóság helyes, hű gondolati tükrözése, ami végső soron a gyakorlat kritériumával ellenőrizhető” (M. ROZENTAL—P. JUGYIN, Filozófiai kislexikon. Budapest, 1964. *Igazság* c. a.). Az igazság vizsgálatának elengedhetetlen követelménye az *igazság* *konkrétsága*, „amely azon alapszik, hogy figyelembe vesszük egy-egy jelenség konkrét létfeltételeit, azt, hogy az igazság a hely és az idő meghatározott körülményeitől, a vonatkoztatási rendszertől és a mértékegységektől stb. függ” (i. m. *Az igazság konkrétsága* c. a.).

Ha elfogadjuk ezt a „nem hétköznapi értelemben” használt igazságfogalmat, PAPP egész érvelése megdől. Mert milyen „*igazság*” az, amit a *valósággal* kellene (vagy lehetne) szembeállítani. Mit érünk el az eleve (a priori) konstruált fogalmakkal, axiómákkal és posztulátumokkal, ha hiányzik azoknak a valóságfedezete, ha megbuknak a gyakorlat (a valóság) kontrollján? A modern matematikának egészen más a véleménye a matematikai fogalmak-

⁴⁵ Teljes mértékben egyet lehet tehát érteni PAPP előadásának idevágó soraiival, ami szerint a tudománytörténeti előzmények után „újat mondani a legnehezebb — szinte lehetetlen —, mert míg saját nézeteimnek legszélsőségesebb megfogalmazása is csak megfogalmazásaiban, a tények ilyen vagy olyan csoportosításában lehet új” (i. h. 1.)

ról, axiómákról, mint amilyen PAULERÉ ÉS PAPPÉ! Akármennyire is a priori jellegűeknek tűnnek is azok az első pillantásra, bonyolult áttételek felfedésével ki lehet róluk mutatni, hogy — végső fokon — a valóság megközelítően hű tükröződései. Mindez, természetesen, csak a valóban tudományos fogalmakra, axiómákra érvényes! Mert — mint ez köztudomású — vannak másféle „fogalmak”, „axiómák”, „posztulátumok” stb., csakhogy ezeknek nem sok keresnivalója van napjaink tudományában, így a nyelvtudományban sem. Nincs abban tehát semmi meglepő, még kevésbé csodálatos, „hogy az ilyen [nem a priori, hanem axiomatikus!] rendszerek tételei... alkalmazhatók a valóságra”!

A BONZANO—PAULER—PAPP-féle értelemben felfogott „apriorisztikus tudományok” nem tudományok, különösen nem nevezhetők igazságtudományoknak, legfeljebb filozófiai spekulációk, s így egyáltalán nem szolgálhatnak osztályozási alapul sem!

A bemutatott elvi megfontolásokból — mondhatni, a priori premisszákból — vezet le PAPP a nyelvészeti kutatások számára az „egyetlen célra vezető” módszert, az indukciót. Ehhez az „alapállás”-hoz jut el, még akkor is, ha elismeri is az indukció korlátait: „Mint minden valóságtudományban, a névtudományban és a nyelvtudományban is az egyetlen célra vezető, új ismereteket feltáró módszernek az indukciót tartom. Az indukció azonban, mint a fogalomalkotás egyik eljárás módja, csupán alapállás, a kutató viszonyulása kutatási tárgyához. Egy általánosan érvényes vagy éppen kötelező módszertant kidolgozni azonban nem volna sem könnyű, sem célszerű. A nyelv tényei sokkal bonyolultabbak annál, semhogy bármiféle »minden dolgok kulcsa« egykönnyen található volna feltárásukra. Egyébként is a »minden dolgok kulcsa« csak álkulcs lehet [a marxista dialektika is az?!]” (i. h. 8).

Az idézet első és második része bizonyos logikai törést mutat. Vagy az egyetlen célra vezető, új ismereteket feltáró módszer a nyelvtudományban az indukció, vagy az is „álkulcs”? Mert az a megszorítás, hogy „csupán alapállás, a kutató viszonya kutatása tárgyához” nem csökkenti az indukció „egyetlen, célra vezető, új ismereteket feltáró” jellegét! Ha az az egyetlen, akkor nem lehet más, mint „minden dolgok kulcsa”. Az az érzésem, erről van szó, mivel PAPP még egyszer visszatér az indukció nyelvtudományi monopol helyzetére: „Teljes egészében fenntartva azt a kijelentésemet, hogy a mi tudományunkban az indukció az egyedül célra vezető, új ismereteket feltáró módszer, az indukció lehet csak *ars inveniendi*” (i. h. 10).

A dedukciót csak mint „*ars demonstrandi*”-t tartja alkalmazhatónak. Itt akaszt tengelyt a modern irányzatok képviselőivel, mivel azok szerinte nem akarják megismerni, hanem „meg akarják teremteni, generálni a nyelvi valóságot”, nyilván deduktív eljárás módjukkal. E helyen nem az a fontos, hogy a generativisták a nyelvi valóságot akarják-e generálni. Ez így egyébként sem helytálló! De ha ezt akarnák is, ez elég nehéz feladat volna, mivel a nyelvi valóság van, létezik, mindenféle generálási művelet előtt is és nélkül is megvolt. A lényeges a dedukció PAPP-féle interpretációjában, hogy az új ismeretek feltárására nem alkalmas, legfeljebb arra jó, hogy segítségével „szigorúan logikai sorrendben mutathatjuk be az anyagot [*ars demonstrandi*]. Bizonyos összefüggésekre rávezethet ez az eljárás, de új — alapjában új — ismeretkez nem segít bennünket” (uo.).

Úgy gondolom, ma már nem kell sok szót vesztegetni a dedukció

„védelmére”, a deduktív eljárás mód gnoszeológiai szerepére. Két megjegyzés azonban idekiváncozik. Az első tudománytörténeti, mégpedig a „valóság-tudományok” területéről való. D. I. MENGYELEJEV, orosz kémikus, már a XIX. század második felében (1869) deduktív úton fedezte fel a modern anyagelmélet egyik alapját, a kémiai elemek periódusos törvényét. E törvény alapján előre meghatározta — deduktíve kikövetkeztette — számos, később felfedezett kémiai elem (gallium, germánium, szkandium stb.) létezését. Ezek azért mégiscsak „alapjában új” ismeretekként vannak számontartva a tudománytörténetben!⁴⁶

A másik megjegyzés általános ismeretelméleti. Ha van valami, ami ismeretelméleti közhelynek számít, akkor az induktív és a deduktív eljárások korrelációja, kölcsönös feltételezettsége az! A valóságos megismerésben „az indukció mindig egységben jelentkezik a dedukcióval. A dialektikus materializmus szerint sem az indukció, sem a dedukció nem önmagában elegendő, egyetemes módszer; ezek a valóság dialektikus megismerésének szorosan összefüggő és egymást feltételező mozzanatai, s ezért helytelen akár az egyik, akár a másik szerepének egyoldalú eltúlzása” (M. ROZENTAL — P. JUGYIN, i. m. *Indukció* c. a.).

5. Tanulságok. Tudománytörténeti „örjáratunk” végére értünk. A tanulmány elején jelzett „vázlatos áttekintés” ellenére szeretném e helyen is hangsúlyozni, hogy a teljességre való törekvés még csak eszembe sem jutott sem az anyaggyűjtés, sem a dolgozat megírása közben. Nagyon sok mindenről lehetett volna — vagy esetleg kellett volna — még írni. Hogy ne említsek mást, szólni kellett volna az általános nyelvészet fogalmának hazai fejlődéséről és — nem utolsósorban — a felszabadulás utáni marxista nyelvtudomány kialakulásáról és fejlődéséről is. Ezek nélkül valóban torzó akármilyen fajta elmélettörténeti áttekintés, így az itt olvasható is. Ez a jelleg azonban bizonyos mértékig a hazai nyelvtudomány állapotát tükrözi.

A helyzetet eléggé illusztrálja az 1968-as debreceni vita anyaga is. Kitűnt ugyanis az általános nyelvészet kérdéskörének tárgyalásakor, hogy a fogalom terjedelme és tartalma korántsem egyértelmű az egyes hozzászólások tükrében (ÁNyH. 38, 50–51, 68, 77, 87–88, 92). Az általános és a speciális nyelvészet korrelációjában is csak az állapítottatott meg egyértelműen, hogy jó volna a harmonikus együttműködés, a kölcsönös egymásra hatás. De hogy hol húzzuk meg a határt, vagy egyáltalán lehet-e határt húzni a két stúdium közé, arról már megoszlottak a vélemények. Volt olyan vélemény is, amelyik hibáztatta az általános nyelvészet fogalmának filológiai precizitással történő meghatározását, mivel „nálunk egy rossz hagyomány következtében amúgy is elég élesen elválik az általános nyelvészet a speciális nyelvészetektől, és kár lenne ezt a rossz hagyományt kodifikálni” (i. h. 61). Jómagam is hajlok e felé a vélemény felé; a mottóul választott KAZINCZY-idézet ide vonatkoztatva is megszívlelendő. Mindazonáltal az is kívánatos, hogy végre a „professzionista” általános nyelvészek is tüzetesen tanulmányozzák a klasszikus módszerekkel dolgozók

⁴⁶ Ha nagyon ki akarnám hegyezni a ceruzámat, PAPP eljárását sajátmaga ellen fordíthatnám: eddig akkumulált (módszertani) ismeretei alapján deduktíve vontam le azt a következtetést, hogy az indukció az egyetlen célravezető módszer. És ekkor még mindig nemcsak játszanék a szavakkal!

munkáit, és az azokban található általános nyelvészeti megállapításokat használják is fel. Mindez nem veszélyeztetné a „tiszta” általános nyelvészet bizonyos fokú önállóságát. Sőt! Az is vitathatatlan kíváncsi, hogy az úgynevezett klasszikus nyelvészet képviselői gyorsabb ütemben és alaposabban sajátítsák el az országhatárokon kívüli eredményeket is, hiszen bebizonyított igazságnak tekinthető, hogy napjainkban semmiféle speciális nyelvészetet nem lehet a kor színvonalán művelni általános elméleti alapvetés, az új és újabb eredmények hatékony felhasználása nélkül. Tudomásul kell venni azt a tényt — amire a debreceni aktíva egyik „hagyományos” nyelvészettel foglalkozó felszólalója is utalt —, hogy „a világ olyan gyorsan halad . . . , hogy jó lenne minden évtizedben egy-egy agymosást rendezni” (i. h. 117).

A marxizmus és nyelvtudomány korrelációjának a megítélésében a debreceni értekezlet vitaindító referátuma így nyilatkozott: „Ezt a kérdést valóban valamikor sokat emlegettük meggondolatlanul, egy idő óta elkerüljük, ami nem kevésbé helytelen” (i. h. 27). Éz így igaz! De ahogyan a kérdés exponálása folytatódott, az már heves vitákat váltott ki csaknem valamennyi hozzászólóból: „Világos — legalábbis én annak látom —, hogy a marxizmus nem alkalmazható közvetlenül, mechanikusan a nyelvészetben, nem vezethetünk le belőle konkrét nyelvészeti megállapításokat, és ilyeneket nem cáfolhatunk meg a marxizmusra hivatkozással. De ha a dialektikus materializmus világnézet, nem vethetjük le a nyelvészet küszöbén; és észszerű, lényeges kérdés, hogy mit jelent marxistának lenni a nyelvészetben” (uo.; az én kiemelésem: K. F.). Ez a negatív megfogalmazás („nem vethetjük le a nyelvészet küszöbén”) nem elégitette ki a vita résztvevőit. Nyilván, ennél sokkal többről van szó: nem elég azt leszögezni — bár az is rendkívül fontos —, hogy hogyan nem lehet a marxizmust alkalmazni, hanem egyértelműen meg kell határozni a marxista nyelvészlelet alapvető követelményeit, a marxista nyelvtudomány viszonyát a különböző nyelvészeti irányzatokhoz. A mi viszonyaink között — ahogyan erre a debreceni aktíván is hangsúlyozottan felhívták a figyelmet — „a dialektikus és történelmi materializmus nemcsak világnézet . . . , hanem a tudományos kutatás módszere is” (i. h. 37; l. még 50, 63, 70). Ha ez általában igaz a tudományos kutatás egészére, fokozottabban érvényes a társadalomtudományi kutatómunka speciális követelményeire nézve.

Mind a két kérdés, mint „a következő időszakba” áttevődő külön vitatéma fogadtatott el a határozati javaslatok között. Egyiknek sem kívántam elejébe vágni, mivel nem programadó cikket, hanem fejlődési vázlatot kívántam adni.

A kritikai közszellem fokozására, a marxista elviségnek a kritikában történő alkalmazására több fórum számtalan alkalommal felhívta a figyelmet. A kritikai szellem állandó ébrentartása, szüntelen érvényesülése az alapvető biztosíték, amely megóvhatja tudományunkat a „végletes kisiklásoktól”, a polarizált „vagy-vagy”-októl, előmozdítja a különböző irányzatok előremutató elemeinek elvi alapokon nyugvó mediatizálását, egyengeti az utat a sokszor deklarált kíváncsi, az egészséges integrálódás felé.

Ebben a nem csekély erőfeszítéseket igénylő és hosszú távra szóló feladatban jelentékeny támogatást nyújtanak a tudománypolitikai irányelvek idevágó megállapításai, de a tudományunkkal — mint társadalomtudomány — szemben megfogalmazott határozott követelményei is:

„a társadalomnak az az érdeke, hogy a kutatás minél teljesebben, tudományosabban, egzaktabban tárja fel a valóságot” (Irányelvek 55), éppen ezért „a tudományos kutatás számára minden probléma, hipotézis szabad” (i. h. 21). Nincsenek tehát „tabu-témák”, de nem lehet egyetlen megközelítőmódra sem esküdni. „Ezért támogatjuk azokat a kutatásokat, amelyek a marxizmus—leninizmus talaján bátran, új módon foglalkoznak az új kérdésekkel s különböző oldalakról közelítve meg a problémákat, keresik a tudományos választ. Ezért biztosítjuk a marxizmus talaján álló álláspontok közötti vitákat is, hiszen az igazsághoz viták nélkül nem lehet eljutni” (i. h. 15). Mivel azonban a társadalomtudományok nemcsak a valóság feltárására hivatottak, hanem „meghatározott ideológiai funkciójuk” is van (i. h. 55), ezért tudományos világnézetünk „a nem marxista nézetekkel szemben lankadatlan elvi vitát, polémiát” követel tőlünk (i. h. 14).

Az ország általános tudománypolitikai légköre rendkívül kedvező, termékenyítő, elvi vitákra serkentő légkör. A mi feladatunk, hogy a magyar nyelvtudomány ennek megfelelő atmoszféráját minél előbb megteremtjük.

A hazai általános nyelvtudomány fejlődésének, e fejlődés főbb állomásainak, mozgató rugóinak ez a felvázolási kísérlete is e célból íródott — a szándék legalábbis ez volt. Mivel az elmélettörténeti kutatás nem tartozik a hazai nyelvtudomány fő erősségei közé, minden bizonnyal magánviseli ez az írás is a kísérletezés fogyatékosait, kiegészítésre, esetleges korrekciókra szorul, amit a további kutatásoknak kell elvégezniök. Én m a így látom ezt a fejlődést, lényeges vonásait m a így tudom megragadni, a továbbfejlődés fő irányát m a így tudom felvázolni. Mások esetleg másképpen látják, ami szükségképpen vitára ösztönöz, de ez nem baj, sőt az egyedül célravezető eljárás, mivel az igazsághoz vezető út vitákkal van kikövezeve.

KOVÁCS FERENC

Tendenzen und Lehren

Der Verf. gibt einen skizzenhaften Überblick über die Entwicklung der allgemeinen Sprachwissenschaft (Sprachtheorie) in Ungarn. Die Arbeit ist somit wissenschaftsgeschichtlichen (theoriegeschichtlichen) Charakters, wobei der Hauptakzent auf der Entwicklung der ungarischen Sprachtheorie in der Zeit nach 1945 (dem Jahre der Befreiung Ungarns) ruht. Er untersucht dabei Auftreten und Wirkung der theoretischen Tendenzen der vergangenen 25 Jahre in Ungarn, indem er sie in den Rahmen des theoretischen Erbes stellt und in dessen Spiegel sieht. Verf. ist nämlich der festen Überzeugung, daß die Entwicklung jeder Wissenschaft ein organischer Ablauf ist, ein Kampf zwischen alten und neuen Anschauungen und Tendenzen, derart, daß das Neue das Alte so aufhebt und ablöst, daß es sich dessen vorwärts weisende Elemente zunutze macht und einverleibt. Dies geschieht bei jedem bedeutenderen Richtungswechsel, auch dann, wenn einzelne militante Vertreter der neuen Theorie den theoretischen Wert der älteren Anschauungen im Bausch und Bogen ableugnen.

Noch jeder Ismus, jede anspruchsvollere Richtung der Sprachtheorie erhob das System ihrer Thesen in den Rang eines allgemeinen Prinzips zur Erklärung der Sprache und war davon überzeugt, daß ihr Gesichtspunkt und ihre Verfahrensweise allein zur vollen Erkenntnis von Sprache und zur Enthüllung ihrer Gesetzmäßigkeiten geeignet sei. Es ist verständlich — wenn man auch nicht damit einverstanden sein kann —, daß die Hauptrichtungen der Sprachtheorie mit dem Anspruch der vollständigen Beschreibung und Erklärung der Sprache auftraten. Diese Hauptrichtungen erkannten nämlich den einen oder anderen wichtigen Aspekt der Sprache (ihre Geschichtlichkeit, ihre Zeichen- und Systemhaftigkeit usw.), und es geschah nichts anderes, als daß sie die Bedeutung der erkannten Teilwahrheit verabsolutierten. Wenn wir also alle wichtigen theoretischen

Richtungen in ihre geschichtliche Umgebung einbetten und unter Berücksichtigung der für die Zeit charakteristischen geistigen Strömungen untersuchen und bewerten, so können wir ihren Platz in der Wissenschaftsgeschichte mit der geringsten Fehlerquote bestimmen und die von ihnen in der Weiterentwicklung der Sprachtheorie gespielte Rolle abstecken.

Die Gegenüberstellung ihrer vermeintlichen und tatsächlichen Rolle innerhalb der Sprachtheorie erfordert, daß wir neben der unvermeidlichen Kritik an den Unzulänglichkeiten der einzelnen Richtungen auf ihre Bedeutung verweisen, darauf, inwieweit sie der Forderung des Erfolgs bei den Bemühungen um eine immer vollkommene Erkenntnis der Sprache dienen. Anderenfalls mündete unser Standpunkt in doktrinaire Einseitigkeit oder wissenschaftsgeschichtlichen Nihilismus. Nach schlagenden Beispielen braucht man hier nicht lange zu suchen!

Erkennen und Bewertungen der dauerhaften theoretischen Ergebnisse der Vergangenheit ist nicht nur eine wissenschaftsgeschichtliche Gewissensfrage, sondern bietet auch dem Linguisten von heute beherzigenswerte Lehren, beleuchtet die Windungen des in die Gegenwart führenden Weges, erspart ihm den „Weg nach Indien“ ein zweitesmal zu entdecken, setzt viele „moderne“ Erscheinungen in ein anderes Licht, und verlegt ihm als zu besonnener Mäßigung mahnender Warnpfahl den Weg zu theoretischen Entgleisungen. So paradox es klingt, richten doch die Lehren aus der Wissenschaftsgeschichte die Aufmerksamkeit auf die Hauptkonturen der Sprachwissenschaft von morgen.

Wie in jeder Wissenschaft, so resultiert auch in der Linguistik die Entwicklung aus dem Zusammenprall fortschrittlicher und konservativer Theorien. Nur ist darauf zu achten, daß nicht alles, was neu auch progressiv ist und nicht alles, was alt ist, unbedingt ins wissenschaftsgeschichtliche Museum gehört, wobei hier gar nicht näher eingegangen wird auf die Gefahr mit umgekehrtem Vorzeichen: es ist nicht unbedingt alles ein Verfall, was die „klassischen Truppenstellungen“ theoretischer Erstarrung oder Theoriefeindlichkeit angreift. Die dauerhafte Klassizität in die Zukunftweisender Teilergebnisse und die Kellerluft erstarrter Doktrin ist durchaus zweierlei. Ebenso gilt es fruchtbare, zu theoretischer Aktivität anspornende, neue Gedanken von der Manieriertheit, „um jeden Preis etwas Neues“ zu suchen, zu unterscheiden.

Auf Grund solcher prinzipieller Überlegungen umreißt Verf. die Entwicklung der ungarischen und innerhalb ihrer die der allgemeinen Sprachwissenschaft. Vom Boden der genannten theoretischen Anforderungen aus kritisiert er das Desinteresse an theoretischen Fragen in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen und sein „Nachleben“ nach der Befreiung. Aus dieser Situation heraus beurteilt er den wissenschaftsgeschichtlichen Platz und Wert J. Laziczius', aber auch den wahren Wert der Hauptrichtungen in der Linguistik nach dem zweiten Weltkrieg, der unter dem Namen Strukturalismus bekannten modernen Methoden und die Wirkung, die sie auf die Entwicklung des sprachwissenschaftlichen Denkens ausübten.

FERENC KOVÁCS

Rekonstrukció és valószínűségszámítás*

1. A tudományos igényű finnugor nyelvhasználat és alapnyelvi rekonstrukció szinte egyszerre kezdődött. Eleinte — BUDENZ és mindazok, akik nyelvészeti fejtegetéseiket még a MUSz. egybevetéseire alapozták, — megelégedtek a szavak alapnyelvi mássalhangzóinak és hangrendjének a kikövetkeztetésével. A múlt század vége felé pedig a rendelkezésre álló etimológiák alapján első sorban hangtörvények felállítására és igazolására törekedtek. A finnugor kutatások ugyanekkor HALÁSZ munkássága révén (NyK XXIII—XXIV) — legalábbis a szókezdő mássalhangzók tekintetében — uráli perspektívába kerültek. A szókezdő és szóközépi mássalhangzók és mássalhangzó-csoportok irodalma a századforduló után már olyan tekintélyes volt, hogy PAASONEN joggal írhatta: „Seit dem Erscheinen von HALÁSZ' Forschungen hat die finnisch-ugrische Sprachforschung in vielen Beziehungen grosse Fortschritte gemacht. Es sind u. a. mehrere neue Konsonantenlaute für die fugr. Ursprache festgestellt worden” (Beitr. 2). A finnugor összehasonlító hangtan rohamos fejlődése az egyik oka annak, hogy PAASONEN időszerűnek tartotta a kikövetkeztetett finnugor alapnyelvi mássalhangzók számajéd megfeleléseit újra vizsgálat tárgyává tenni, noha HALÁSZ hasonló tárgyú úttörő művének megjelenése óta akkor mindössze két évtized telt el.

SZINNYEI az NyH egymást követő kiadásaiban érzékeny szeizmográfként igen jó kritikával jelezte a finnugor kutatások haladását. A hangtani egybevetés és a rekonstrukció módjának fokozatos változását éppen ezért elegendő ezekben a „néma tankönyvekben” nyomon követni, mert híven tükrözik vissza századunk első negyedének itthoni és külföldi finnugrisztikai törekvéseit. Az első és a második kiadásban (1896, 1903) a hangtanban még nem szerepelnek kikövetkeztetett finnugor hangok, a szókezdő és a szóközépi mássalhangzók (szám szerint 22, a két kiadásban nem azonos sorrendben tárgyalt mássalhangzó) magyar tagjuk alapján vannak rendezve. A századforduló fejlett összehasonlító hangtani szintjének megfelelően az NyH¹⁻²-ben ezek után „m á s s a l h a n g z ó s szókezdő ellenében a magyarban m a g á n h a n g z ó s” címmel bevezetve található az az egyeztetések, amelyekben a magánhangzós magyar szókezdőnek a rokon nyelvekben

1. j- (*ideg, iszik* stb.),
2. v- (*öt* stb.),

* A Magyar Nyelvtudományi Társaságban, 1968. december 3-án elhangzott előadás bővített változata.

3. *t-, d-, l-, s-* stb. (*egér, eszik, epe* stb.) felel meg. A 3. kiadásban (1905) fontos, korszerű újítás, hogy a mássalhangzók már a kikövetkeztetett finnugor mássalhangzók szerint rendezve találhatók. Az uráli háttérre az NyH⁴-ben (1908) csak az **η*-hangnál hivatkozott SZINNYEI, az NyH⁵-ben (1915) helyenként utal PAASONEN folyamatosan megjelenő közleményeire (KSz. XIII–XIV), az NyH⁶⁻⁷ (1920, 1927) pedig PAASONEN Beiräge c. munkájának a megjelenése után a finnugor hangtörténet uráli perspektíváját is megadja, utalva a megfelelő szamojéd hangokra.

Századunk közepe táján került a GENETZ és MUNKÁCSI kutatásaival már 1885 körül megindult, de minduntalan el-elakadó magánhangzókutatás újra az uráli hangtörténet középpontjába. STEINITZ és ERKKI ITKONEN alapvető finnugor, ill. finn-permi magánhangzó-kutatásainak megjelenése lehetővé tette, hogy COLLINDER uráli kézikönyvében az általa tárgyalt etimológiák finnugor, sőt uráli alapalakját is közölje. A két most megjelenő új magyar etimológiai szótár (MSzFgrE, TESz.) pedig uráli, finnugor vagy ugor alapszavakat egyaránt rekonstruál (egyes szavaknál azonban a magánhangzók kikövetkeztetése helyett csak a hangrend meghatározását találjuk).

2. Ezek után joggal vetődik fel a kérdés, hogy érvényesül-e valamilyen elvi-módszertani különbségtétel az ugor, a finnugor és az uráli alapalakok rekonstruálásában (hogy csak a magyar szavak lehetséges előzményeit említsem). Tekintsük át, mit is igyekeztek eddig *m ó d s z e r e s e n* rekonstruálni.

BUDENZ célja, saját megfogalmazásában: „*alapalak*»-nak állítása, melyet e munkában többnyire *»ugor alak*»-nak neveztem” (MUSz VII), azaz mai terminológiával élve BUDENZ a finnugor alapalak kikövetkeztetésére törekedett.

SZINNYEI sokat forgatott kézikönyvei közül az NyH³⁻⁷-ben, mint a fentiekből is látható, félreérthetetlenül ugyancsak a finnugor alapnyelv mássalhangzóit, mássalhangzó-csoportjait rekonstruálta. Az utolsó két kiadásban a fejezetek végén megadott szamojéd hangmegfelelések egyértelműen utalnak arra, hogy az uráli viszonyok megállapításához a finnugor nyelveken kívül még a szamojéd képviselőket is figyelembe kell majd venni! SZINNYEI csak a szókezdő **η* kikövetkeztetésekortartotta elkerülhetetlenül szükségesnek a szamojéd megfelelések megadását. Eljárása ebben az esetben módszertani szempontból csak helyeselhető, noha következtetéseivel nem érthetünk egyet: az NyH⁴⁻⁷ három példájából a finnugor alapnyelvi **η* nem következtethető ki; ezek alapján mindössze két kérdés vehető fel:

1. volt-e az uráli alapnyelvben **η*-?

2. ha volt, milyen fejlődésen mehetett keresztül az uráli egység megszüntétől a finnugor alapnyelv kettéválásáig. HALÁSZ is éppen ezekre a kérdésekre válaszolt, midőn azt írta, „hogy az uráli alapnyelvben volt egy szókezdő *ñ* hang,¹ mely... az egész ugarságból [értsd: a finnugor nyelvekből – VE] teljesen kiveszett” (NyK XXIV, 449, vö. 452).

SZINNYEI a kikövetkeztetett finnugor mássalhangzók és mássalhangzókapcsolatok igazolására túlnyomórészt finnugor példákat említ, melyek esetleg uráli etimológiák is lehetnek, de ez a példaanyagból nem igen világlik ki.

¹ Ma az uráli **η*- kikövetkeztetését sem fogadjuk el, mert a szamojéd szókezdő *η*- másodlagossága azóta nyilvánvalóvá vált (HAJDÓ: ALH IV, 17–67, a megelőző irodalommal, vö. COLLINDER, CompGrUr. 405 kk.; al MSzFgrE, TESz.)

Ha akad is a példák között néhány csak magyar és obi-ugor tagú, azaz az ugor korból származó (*háló, hajó, vág, hág, eb, domb* (vö. még 304. l.)), s kb. vagy 20 ugor tag nélküli finn-permi vagy finn-volgai példa, akkor ezek nyilván csak azért kerültek helyenként még a hangtani fejezet példaanyagába is, mert a táblázatosan közölt megfelelési sort, ill. annak egy részét illusztrálják, de ez semmi esetre sem *expressis verbis* állásfoglalás mellett, hogy a finnugor és az ugor vagy a finn-permi alapnyelv mássalhangzó-rendszere tökéletesen azonos lett volna. Az NyH⁵⁻⁷-ben az *s és az *š-nél a táblázatok címe szinte utal az ugorkori változásokra.

PAASONEN *Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte* c. könyve az első teljes uráli konzonantizmus. Az egyes fejezetek címe (I. Die Nasale, II. Die Liquidae stb.) összefoglalóan a fejezet tárgyát jelöli meg, nem pedig kikövetkeztetett uráli hangot! Az alcímekben szerepelnek ugyan kikövetkeztetett hangok, hangcsoportok, de a szókezdők és a szóközépiek előtt egyaránt „Fugr.” jelölés látható. Ahol csak csillagos, kikövetkeztetett betű az alcím, ott az első mondat megindokolja a közelebbi jelzés hiányát: „Sichere Belege für fugr. intervok. *š* fehlen” (i. m. 230). PAASONEN a kikövetkeztetett finnugor alapnyelvi hangok szamojéd megfelelőit nyelvenként adja meg, sem ősszamojéd, sem uráli alapnyelvi hangokat következetesen nem rekonstruál, csak elvétve él az „összamojéd” ill. az „uráli” jelzőkkel a kikövetkeztetett hangokkal kapcsolatban (pl. Beitr. 137, 254).

Újabban JOKI cikkeiben található olyan rekonstruált uráli mássalhangzók, melyek hivatkozással a szamojéd nyelvek egybevetésének az eredményeire, eltérők az eddigi, csak finnugor alapon kikövetkeztetettektől, pl. a *süh*-nél és *cser.*, *md.*, *fi.*, *lp.*, szamojéd megfelelőinél a szamojéd alapján foglalt állást uráli *ć- mellett (Vir. 1960: 356, vö. HAJDÚ, BUrnYt. 103). Sajnos, csak egyes hangokkal és nem az egész uráli mássalhangzórendszerrel kapcsolatosan idézhetők ilyen szamojéd háttérrel indokolt okfejtések.

COLLINDER, noha a szamojéd viszonyokat mérlegelő előtanulmányok még igen kisszámúak, az uráli alapnyelv teljes hangállományát rekonstruálja. A *Comparative Grammar of the Uralic Languages* c. 1960-ben megjelent nagyszabású összefoglaló művében az uráli és a finnugor alapnyelv hangállományát szinte összevonva tárgyalja.² A kikövetkeztetett mássalhangzók és mássalhangzócsoportok mellett „leíró jellegű állításokban” (FROMM: NyK. LXVIII, 175) adja meg azok képviselőit a mai uráli nyelvekben. Példaanyaga részben uráli, részben csak finnugor; a közölt etimológiák után többnyire még U jelzésű uráli és FU jelzetű finnugor példaanyagra is utal azok egy tagjának megadásával. A kikövetkeztetett hangkapcsolatokról még akkor sem mondja meg, hogy esetleg nem uráliak, hanem csak a finnugor alapnyelvre következtethetők ki, ha egyetlen szamojéd példát sem tud közölni: „**mč*. There seems to be no example from Samoyed” (CompGrUr. 146), „**ńčk*. No Samoyed examples.” (140), „**čm*? No examples from Samoyed” (142), „**mč*. . . There is no example from Samoyed” (146). Talán csak egy esetben közli, hogy a kapcsolat nem követhető vissza az uráli alapnyelvig: „**ln*. This cluster cannot be traced back to PU.” (136).

² Vö. még uő., *Introduktion till de uraliska språken* 103–132, *An Introduction to the Uralic Languages* 75–103.

COLLINDER uráli hangtana az NyH³⁻⁷ hangtani részétől lényegesen csak abban különbözik, hogy nem finnugor, hanem uráli megfelelési sort ad a kikövetkeztetett hangok, hangkapcsolatok mellett, de az uráli és a mai állapotok közötti fejlődést éppen úgy figyelmen kívül hagyja, mint SZINNYEI sokkal szerényebb terjedelmű műve. COLLINDER az uráli és a finnugor hangrendszer fejlődésének, különbözőségének a kérdését még csak fel sem veti; a későbbi alapnyelvek említése is alig fordul elő munkája hangtani részében. A rövidítések jegyzékében a PU és PFU rövidítésen kívül még PSam, PPerm, továbbá PF, PLp, POs, PVg szerepel — az ugor, az obi-ugor, a finn-permi vagy a finn-volgai alapnyelv nem. A hangtani tárgyalás során a PU és PFU jelzet lépten nyomon előfordul; a konzonzantizmus tárgyalásában (45–148) a többi alapnyelv közül „Common Ugric”, „Common Permian” és „Common Samoyed” egy-egy alkalommal (97, 65, 66) van megemlítve. A több, egymással közelebbi rokonságban levő nyelvekben meglévő jelenségeknél az „Ob-Ugric languages”, „Ugric languages” (80, 61, vö. 74, 82) vagy a „Permian languages” (51, 70, 74, 77) utalás csak a két vagy három nyelvben közös jelenségre utal, de nem állásfoglalás ezek közös alapnyelvi eredete mellett. A vokalizmus fejezetében (149–93) csak egyszer található a „Common Ob-Ugric” (184), PSam már többször fordul elő (154, 155, 192), a „Common Permian” (174) és a PPerm rövidítés pedig sokszor (157, 158, 162, 163, 169, 170, 177, 181 stb.) és egyszer még a „common mother-language of the non-Ugric FU languages” (183) kifejezés is. A vokalizmus tárgyalásában a finn-permi és a permi alapnyelv gyakori említése híven tükrözi vissza azt a körülményt, hogy E. ITKONEN kutatásai következtében ezeknek a vokalizmusa a leginkább tisztázott terület.

HAJDÚ PÉTER A magyar nyelv finnugor alapjai c. litografált egyetemi jegyzetében (a továbbiakban MNyFgrA, 1965) és az ennek alapján készült Bevezetés az uráli nyelvtudományba (= BURNyt. 1966) c. könyvében COLLINDER nyomán következetesen uráli (PU), ritkábban finnugor (PFU) kikövetkeztetett hangokról ír, noha „a szamojéd nyelvek hangképviselőire csak a legszükségesebb esetben” (MNyFgrA 122, vö. BURNyt. 97) tér ki.

COLLINDER uráli nyelvtana jól tükrözi vissza, hogy nemcsak a finnugor és az azt megelőző uráli alapnyelv hangviszonyainak az eltéréseivel, de a finnugor és az azt követő alapnyelvek (ugor, finn-permi és az ezekből származó további alapnyelvek) hangtani különbségeivel — a finn-permi vokalizmus kivételével — nem foglalkoztak eddig behatóan. A mássalhangzók rendszerének alapnyelvek közötti változásait szinte még nem is vizsgálták, legföljebb egy-egy mássalhangzó fejlődésénél utaltak arra, hogy a finnugor és a mai állapot között lehettek, voltak közbeeső állomások is.

A finnugor és az ugor alapnyelv konzonzantizmusa közötti eltérések közül (hogy ismét magyar vonatkozású kérdést vegyünk példának) főleg a *k + veláris szókezdő kérdésének van irodalma. LAZICZIUS GYULA (MNyTK 33: 86–100, MNy. XXXIV, 26–32, AECO III, vö. TOIVONEN: FUF XXII. 145 és STEINITZ, FgrKons. 20–23) szerint ui. az ugor korban két nyelvjárás alakult ki, egy archaikus, melyben a finnugor *ks- változatlan maradt, és egy neológ, melyben fgr. *ks- > ugor *xs-* hangváltozás történt. A magam részéről a veláris szavak szókezdő *k- > m. *h-*, vog., osztj. *χ-* fejlődésének befejeződését az egyes nyelvek, ill. még inkább az obi-ugor nyelvek nyelvjárásainak külön nyelvi jelleményének tartom, de a folyamat esetleg már az ugor korban megindulhatott (NyK LXII, 7–21).

Az ugor kor mássalhangzó-változásai közül még a szibilánsokénak van

említésre méltó irodalma (vö. lent, 301—5. l.). Együttesen is olyan kevés azonban az ugor konzonantizmusra vonatkozó kutatási eredmény, hogy ezek összefoglalására HAJDÚnak egy lap elegendő volt (MNyFgrA 139—40, BÜrNyt. 110).

3. A fenti rövid áttekintésből az látható, hogy sem az uráli és a finnugor, sem a finnugor és az ugor alapnyelv felbomlása között eltelt idő alatt a mássalhangzók rendszerében bekövetkezett változást eddig módszeresen nem vizsgálták. Ezért szükséges a kérdést más megvilágításban is megvizsgálnunk: nem tükrözik-e esetleg az eddig rekonstruált ugor, finnugor és uráli szóalakok valamiképpen az alapnyelvek különbözőségét vissza. Egybe kell tehát vetnünk olyan rekonstruált uráli, finnugor és ugor alapnyelvi szavakat, melyek leszármazottjaiban a mai uráli nyelvekben azonos hangok találhatóak. Erre a vizsgálatra az aránylag problémamentesebb mássalhangzók (pl. *r*, *n* stb.) természetesen kevésbé alkalmasak, mint azok, melyek már eddig is sok vitára adtak alkalmat. Ilyen megfontolás alapján a szibilánsok (pontosabban a finn-permi *s*, *ś*, *š* és ugor—szamojéd megfelelőiseik) választhatók.

3.1. A finnugor nyelvészetben kevés mássalhangzónak van olyan tekintélyes irodalma, mint éppen a szibilánsoknak. Az úttörő a helyes összefüggések felismerésében itt is, mint annyi más területen, BUDENZ volt. Nemcsak a MUSZ-ra gondolok (melynek alapján MUNKÁCSI a Nyr. XII. kötetében sok még ma is érvényes hangtani megfigyelést állított össze), hanem legfőképpen az ő névmásról írt cikkére (NyK XXI, 192 kk.), melyet az 1880-as években csodálatra méltó teljesítménynek kell tartanunk. Több, Helsinkiben elhangzott előadás és kisebb cikk megjelenése után (SETÄLÄ: JSFOu. XIV/3, XVI/2; GENETZ: JSFOu. XVI/3) előbb SETÄLÄ (FUF II, 248—76) 1902-ben, majd a következő évben PAASONEN (s-Laute) hosszabb tanulmányt, ill. monográfiát szentelt a szibilánsok kérdésének. Az utóbbit követően WICHMANN (FUF III, 107—9, 117—28) és SETÄLÄ (FUF IV, 94) hangoztatott még ellenvéleményt PAASONEN rendszerezésével szemben, később azonban már nem az összeállítás egészéhez, hanem csak a cseremis nyelvjárási viszonyok megfelelési finomságaihoz közöltek kiegészítő cikkeket (WICHMANN: FUF VI, 17—25; BEKE: FUF XXII, 90—122). PAASONEN az **ś* és az **s* mai hangszabályszerű folytatón kívül a finnugor **š* kérdésében³ is megállapította a még most is helyesnek tartott megfeleléseket (JSFOu. XXVI/4, 15—6, FUF XII, 300, 303—6). A probléma uralisztikai tisztázása ugyancsak tőle származik (Beitr. 199—264). A finnugor **ś*, **s*, **š* uráli nyelvekben található folytatónak a kérdése a Beitr. megjelenése óta lényegileg tisztázottnak és általánosan elfogadottnak tekinthető. Mindössze LEHTISALO vonta kétségbe a fgr. **s* ~ *t* szám. *t* megfelelő helyességét (FUF XX, 121—5), TOIVONEN azonban (FUF XXI, 94—102) megcáfolta LEHTISALO érveit s gondolatmenetét.⁴ Igaz, TOIVONEN később (MSFOu.

³ A probléma felvetése SETÄLÄ (JSFOu. XIV/3: 16, 17, XVI/2: 7), az első mai napig is helytálló példa (*egér*) idevonása pedig GENETZ (JSFOu. XVI/3 : 3, vö. NyK XXIX, 469) nevéhez fűződik.

⁴ TOIVONEN szerint (FUF XXI, 102) a szamojédban az *š* > *t* hangfejlődés a 400—600 között lezajlott törökségi **l* > *š* változás befejeződése után következett be. Ezt a feltevést csak egy, csupán 3 szamojéd nyelvből kimutatott veláris szamojéd szó igazolná, mely palatális, *š* végződésű török szóból származna. PAASONEN (Beitr. 263—4) óvatosabban vélekedik ugyanerről. Az **s*, **š* > *t* egybeesésének azonban, minthogy mindegyik szamojéd nyelvben közös, már a szamojédságnak két ágra szakadása előtt kellett bekövetkeznie. Az ugor nyelvekben sincs olyan jövevényszó, melyről ki lehetne mutatni, hogy ilyesfajta fejlődésben részt vett volna.

LXVII, 377—84) eggyel megemelte a finnugor kikövetkeztetett szibilánsok számát, de csak KALIMA és SETÄLÄ (FUFÁ XXVI, 17) legújabbán pedig COLLINDER (l. lent 3.2) fogadta el a negyedik szibiláns feltevését. STEINITZ (FgrKons. 29), E. ITKONEN (Vir. 1957: 8, UAJb. XXXIV, 194), LAKÓ (NyK LXIX, 212, ALH XVII, 448) és általában az újabb kutatók határozottan elutasítják e feltevést.

3.2. COLLINDER tehát az uráli alapnyelvre négy szibilánsot következtet ki, a PAASONEN óta elfogadott három finnugor alapnyelvit és negyedikként a TOIVONEN javasolta *š hangot. PAASONEN és COLLINDER véleménye megegyezik abban, hogy a finnugor jésített alapnyelvi hangból származó szibilánsoknak a szamojéd nyelvekben általában *s* felel meg, a jésítetleneknek pedig *t*. A hangviszonyok bemutatása azonban eltérő a két kutatónál. PAASONEN nyelvenként, sőt nyelvjárásonként közli a kikövetkeztetett finnugor hangok szamojédságbeli megfelelőit, COLLINDER pedig a kikövetkeztetett finnugor alapnyelvi hangokat — különösebb indoklás nélkül — az uráli alapnyelv korába helyezi át és a szamojéd képviselőket egyenesen ezekből származtatja.⁵

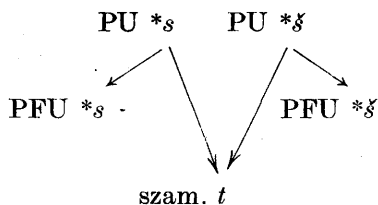
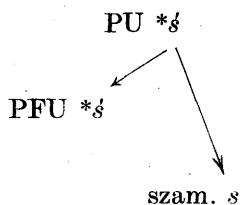
Sematikusan ábrázolva a két szerző felfogását PAASONENÉT megfelelelési, COLLINDERÉT hangfejlődési sor szemlélteti:

PAASONEN:

Fgr. *š ~ zam. *s*

Fgr. *s, *š ~ zam. *t*

COLLINDER:

⁵ Pl.: „Die lautgesetzliche Vertretung der anl. fugr. *s*-Laute ... ist ... *š = sam. *s*- (die in gewissen Dialekten bisweilen auftretende Mouillierung wahrscheinlich sekundär) >Knd. (mundartl.), (OS.) N. *h*-, Motor., Taigi bisw. *š*-. Niemals begegnet im Sam. *t*- bei den fugr. *š-Fällen". (Beitr. 226). Ugyanezt COLLINDER röviden így közli: „*š- ... In the Ugric languages and in Samoyed it has changed into *s*" (CompGrUr. 55, én ritkítottam, VE). Vö. még:

	Beitr.	CompGrUr.
*-š-	236	96
* <i>s</i> -	226	57—8
*- <i>s</i> -	229	98
*š-	257	61
*-š-	264	102

Vajon mi készíthette COLLINDERT arra, hogy a finnugor alapnyelvi hangokat az uráli korszakba vetítse vissza? Talán a COLLINDER közölte etimológiai eljárásának a nyitját? COLLINDER példaanyagát összehasonlító nyelvtana és a FUV alapján táblázatosan összeállítottam. Az I. táblázat a jésített, a II. a jésítetlen kikövetkeztetett alapnyelvi szibilánsok szamojéd megfelelőit mutatja be. A táblázatba a szamojéd nyelvi megfeleléseket kivétel nélkül felvettem, feltüntettem továbbá a COLLINDER kikövetkeztette uráli alapalakot, a finnugor nyelvi adatok közül csak az ugor nyelvi megfeleléseket közlöm (ha van). A táblázatokba olyan példákat választottam, melyeknek több szamojéd nyelvből ismert a megfelelője, s melyek a finnugor nyelvek közül a permi nyelvekben vagy a mordvinban (azaz a szibilánsok kikövetkeztetésekor „kulcsnyelvnek” számító nyelveknek legalább egyikében) megvannak. A táblázatokba fel nem vett etimológiákra a COLLINDER rekonstruálta uráli alapalakokkal a táblázatok jegyzetében utalok.

Az I. táblázat valamennyi szamojéd adatában *s* (*s*-, *-s*-) felel meg a kikövetkeztetett finnugor **š* (**ṣ̌*) hangnak, a II. táblázat jésítetlen finnugor szibilánsainak a szamojéd nyelvekben *t* (*d*) a megfelelője, szókezdeten és szóközepen egyaránt. Így a táblázatokból jól látható szamojéd nyelvbéli viszonyok alapján semmi felvilágosítást sem nyerünk, hogy COLLINDERT mi készíthette arra, hogy a PAASONEN kikövetkeztette finnugor alapnyelvi hangokat nemcsak finnugor, de uráli alapnyelvi hangoknak is tekintse.

Noha a finnugor alapnyelvi kikövetkeztetett hangok visszadatálása az uráli korba sehol sincs közelebről indokolva, ennek ellenére nemcsak COLLINDER munkáiban találkozunk ezzel az eljárással, hanem újabban másutt is, elsősorban új etimológiai szótárainkban (pl. *avat*⁶ ~ *avik*,⁷ *ellik*⁷ 'sich auf das Pferd oder den Esel setzen' és a *N ev, év* 'Eiter').

3.3. A finnugor alapnyelvi kikövetkeztetett szibilánsokat tehát minden elvi indoklás nélkül tekintik uráliaknak és alkalmazzák uráli alapalakok rekonstruálásában. Más a helyzet a finnugor szibilánsok ugor utódainál, ezeknek van jól megindokolt elméleti irodalma. PAASONEN az *s*-Laute eredményeinek összefoglalásában még csak azt írja: „In den Sprachen des ugrischen Zweiges hat *š* gleichmässig die Mouillierung aufgegeben” (117), az **š*-nek azonban már az ugor alapnyelvi történetét is rekonstruálja, midőn megállapítja: „dass es im Finnisch-ugrischen sowohl im An- als im Inlaut einen *š*-Laut gab, welcher in den ob-ugrischen Sprachen eine ähnliche Vertretung hat wie der finnisch-ugrische dentale (unmouillierte) *s*-Laut in den entsprechenden Stellungen, was wohl so zu erklären ist, dass *š* wahrscheinlich schon zu der Zeit, als das Wogulische und das Ostjakische noch eine Einheit bildeten, zu *s* wurde und so an den späteren Wandlungen dieses letzteren Lautes teilnahm. Auch im Ungarischen hat der fi-ugr. *š*-Laut... eine ähnliche Vertretung (= Schwund) wie der dentale *s*-Laut... was man gern so deuten möchte, dass sich der eben erwähnte Lautwandel im *Anlaut* schon in gemeinugrischer Zeit vollzogen hat” (FUF XII, 305—6).

A finnugor szibilánsok összességét ért *u g o r k o r i* változást STEINITZ a konzonantizmusról írt szűkszavú munkájában ekképp fogalmazta meg: „In den ugr. Sprachen ist **š* und **s* zusammengefallen in einem im Urugr. wohl

⁶ Ha a mordvin megfelelő kérdőjeles, akkor még a finnugor alapnyelvre is csak vagylagosan következtethetünk **s* vagy **š*-re!

⁷ Vö. NyK LXVI, 394, 395—6.

I. tábl-
Uráli szavak (-)š-szel és

uráli	jur.	jen.	tavgi	szelkup	kam.
*šuwō	soœ	so(o)		soj	soj
*šuma	sawua	soe	samu		
*š- vagy *š.	suujik sal(iik)	sodde'i	salta	salty	süjün sæte
*šilmä	sew	sej	šajme	sajš	sajma
*šüðš	seej	saj	sa	seleä	sii
*išä	nise	ese	jase	äsy	
*waška	jeese	bese	basa	kæzy	basa

∅-artigen Laut ... Für das Urugr. sind also anzunehmen: ... ∅ (< *š, *s) s (< *š)'' (FgrKons. 28). Lényegében ezt az álláspontot képviselik mindmáig a legújabb összefoglalások is (l. E ITKONEN: Vir. 1957: 8; DÉCSY, Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, 169; COLLINDER, CompGrUr. 55–61, 96–102; LAKÓ, NyÉrt. 47: 23–5, 42–3; HAJDÚ, MNyFgrA 27, 140, 134, BUrNyt. 23, 104–6), említésre méltó nézetkülönbség csak a fgr. *-s- magyar megfelelői körül tapasztalható (HAJDÚ i. h.).

A szibilánsok ugor alapnyelvi fejlődésében nyilvánított állásfoglalás és a rekonstruált hangok, szóalakok között régebben nem volt ellentét. SZINNYEI példái között az ugor szó, sző, szül, szeg 'Nagel', szél 'Rand' a fgr. *š megfelelői sorába tartoznak, úgy fejlődtek, mint a finnugor alapnyelv korából származó *š-kezdetű etimológiák megfelelői. Ha tehát a fenti szavakhoz a finn-permi nyelvekből esetleg még megfelelőket találunk, akkor azonban *š-ből származó hangnak kell lennie. Így az ugor szavak mellett „üres hely” van nem ismert, de virtuálisan lehetséges megfelelőik számára.

Nyilván ilyesfajta megfontolással rekonstruáltak régebben ugor eredetű szavakhoz is finnugor alapnyelvi szóalakot. TOIVONEN a magyar szár 'Rohr' szót és obi-ugor megfelelőit a finn sääri 'Unterschenkel'-től és annak mordvin és zürjén megfelelőitől elválasztva azt írja: „die Wörter der ersteren [azaz ugor eredetű] Gruppe gehen auf fugr. *šsr, die der letzteren [azaz finn-permi] auf *ššjür(š) zurück” (FUFA XXVIII, 253), vagyis az ugor etimológiához is

* Vö. még a kikövetkeztetett PU šää, šele-, šukkö, šurmō, šarta, šäns vagy šäns, šilä, šula, šoda, šarma, šorō vagy šurō, šala, šyws, šackš, šänčš, ill. ašš-, kuška, kašš, kišš, kokšš, moškō, jäpšš vagy jämšš, pošš, taša, wamšš (CompGrUr. 405–9) szavakkal. Ezeknek a szamojéd megfelelőiben (vö. FUV) mindenütt szókezdő s- (egyes nyelvjárásokban h), ill. -s- (-z-) található. Négy kikövetkeztetett szó (šedmä, šoldō, šarna šime) a rekonstruált alapnyelvi szavak között š-kezdetű, összehasonlító nyelvtanában azonban úgy nyilatkozik COLLINDER (57), hogy š- vagy š- lehetett az alapnyelvi szókezdet; az összehasonlító nyelvtanban (57), a PU *š- példaanyagában felsorolt m. šžr és vog. šuum-szavaknak megfelelő uráli alapalak hiányzik a kikövetkeztetett szavak jegyzékéből (409). A PU šüðš pedig a nyelvtanban (56) š- vagy č- szókezdetre példa, vö. ačkölō ~ aškölō a kikövetkeztetett szavak jegyzékében. Hasonló ingadozásra szokóképen példa *lapšš, melynél a nyelvtanban (97) a jur. jeepe stb. változat miatt a *pé hangkapcsolatot is lehetségesnek mondja COLLINDER, bár a szibilánsoknál tárgyalja ezt a szót.

lázat

š-szel COLLINDER szerint⁸

koib.	mot.	taigi	magyar	vogul	osztják
			<i>száj</i>	<i>suup</i>	—
			—	—	<i>sumintəh</i>
			—	—	<i>sima</i>
			—	—	—
			<i>szem</i>	{ š am	<i>sem</i>
<i>sej</i>	<i>kejem</i>	<i>kejm</i>	<i>szív</i>	{ š im	<i>səm</i>
			<i>ős</i>	—	—
			<i>vas</i>	<i>wös</i>	<i>wäg</i>

félreérthetetlenül finnugor (és nem ugor) alapalakot következtet ki. (Ha nem így járt volna el, akkor rekonstruált ugor és rekonstruált finn-permi alapnyelvi szóalakokat kellett volna egymással egybevetnie!)

Csak legújában és ritkán találkozunk a finnugor alapnyelvi rekonstrukcióktól tudatosan megkülönböztetett ugor alapnyelvi rekonstruált alakokkal. Ritkák azok a példák, amelyeknél a szibilánsokra vonatkozó elméleti megfontolásoknak megfelelő ugor alapnyelvi hangalakú szót találunk, mint pl. „osztj *tapət* 'hét' . . . < PUg **θäptä*” (MNyFgrA 44, BÜrNyt. 37). A legtöbb ugorinak minősített rekonstrukció egyébként formailag finnugor alapnyelvi hangsajátságokat tükröz. Legújabb etimológiai szótáraink *akad*, *ár* 'Flut' stb. szavaink és ezek obi-ugor megfelelői mellett két lehetőséget rekonstruáló megfogalmazásokat alkalmaznak: „Az ugor alapalak: **sskkə* vagy **škkə*”, ill. „Az ugor alapnyelvi alak **sarə* vagy **šarə* lehetett” (vö. még *äg*), holott ilyen alternatívával legfeljebb az ugor kor kezdetén lehet számolni. A magyar *szédül* ~ *osztjVj. sejejtä* 'wirbeln' stb. ~ ?vogK *sämlī: päŋkēm läxwe sämlī* 'fejem forog, szédülök' etimológia ugor alapalakjául **šäjš* vagy **šejš* formát tesz fel a szerző (NyK LXVII, 336). Az olvasóban azonban ez ellenvéleményt támaszt, az ugor egység megbomlásának idejére csak ugor **s*- előzmény rekonstruálható. Az ugor alapnyelvben — ha volt *š* (ez még közelebbi vizsgálatot igényel), — csak finnugor kori affrikáta folytatója (azaz finn-permi affrikáta megfelelője) lehetett.

A rekonstruált alakok szóközépi szibilánsainál is hasonló a helyzet: a *foszlik* fgr. **pušə* (—), ill. ugor **pusə* (—) alapalakra mehet vissza, de az első rekonstrukciót vagylagosan finnugornak vagy ugorinak aligha fogadhatjuk el.

4. Ha a COLLINDER kikövetkeztette 4 uráli és az ebből származó, velük azonos 4 finnugor szibiláns⁹, valamint fejleményeiket az uráli nyelvekben oly módon ábrázoljuk, hogy a nyelvek fejlődése során bekövetkezett egybeeséseket szemléltetjük, akkor néhány érdekes megfigyelést tehetünk (1–2. ábra). Nemcsak az **š* és **š* közös ábráján, de még az **s* és az **š* sematikus

⁹ Ezek közül ugyan általában csak 3 létezését fogadják el. Legújában COLLINDER is csupán szókezdeten és csak kérdőjellel rekonstruál *š*-t (Introduktion till de uraliska språken 106–7, 113–4, An Introduction to the Uralic Languages 78–9, 85–6).

Uráli szavak COLLINDER szerint szókezdő,

uráli	jurák	jeniszei	tavgi	szelkup
*sala	taale-	tađi-		tuela-
*sōja	tu	tiojo	tija	tūnan
*šurta-	?taeer-		?taru-	?taar-
*šurka		? ?H tudio	?turku	
*šāškā				tööte
*pesä	pide	B fide	fette	pota
*poskō	paadu	B faede	fatua	puđai
*tupša	jæpta	jote	joptuan	taptu
*pyša	pade	B fode'	fate	paty

ábrázolásában is sok az egybeesés. Ugyanannak a két-két hangnak (*s—š*, ill. *ś—š*) különböző helyen és időben (összamojéd, ugor, őslapp, esetleg még az őscseremisiz alapnyelvben; az *ś—š* esetében pedig az ősosztjákban és az ősmagyarban, esetleg finn-permiben vagy annak különböző leszármazottjaiban) szókezdeten és szóközépen egyaránt bekövetkezett egybeesése eleve nem látszik valószínűnek! A két különböző ábrát egymással egybevetve még további, eddig is számon tartott egybeesés — a finnben az **s* és az **ś* (**š*), a cseremiszen pedig valamennyi alapnyelvi szibiláns közös folytatója — csak növeli kételyeinket az eddigi rekonstrukciók helyességével szemben. (l. 316—7. l.).

4.1. Az eddigi rekonstrukciós eljárások következtében a különböző nyelvekben egymástól függetlenül valószínűtlenül sok egybeeséssel kell számolnunk, s ez annál gyanúsabb, mert nemcsak az **ś* és az **š* kettéválasztása¹⁰ áll gyenge lábon, de az általában elfogadott háromféle szibiláns (**ś*, **s*, **š*) is módszeres következetességgel a finn-permi nyelvek hangállománya alapján csak a finn-permi alapnyelvig datálható vissza, ill. más megfogalmazásban, az eddigi felfogás szellemében: „Az alapnyelvi szibilánsok hármassága csak a permi nyelvekben és a mordvinban maradt meg” (HAJDÚ, MNyFgrA 130, BŰrNyt. 104, vö. LAKÓ, i. m. 23).

Hogy a szibilánsok finn-permi hármasságával szemben az ugor nyelvekben is és a szamojédokban is kettősség található, ez már régóta nem vitás. Érdemes azonban közelebbről megvizsgálunk, hogy a szibilánsok kikövetkeztetett fgr. hármasságából hogyan származtatható az ugor kettősség, ill. milyen szamojéd kettősség felel meg a fgr. viszonyoknak.

LAKÓ (i. m. 24) a három kikövetkeztetett fgr. alapnyelvi szibiláns mai fejleményeit összegezve többek között ezt írja: „Az ugor nyelvek egyik alapnyelvi hangot sem tartották meg, megőrizték azonban a jésítetlen és a jésített szibilánsok közötti különbséget.” Szinte ugyanezt írta PAASONEN a finnugor hármasság és a szamojéd kettősség egybevetésekor: „Es kann... keinem

¹⁰ Ezt a továbbiakban már figyelmen kívül is hagyom.

lázat

ill. szóközépi *s*, *š* mássalhangzóval¹¹

kamasz	koibál	mot.	magyar	vogul	osztják
		<i>tele-</i>	—	<i>?tuulmah</i>	<i>lyləh</i>
<i>tü</i>			<i>ujj</i>	<i>tajt</i>	<i>lyt</i>
<i>?taar-</i>			<i>irt</i>	—	<i>lört-</i>
			<i>ár</i>	<i>toor</i>	{ Vj. <i>jar</i> D <i>tor</i>
<i>čä'</i>			—	—	—
<i>pidä</i>			<i>fészek</i>	<i>piti</i>	<i>pəl</i>
<i>puu'ma</i>	<i>poutmo</i>		—	<i>pajt</i>	<i>pögəp</i>
<i>te'pta</i>			—	—	—
<i>pōda</i>			—	—	—

Zweifel unterliegen, dass die verschiedenartige Vertretung im Sam. davon abhängt, ob der Sibilant in der Ursprache mouilliert oder unmouilliert war" (Beitr. 226). A megfogalmazás itt olyan szempontból nem egyértelmű, hogy finnugor, uráli vagy ősszamojéd alapnyelvről van-e szó (a könyv szelleme alapján a finnugor a legvalószínűbb), a jésített–jésítetlen fgr. szibilánsok kétféle szamojéd megfelelőjére utalás azonban egyértelmű.

Feltűnő, hogy az ugor és a szamojéd nyelvekben tehát nemcsak kettősség van, de egymással tökéletesen egyező kettősség (I. I. – II. tábl.)! A palatalizált és a palatalizálatlan finn-permi szibilánsok ugor és szamojéd megfelelői élesen elkülönülnek egymástól. Ezt eddig sem a finnugor, sem az uráli alapnyelvi szibilánsok rekonstruálásakor nem vették figyelembe. Csak COLLINDER céltott erre az egyezésre: „The Ugric and the Samoyed languages may have an old phonological feature in common. In these languages *s* corresponds to Permian and Mordvin *š* (Lappish *č*) whereas Permian-Mordvin Lappish *s* has the following correspondents: Samoyed and Vogul *t*, Hungarian *-s- ~ -š-*, Ostyak *j- ~ l- . . .*” (ProtLp Sam. 93–4); COLLINDER az *š* és *s* szempontjából adódó ugor-szamojéd egyezéseket kiemeli ugyan, de itt hallgat arról, hogy a finn-permi **s* és az **š* megfelelői is ugyanezekben a nyelvekben azonosak egymással (vö. fent 302. lap, 5. jegyzet)!

¹¹ Vö. még *soňō-*, *sajkō-*, *säje*, *setä-*, *sänkä*, *saŋ3-*, *sälk3-*, *siň3*, *sittä*, *sorwa*, *söyö-*, *suksö*, *soskō-*, *söks3*, *suňō*, *süje*, *soj3*, *sul3*, ill. *piňšō*, *päksē*, *koska*, *kupsa-*, *kusō-*, *jönksō*, *kupsa-*, *kowsō*, *laps3*, *maksa*, *nus3-*, *peks3-*, *püks3*, *suksō*, *soskō-*, *söks3*, *tis3*, *osa*, *wasä*, továbbá *paška*, *poška*, *puš3-* kikövetkeztetett uráli alakokkal (CompGrUr. 405–9) a szamojéd megfelelőikben szókezdeten és szóközépen *t* (*t*) hanggal (I. FUV). Kivétel mindössze *sōňō* (*sōňōňō*), erről COLLINDER is megjegyzi, hogy „PSam **č*” (i. m. 60), a jurák, jen., tvg. *t*-szókezdettel itt szelk. Taz *ten*, Tym *čän*, Ket *can*, kam. *ten* áll szemben, ezért problematikus.

A szibilánsok finn-permi hármasságának megfelelő azonos kettősség a mai ugor és szamojéd nyelvekben csak akkor vehető, sőt veendő feltétlenül figyelembe az uráli és a finnugor szibilánsok rekonstruálásakor, ha feltehető, hogy az ugor és a szamojéd egyezés ezen a téren ősi egyezés és nem később — esetleges kölcsönhatások útján — jött létre.

Amikor a finnugorság kettészakadásakor az ugorok a finn-permi ágtól elkülönültek, az északi és déli szamojédság ősei még feltehetően egységes nyelvet beszéltek. Az ugor és a szamojéd ősnép történetéről azonban olyan keveset tudunk, hogy ugor-szamojéd érintkezést feltehetünk ugyan, de ezt az állítást sem bebizonyítani, sem megcáfolni nem tudjuk. Azzal azonban teljesen valószínűtlen még csak lehetőségként is számolni, hogy egy esetleges ugor—összamojéd érintkezéskor mindkét nyelvben lett volna uráli, ill. finnugor örökségként *s és *š hang is, és hogy e nyelvek egymás hatására egyesítették volna a két hangot. A szamojédoknál ez a két hang egybeesett a *t-vel. Igaz, hogy ugyanez következett be a vogulságnál is, de a vogul nyelv külön életében, mert az osztjákban *l* (> osztjD *t*), *j*-, a magyarban pedig hanghiány keletkezett a fgr. *s és *š közös ugor folytatójából. Minthogy a három ugor nyelvben háromféle (az osztjákban még ezen belül is sokféle) a finn-permi *s* és *š* közös megfelelője, ezért valószínű, hogy az obi-ugorság és a magyarok elődei az ugor alapnyelvből a finn-permi *s* és *š* megfelelőjeként csak egy hangot örökölték; ez a hang azonban semmi esetre sem lehetett *t (vö. *t > m., vg., osztj. *t*), hanem valamilyen az ugor hangrendszer többi hangjától sokban különböző, a rendszerben egyedülálló hang (Einzeltänger), melyet általában **ʃ*-val szoktak jelölni. Minthogy az a **ʃ* valószínűleg nem nagyon illett bele az ugor alapnyelvből származó nyelvek hangrendszerébe, ezért az egyes ugor nyelvek külön életében további változásokon ment keresztül, és a vogulban, éppen úgy mint a szamojéd nyelvekben, *t* lett belőle. Az ugor és a szamojéd alapnyelv közötti kölcsönhatás valószínűsége kisebb, hogysen a két alapnyelv hangrendszeréből egymás hatására (az északi és a déli szamojédok szétválása és az ugor közösség megszűnte előtti időben) tűnt volna el két azonos formában örökölt hang. Az egymás hatására való eltűnés annál kevésbé valószínű, mert nem egy formán történt: az ugorságban a két eltűnt hang helyett egy új hang keletkezett, a szamojédságban pedig a hangrendszerből kilökött két szibiláns helyére egy a hangrendszerben (de az ugor hangrendszerben is) meglévő hang, a *t* lépett. Ha teljes bizonyossággal tudnók, hogy az uráli alapnyelv mássalhangzó-rendszerében volt **š*, **s* és **ʃ*, akkor is csak egy erőtlén érv támaszthatná alá a jésítetlen szibilánsok ilyen egybeesését: ugyanebben a két alapnyelvben a jésítetlen szibilánsok kiveszésének következtében jöhetett esetleg létre az **š* depalatalizációja (> **s*). Elvileg egy háromtagú szibilánsrendszer megváltozása párhuzamos, vagy egymást követő fejlődések során is történhet; depalatalizációval az „üres” jésítetlen szibiláns hely betöltése az összamojéd és az ugor rendszerben azonban még nem igazolja a két palatalizálatlan szibiláns egybeesését és nem szibilánsná fejlődését; ez az érvelés gyenge, mert az **š* depalatalizációja (ha ilyen volt, vö. 318 kk.) másképpen is könnyen magyarázható.

Az ugor—szamojéd egyező kettősséget az alapnyelvi rekonstrukciók elvi megindoklásakor tehát nem szabad semmi esetre sem figyelmen kívül hagynunk!

4.2. Ősi örökségként elvileg még akkor is számolhatunk három szibilánsal, ha az ugor—szamojéd egyező kettősség kialakulását véletlen egybe-

esésnek minősítjük. Kérdés azonban, mekkora a valószínűsége ilyen „véletlen” egybeesésnek.

Vizsgáljuk meg, hányféle következménye lehet az egybeesésnek a szibilánsok körében. Induljunk ki 3 alapnyelvi szibilánsból, s újabb szibiláns keletkezésének a lehetőségét zárjuk ki, az öröklött szibilánsok megmaradásának és egybeesésének lehetőségével számolva, elvileg lehetséges, hogy:

1. Megmarad mind a három,
2. egy megmarad, kettő pedig egybeesik,
3. mind a három egy hangban egyesül.

Ez a 3 lehetőség azonban sok realizációt (5 típust) rejt magában, mert egy megmaradása és kettő egybeesése 3 különböző lehetőséget tartalmaz, megmaradhat az 1., a 2. vagy a 3. és a másik kettő eshet egybe. Közelebbről vizsgálva, két hang egybeesése is s z á m o s módon valósulhat meg, mert x_1 és x_2 egyesülhet x_1 -ben, x_2 -ben, keletkezhet azonban egyesülésükből x_3 , x_4 stb. új hang is! Ha öröklött szibilánsként $ś$, s és $š$ hangból indulunk ki, s az egybeesést a kontamináció jelével jelöljük, akkor elvileg a következő lehetőségekkel számolhatunk:

A) $ś, s, š$		(zürj., votj., mord.)
B) $ś, s \times š$	$\left\{ \begin{array}{l} ś, s > š \\ ś, s < š \\ ś, s \times š > \text{új hang} \end{array} \right.$	— (lapp ¹²) (ugor * θ , ósszam. * t) (finn ¹²)
C) $ś \times s, š$	$\left\{ \begin{array}{l} š, ś > s \\ š, ś < s \\ š, ś \times s > \text{új hang} \end{array} \right.$	— — —
D) $ś \times š, s$	$\left\{ \begin{array}{l} s, ś > š \\ s, ś < š \\ s, ś \times š \text{ új hang} \end{array} \right.$	— — —
E) $ś \times s \times š$	$\left\{ \begin{array}{l} > ś \\ > s \\ > š \\ > \text{új hang} \end{array} \right.$	— — (cseremisiz ¹³) —

Közismert tény, hogy az uráli nyelvekben a szókezdő és a szóközépi (szóvégi) hangok fejlődése nem szükségképpen azonos. Vegyük számba a lehetséges eltérő szókezdő és szóközépi fejlődések kombinációit (megszorításként a szibilánsok továbbra sem szaporodhatnak, csak egybeeshetnek, de ennek különböző módozatait sem vesszük figyelembe). Utaljon A, B stb. a szókezdő, a, b stb. pedig a szóközépi (szóvégi) szibilánsállományra (ahol A—E, ill. a—e a fenti A, B, ... E pontban csoportosított szibiláns megőrződést, ill. egybe-

¹² Az öröklött $ś$ további fejlődése a lappban az alapnyelvi hármasság kettősséggé alakítása szempontjából irreleváns. A finn * $š > h$ és * $ś > s$ fejlődés bekövetkezésének sorrendje sem változtat semmit azon a tényen, hogy a feltételezett ősi hármasságot a finnben kettősség képviseli.

¹³ Az egyes ettől eltérő szibiláns állományú cseremisiz nyelvjárások (KH, M, U stb.) * $s > ś, š$; * $ś > s$ fejlődése szórványos, s nem szorítható a fenti általánosítás keretei közé. A B) alatti $ś, s \times š > š$ típusba pl. a cserKH besorolható ugyan, de csak további $ś > s$ és $š < s + ś$, feltevéssel, vagy C) alá is beerőltethető.

esést jelenti). Elvileg a következő szókezdő és nem szókezdő szibilánsállomány jöhet egy-egy nyelv hangrendszerében létre:

Aa	Ba	Ca	Da	Ea
Ab	Bb	Cb	Db	Eb
Ac	Bc	Cc	Dc	Ec
Ad	Bd	Cd	Dd	Ed
Ae	Be	Ce	De	Ee

Ilyen módon tehát 25 lehetőség van. A valóságban azonban ennél is több között válogathatnak a nyelvek, mert a szibilánsok elsősorban affrikáttákkal is egybeeshetnek, továbbá, mint az uráli nyelvek külön nyelvi fejleményei mutatják, *h, t, l, j, ø* stb. is fejlődhet belőlük. Egyszerűség és sematizálás kedvéért ezektől most eltekintek.

A valósághoz képest tehát 25 lehetőség megadásával csökkentjük a választékot. A lehetőségek és a bekövetkezett fejlődések egybevetése pedig azt mutatja, hogy az uráli nyelvekben a 25 lehetőség közül csak 4 valósult meg, ill. alapnyelvi szinten csak 2. Ha az uráli és a finnugor alapnyelvben a feltételezés szerint Aa típusú volt a szibilánsok rendszere, akkor a finn-permiben is ilyen maradt.¹⁴ Az ugor alapnyelvben és az ősszamójédban eszerint a rekonstrukció szerint pedig változás történt, az Aa rendszer a 24-féle megváltozási lehetőség közül egymástól függetlenül mind a két alapnyelvben éppen a Bb szibilánsrendszerre alakult volna át. Ez természetesen nem lehetetlen, de nem is valószínű.¹⁵

Annak a szemléltetésére, mekkora a valószínűsége a szibilánsok rendszerében a fent vázolt változási lehetőség közül két egymástól független, de azonos eredményhez vezető változásnak, a valószínűségszámításban gyakori példa, a kockajáték szolgáltatót jó hasonlatot. A kocka öt lapja feleljen meg azoknak a kombinációknak, melyekben a szibilánsok szókezdő és szóközépi rendszere azonos, a hatodik pedig a többi 20 lehetőségnek, melyben a szókezdő és a szóközépi viszonyai különböznek. Vagyis a kocka 1, 2, . . . , 6 pontja helyére képzeljük a következőket:

1 pont helyett	<u>Aa</u>
2 pont helyett	<u>Bb</u>
3 pont helyett	<u>Cc</u>
4 pont helyett	<u>Dd</u>
5 pont helyett	<u>Ee</u>
6 pont helyett	<u>Xy</u>

ahol $\{X = A, B, C, D, E$
 $\{y = a, b, c, d, e$, de nem lehet a két betű egymással azonos, $|X| \neq |y|$.

¹⁴ A finnben az Aa > Cc fejlődés és az *š > h hangváltozás külön nyelvi fejlődés, s a hármassz cseremisz nyelvjárási egybeesés (Aa > Ee) is különnyelvi fejlemény.

¹⁵ A valószínűségi várákozásnak a finn-permi viszonyok tökéletesen megfelelnek: a permi nyelvek és a mordvin megtartotta az alapnyelvi hármasszot, a másik fele a nyelveknek nem, de a finn, a lapp és a cseremisz megváltozása egymástól függetlenül történt és ezért egymástól eltérő eredményű is lett.

A hasonlat nem sántít, a 25 lehetőség ilyen „leképezése” miatt; igaz ugyan, hogy a kocka öt lapja csak egy-egy lehetőségnek felel meg, a 6. pedig 20-nak, de a 3 szibilánsból álló kikövetkeztetett alapnyelvi rendszer az uráli nyelvekben vagy megmaradt, vagy lényegileg egyformán változott szókezdő és nem szókezdő helyzetben.¹⁶ A nyelvi realitásokat vesszük tehát figyelembe, amikor a szibilánsoknál tapasztalható a helyzettől független változások mellett lehetőségként, minden olyan változásnak is adunk egyesítve egy lapot, ahol a hang helyzete is figyelembe veendő (vö. *Ősz* 319. l.). A szibilánsok rendszerének a jelképes kockája az uráli rendszer felbomlásakor tehát úgy $f e k \ddot{u} d t$, hogy az **[Aa]** lap volt felül. A szibilánsok „kockajátéka” különbözzék annyiban a közönséges kockajátéktól, hogy a „játékszabályok” nemcsak dobást engednek meg, ahol mind a 6 lap egyformán esélyes a „nyerésre”, hanem itt az is legyen lehetséges (sőt legalább 50%-os eséllyel!), hogy a kocka nem mozdul, azaz ugyanaz a lap marad felül (vagyis ennek kitüntetett a szerepe, több az esélye). Ha 50%-os mozdulatlanági és 50%-os változási eséllyel számolunk, akkor $50 : 6 = 8,33\%$ a „nyerési” esélye öt lapnak, a kiinduló helyzet megmaradásának pedig $50 + 8,33 = 58,33\%$. A „szibilánsok kockája” az uráli egység felbomlása után a szamojédban „feldobódott” és a **[Bb]** lap került felülre. A szamojéd vonalon többet a kocka nem mozdujt, az északi és a déli ágban, az egyes szamojéd nyelvek külön életében ez a rendszer nem változott tovább. Az uráliból örökölt „kocka” nyugalomát a finnugor és a finn-permi korszakban is megtartotta, az ugarságnál azonban szintén megmozdujt és az ősszamojédságban lezajlott játékhoz hasonlóan itt is a **[Bb]** nyert. A finn-permi „kocka” örököseinél sem a permi, sem a finn-volgai, sem a volgai korszakban nem mozdujt meg a kocka, sőt a permi egység megszűnte után a mordvinoknál sem. Minthogy a „játékszabályok” úgy szólnak, hogy a mozdulatlanág valószínűsége legalább akkora, mint a „dobásé”, ezért ezek a mozdulatlanágok, az **[Aa]** változatlanága teljesen valószínű. A cseremisiz „dobás” **[Ee]**, a finn **[Cc]** és a lapp **[Bb]** eredménnyel ugyancsak teljesen valószínű. Az egész „játék” folyamán így 5 dobással számolhatunk, amiből 3 esetben **[Bb]** az eredmény. Ez nem lehetetlen ugyan, mert 5 esetre még nem érvényes a nagy számok törvénye, 5 dobás eredménye ezért még lehet 3-szor ugyanaz. Ha azonban egybevetjük a finn-permi „kocka” további, teljesen a valószínűségi számítás várakozásait szinte előírásosan igazoló 3 változatlanágát és 3 változását, 3 eltérő eredménnyel, akkor a „véletlenül” egyező ugor és szamojéd változással kapcsolatosan mégis támad némi kétely.¹⁷ Ha ugyanis az ugor és a szamojéd nyelveket egybevetették volna, mielőtt a finn-permi nyelveket is belevonták volna a rokon nyelvek körébe — (nyelvhasználatstörténeti szempontból illet elképzelni is casus irreális!) —, akkor az ugor és szamojéd kettősséget (ugor $*s \sim$ szám. s , ugor $*\theta \sim$ szám. t) nyilván alapnyelvi kettősségből és nem hármasságból vezették volna le. Ezért érdemes megvizsgálni, mekkora valószínűséggel lehet a finnugor és az uráli szibilánsok hármasságára következ-

¹⁶ Az osztjVj. $*\theta > i$ - feltétlenül külön nyelvjárási szókezdő fejlemény, ennek következtében a Vj.-ban az ugor $*\theta$ mai szókezdő és szóközépi fejleményei már nem azonosak.

¹⁷ A 3. egybeesés, a lapp nyelvi viszonyokkal nem zavaró, mert a 3 finn-permi „dobás” 3-féle eredménnyel zárul, ezek közül egy lehet azonos az ugor vagy a szamojéd „dobásával”, de egy-egy ugor és szamojéd „dobás” azonos eredménnyel!

tetni, s mekkora valószínűséggel lehetne alapnyelvi kettősséget állítani, s uráli—finnugor kettősség esetén a finn—permi hármasságot hogyan lehet a fejlődési rendszerbe beleilleszteni.

4.3. Bekövetkezendő, még meg nem történt eseményeknél szokás valószínűségi mérlegelést végezni. Semmi akadályja nincs annak, hogy egy ismeretlen múltbeli jelenségre ugyanolyan módon következtessünk, mint ahogy ismeretlen jövőbelire (hiszen mindössze csak a várakozás iránya ellenkező az idő tengelyén; továbbá a jövőbeli jelenségnél majd ellenőrizhető, hogy a valószínűségi jóslat helyes volt-e, a múltbelinél pedig a körülményektől függ, nyílik-e mód a valószínűségi következtetés helyességének az ellenőrzésére).

Kérdés azonban, a hangfejlődés, a hangváltozás olyan jelenség-e, melyre érvényes a nagy számok törvénye, melynek változásait valószínűségi alapon meg lehet becsülni.

Ha úgy nézzük a problémát, hogy néhány szamojéd nyelv hangállományából az összamojéd alapnyelvre, a 3 ugor nyelvből az ugor alapnyelvre, vagy a zürjén, a votják, a cseremis, a mordvin a finnugri nyelvek és a lapp alapján a finn-permi alapnyelvre következtetünk, akkor, látszólag igen kis számok alapján, kevés előfordulásból indulunk ki. A finn-permi és az ugor egybevetéséből a finnugor viszonyokra következtetve pedig éppen hogy kettőből következtetünk egy harmadikra, s ugyanez a helyzet az uráli alapnyelvi rekonstrukciókkal kapcsolatban. A kérdés azonban egészen másképpen is megfogalmazható. Az ugor egység megszűnte óta több millió ember beszélt, s ma is több millió ember beszél az ugor nyelveket. Ha valamilyen nyelvi jelenség közös ma a 3 ugor nyelvben, azaz több millió ember nyelvében, akkor az a jelenség közös volt közvetlen elődeik és azok közvetlen elődei nyelvében, s közös lehetett távoli elődeinknél is, vissza egészen az ugor alapnyelv koráig. A nyelvi jelenségek megítélésénél tehát nemcsak a nyelvek számára kell tekintettel lennünk, hanem mindenekelőtt arra is, hogy ezek közül valamennyit igen sok egyed használja, ezért a nagy számok törvénye alapján feltétlenül helye van a valószínűségi számításoknak.

4.4. A szibilánsokkal kapcsolatos kérdések egy részénél a valószínűségi alapon való következtetés tökéletesen egyezik az eddigi eredményekkel.

Az ugor kettősséget eddig is teljes bizonyossággként állították. A valószínűségszámítási megfogalmazással — a 3 ugor nyelv egybehangzó vallomása alapján — ez így fejezhető ki: 100%-os bizonyossággal állítható a PUG *s (~ m., vg., osztj. s) és PUG*t (> m. ø, vg. t, osztj. l, > t stb.) kettőssége. Minden valószínűséget nélkülözne az a feltevés, hogy a 3 különböző nyelven beszélő több ezer vagy több millió ember az ugor közösség megszűnte után egymástól függetlenül alakította volna ki a jelenlegi állapotot.

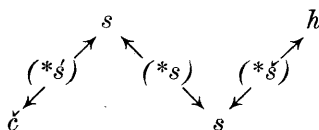
Az összamojéd kettősség (*s, *t) a jurák, a jensiszeji, a tavgi, a szelkup és a kihalt szajáni szamojéd nyelvek egybehangzó tanúságtétele alapján, ugyanígy hasonló indoklással 100%-os bizonyossággal állítható.

A 100%-os bizonyosság egyúttal azt is jelenti, hogy a kérdéssel kapcsolatban minden más lehetőség valószínűtlen, vagyis kettőnél több ugor és összamojéd előzményt rekonstruálni az uráli szibilánsokkal kapcsolatban teljesen valószínűtlen, más szóval 0% annak a valószínűsége, hogy akár az ugor, akár a szamojéd alapnyelvben felbomlásakor az uráli szibilánsok állítólagos hármasságának megfelelő hármasság lett volna.

Ugor és szamojéd viszonylatban könnyű 100%-os bizonyosságró

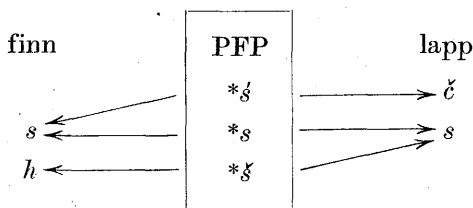
beszélni a PUG., PSzam. alapnyelvi rekonstrukció során. Kérdés azonban, hogy a finn-permi hármasságot a zürjén-votják-mordvin *s*, *ś*, *š* alapján (a finn-lapp kettősség és a cseremisiz egybeesés mellett) hány százalékos biztossággal lehet állítani. Sem a finn, sem a lapp nem mond annak ellene, hogy közös alapnyelvükre hármasságot rekonstruáljunk, hiszen a két nyelv egymás közötti összehasonlításából is háromféle előzményre kellene következtetnünk (vö. *silmä* ~ lp. *čäl'bme* ~ *szem*; *sappi* ~ lp. *sap'pe* ~ *epe*; finn *hui* 'orsó' ~ lpR *suoj* ~ zürj. – votj. *šī*, *šī* stb.):

finn:

lapp:

A finn és a lapp *s* kétféle megfelelési viszonyai a permi-mordvin megfelelések ismeretében a hagyományos módon – finn depalatalizációval ($*ś > s$) és a lappságban $*š > s$ fejlődéssel – magyarázhatók legegyszerűbben, azaz a permi-mordvin viszonyoknak a finn-permi alapnyelvig való visszavetítésével:

Ily módon a zürjén–votják alapján a permi alapnyelvre 100%-os bizonyossággal $*ś$, $*s$ és $*š$ rekonstruálható. A finn-volgai alapnyelvi rekonstrukcióban pedig a mordvin, a finn és a lapp hármasságra vall, sőt még a cseremisiz is, mert a nyelvjárási eltérések figyelembevételével csak külön nyelvi fejleménynek lehet a cseremisizben is a szibilánsok egybeesését tekinteni. Így a finn-volgai és ezáltal a finn-permi alapnyelvre is 100%-os bizonyossággal végezhető el a szibilánsok hármasságának a rekonstruálása (vö. BEKE: FUF XXII, 90–122, LAKÓ, i. m. 23). Az eredmény tehát egyezik az eddig szokásos következtetésekkel.

4.5. A 100%-os bizonyossággal rekonstruálható 3 finn-permi alapnyelvi szibilánsnak az ugor és a szamojéd nyelvek vallomása alapján az ugor és az ősszamojéd alapnyelvben 100%-os bizonyossággal rekonstruálhatóan *c s a k* két hang feleltetett meg:

1. a finn-permi $*ś$ -nek ~ ugor, ősszamojéd $*s$,

2. a finn-permi $*s$ -nek és $*š$ -nek az ugor alapnyelvben valamilyen aspiráta vagy spiráns, melyet $*θ$ -val szoktak jelölni; az ősszamojéd képviselő is ehhez hasonló lehetett *s* egybeesett az uráli $*t >$ ősszamojéd $*t$ hanggal.

Kérdés: ha 100%-os valószínűséggel állítható, hogy a finn-permi alapnyelvben 3, az ugor alapnyelvben pedig ennek megfelelően csak 2 szibiláns volt, mi következik ebből a finnugor alapnyelvre. Nyilván ugyanannyi valószínűséggel állítható, hogy a finn-permi viszonyok őrizték meg az ősi állapotokat, és az ugarság nyelvében történt egybeesés, mint az, hogy az ugor ket-

tósség tükrözi vissza az alapnyelvi viszonyokat, és a finn-permi ágban hasadt ketté az alapnyelvi *ʃ örökség *s és *ʃ hanggá. Mindkét állításnak 50% a valószínűsége, mert

	ugor	finn-permi
csak 2 szibiláns rekonstruálásának valószínűsége	100%	0%
feltétlenül 3 szibiláns rekonstruálásának valószínűsége	0%	100%

A számtani középérték: $\frac{100 + 0}{2} = 50\%$ akár az első, akár a második sor adatai alapján számolunk.

A finnugor alapnyelvi hangviszonyok kikövetkeztetésekor (a szamojéd nyelvek vallomásának a figyelembevétele nélkül) a két egyformán valószínű lehetőség közül természetesen azt választották, melynek segítségével a rekonstruált finnugor alapnyelvi állapottól való eltérést könnyebb megmagyarázni; azaz három különböző alapnyelvi szibilánst következtettek ki. Az ugor nyelvekben az örökölt *s és *ʃ egybeesését annál könnyebb állítani, minthogy a cseremisiz hasonló, sőt három különböző szibiláns egybeesésére biztos analógiát szolgáltat, s még a lappban is csaknem mindig azonosak az *s és az *ʃ mai folytatói.¹⁸ Kétféle finnugor szibiláns kikövetkeztetése esetén pedig több mint egy fél századdal ezelőtt igen nehéz lett volna indokolni, hogy fonetikailag meg nem indokolható módon, azonos körülmények között az egyik finnugor alapnyelvi szibilánsnak miért keletkezett volna a finn-permi alapnyelvben két különböző folytatása.

Ha azonban az 50%-os valószínűséggel kikövetkeztetett finnugor alapnyelvi viszonyok és a szamojéd valószínűségek figyelembevételével az uráli alapnyelvre akarunk tovább következtetni, akkor az eddig elfogadottól eléggé eltérő eredményre jutunk, mert:

	ufr.	összam.
csak 2 szibiláns kikövetkeztetésének valószínűsége	50%	100%
feltétlenül 3 szibiláns kikövetkeztetésének valószínűsége	50%	0%

Vegyük ismét teljesen egyformának annak a valószínűségét, hogy vagy a finnugor, vagy az ősszamojéd őrizhette meg az uráli állapotokat; bármelyik a kettő közül megváltoztathatta ± 1 hanggal (de nem 3-nál többre) a szibilánsok számát. Ismét számtani középértékekkel adhatjuk meg a valószínűség mértékét.

Két uráli szibiláns $\frac{50 + 100}{2} = 75\%$ -os valószínűséggel következtethető ki,

három uráli szibiláns valószínűsége pedig csak $\frac{50 + 0}{2} = 25\%$!

¹⁸ LAKÓ GYÖRGY a fentiek előadásakor a Nyelvtudományi Társaságban figyelemztetett arra az eshetőségre, hogy a lapp s esetleg hanghelyettesítéssel is kerülhetett az *ʃ folytatói helyére.

Az alapnyelvi rekonstrukció helyessége, valószínűsége a valószínűség-számítás eredményével ellenőrizhető, a döntő szó azonban a nyelvi tényeké és nem a számadatoké. Ha a szamojéd nyelvekben a szibilánsoknak *u g y a n o l y a n h á r m a s s á g a* lenne megállapítható, mint a permi nyelvekben, akkor az uráli hármasságot a valószínűség-számítás csak 75%-osnak mutatná, de a nyelvi tények alapján vitán felül állna, hogy a szamojéd és a finn-permi ág őrizte meg az ősi állapotokat és az ugarságban történt változás. Ha a szamojéd nyelvek alapján kettősség lenne ugyan megállapítható, de akár úgy, hogy a finn-permi *ś* és *s* megfelelői különülnének el az *š* megfelelőitől (vö. finn), akár úgy, hogy az *s* megfelelői térnénk el az *ś* és *š* közös megfelelőitől (erre egyik uráli nyelvben sincs példa¹⁹), akkor is uráli hármasságot kellene kikövetkeztetni, mert a 100%-os ősszamojéd kettősséggel szemben a fgr. alapnyelv 50%-os valószínűségű hármassága (*ś, s, š*) és ugyancsak 50%-os valószínűségű kettőssége (*ś, *ʃ [= s × š]*) állana, de ez a kettősség nem lenne azonos a szamojéddal. A két egymástól eltérő kettősség pedig ugyanúgy csak eredeti hármasságból lenne levezethető, mint az egymástól eltérő finn és lapp kettősség (vö. 313).

Az egymással teljesen azonos szamojéd és ugor kettősség alapján rekonstruálható, 75%-os bizonyosságú uráli alapnyelvi kettősség is csak akkor állítható, ha nemcsak a szamojéd és ugor viszonyok tekinthetők az uráli állapotok közvetlen folytatóinak, de a finn-permi hármasság is kielégítő módon magyarázható.

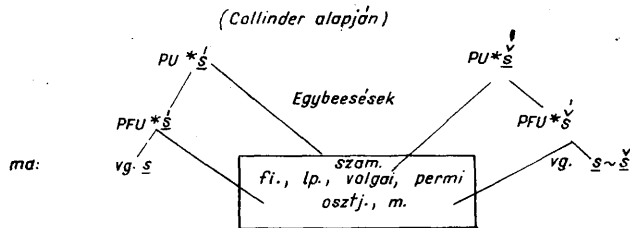
Mint fent már említettem, a század elején a finnugor hangok rekonstruálásakor könnyebben lehetett valamennyi mai idetartozó hangot 3 finnugor alapnyelvi hangból levezetni, mint azt indokolni, hogy egy alapnyelvi hangnak a finn-permi nyelvek többségében kétféle folytatása lehet. Ma erre már tudunk megfelelő magyarázatot találni: alapnyelvi, adott esetben finn-permi alapnyelvi nyelvjárási különbségekkel lehet a jelenséget magyarázni,²⁰ hiszen tudjuk, hogy minden alapnyelvet „nyelvjárásokra tagolódó nyelvformának kell képzelnünk” (LAKÓ: i. m. 10, vö. HAJDÚ BÚrNyt. 40).

Mindezek figyelembevételével megkísérlem az eddig jésítetlen uráli szibilánsokból (**s, *š*) származtatott hangokat *e g y* uráli hangból levezetni. Tegyük fel, hogy volt az uráli alapnyelvben egy olyan hang, melyből *t* is fejlődhetett és szibiláns is, valamilyen közelebből meg nem határozható

¹⁹ Néhány cseremiszi nyelvjárásban (elsősorban M, de vö. még U, B) palatális szavakban PFP **s > ś*, hangfejlődés konstatálható (WICHMANN: FUF VI, 18–9, BEKE: FUF XXII, 103–5); itt a PFP **s* fejleményei részben eltérnek a PFP **ś* és **š* származékaitól (a veláris szavak **š* hangjai is *ś*-sé fejlődtek!).

²⁰ Ilyen alapnyelvi nyelvjárási különbség számos hangtani rendellenesség magyarázatában előfordult már. LAZICZIUS (MNYTK. 33 : 94–5) szerint: „Az ugor alapnyelvben ... két nagy nyelvjárás-terület volt, északon *χ*-, délen *š*-megfeleléssel. ... A magyar nyelv ... úgy szakadt ki az ugor nyelvközösségből, hogy eredetileg megvolt benne mindkét megfelelés képviselője ... A magyar három és kap megfelelések e szerint egy ősi ugor nyelvjárási különbség szálán függenek össze egymással”. Nem ugor, hanem ősmagyar nyelvjárási különbséggel magyarázzák a finnugor **š* hangszabályszerű mai magyar *sz* folytatóján kívül fellépő *s*-et (*szem ~ sömör*), a finnugor *š* kettős magyar megfelelését (GOMBÓCZ: MNY. XX, 62; BÁRCZI, Régi magyar nyelvjárások, 6, Magyar hangtörténet² 115, 116, 118; BENKÓ, Magyar nyelvjárástörténet, 68, vö. még *csegely, csög, csök, csuk* (MSzFgrE, TESz.) stb. A vogul nyelvjárási *s ~ š* kettősséget ITKONEN is (Vir. 1957: 8, UAJb. XXXIV. 194) a vogul alapnyelvből származtatja.

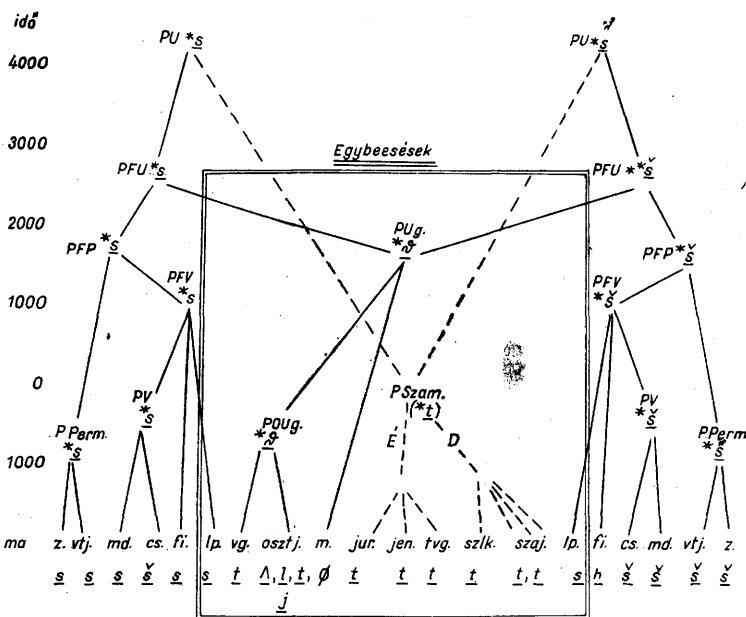
dentális spirantikus hang, aspiráta,²¹ jelöljük θ -val. Az ősszamojéd alapnyelv ezt a hangot, vagy inkább már a belőle keletkezett $*t$ -t örökítette át felbomlásakor az északi és a déli szamojéd nyelvcsoporthoz. A finnugor alapnyelv esetleg nagyjából változatlanul megtarthatta az uráliból örökölt $*\theta$ -t, sőt még a finn-permi és az ugor is lényegileg ezt örökölhette. A $*\theta$ átalakulása egyrészt a finn-permi alapnyelvben, másrészt pedig az ugor, sőt az obi-ugor egység megszűnte után az egyes obi-ugor nyelvek és a magyar külön életében következhetett be. A finn-permi alapnyelvben ez a $*\theta$ hang képzési mozzanatai

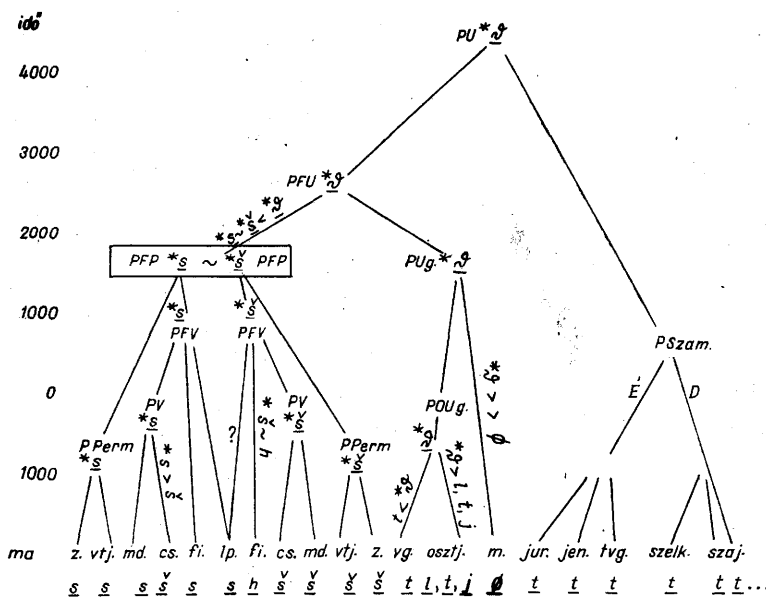
I. ábra Az $*s$ és az $*š$ egybeesésének sematikus rajza

közül éppen azt veszíthette el, amit a szamojédság megtartott (a zár motívumot, a t -féleséget), s megtartotta azt a mozzanatot, ami a szamojéd alapnyelvben elveszett belőle, a rést, a szibiláns jelleget. Ez a változás a finn-permi alapnyelvben valószínűleg nem egységesen zajlott le, két nagy nyelvjárási csoport jöhetett létre, [$*\theta > *s$] és [$*\theta > *š$] nyelvjárás. Ezzel a jelöléssel azt szeretném érzékeltetni, hogy az egyikből azok a szavak származtathatók, amelyeket eddig finnugor $*s$ -szel, a másikkól azok, melyeket eddig $*š$ -sel rekonstruáltak. Nyelvjárási kiegyenlítődéssel a finn-permi alapnyelvben ez a két nyelvjárás csoport egymással összekeveredhetett, s így még az alapnyelvben létrejöhetett olyan nyelvjárás, melyben $*s$ és $*š$ is volt. A finn-permi alapnyelvből ez a kettősség öröklődhetett az egyes leánynyelvekbe. Némelyik szó talán az $*s$ -ező és az $*š$ -ező nyelvjárásból is belekerülhetett a nyelvjárási kiegyenlítődés utáni alapnyelvbe (pl. $*s > md. son \sim zj., votj. s- \sim *š- > finn h\ddot{a}n 'o', v\ddot{o}. m\acute{e}g SKES he, horma^1$, ahol mordvin $s- > š-$ is látható!). A cseremiszen és a lappban történthetett későbbi egybeesés, de e nyelvek – főként a lapp –, esetleg olyan nyelvjárás-területről szakadhattak ki a finn-permi közösségből, melyben csak $š$ -ező, ill. csak s -ező szóalakok voltak. Ha azonban a cseremiszi $š$ -ező nyelvjárás-területről származna, akkor ezt a külön-

²¹ Az angol *th*-hanghoz hasonló hangra gondolok. HAJDÚ PÉTER volt szíves a figyelmemet arra felhívni, hogy COLLINDER (ProtLpSam. 94) is számolt efféle lehetőséggel. A javasoltam megoldás azonban merőben más, mint COLLINDERÉ, ő ui. a TOIVONEN-féle négy szibiláns ($*s, *š, *š, *š$) helyett javasolta a $*\beta, *s, *š, *š$ négyességet (ennek meg nem felelő voltáról E. ITKONEN: UAJb. 1956 : 59); én pedig az eleve törlendő $*š$ után fennmaradó hármasság helyett látok lehetőséget az $*s$ és az $*š$ egybevonására a $*\theta$ bevezetésével. Olyan hangra gondolok, mint MUNKÁCSI „A t és s hangfokok közt való átmenet legtermészetesebben az aspirata th és a dentilabialis θ közvetítésével képzelhető” (Nyr. XII, 386), ahol „a th (θ) kezdődőkben kétfelé irányuló hangfejlődés ... hangfokba menő, ... [és] t -vé” (i. m. 387) lehetséges. MUNKÁCSI példaanyagában, amelynek segítségével ezt a hangot kikövetkezteti, sok szerintem is idetartozó szó szerepel (*hét, egér, ő, ujj*, vö. 386–96), de nagyon sok a máshova sorolandó, ill. a finnugor szavak közül törlendő szó.

2. ábra A jésítetlen szibylansok származtatásának eddigi módja a különböző helyen és időben történt egybeesések erős kiemelésével

3. ábra A jésítetlen szibylansok rekonstrukciójának ajánlott új módja

állást a volgai alapnyelvben is meg kellett volna tartania,²² az *s*-szel való egybeesést pedig a cseremiszi nyelv külön életére datálni; ennél viszont valószínűbb a későbbi hármass egybeesés.

Ha egymás mellé állítjuk az elfogadott eddigi (1. — 2. ábra) és a javasolt új származtatási sematikus ábrázolását (3. ábra), akkor valószínűleg ez utóbbi tűnik egyszerűbbnek és egyúttal hihetőbbnek.

Ha elfogadjuk, hogy **s* és **š* helyett az uráli és a finnugor alapnyelvre csak egy, **θ* szimbólummal jelölhető hang rekonstruálandó, akkor felmerül a kérdés, hogy az eddig **š*-nek kikövetkeztetett hangot palatalizálnak vagy palatalizálatlanak kell-e nagyobb valószínűséggel tartanunk. Az ugor és az ősszamojéd alapnyelvre **s* 100%-os valószínűséggel következtethető ki, ezeknél a jésítettség valószínűsége 0%. Ha a finn-permi palatalizáltságát e hangnak 100%-os valószínűségűnek tekintjük is, a finnugor palatalizáltság valószínűsége már csak 50%-os, az urálié pedig csak 25%-os. Ha viszont uráli jésítetlen **s*-ből indulunk ki, amihez a rekonstrukciós valószínűség 75% (mert a PUG. **s* és a PFP **š* alapján a PFU **s* valószínűsége 50%, ehhez a PSzam. **s* 100%-os valószínűsége, így a PU **s* 75%), akkor ebből a mai szamojéd képviselők minden nehézség, sőt magyarázat nélkül származtathatók; finnugor és ugor **s*-en keresztül ugyanígy a mai ugor hangok is. A finn-permi alapnyelvben pedig könnyen módosulhatott a finnugorból örökölt **s* hang kiejtése, hiszen itt a fentiek szerint a PFU **θ*-ből nyelvjárásonként PFP **s* vagy **š* keletkezett, s a régi, örökölt szibiláns PFU **s* az újonnan keletkezettől palatalizálódással különülhetett el.²³ Legvalószínűbb az, hogy az **s* és **š* között az uráli és a finnugor korban még nem volt fonológiai ellentét, csak a **θ* és az **s*-féle között. Feltehető, hogy az **s* (**š*) elkülönülése a finn-permi alapnyelvben keletkezett 2 új szibilánsból némi ingadozás után alakult ki; a permi nyelvekben és a mordvinban kimutatható ingadozás az *s* és *š* között, ill. a kétféleképpen is feljegyzett szavak²⁴ ezzel magyarázhatóak.²⁵

²² Egyes cseremiszi nyelvjárásokban (M. U. B) azonban kimutatható a PFP **s* öröksége; ezekben ui. szórványosan **s* > *š* fejlődött palatális szavakvak (WICHMANN: FUF VI, 18–9, BEKE: FUF XXII, 103–5), ill. veláris környezetben megmaradt az **s* > *s* (BEKE: i. m. 92–5, 101–3). Ezek a nyelvjárások csakis **s*-ező, ill. **s*, **š* keveredésű PFP alapnyelvi nyelvjárássterületről szakadhattak ki.

²³ Lehet esetleg a finn-permi alapnyelvben is helyi jellegű egybeeséssel az uráli **s* és a [**θ* > **s*] között számolni. Ilyen nyelvjárási örökség lenne a mai finnben. Ezt azonban csak lehetőségként említem, mert a PU **s* > PFU **s* > PFP **š* > ősfinn **š* > *s* fejlődési sor is teljes joggal feltehető, minthogy a depalatalizáció a finnben általános jelenség.

²⁴ PAASONEN (*s*-Laute 3–11) 25 mordvin és 37 permi szót gyűjtött össze, melyekben szókezdő vagy szóközépi *š* ~ *s* is található (vö. uő. FUF III, 111). A váltakozások egy részét lehet asszimilációval, disszimilációval, hanghelyettesítéssel, feljegyzési vagy íráshibával magyarázni (l. PAASONEN, i. h., WICHMANN: FUF III, 107–9, 117–128), de néhány példa az *š* ~ *s* váltakozására ebből a példaanyagból akkor is marad, PAASONEN következtetése — „auch ist die Möglichkeit keineswegs ausgeschlossen, dass es schon in der betr. Ursprache (mord., syrj., wotj.) von einigen Wörtern Doppelformen mit mouilliertem und un mouilliertem *s*-Laut gab” (*s*-Laute, 11, vö. 116) — több vagy kevesebb példával támasztható alá, de mindenképpen helytálló. A fentiek értelmében PAASONEN megállapítását annyiban módosítanám, hogy az esetleges kettősséget a finn-permi alapnyelvig datálnám vissza, vö. még SKES *seisoa*, *syöä* stb., *s*-Laute, 123–36.

²⁵ A fentiek előadása után elhangzott hozzászólások alapján szükségesnek látom egy félreértési lehetőségnek elébe vágni. Felmerült a kérdés, hogy a különböző alapnyelvi rekonstrukciók valószínűségét az etimológiák száma befolyásolja. Kétségtelen, hogy a finn-permi, az ugor és az ősszamojéd rekonstrukció annál megbízhatóbb, minél több

A szórványos PFP *š > cser s (WICHMANN: FUF VI, 23–4, BEKE: FUF XXII, 116–7) esetleg a finn-permi alapnyelv archaikus nyelvjárási viszonyait (PU *s > PFU *s > PFP *s) tükrözheti; a PFP *s > cser (M, U stb.) š palatális, ill. s veláris környezettel (l. fent 315, 318. l.) pedig a *θ felbomlásának, a PFP *s kialakulásának ingadozásáról tanúskodhat.¹

5. Ha a finnugor, ill. uráli *š, *s, *ś hármasság helyett az uráli és finnugor *θ, *s (? *ś) kettősséget fogadjuk el, akkor eddigi szibilánst tartalmazó etimológiai összeállításaink változatlanul helyesek maradnak, csak a rekonstruált alakokat kell revideálnunk. Részletesebben: a finn-permi, finn-volgai vagy az ezeknél későbbi alapnyelvekre készített rekonstrukciók (permi, volgai, finnségi, őslapp stb.) teljesen változatlanok maradnak; az ugor, a finnugor és az uráli rekonstrukcióba az *s és az *ś helyére *θ, s esetleg még a fgr., uráli *ś helyére *s kerül. Az etimológiai összeállítások változatlansága mellett a helyenként szükséges magyarázatok módosulhatnak: pl. *aszik*, nem ugor *ssš- alapalaktól²⁶ származtatható (ahol az *š* semmi esetre sem rekonstruálható ugor korinak, csakis finnugornak), hanem *θss- ugor alaktól; a szókezdő osztják s- pedig, a hangszabályszerűen várható l-, t-, i- helyett annak tudható be, hogy a szóközépi *-s- asszimiláló hatására a *θ-ból, a szokástól eltérő módon, a szibiláns elem őrződött meg az őssztjékban, és így a további fejlődése az *s folytatatóiéval esett egybe. Hasonló módon az *osz* és finnugor megfelelőinek előzménye így nem *sūkeše (CompGrUr. 414) lehetett, hanem talán *θšksš, vagy még inkább *θšksš, ahol az osztják szókezdő s- az előzőéhez hasonló módon magyarázható,²⁷ a mordvin s ~ š esetleg lehetséges magyarázatát l. fent 316–8. lapon.

6. Az uráli *θ és *s (? *ś) szimbólumot az uráli és a finnugor alapnyelv mássalhangzó-rendszerének további beható kutatásáig az eddigi rekonstruált

példával támasztható alá. Akkor azonban, amikor az éppen említett három alapnyelv viszonyait vetjük egybe, ill. az ezeket megelőző alapnyelvek hangviszonyaira következtetünk, akkor már csaknem minden viszonylatban azonos számú etimológiára építjük következtetéseinket. A finn-permi és az ugor viszonyok egybevetése és a finnugor alapnyelvi rekonstrukció csakis olyan egyeztetésekre alapozható, amelyeknek finn-permi és ugor tagjuk is van, mert csak finnugor eredetű szóról állítható, hogy benne a finn-permi x_1 hang megfelelője az ugor nyelvekben x_2 hang. A csak finn-permi, ill. csak ugor eredetű szavak hangviszonyai megszilárdíthatják az x_1 , ill. x_2 PFP, ill. PUG. alapnyelvi rekonstrukcióját, de csak a finnugor eredetű szavak segítségével kapcsolható x_1 és x_2 egymással össze, finnugor eredetű szavak nélkül a PFP x_1 -nek nem feleltethető meg PUG. x_2 és nem lehet közös PFU előzményükre következtetni. Hasonlóképpen az uráli etimológiáknak szükségszerűen van finnugor és szamojéd tagjuk is. Egy uráli hang rekonstrukcióját lehetővé tevő etimológiáknak tehát feltétlenül ugyanannyi finnugor tagjuk van mint szamojéd. Az egyetlen helyzet, ahol a bizonyításul szolgáló etimológiák száma nem okvetlenül megegyező (sőt minden bizonnyal különböző), az ugor és az ősszamojéd alapnyelvi rekonstrukciók közvetlen egybevetésénél adódik. Elvi síkon azonban itt sincs hiba, mert ezek egymással mint azonos PU hang leszármazottjai vethetők egybe; az ugor eredményekből a PUG. – PFU – PU soron át pedig ugyanannyi szamojéd tagú egyeztetés szólt bele az uráli hang rekonstruálásába, mint a hány finnugor tagú szamojéd egyeztetés a PSzam. – PU soron keresztül. A csak ugor, csak finn-permi, csak szamojéd egybevetéseknek tehát nem az uráli alapnyelvig menően van befolyásuk az ugor és a finn-permi, ill. a finnugor és a szamojéd hangok, hangfejlődések egymáshoz kapcsolására, hanem csak a rekonstruált ugor, finn-permi ill. ősszamojéd hang milyenségébe szólhatnak bele.

²⁶ MNy. LX, 483. lapján is hiányzik a finnugor szó az alapnyelvi alak elől.

²⁷ Magánhangzó kikövetkeztetésére nem vállalkozom. – V. E.

3 szibilánsnál valószínűbb jelként csak akkor fogadhatjuk el, ha a szibilánsok és a velük gyakran keveredő affrikáták viszonyát legalább bizonyos fokig tisztázni tudjuk.²⁸

A fentiekben vagy *expressis verbis* a finn-permi nyelvek szibiláns-hármasának (*ś, s, š*) megfelelő uráli hangokról volt szó, vagy legalábbis odaértendő volt, hogy csak olyan ugor és szamojéd hangokat vizsgálók, melyek finn-permi megfelelői szibilánsok (ill. permi és mordvin mai képviselői az említett hangok). Az ugor és a szamojéd nyelvek olyan mai szibilánsairól, melyeknek permi vagy mordvin affrikáta a megfelelője, eddig még nem esett szó. Szükséges ezért most táblázatosan együtt áttekinteni a kikövetkeztetett szibilánsok és affrikáták mai uráli képviseleteit.

Szókezdő helyzetben

szam.	PU	FPF	lp.	fi.	md.	cser.	zür., votj.	vog.	osztj.	m.
<i>ś, s</i>	*ć		ć, ċ	s	ś, ć	ć, ċ	ć, ċ, ś	ś, s	ś, t, s	ć, š
<i>s (h)</i>	*s (?*ś)	*š	ċ, ć	s	ś	š	ś	s (≥ š)	s	s
<i>t, t̄, t̄̄</i>	*θ	*s *š	s	s	s	š	s	t	l, A, t̄̄	θ
<i>t, t̄, t̄̄, t̄s, t̄̄s</i>	?*č		c	h	M š E ċ	č, š	č	š, s	š, s, ċ	š

A szóközépi megfelelések a fentiektől lényegileg csak abban térnek el, hogy a hangok zöngénes is előfordulhatnak, s a magyarban a *θ-nak esetleg — de ezek felette bizonytalan — egyéb származéka is lehet.

Eddigi ismereteink szerint tehát, ha a finnugor affrikátákat uráli affrikátáknak is elfogadjuk (ez még további vizsgálatot igényel a ċ-nél), akkor a szamojéd nyelvekben ezeknek csak egyik képzési eleme, vagy csak a zár eleme (a ċ esetében), vagy csak a rés eleme (ć-nél) őrződik meg. A fgr. *ć szamojéd megfelelői ezért esnek sok nyelvjárásban össze a *t és a *θ mai folytatóival, a fgr. *ć megfelelői pedig az uráli *s (?*ś)-éivel. Hasonló egybeesés a finnugor nyelveknél is látható *θ és *č között (finn, mordvin, vö. még cser.), ill. *s (?*ś) és *ć között (a finnben, a lappban és lehetőségként szinte minden nyelvben). Az affrikátákra vonatkozó ezutáni vizsgálatok ezért a szibilánsokról alkotott jelenlegi képet még módosíthatják.

7. Az uráli, a finnugor, az ugor stb. alapnyelvi alakok közötti különbségtételre annál is inkább szükség van, mert az uráli nyelvcsaládnak más nyelvcsaládokból kapott, vagy azoknak adott jövevényszavainak vizsgálatát a helytelenül rekonstruált alapnyelvi alakok esetleg teljesen hamis vágányra terel-

²⁸ Vö. PAASONEN *s-Laute* 120—123.

hetik. Nem lenne érdektelen az etimológiai kapcsolatokat ilyen szempontból revideálni, pl. *arany* szavunknál, melynek átvételi idejét illetőleg még megoszlanak a vélemények (HAJDÚ, MNyFgrA. 44, BUrNyt. 37, MSzFgrE, TESz.).

8. Alapnyelvi hangok kikövetkeztetésekor a nyelvészeknek nemcsak az alapnyelv hangállományának kisebb vagy nagyobb valószínűséggel való meghatározása a céljuk, hanem praktikus, rövid, világos, egyértelmű, minden szakember számára könnyen kezelhető szakmai nyelv kidolgozása is. Ha pl. szókezdő fgr. **r*-ről hallunk, akkor egyúttal arra is gondolunk, hogy annak ma a finnugor nyelvekben szókezdő *r*- a folytatója, kivéve a votják nyelvet, ahol *ž*- található, a szamojéd nyelvekben pedig *l*- a megfelelője (Beitr. 48). A kikövetkeztetett alapnyelvi hanghoz tehát mindig egy megfelelési sort is asszociálunk. Talán azért nem következtetett ki PAASONEN a Beitr.-ben uráli alapnyelvi hangokat, noha ezt igen sokszor nagyon könnyen megtehetette volna, mert a kikövetkeztetett finnugor alapnyelvi hangokhoz mai finnugor leszármazottjaik és szamojéd megfelelőik egyaránt társíthatók. Ha elfogadjuk, hogy sem az uráli, sem a finnugor alapnyelvben nem volt **s* és **š*, hanem csak egy közös elődje volt ennek a két, a finn-permi alapnyelvben keletkezett hangnak, akkor a kikövetkeztetett uráli és finnugor hangnak, jelöljük **θ*-val vagy bármivel, csak a szamojéd és ugor nyelvekbeli mai folytatói állnak egyértelműen előttünk, a finn-permiek nem; hogy ezekre is rögtön a szükségnek megfelelően gondolni tudjunk, ahhoz vagy magyarázatra, vagy *s*, *š* indexre lenne még szükség. Nyilvánvaló, hogy egyértelmű megfelelési sor felidézése végett praktikus okból sem lehet az alapnyelv hangállományát a mai rokon nyelvek valamennyi hangját tartalmazó „lomtár”-hangrendszerre duzzasztani, mert „ha minden egyes különnyelvi tények mindjárt alapnyelvi jelentőséget tulajdonítanánk, ha az egyes megfelelések kedvéért minduntalan újabb és újabb alapnyelvi hangokat kellene feltételeznünk, akkor a kikövetkeztetett »alapnyelv« egyszeribe a világ leggazdagabb jelrendszerévé duzzadna, valójában pedig nem lenne egyéb, mint óriási lomtár, amelyben módszeretlen hasonlításaink »eredményei« hevernek” (LAZICZIUS, MNyTK 33: 88).

Gyakorlati okokból az alapnyelvi kikövetkeztetett csillagos hang mellett ajánlatos lenne egy új jelzést, a megfelelési sor jelét is bevezetni (pl. a betű előtt fent ~). Minthogy uráli hangokra, ill. valamennyi uráli mássalhangzóra eddig módszeresen még nem következtettek, ajánlatos lenne lehetőség a kikövetkeztetett finnugor hang betűjelét alkalmazni a megfelelési sor jelként: **r*- a kikövetkeztetett szókezdő (uráli-)finnugor hang jele, ~*r*- pedig a finnugor **r*-ből származott finnugor és nekik megfelelő szamojéd hangok szimbóluma lehetne. A kikövetkeztetett hang és a megfelelési sor alapjele csak a lehetőség szerint volna azonos, mert pl. a szibilánsoknál már lenne eltérés. A **θ* hang mellett két megfelelési sor jelére lenne szükség: ~*s* és ~*š* jelre, ezek már egyértelműen adják meg a teljes megfelelési sort. Az **s* (vagy **š*) mellett is lenne két megfelelési sor jele: ~*š* és ~*ś*. Az első a permi—mordvin *š* azon megfelelőire utalna, melynél valamennyi vogul nyelvjárásban *s* található (*száj* stb.), a második azokra, melyeknél a vogulban a KK, FK, FL és Szo. *s* hangnak a többi nyelvjárásban *š* felel meg (*szem*, *szív* stb.). Így TOIVONEN élesszemű megfigyelése következtében nem az alapnyelvek egész sorának a hangállományát szaporítanók teljesen felesleges módon, hanem egy új jelkép, képleti jel segítségével minden további magyarázat nélkül a kettős vogul megfelelési sort el tudnók egymástól egy jellel határozni.

9. A fentiek módszertani eredményét a következőkben látom: a finn-permi szibilánsok és ugor—szamojéd megfelelőik vizsgálata megerősíti azt az elvi meg gondolást, hogy az ugor, finnugor, uráli, finn—permi stb. alapnyelvek mássalhangzóit mai ismereteink szerint többnyire már megkísérelhetjük rekonstruálni, de nem alkalmazhatjuk valamennyi, egymást követő alapnyelvre az eddig rekonstruált hangokat automatikusan, mert azok többnyire a finnugor nyelvek egybevetéséből a finnugor hangállományt közelítik meg. Az ennél régebbi uráli, vagy a későbbi alapnyelvek hangállománya csak alapos mérlegelés után rekonstruálható s nem szükségképpen azonos a finnugor hangrendszerrel*.

VÉRTES EDIT

Rekonstruktion und Wahrscheinlichkeitsrechnung

Anfangs hat man in der Finnougristik nur den Konsonantismus der altererbt en Wörter rekonstruiert, später auch den Vokalismus, und jetzt sind schon viele bestrebt, die Wörter der einander folgenden Ursprachen zu erschließen. Die Frage, ob man genügende und hinreichende Kriterien besitzt, um der sukzessiven Entwicklung entsprechend uralische, finnisch-ugrische, ugrische usw. Wortrekonstruktionen zu machen, wurde mit Hilfe der uralischen Sibilanten — die den übrigen Konsonanten gegenüber eine ziemlich reiche Literatur über ihre Entwicklung in den vorsprachhistorischen Zeiten haben — versucht zu kontrollieren, wobei die Wahrscheinlichkeit der einzelnen Rekonstruktionen auch mathematisch bestimmt wurde. Da eine jede Lautentwicklung sich in einer Sprache (oder in mehreren), auf jeden Fall im Sprachgebrauch vieler Individuen abspielt, so ist beim Rekonstruieren das Gesetz der großen Zahlen wahr, und dadurch die Wahrscheinlichkeitsrechnung am Platz.

Von den heutigen uralischen Sprachen ausgehend können die rekonstruierten Vorfahren der finnisch-permischen Sibilanten und der diesen entsprechenden ugrischen und samojedischen Konsonanten von Stufe zu Stufe für die einzelnen späteren Grundsprachen mit vollkommener Sicherheit festgestellt werden. Nicht nur die permischen Sprachen und das Mordwinische weisen mit 100% Sicherheit auf *š, *s und *ʃ hin, sondern auch die übrigen finnisch-permischen Sprachen (weil in diesen den erwähnten drei Lauten je zwei, voneinander verschiedene Konsonanten entsprechen). Aus den ugrischen Sprachen kann auch mit vollkommener Sicherheit (100%) gefolgert werden, daß im Urugrischen dem Urfinnisch-permischen mouillierten Sibilanten ein *s den zwei unmouillierten hingegen ein *θ-artiger Laut entsprochen hat. Man gelangt genau zu demselben Resultat hinsichtlich des Ursamojedischen. Für die finnisch-ugrische Ursprache können aber nur mit 50% Wahrscheinlichkeit entweder die Urugrischen oder die Urfinnisch-permischen Verhältnisse hinsichtlich der Vorfahren dieser Laute zurückdatiert werden. Da die samojedischen Rekonstruktionen den ugrischen gänzlich entsprechen, (und keineswegs einer urugrisch—ursamojedischen gegenseitigen Einwirkung zuzuschreiben sein können), können *š, *s und *ʃ für das Ururalische nur mit 25% Wahrscheinlichkeit, *s (oder *š) und *θ hingegen mit 75% rekonstruiert werden.

Aus zwei ururalischen Lauten können die heutigen Verhältnisse einfacher erklärt werden als aus dreien. Die bisherigen Etymologien bleiben bei einer solchen Auffassung unverändert, nur die ab und zu konstaterbaren Irregularitäten und nötigen Erklärungen müssen revidiert werden. Auch die ursprachlichen Lehnwörter können eventuell durch eine solche neue Rekonstruktion etwas anders gedeutet werden als bisher.

Aus praktischen Gründen wird vorgeschlagen, nicht nur die erschlossenen Laute der Ursprachen zu symbolisieren, sondern mit irgendeinem Symbol auf die Lautentsprechungen der uralischen Sprachen hinzudeuten. Auf die den finnisch-permischen Sibilanten entsprechenden Laute könnten š, s, ʃ und θ ganz genau (sogar hinsichtlich der einzelne m wogulischen Mundarten) hinweisen.

EDITH VÉRTES

* A PFU jövevényiszavak és a *θ nem mondanak ellen; erről máskor.

A votják nyelv orosz jövevényszavai

I

Bevezetés

1. Dolgozatomban a votják (udmurt) népnyelv orosz jövevényszavait kíséreltem meg összegyűjteni, rendszerezni, átvételük kritériumait megállapítani, nyelv- és művelődéstörténeti tanulságaikat kifejtteni.

A „népnyelv” terminus azt jelzi, hogy a votják irodalmi nyelv újabb orosz jövevényszavainak tárgyalását mellőztem. Ennek oka, hogy: egyrészt e téren a teljességre való törekvés hiábavaló lett volna, másrészt ezek a szavak nap mint nap, s többnyire változatlan formában kerülnek át elsősorban a votják írott nyelvbe, így nyelvi tanulsággal nem szolgálnak. Inkább idegen szavaknak tekinthetők.

A votják népnyelv rendelkezésre álló valamennyi fontosabb szótárát és szövegét feldolgoztam (l. részletesen a rövidítések jegyzékében). Ezek ТУЕП-ЛАСИНА néhánylapos mutatóját kivéve közel félszázados közlések, a mai nyelvben (bizonyára a népnyelvben is) ennél több orosz jövevényszó van, de vizsgálatuk megfelelő források hiánya miatt nem lehetséges.

2. Dolgozatom két részből áll. Az I. rész tartalmazza a szójegyzéket, a II. a hangmegfeleléseket, hangtörténeti megjegyzéseket, az átvételek fonológiai és morfológiai sajátosságait, a jövevényszavak szófaji és nyelvjárási megoszlását, kultúrtörténeti tanulságait.

A források eredeti hangjelölését mindenütt megtartottam, csak MUNKÁCSI hangjelölésén végeztem el a MSzFE. (46.1.) által végrehajtott korszerűsítéseket.

Szójegyzék

Az összegyűjtött szavakat betűrendben közlöm. A szójegyzék nem tartalmazza azokat a szavakat, amelyek csak egyházi nyomtatványokban találhatóak, a tulajdonneveket és a bizonytalan vagy vitatott etimológiájú szavakat.¹

A szócikk felépítése: sorszám, adat, nyelvjárás, jelentés, forrás. Új sorban az orosz alak, majd az esetleges magyarázat következik.

Címszóul lehetőleg a glazovi vagy a szarapuli nyelvjárás alakjait választottam, mivel ezek a nyelvjárások állnak legközelebb az irodalmi nyelvhez, és anyagomban is ezek vannak a legnagyobb mennyiségben képviselve.

Jelentésként mindenütt a forrásmű eredeti értelmezését közlöm. MUNKÁCSI, WICHMANN és WIEDEMANN szótáraiból való idézéskor, mivel ezek betűrendesek, a lapszámot nem közlöm.

¹ Ezeket a későbbiek folyamán külön dolgozatban fogom tárgyalni.

Az orosz szavakat a közkézen forgó orosz értelmező és orosz—magyar szótárakból idézem.

A hangmegfelelések és egyéb jelenségek magyarázatát egyedi eseteket kivéve általában a II. rész megfelelő fejezetei tartalmazzák.

a

1. *a* G., M. 'aber' (WICHM.); S. (ТРЕПЛ.: Vopr. 301.); Szl. (uo. 289.); T. (uo. 296.) 'a'

< or.: *a* ua.

2. *afisár* U., 'katonatiszt, offizier' (MUNK.)

< or. *офицер* ua.

3. *agilskoj* M., *agilski* Sz. M. K., *aglanskoj* Sz., 'angol, angolországi; english, engländisch' (MUNK.)

< or. *английский* ua.

A változatos alakok a kétszeres mássalhangzótorlódás feloldása által jöttek létre. Az -*oj* végű alakok északi orosz nyelvjárásból származnak, az -*i* végű feltehetőleg az orosz köznyelvből, a melléknév -*j* végződésének a votjákban végbement lekopásával.

4. *aglican* Sz. 'angol ember, angol földi; engländer' (MUNK.)

< or. *англичанин* plur. gen.: *англичан* ua.

A votják szó az orosz plur. gen. átvétele. A szó belseji mássalhangzótorlódás feloldódott.

5. *amiñ* U. 'amen' (WICHM.); *amiñ:a*. *Inmarä!* K. 'Inmar istennek epithetonja, amely nyilván az egyházi „ámen” szónak félreértéséből keletkezett; epitheton zum gottesnamen *Inmar* (wahrscheinlich aus dem kirchlichen „amen”); *omiñ karini* J., 'tisztelegni, tiszteletet kifejezni meghajlás és homlokérintés által; compliment machen, ehre erweisen durch verbeugung und stirnberührung' (MUNK.)

< or. *аминь* 'amen'

Az imádságok végén elhangzó *аминь* szónál a pravoszláv hívók meghajlással fejezik ki tiszteletüket. Feltehetőleg ez a szokás szolgált alapjául a J. kifejezés jelentésképződésének. A *karini* szó jelentése 'tenni, csinálni'.

6. *añe's* K. 'anis' (WICHM.: Vok. 2.); *anis* ua. (WIED.)

< or. *анис* 'Pimpinella Anisum'.

WIEDEMANN *i* előtt nem jelöli külön jellel az *i* palatalizáltságát. (Vö. UOTILA: SUST. LXV, IX.)

7. *arbuз* K. 'görögdinnye; wassermelone' (MUNK.); S. ua. (ТРЕПЛ.: Vopr. 301.)

< or. *арбуз* ua.

b

8. *bačko* K. 'atyuska (a papnak címe a megszólításban); väterchen (ansprache an einen geistlichen)' (MUNK.)

< or. *бачка* 'сокращенное батюшка, отец'

9. *badjan* J. K., 'badjánfű, gyökönkē (valeriana, sternanis); baldrian, katzenwurz' (MUNK.); *baddan* MU., ua. (WICHM. SUSA. XI, 15. idézi: JEM. 40.)

< or. *бадьян* 'Illicum anisatum'.

A MU. szó összeolvadással keletkezett a *badjan*-ból (vö. JEM. 40.; UOTILA. 385.)

10. *bagranitsa* 'purpur' (WIED.)

< or. *багряница* ua.

11. *bakatir* Sz., M. 'hős; held' (MUNK.); *bogatir* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 228.)

< or. *богатырь* ua.

A szó az oroszban is jövevény: az ótörök *bayatur* átvétele (VASMER, I. 99.). Első látására úgy vélhetnénk, hogy a votják szó is valamely török nyelvből származik. Az elsőként számba vehető tatárban a szó *batâr* alakban van meg, jelentése 'bátor, hős'. (Megjegyzendő, ez a szó is átkerült a votjákba: *batir* Sz., K. 'erős, hatalmas, vitéz' (MUNK.).) Persze más török nyelv is lehetne az átadó, de így sem magyarázható az *i ~ u* megfelelés. A török nyelvekben a szó inkább melléknévi szerepekben használatos, míg a votjákban és az oroszban csak főnévi használata ismert. Az oroszból való származtatás esetén nem okoz problémát az utolsó szótag magánhangzója sem. Az orosz *g ~ votják k* megfelelést pedig azzal magyarázhatjuk, hogy az intervokális *g*-t némely orosz nyelvjárásban *γ*-nak ejtik (Russzkaja Dialektologija, 72.), és ezt helyettesítette a votják *k*-val. (Vö. az orosz *ch ~ votják k* megfelelést.)

12. *balabajka* G. 'zither' (WICHM.: SUSA. XIX, 157.)

< or. *балалайка* ua.

13. *balžan* Sz. 'balzsam; balsam' (MUNK.)

< or. *бальзам* ua.

Nem eredeti orosz szó. Az oroszba feltehetőleg a németből került I. Péter korában (Et. szl. rusz. jaz. I/2, 28). A ž másodlagosan *z*-ből fejlődött (UOTILA, 186; WICHMANN, Vok. 2.).

14. *bandurka* G., 'hegedű; geige, violine' (MUNK.)

< or. *бандура* 'ukrán húros hangszer'.

A *-ka* votják kicsinyítő képző (vö. JEM. 26.).

15. *barin* G., 'барин' (ТУЕPL. Vopr. 283.)

< or. *барин* ua.

16. *barkat* Sz. 'bársony; sammet' (MUNK.)

< or. *бархат* ua.

17. *barskoj* J. 'herrschaftlich' (MUNK.: SUST. CII, 397.)

< or. *барский* ua.

18. *betšova* : *betšova-val* G. 'das seitenpferd vor dem wagen' (WICHM.)

< or. *бечева* 'kötél, zsineg'.

A jelentésváltozás érthető: jelzőjét a ló az istrángul szolgáló kötélről kapta.

19. *beda* 'not' (WIED.); *bedmyny* 'elend werden, in not geraten' (WIED.)

< or. *беда* 'not'; *беднеть* 'verarmen'.

A votják ige MUNKÁCSI (НУК. XVIII, 429.) szerint az orosz igéből népetimológiával keletkezett: a votják *m* igeképző hatására vált az *n > m*-é. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy az ige a votjákba átkerült orosz főnévből a votjákban képződött. A votják ige jelentése közelebb áll a főnévéhez, mint az orosz igééhez. A votják *mj(nj)* igeképzőről l. Gramm. Udm. 243.

20. *belet* Sz. 'billet, cédula, jegy; billet' (MUNK.); *bilet* B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 166.)

< or. *билет* ua.

21. *berog* G. 'ufer' (WICHM.)
 < or. nyj. *берѣз* ua.
 Az északi orosz nyelvjárásokban gyakori, hogy a palatális mássalhangzó után álló *e* o-ra változik. (KUZN. Dial. 45.)
22. *bes* 'teufel' (WIED.)
 < or. *бес* ua.
23. *besmen bezmen* Am., Sz. 'körtefont, csapófont, mázsáló; schnellwaage' (MUNK.)
 < or. *безмен* 'mérleg'.
 A szó török *wezmin*-ből az oroszban alakult, és onnan került a votjákba (Et. szl. rusz. jaz. I/2, 77.).
24. *bilagoslaviti*- Sz. 'áldani, megáldani; segnen' (MUNK.)
 < or. *благословити* ua.
 A -*ti*- votják igeképző (l. Jem. 68; Gramm. Udm. 248.).
25. *bilat* G. Sz., *bilod* J., *bilat* K. 'kicsapongó, parázna, kurva, kurvafi; ausschweifend, hurerisch, hurer, hure' (MUNK.); *bilatjask*- Sz. 'kurvázkodni; hurerei treiben' (MUNK.)
 < or *блядь* ua.
 A votják szóban a szóeleji mássalhangzó-torlódás másodlagos magánhangzó kifejlődésével oldódott fel.
 A G., Sz., K. szavak szóvégi *t*-jét az magyarázza, hogy az oroszban a zöngés mássalhangzók abszolút szóvégen zöngétlenülnek. A J. szóban depalatalizáció történt. Ez szórványosan más szavakban is előfordul.
 A Sz. igében a -*jask*- képzőbokor, -*sk*- eleme gyakorító képző (vö. JEM. 65 és kk.).
26. *bitto* Sz. 'mintha, olyanformán mint; wie wenn, als wenn, gleichsam, so wie' (MUNK.); *bitto* T. ua. (TYEPL. Vopr. 297.)
 < or. *бытьто* ua. (VASMER I.136); *bitmmo* ua. (KALIMA: SUST. XXIX, 45).
 Az orosz hangsúlyos *u*-nak nem ritka az *i* megfelelése. A T. szó *i*-je talán a *t* hatására keletkezett korábbi *i*-ből.
27. *bogač* Szl. 'богач' (TYEPL. Vopr. 292.)
 < or. *богач* ua.
28. *bojar* Sz. 'előkelő ember, úr; vornehmer, herr' (MUNK.); K. ua. (MUNK.: SUST. CII, 210); Sam. ua. (uo. 168)
 < or. *боярин* plur. acc. gen. *бояр* ua.
 A votják szó feltehetőleg az orosz plur. gen. acc. átvétele. A többi *in* képzős orosz szót is hasonló alakban vette át a votják.
29. *borozna* K. 'barázda; furche' (MUNK.)
 < or. D-i nyelvjárások: *борозна* ua.
30. *kik bratojos* G. 'два брата' (MUNK. 294); *bratja* M. 'bruder' (WICHM.); *brat* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 566); *bratlosiz* Szl. 'братья' (TYEPL. Vopr. 289)
 < or. *брат* plur. nom. *братья* ua.
 A M. és Szl. szó az orosz plur. nom. átvétele. A G. szó *jos*, a Szl. szó *os* eleme a többes szám jele a votjában. A Szl. szó -*iz* eleme Px.Sg.3 vagy Px.Pl.3, mely itt determinatív szerepben jelenik meg. Az eredeti magánhangzós szóvég a Szl. szóban a többesjel magánhangzójával összevonódva kopott le.
31. *bukva* (buchstabe) (WIED.)
 < or. *буква* ua.
32. *bulka* Sz. 'zsemlye; semmel' (MUNK.); J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 272)
 < or. *булка* ua.

33. *bumažnik* K. 'pénztárca' (MUNKÁCSI: NyK, XVIII, 430)

< or. *бумажник* ua.

Az orosz *n* a votjákban depalatalizálódott.

34. *bunaga*, *bunagi* Sz. 'papiros; papier' (MUNK.); *gumaga* G. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 90); *bumaga* ua. (MUNK.: SUST. CII, 406)

< or. *бумага* nyj.: *гумага* (VASMER I. 144) ua.

A Sz. szóban az or. *m* > *n*-né változott. Szórványosan másutt is találunk ilyen változást (vö. TYEPL. 31; UOTILA, 219). Az *i* végű szó lehet az orosz többes szám átvétele.

35. *buris* Sz. M. *büris* U. 'gerenda; balken' (MUNK.)

< or. *брус* ua.

A votják szavakban feloldódott a szóeleji mássalhangzó-torlódás, és a magánhangzók metatézisen estek át.

36. *burlak* M. 'munkás' (MUNK.)

< or. *бурлак* 'hajóvonató munkás'.

37. *butulka* K. 'palack, butélia; flasche, bouteille' (MUNK.)

< or. *бутылка* ua.

Az *i* ~ *u* váltakozás eredeti votják szavakban is előfordul (TYEPL. 30).

č, č̣, č̣̣

38. *tšattša* G. 'wald' (WICHM.); *čatča* G. ua. (MUNK.); *čačča* G. ua. (TYEPL. Vopr. 282); *tašša* B. ua. (JEM. 45); *tašja* B. ua. (TYEPL. Vopr. 288); *tšatša* J. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 105); *čačča* Szl. ua. (TYEPL. Vopr. 291)³

< or. *чаща* 'sűrű erdő'.

39. *tšaj* G. U., *tšaj* J. M. Sz., *taj* 'thee' (UOTILA: 28); *čaj* U., *taj* 'tea; thee' (MUNK.); *čaj* T. ua. (TYEPL. Vopr. 298)

< or. *чай* ua.; nyj.* *meŭ* ua.

A *taj* szó az északi orosz nyelvjárási alakot tükrözi.

40. *čajnik* K. 'чайник' (MUNK. 580)

< or. *чайник* 'teáskanna'.

41. *čakot* G. 'sorvadás, száraz betegség; schwinducht, auszehrung' (MUNK.)

< or. *чахотка* 'tüdőbaj'.

A votják szóalak létrejöttét úgy magyarázhatjuk, hogy a votjákban az eredeti orosz szóból elvonódott egy feltételezett tóalak, ugyanis *-ka* kicsinyítő képző nemcsak az oroszban, hanem a votjákban is van (JEM. 26).

42. *car* G. 'царь' (TYEPL.: Vopr. 286)

< or. *царь* 'cár'.

43. *tšarka* J. 'branntweinglas' (WICHM.); *čarka* K. ua. (MUNK.); *tarka* Szam. ua. (MUNK.: SUST. CII, 435)

< or. *чарка* 'boros pohár'

A votják szókezdő *t*-ről l. a 39. szócikk megjegyzését.

² A szójegyzékben együtt közlöm a *č*, *č̣* és *č̣̣*-vel kezdődő szavakat, mivel egyrészt forrásaim hangjelölése nem egységes, másrészt ezek az affrikáták nyelvjárásonként váltakoznak, a különböző változatokat azonban nem lett volna érdemes egymástól elkülöníteni.

³ Az affrikáták megfeleléseire vonatkozó megjegyzéseket általában a dolgozat második részének „Az orosz hangok votják megfelelései” című fejezete tartalmazza.

44. *carstvo* G. 'цaствие' (MUNK. 502; TŸEPL.: Vopr. 287)
 < or. *цaрство* 'cárság'.
45. *čas* G. K. 'óramű, óra; uhr, stunde' (MUNK.); *čas* S. ua. (TŸEPL.: Vopr. 401); *tšas* Sz. 'stunde' (MUNK.: SUST. CII, 20)
 < or. *чac* 'óra (időegység)'.
46. *časše* G. 'часть acc.' (TŸEPL.: Vopr. 285)
 < or. *часть* 'rész'.
- A votják szó -*se* eleme: Px.3SgAcc. A szóvégi mássalhangzó-torlódás egyszerűsödése már az északi orosz nyelvjárásokban bekövetkezhetett.
47. *čaša* G., *čaša* Sz. 'csésze; schale, napf' (MUNK.)
 < or. *чаша* ua.
48. *čaška* Sz., *čaška* M. 'liget, sűrű erdő; hain, dicker wald' (MUNK.); *tšaška* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 273)
 < or. *чашка* ua.
49. *tšaz* Sz. MU. M. U. I. alább (UOTILA: 190); *čaž* Sz., *čaž* J. K. 'a szekértengely végeitől a szekérrudak végeihez vont kötelek v. szíjak; strick od. riemen, der mit dem einem ende an der vorderachse und mit dem andern an der deichsel befestiges ist' (MUNK.)
 < or. *тяж* ua.
50. *čelovaničnik*, *čelovaničnik* Sz. 'csapláros, kocsmáros; schenkwirt' (MUNK.)
 < or. *целовальник* ua.
51. *tšert* G., *tšerk* J. 'kirche' (WICHM.); *tšerkou* U., *tšerik* MU., *tšerk* M. Sz. ua. (UOTILA: 347); *čerk* Sz., *čerkol* K., *čerkou*, *čirkou* ua. (MUNK.)
 < or. *церковь* ua.
- A hangmegfelelések magyarázataát a második rész már idézett fejezetében közlöm.
52. *čerkul* K. 'körző; zirkel' (MUNK.)
 < or. *циркуль* ua.
53. *tšernilo* 'tinte' (WIED.)
 < or. *чернило* ua.
54. *čerod* Sz., *čerot* K., *čirod* 'sor, rend; reihe' (MUNK.)
 < or. *чepød* ua.
55. *tšerpan* 'schöpfkelle' (WIED.)
 < or. *чepнaть* 'schöpfen'.
- A votják főnév az orosz ige tövéből az -*n* votják deverbális nomen képző (Gramm. udm. 111) segítségével alakult.
56. *četverik* Sz. 'csütörtök; donnerstag' (MUNK.)
 < or. *четверг* ua.
57. *tšetvert* G. 'viertel' (MUNK.: SUST. CII, 271); *tšetvert* 'ein hohlmass' (WIED.)
 < or. *четверть* 'viertel (getreidemass)'.
58. *čigan* Sz., K. 'cigány, átvitt en: csaló, kópé; zigeuner, t r o p i s c h: betrüger, schelm' (MUNK.)
 < or. *чиган* ua.
59. *tšisto* G. 'ganz, alle' (MUNK.: SUST. CII, 98); Sz. ua. (uo. 5); *čisto*, *čistoj* M. ua. (MUNK.); *tšistoj* J. ua. (WICHM.); *čisto* T. 'очень' (TŸEPL.: Vopr. 296)
 < or. *чистый* 'tisztá', *чисто* 'tisztán'.
- A jelentéskülönbség csak az első pillanatban tűnik nagynak, de ha megfontoljuk, hogy a magyar *tiszta*, *tisztán* szavaknak is van fokozó értelme

(vö. ÉSz. VI, 685–6), akkor a jelentésváltozás érthetővé válik. Szemléleti alapja az lehetett, hogy ami *tiszta*, az *teljesen* egyforma, *minden* része ugyanolyan.

60. *čistiť kar-* S. 'чистить' (TYEPL.: Vopr. 302)

< or. *чистити* 'tisztítani'.

A *kar-* ige jelentése 'tesz, csinál'. Sokszor a votják ennek segítségével veszi át az orosz igét. Ilyen esetekben csak a *kar-* igét ragozza.

61. *tšort* G. 'teufel' (WICHM.); *tšort* G. ua. (MUNK.: SUST. CII, 66); *čort* Sz. ua. (MUNK.)

< or. *чѣрт* ua.

62. *čot* Sz., *čot* 'szám, számolás; zahl, rechnung' (MUNK.)

< or. *счѣт* ua.

A *č* bizonyára az or. *s* hatására kakuminálódott.

63. *tšurka* 'klotz' (WIED.)

< or. *чурка* ua.

d

64. *da* M. 'és; und' (MUNK.); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 180); Szl. ua. (TYEPL.: Vopr. 290)

< or. *да* 'ja, und, aber' (VASMER I. 325).

65. *darmojed* G. 'ingyenélő, parazita' (TYEPL.: Vopr. 285)

< or. *дармоед* ua.

66. *davaj* G. 'давай' (TYEPL.: Vopr. 284); Szl. ua. (uo. 292); *dai* MU. 'gebt' (WICHM.: SUSA. XIX, 25); *vai* (< *davai*) Sz. 'wohlan' (MUNK.: SUST. CII, 619)

< or. *давай* 'gyerünk'.

A szó az oroszban a *дашь* 'adni' ige imperativusa, másodlagosan az imperativus segédszavává vált, részben ilyen szerepben vette át a votják is.

67. *dijak* 'schreiber' (WIED.); *djak* G. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 121)

< or. *дьяк* ua.

68. *dijakon* Sz. 'diákonus' (MUNK. 208)

< or. *дьякон* ua.

69. *děranča* Sz., *děranča* K. 'vékony deszka vagy lé; dühne bretchen od. latten' (MUNK.); *drantša* 'behobeltès Brett' (WIED.)

< or. *драница* ua.

A Sz. és K. szóban a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldódott. A második, illetve harmadik nyílt szótag magánhangzója kiesett, ezt elősegíthette az a tény is, hogy a votjában a hangsúly a szó utolsó szótagjára esik (Gramm. udm. 47).

70. *dřob* Sz. J. 'sörét; schrot' (MUNK.); *dřob* MU. 'hagel' (WICHM.: SUSA. XIX, 22)

< or. *дробъ* 'sörét; pergés'.

71. *dokazal kar-* 'beweisen, zeigen, nachweisen' (WIED.)

< or. *доказати* ua.

A *kar-* ige jelentése 'tesz, csinál'.

72. *dolig* G. 'adósság, tartozás; schuld' (MUNK.); *dolg* G. ua. (TYEPL.: Vopr. 285)

< or. *долг* ua.

73. *dom* 'haus' (WIED.)

< or. *дом* ua.

74. *donošenja* 'bericht, unterlegung' (WIED.)
 < or. доношение ua.
75. *drak* MU. 'freund' (WICHM.: SUSA. XIX, 53)
 < or. друг ua.
 A votják szóvégi *k* az orosz kiejtést tükrözi.
76. *dubet's* G. 'klöppel am dreschflegel' (WICHM.); *dibež* Sz., *dubeč* K. ua. (MUNK.); *dibet's* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 201)
 < or. дубец ua.
77. *dumat' kar-* B. 'denken' (WICHM.: SUSA. XIX, 180)
 < or. думать ua.
78. *duško* Sz. 'kissé hajlott deszka; ein wenig gebogenes brett' (MUNK.); *doska* G. 'deszka' (TYEPL.: Vopr. 287)
 < or. доска ua.
79. *dožod* G. 'bevétel, jövedelem' (TYEPL.: Vopr. 283)
 < or. доход ua.
 Az orosz *-x* általános megfelelője *k*, az ettől való eltérést itt az okozhatta, hogy a szöveg, amelyben a szó előfordul oroszból való fordítás.
80. *dragom (mañer)* MU. 'dragon' (WICHM.: SUSA. XIX, 32)
 < or. драгун 'dragonyos(katona)'.
 Az or. *n* ~ votják *m* megfelelést a mondatfonetikai helyzet okozta.
81. *durman'ka* 'napraforgó; sonnenblume' (MUNK.)
 < or. дурман 'Datura stramonium'.
 A *-ka* votják kicsinyítő képző (JEM. 107).
82. *durug* Sz., *drug* K., *zdrug* G. 'egyszerre, hirtelen; plötzlich' (MUNK.); *druk* T. ua. (TYEPL.: Vopr. 300); *zdruk* ua. (WIED.); *zdrug* ua. (MOGILIN: TYEPL. Pisz. 287)
 < or. друг ua.
 A kiejtés megkönnyítésére a *v* egyes változatokban kiesett, másokban *z*-vé hasonult. A szóvégi *g* még az oroszban zöngétlenül.
83. *dvojn'ik* 'zwilling' (WIED.)
 < or. двойник ua.
84. *dvorec* G. 'palota' (TYEPL.: Vopr. 287)
 < or. дворец ua.

d

85. *dadaj* J. M. Sz., *dadaj* U. MU., *dadaj* K. 'onkel' (WICHM.: Vok. 4); *дядя* 'отец' (PALLAS:TYEPL. Pisz. 80)
 < or. дядя 'bácsi, nagybácsi'.
 A votják szó *j*-je kicsinyítő képző, amely főként rokonságnevekkel kapcsolatban használatos (Gramm. udm. 119).
86. *dar* K. 'gyep, száraz fű; rasen, trocken gras' (MUNK.)
 < or. дѣрн ua.
87. *đavol* Am., *javol* Sz. 'ördög; teufel' (MUNK.)
 < or. дьявол ua.
 A Sz. szóban a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldására a *d* kiesett.
88. *derev'na* Szl. 'falú' (TYEPL.: Vopr. 290)
 < or. деревня ua.

e

89. *žrumka* K. 'kis pálinkás pohár; kelines branntweinglas' (MUNK.);
žrumka, *rumka* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 385, 427)

< or. *рюмка* ua.

A votjákban csak újabban jelent meg a szókezdő *r*, ezért néha eléje toldalék hang fejlődött (JEM. 34).

90. *eššo* G., Szi *eššo* S. 'még' (TYEPL.: Vopr. 284, 292, 303); *ešo* M.,
eššo J. 'noch' (WICHM.); *eššo* UB. ua. (MUNK.: SUST. CII, 220); *iššo* G. Sz. ua.
 (uo. 75, 80)

< or. *ещё* ua.

Az *i* kezdetű alakok az orosz köznyelvi kiejtést tükrözik.

g

91. *gajtan* K. 'zsinór, madzag' (MUNKÁCSI: NyK. XVII, 296)

< or. *гайтан* ua.

92. *gir*, *ger* K. 'súlyvas; gewichteisen' (MUNK.)

< or. *гиря* ua.

A szónég problémájáról l. a második rész megfelelő pontját.

93. *girvonka* Sz., *girvenka* K. 'font; pfund' (MUNK.)

< or. *гирвенка* ua.

A votjákban a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldódott, az így keletkezett második nyílt szótag magánhangzója kiesett.

94. *gírob* Sz. 'sír; grab' (MUNK.)

< or. *гроб* ua.

95. *goloj* Sz. 'lazac, jászponty; alant' (MUNK.)

< or. *голова* ua.

A szónévi mássalhangzó csoport még az átadó orosz nyelvjárásban *f*-é egyszereződött, ennek pedig szabályos votják megfelelője a *p*.

96. *golik* G., *golik*, *gölik* J. 'nackt' (WICHM.); *golis* Sz., *golés* K. ua.
 (MUNK.); *golik* T. ua. (TYEPL.: Vopr. 297)

< or. *голый* ua.

A votják szavakban az orosz melléknévi végződés az *ik*, illetve *is* kicsinyítő képzőkkel (JEM. 107, 110) helyettesítődött.

97. *gonets* 'postknecht' (WIED.)

< or. *гонец* ua.

98. *gorbun* 'buckelig' (WIED.)

< or. *горбун* 'buckeliger mensch'.

99. *gortšitsa* 'senf' (WIED.)

< or. *горчица* ua.

100. *gortšitšnoj* 'senf' (WIED.)

< or. *горчичный* ua.

101. *goriča* Sz. 'kemencés szoba; stube mit einem ofen' (MUNK.)

< or. *горница* ua.

A votják szóban hangátvetés történt.

102. *gorib* G. K. '1. púp, görbe hát; buckel, höcker; 2. púpos, görbe hátú; buckelig' (MUNK.)

< or. *горб* 'púp'.

A votjákban a szónak melléknévi jelentése is van, ez azért lehetséges, mert a votjákban nincs külön formai kifejező eszköze a melléknévnek.

103. *gorlo* 'gurgel' (WIED.)

< or. *gorlo* ua.

104. *gorod* Sz. 'város; stadt' (MUNK.); J. K. ua. (MUNK.: SUST. CII, 272, 283)

< or. *gorod* ua.

105. *gosudar* G. 'kaiser' (WICHM.), *dosudar* G. ua. (TYEPL.: Vopr. 285)

< or. *gocyдарь* ua.

A *d* kezdetű változatban bizonyára a szóbelseji *d* asszimiláló hatása érvényesült.

106. *gosudarstvo* G. 'állam' (TYEPL.: Vopr. 287)

< or. *gocyдарство* ua.

107. *goršok* Sz., *güršok* K., *geršok* M. 'fazék' (MUNK.); *göršok* G. 'Topf' (MUNK.: SUST. CII, 65); *göršok* MU. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 181)

< or. *gorшок* ua.

108. *gotovo* G. 'kész' (TYEPL.: Vopr. 284)

< or. *gotovo* ua.

109. *grama* 'schrift' (Szocsinyényija . . . : TYEPL. Piszrn; WIED.)

< or. *грамота* ua.

A szó csak egy XVIII. századbéli forrásból ismeretes, ez az alak lehet elírás vagy sajtóhiba is.

110. *gran* 'grenze' (WIED.)

< or. *грань* ua.

111. *granitsa* B. 'grenze' (WICHM.: SUSA. XIX, 177)

< or. *граница* ua.

112. *groš* G. 'Groschen' (WICHM.: SUSA. XI, 137)

< or. *грош* ua.

113. *guberná* G. 'gouvernement' (WICHM.); K. ua. (MUNK.)

< or. *губерния* ua.

Az intervokalikus *j* talán már az átadó orosz nyelvjárásban kiesett (vö. KUZN. Dial. 33).

114. *gubi* 'ajak' (WIED.)

< or. *губа* plur. nom. *губы* ua.

A votják a plur. nom. alakot vette át, mivel az oroszban a páros testrészneveket többes számban használják.

115. *gubel's* G., *gulbet's* U. 'raum zwischen ofen und wand, wo ein eingang zu den kellern unter dem fussboden ist; keller' (WICHM.); *gulbeč* K. ua. (MUNK.); *gurbel's* B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 51)

< or. *губеу, голбеу* ua.

A B. szó *r* hangja a *gur* 'ofen' szón alapuló népetimológia eredménye (UOTILA: 335).

116. *gulkoj* K. 'süket; taub' (MUNK.)

< or. *глухой* ua.

117. *gurida* G. 'steinhaufen' (WICHM.)

< or. *гpyда* ua.

i, i

118. *i* G. U. 'und' (WICHM.); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 177); S. Szl. T. ua. (TYEPL.: Vopr. 302, 289, 294)

< or. *u* ua.

119. *ispolnit kar-* 'erfüllen' (WIED.)

< or. *исполнить* ua.

A *kar-* ige jelentése 'tesz, csinál'.

120. *isповeďa pírnĭ, isповeďačĭk-* Sz. 'gyónni; beichten' (MUNK.)

< or. *исповeďь* 'gyónás', *ucnosedočamb* 'gyónni'.

Az átvétel alapja az orosz főnév lehetett. A *ď* az igető hatására depalatalizálódott. A *pírnĭ* ige jelentése 'bemenni'. A *čĭk-* igeképző (Gramm. udm. 245).

121. *istručen* Sz. 'zene-szerszám; musik instrument' (MUNK.)

< or. *инструмент* ua.

122. *ízver* T., *zver* B. 'vad, vadállat' (ТЪЕПЛ.: Vopr. 294, 288); *ízver* K. 'wilde Tiere' (MUNK.: SUST. CII, 632)

< or. *зверь* ua.

A T. és K. szóban a szóeleji mássalhangzó-torlódás egy toldalék magánhangzó kifejlődésével oldódott fel.

123. *izveška, izvaska* Sz., *izveš* K. 'mész; kalk' (MUNK.)

< or. *известь* ua.

A szóvégi *š* > *s* változás valószínűleg már az átadó orosz nyelvjárásban megtörtént (KUZN. Dial. 33). A *-ka* votják kicsinyítő képző.

124. *írčag* M. 'emelő rúd' (MUNKÁCSI: NYK. XVII, 295); *ěřag* K. 'emelőfa; hebebaum' (MUNK.)

< or. *рычаг* ua.

A szókezdő *r* elé itt is másodlagos magánhangzó fejlődött (l. 89. szócikk).

125. *iskamja* Sz. 'zsámoly; schemel' (MUNK.); *iskamja* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 492)

< or. *скамья* ua.

Itt, valamint a további *i* kezdetű szavakban a szóeleji mássalhangzó-torlódás másodlagos magánhangzó kifejlődésével oldódott fel.

126. *iskat* Sz. 'a szekér négy kereke; die vier räder am wagen' (MUNK.)

< or. *скат* ua.

127. *iskatnoj urobo* Sz. 'négy kerekű szekér; vierrädiger wagen' (MUNK.)

< or. *скатный* tengellyel és kerekkel ellátott.

128. *islavitti, islavit kar-* Sz. 'dicsőíteni, magasztalni; rühmen, preisen' (MUNK.)

< or. *славить* ua.

A *-ti* votják igeképző (Gramm. udm. 248), a *kar* ige jelentése 'tenni, csinálni'.

129. *ismola* Sz., *ěsmolo, smola* K. 'szurok; pech' (MUNK.)

< or. *смола* ua.

130. *ispička* Sz. 'gyufa; zündhölrechen' (MUNK.)

< or. *спичка* ua.

131. *isporitti-* Sz. 'vitatkozni, veszekedni; streiten, disputieren' (MUNK.)

< or. *спорить* ua.

132. *istančija* Sz. 'állomás, posta- vagy hajóállomás; station, post- od. schiffstation' (MUNK.); *stančsi* G. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 159)

< or. *станция* ua.

133. *istaršina* Sz. 'falusi bíró; dorfsrichter' (MUNK.)

< or. *старшина* ua.

134. *iškap* Sz. 'szekrény; schrank' (MUNK.)

< or. *шкарф* ua.

135. *išťanǎ*, *išťan* Sz., *ěšťan*, *ěšťanǎ* K. 'nadrág, gatyá, női bugyogó; hose, unterhose' (MUNK.); *šťan* ua. (MILLER : TYEPL.: Pisz. 45)

< or. (plur. nom.) *шманы* ua.

A szóvégen *i* nélküli változatok a kikövetkeztetett orosz sing. nom. átvételei.

136. *išťop* Sz., *ěšťop*, *šťop* K. 'stof/italmérték, butélia; stof (mass für getränk), bouteille'; *išťopka* Sz. 'pohárka; gläschen' (MUNK.); *išťopka* J. ua. (WICHM.)

< or. *шмоф* ua.

137. *ižban* G. 'kanne mit deckel aus birkenrinde' (UOTILA, 232); *ěžban* K. ua. (MUNK.)

< or. *жбан* 'fakanna, csobolyó'.

A K. szó *η*-je UOTILA szerint népetimológia eredménye.

j

138. *jablok* 'apfel, kartoffel' (WIED.); *šin-jablok* Sz. 'szemfény, szem bogara; augapfel, augenstern' (MUNK.); *jablok* J. (MUNK.: SUST. CII, 415)

< or. *яблоко* 'apfel, kartoffel'.

A votják szó 'augapfel' jelentése hasonlóságon alapuló névátvitel eredménye. A *šin* szó jelentése 'szem'.

139. *jadra* Sz. K. 'ágyúgolyó; kanonenkugel' (MUNK.); *jadra* MU. ua. (UOTILA: 71)

< or. *ядро* ua. sing. gen. plur. nom. acc.: *ядра*.

A votják szó talán függő eset átvétele.

140. *jakor* Sz. 'vasmacska; anker' (MUNK.); *jakor* G., *lågir* MU. ua. (UOTILA: 72)

< or. *якорь* ua.

A szókezdő *j*-nek *l* nyelvjárási változata is van, a *k* bizonyára az *l* és *r* hatására zöngésült.

141. *jamšik* G. 'kutscher' (UOTILA: 71); *jamšik* M. ua. (WICHM.); *jamčik*, *ijamčik* Sz., *damšek* K., *ijamčik* M. ua. (MUNK.)

< or. *ямуцук* ua.

A *damšek* szó MUNKÁCSINÁL valószínűleg sajtóhiba *damšek* helyett. A K. nyelvjárásban ugyanis más nyelvjárások szókezdő *j* hangjának *d* felel meg (UOTILA: 71).

142. *janaral* M. 'generális; general' (MUNK.)

< or. nyj. *енерал* ua.

143. *jarša* 'sommerroggen' (WIED.)

< or. *ярица* ua.

144. *jarmaŋga* G. 'markt' (WICHM.: SUSA. XIX, 119); *jarminŋka* J. ua. (uo. 110)

< or. *ярманка* ua.

145. *jaššik* Sz. 'szekrény, láda; kasten, truhe' (MUNK.)

< or. *яцук* ua.

146. *javitti-* Sz. 'bejelenteni; anzeigen' (MUNK.); *javimǎ* G. 'zeigen, kundgeben' (UOTILA: 261)

< or. *явить* ua.

A Sz. szónál az orosz ige infinitivusa, míg a G. szónál töve volt az átvétel alapja.

147. *jermol'* Szl. 'harmonika' (TYEPL.: Vopr. 291)

< or. nyj. ермонь ua.

148. *jesli* G. 'ha' (TYEPL.: Vopr. 283)

< or. если ua.

k

149. *-ka* G. 'doch, mal' (WICHM.)

< or. ка ua.

150. *kabak* G. 'schenke' (WICHM.); Sz. K. ua. (MUNK.)

< or. кабаk ua.

151. *kak* J. 'sobald' (WICHM.)

< or. как ua.

152. *kakiraz* K. 'wohl' (MUNK.: SUST. CII, 624)

< or. как и раз ua.

153. *kakoj* G. 'milyen' (TYEPL.: Vopr. 286)

< or. какой ua.

154. *kalera* K. 'pestis, cholera; pest, cholera' (MUNK.)

< or. холера ua.

155. *kalonoi* J. 'gehärtet' (MUNK.: SUST. CII, 389)

< or. калёный 'tüzes'

156. *kamanda* 'schaar, abteilung' (WIED.)

< or. команда ua.

157. *kamzol, kanzol* K. 'bő, kaftánszerű mellény; eine kaftanartige grosse, breite weste, kamisol' (MUNK.); *kamzou* MU. ua. (JEM. 21)

< or. камзол ua.

A szóvégi *l* ~ *u* megfelelésről l. a második részt.

158. *kanal* K. 'árok, csatorna; graben, kanal' (MUNK.)

< or. канал ua.

159. *kanava* Sz., *kanaw* K. 'árok, csatorna; graben, kanal' (MUNK.)

< or. канава ua.

160. *kandeika* 'tasse' (WIED.)

< or. кандейка 'kleine kanne'

161. *kamfet* Szl. 'cukorka' (TYEPL.: Vopr. 290); *kamfet* J. K. ua. (MUNK.: SUST. CII, 273, 335); MU. ua. (WICHM.: ŠUSA. XI, 23)

< or. plur. nom. конфеты ua.

A votják egy kikövetkeztetett egyes számú alakot vett át. Az or. *f* szabályos megfelelője *p*, ez hasonlította az *n*-t.

162. *kapli-vu* K. 'csepp; tropfen' (MUNK.)

< or. капля ua. (kiejtése: *kapli*).

A *vu* szó jelentése 'víz'.

163. *karašin* K. 'petróleum; petroleum' (MUNK.)

< or. коросин ua.

164. *karaul* G. 'wache' (WICHM.: ŠUSA. XIX, 151); J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 274)

< or. караул ua.

165. *karēndaš* K. 'ceruza; bleistift' (MUNK.)

- < or. *карандаш* ua.
 166. *karla* K. 'törpe; zwerg' (MUNK.)
 < or. *карла* ua.
 167. *karta* G. 'spielkarte' (WICHM.); K. ua. (MUNK.); J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 224)
 < or. *карта* ua.
 168. *kartopka* G. M. Sz. 'burgonya; kartoffel' (MUNK.)
 < or. vjatkai nyj. *картовка* ua.
 A *v* a *k* hatására *f*-é zöngétlenül az oroszban, ennek szabályos megfelelője a votjákban *p*.
 169. *kartuz* K. 'könnyű, ernyős sapka; leichte mütze mit schirm' (MUNK.)
 < or. *картуз* ua.
 170. *kartuznoj tamak* Sz. 'paklis dohány; tabak in päckchen' (MUNK.)
 < or. *картузный* 'dobozos, paklis'.
 171. *kaza* K. 'kecske; ziege' (MUNK.); MU. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 5); T. ua. (TYEPL.: Vopr. 295)
 < or. *коза* ua.
 172. *kazak* Sz. M. '1. erdőkerülő; waldhüter; 2. kozák; kozake' (MUNK.); K. 'bursche' (MUNK.: SUST. CII, 324); *kazak-pi* J. 'bursche' (uo. 28)
 < or. *казак* 'kozák'.
 A *pi* szó jelentése 'fiú'.
 173. *kazamat* M. 'börtön; gefängniss' (MUNK.); K. ua. (MUNK.: SUST. CII, 214)
 < or. *казамат* 'kazamata, földalatti börtön'.
 174. *kazarma* U. 'kaserne' (MUNK.: SUST. CII, 458); *iz-kazarma* J. 'steinerne Kaserne' (uo. 407); *kazěrmat* M. 'börtön' (MUNK.)
 < or. *казарма* 'laktanya'.
 A M. szó kontamináció eredménye (l. az előző szócikket).
 175. *kažnoĭ* G. 'jede' (MUNK.: SUST. CII, 65); J. ua. (uo. 70); *kažnoj* Sz. ua. (MUNK.)
 < or. *каждный* ua. (beszédben a *d* nem hangzik).
 176. *kěrakmal* K. 'keményítő, csiriz; stärke, kleister' (MUNK.)
 < or. *крахмал* ua.
 177. *kińĭga* Sz., *kińĭaga* K. 'könyv; buch' (MUNK.); *kińĭga* G. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 146); S. ua. (TYEPL.: Vopr. 301)
 < or. *книга* ua.
 178. *kisal'* Sz. K. 'savanyú zabpép; sauerer haferbrei' (MUNK.)
 < or. *кисель* ua.
 179. *kireń* Sz. 'torma; kren' (MUNK.)
 < or. *хрен* ua.
 Az *n* az *e* hatására palatalizálódott (vö. TYEPL. 25).
 180. *kiros* G. 'kreuz' (WICHM.); *kiros* Sz., *kiros* K. ua. (MUNK.); *kros*, *kres* ua. (WIED.); *kiros* MU. J. *kres* U. ua. (UOTILA: 315); *kiros* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 225); *kros* Birszk ua. (uo. 616)
 < or. nyj. *крѣст* ua.
 A szóvégi *t* lekopása már az oroszban megtörtént.
 181. *kirpič* Sz. K. 'tégla; ziegel' (MUNK.)
 < or. *кирпич* ua.
 182. *kirpičnoĭ* G. 'ziegel-' (WICHM.: SUSA. XI, 98)
 < or. *кирпичный* ua.

183. *kitaj* Sz., *kětaj* K. 'nankin szövet; nanking (eine art stoff)' (MUNK.); *kitaj* M. 'nanking' (WICHM.)

< or. *кутай* ua.

A votják egy kikövetkeztetett *-ka* képző nélküli alakot vett át. Ez a képző mind az oroszban, mind a votjákban megvan.

184. *kitajskoŭ* B. 'chinesisch' (WICHM.: SUSA. XIX, 177)

< or. *кутайский* ua.

185. *kinaž* Sz. *kinaž* 'fejedelem; fürst' (MUNK.)

< or. *князь* ua.

A Sz. nyelvjárásban a *ž* szórványosan affrikálódik (vö. UOTILA: 186; LYTKIN: Vok. 14).

186. *kirabla* Sz., *korabla* K., *korab* J. 'hajó; schiff' (MUNK.); *korabla* MU. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 171)

< or. *корабль* ua.

A szóvégi mássalhangzó-csoport másodlagos magánhangzó kifejlődésével, illetve második tagjának lekopásával oldódott fel.

187. *kirašin* Sz., *krašin* K. 'kikeresztelkedett; getaufter' (MUNK.); *kirašin* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 64); *krašin* MU. 'neuchristin' (WICHM.: SUSA. XIX, 20)

< or. *крещенин* plur. acc. gen. *крещен* ua.

Az átvétel sajátosságairól l. a 28. szócikk megjegyzését.

188. *kirendel* Sz., *kilendir* U. 'apróperec; kringel' (MUNK.)

< or. *крендель* ua.

Az U. szóban metatézis történt.

189. *kiresfitti-* Sz. 'keresztelni; taufen' (MUNK.); *krestit kar-* (WIED.)

< or. *крестить* ua.

190. *klima* 'stempel' (WIED.)

< or. *клеймо* ua.

191. *kobla* G. 'stute' (WICHM.); Sz. M. K. ua. (MUNK.); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 177)

< or. *кобыла* ua.

A második nyílt szótag magánhangzója kiesett.

192. *kolatš* G. 'kalács' (JEM. 21); *kolač* Sz., *kalač* K. 'kalács; kuchen' (MUNK.)

< or. *калач, колач* ua.

193. *kološa*, *kološva* Sz. 'kalocsni, felső cipő vagy csizma; überschuhe od. stiefel' (MUNK.)

< or. *колоша* ua.

194. *kolosa* G. 'rad' (WICHM.); M., *koloso* Sz. ua. (MUNK.); *vu-koloso* J. 'das Mühlrad' (MUNK.: SUST. CII, 200)

< or. *колесо* plur. nom. *колѣца* ua.

A G. és M. szó az orosz plur. nom. átvétele. A párosával használt tárgyak nevét az oroszban általában többes számban használják.

195. *kolodeč* Sz. 'kút; brunnen' (MUNK.); *kolllša* G. ua.; *gouobetš* MU., *kouodetš* J. ua. (WICHM.: Vok. 8)

< or. *колодець* sing. gen. *колодца* ua.

A G. szó függő eset átvétele. Az *l ~ u* megfelelésről l. a hangmegfelelésekről szóló részt.

196. *kolodnik* 'gefangener' (WIED.)

< or. *колodник* ua.

197. *komak* G. M. U. 'ratte' (WICHM.: Vok. 7)
 < or. *хомяк* ua.
198. *konnoj* Sz. 'beritten' (MUNK.: SUST. CII, 59)
 < or. *конный* ua.
199. *kopal-* G., Sz. 'földet ásni; graben' (MUNK.)
 < or. *копать* ua.
- Az *-l-* votják igeképző (JEM. 65).
200. *korčonoj čerig* Szl. 'füstölt hal' (TYEPL.: Vopr. 292)
 < or. *копченый* 'füstölt'.
 A *čerig* szó jelentése 'hal'.
201. *korej-čaj* K. 'kávé' (MUNK.)
 < or. *кофеи* ua.
- A votjában a szó csak a 'tea' szóval alkotott összetételben van meg.
202. *korejka* G. MU. 'kopeke' (WICHM.: SUSA. XI, 137, 174); J. ua.
 (MUNK. SUST. CII, 226)
 < or. *копейка* ua.
203. *koper* 'fenschel' (WIED.)
 < or. *копер* ua.
204. *kopyta* 'pata' (WIED.)
 < or. *копыто* ua.
205. *korja, korjo* 'kopja' (WIED.)
 < or. *копѣ* plur. nom. *копья* ua.
- A *korja* alak többes számi átvétel lehet.
206. *korob* Sz., K. 'szekérfas, kosár, kenyérfas; wagenkorb, brodkorb'
 (MUNK.); *nör-korop* J. 'wagenkorb' (WICHM.)
 < or. *короб* ua.
207. *korol'* Sz. 'könig' (MUNK.: SUST. CII, 259)
 < or. *король* ua.
208. *koršun* Szl. 'kánya' (TYEPL.: Vopr. 291)
 < or. *коршун* ua.
209. *kosoj* K. 'kancsal; schielend' (MUNK.)
 < or. *косой* ua.
210. *košak* G. 'fenster' (WICHM.); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 161);
 Sz. K. M. ua. (MUNK.)
 < or. *косяк* 'ablakkeret'
211. *koť* G. J. MU. 'wenn auch, wenn gleich' (WICHM.); Sz. K. ua.
 (MUNK.)
 < or. *хоть* ua.
212. *kovur* 'teppich' (WIED.)
 < or. *ковѣр* ua.
213. *koznoč* Sz. 'a babky-játéknál használt birkatérfasontok; knöchel
 zum babkyspiele' (MUNK.)
 < or. *козлок* ua.
214. *kravat* G. 'bett' (WICHM.)
 < or. *кровать* ua.
215. *krasnoj* J. 'rot' (MUNK.: SUST. CII, 492)
 < or. *красный* ua.
216. *krepoš* Sz. 'vár, erőd' (MUNK.); *krepoš* B. ua. (WICHM.: SUSA.
 XIX, 177); *křepiš* U. ua. (MUNK.: SUST. CII, 699)
 < or. *крепость* ua.

A szóvégi *t* már az oroszban lekopott.

217. *krestian* G. 'bauer' (WICHM.: SUSA. XI, 100); *krestanin* Szl. ua. (ТУЕПЛ.: Vopr. 292)

< or. *крестьянин* plur. acc. gen. *крестьян* ua.

218. *kub* 'becher' (WIED.)

< or. *куб* ua.

219. *kušer* Szam. 'Kutscher' (MUNK.: SUST. CII, 168); *košir* UB. ua. (uo. 231).

< or. *кучер* ua.

220. *kudra* 'locke' (WIED.)

< or. *кудря* ua.

221. *kudravoj* K. 'fürtös, göndör' (MUNKÁCSI: NYK. XVII, 296)

< or. *кудрявый* ua.

222. *kušč* Sz. 'lakatkulcs; schlossschlüssel'; *kuščan* Sz., *kuščan* K., *kuščan* U. 'ajtóakasztó horog; haken an der Türe' (MUNK.); *kušč* J. 'Schlüssel' (MUNK.: SUST. CII, 243)

< or. *ключ* 'kulcs'.

Az *-an* votják névszóképző (Gramm. udm. 111).

223. *kuščo* Sz., K. 'karika, vas- v. rézgyűrű; ring' (MUNK.); *kuščo* J. ua. (WICHM.)

< or. *кольцо* ua.

224. *kumoj* Sz., *kumi* M. 'koma; gevatter' (MUNK.); *kum.* ua. (WIED.)

< or. *кум* ua.

A Sz. és M. szó végén az *i* és *ı* kicsinyítő képzőt (l. JEM. 108) feltételezhetjük.

225. *kušanča* Sz. 'szironták, boglárvirág; scharfer hahnenfuss' (MUNK.)

< or. *купальница* ua.

A szó alakja a votjában haplológia útján megrövidült.

226. *kupeč* Sz., *kupeš* K. 'kereskedő; kaufman' (MUNK.); *kupeš* UB. ua. (MUNK.: SUST. CII, 229); *kupeš* MU., *kupeč* J. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 32, 88)

< or. *купец* ua.

227. *kurik* 'haken' (WIED.)

< or. *крюк* ua.

A szóban metatézis történt.

228. *kurok* Sz. 'puskakakas; flintenhahn' (MUNK.)

< or. *курок* ua.

229. *kuropat* J. 'hófajd; schneehuhn' (MUNK.); *kuropat* ua. (MOGILIN: ТУЕПЛ.: Pisz. 258)

< or. *куропатка* ua.

A votják egy kikövetkeztetett képzőtlen alakot vett át.

230. *kušo* G., MU. 'sense' (WICHM.); Sz., K. ua. (MUNK.); Szam. ua. (MUNK.: SUST. CII, 432); *kušo* S. ua. (ТУЕПЛ.: Vopr. 303) *kušo* ua. (Szocsi-nyenyija.: ТУЕПЛ.: Pisz. 155; MOGILIN: uo. 258)

< or. *коца* ua.

A szó magánhangzóinak megfelelésével a második részben részletesen foglalkozom.

231. *kušin* G., *kušin* K. 'széles nyílású fedetlen cserépkorsó; irdener, bauchiger krüge ohne deckel mit weiter öffnung' (MUNK.)

< or. *кувшин* ua.

232. *kvasti* 'alaun' (WIED.)
 < or. *квасцы* (plur. nom.) ua.
 233. *kvašna* J. 'Mulde' (MUNK.: SUST. CII, 489)
 < or. *квашня* ua.
 234. *kvoryi* 'krank' (WIED.)
 < or. *хворый* ua.

l

235. *labas* J. 'Getreidespeicher' (MUNK.: SUST. CII, 240); *lapas* Sz. ua. (uo. 565); *labas* K. ua. (MUNK.)
 < or. *лабас* ua.
 236. *lad* 'ordnung, gehörigkeit' (WIED.)
 < or. *лад* 'harmónia, összhang'.
 237. *ladno* G. 'rendben van' (TYEPL.: Vopr. 284)
 < or. *ладно* ua.
 238. *ladan* G., *ladon* K. Sz. 'weihrauch' (WICHM.: Vok. 2)
 < or. *ладон* ua.
 239. *lakan* K., *lokan* Sz. 'nagy mosódézsza; waschfass' (MUNK.); *lakan* MU. ua. (JEMELJANOV: 21)
 < or. *лохань* ua.
 240. *lakáj* Sz. 'Koch' (MUNK.: SUST. CII, 650)
 < or. *лакей* 'lakáj, inas'.
 241. *lampra* J. 'lampe' (WICHM.: SUSA. XIX, 441); *lampé* K., *lampo* U. ua. (MUNK.)
 < or. *лампа* ua.
 242. *lapa* Sz. 'állatoknak talpa; pfote, tatze' (MUNK.)
 < or. *лапа* ua.
 243. *lapša* M. 'pritsche' (WICHM.); J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 240); *lapša* K. ua. (MUNK.)
 < or. *лавица* ua.
 A második nyílt szótag magánhangzója kiesett, a *v* következő *č* hatására *f*-é zöngétlenült, s ennek szabályos votják megfelelője *p*.
 244. *lapka* Sz., J. 'bolt; kaufladen' (MUNK.); *lafka* Szl. ua. (TYEPL.: Vopr. 292)
 < or. *лавка* ua.
 A *v* ~ *p* megfelelésről l. az előző szócikket.
 245. *lapuška* K. 'bojtorján bokor; klettenstrauch' (MUNK.)
 < or. *лапушка* 'Potentilla anserina'.
 246. *lemta* Sz., J. 'szalag; band, binde' (MUNK.)
 < or. *лента* ua.
 A cser. *lemda* ua. alapján feltételezhetjük, hogy már az oroszban megtörtént az *n* > *m* változás.
 247. *lešak* Sz. 'erdei manó; waldteufel' (MUNK.)
 < or. *лешак* ua.
 248. *libo* Sz. 'vagy, akár; oder, entweder . . . oder' (MUNK.); *libo* G. ua. (TYEPL.: Vopr. 286)
 < or. *либо* ua.
 249. *lis* Sz. 'ív, árkus; bogen(papier)' (MUNK.); *lis.lis-kort* J. 'pléh, bádog; blech, eisenplatten' (MUNK.)

< or. *лист* 'lap, papírlap, lemez'.

A *kort* szó jelentése 'vas'. A szóvégi *t* még az oroszban lekopott.

250. *-li* K. '-e (kérdőszócska)' (MUNKÁCSI: NyK. XVII, 277)

< or. *ли* ua.

251. *lodyga* 'knöchel' (WIED.)

< or. *лодыга* ua.

252. *lopata* G. 'schaufel' (WICHM.); B. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 118)

< or. *лопата* ua.

253. *lošak* Sz. 'szamár; esel' (MUNK.)

< or. *лошак* 'öszvér'

254. *lotka* J. 'kahn' (WICHM.: SUSA. XIX, 37); Szl. ua. (TYEPL.: Vopr.

292); *lodka, lotka* 'boot' (WIED.)

< or. *лодка* ua.

255. *loza* 'rute, ranke, zweig' (WIED.)

< or. *лоза* 'vessző'.

256. *lučče* Sz. 'inkább; eher' (MUNK.); G. T. ua. (TYEPL.: Vopr. 283, 296)

< or. *лучше* ua.

A szóban progresszív asszimiláció történt (vö. Gramm. udm. 36).

257. *lug* 'wiese' (WIED.)

< or. *луг* ua.

t

258. *tamka* Sz. 'vontató kötéll; zugseil' (MUNK.); G. ua. (WICHM.: Vok. 2)

< or. *лямка* ua.

259. *tebastr* S. 'alabástrom' (TYEPL.: Vopr. 303)

< or. *алебастр* ua.

260. *tekar* Sz., *lekér* K. 'orvos; arzt' (MUNK.); *lekař, lekyř* ua. (WIED.)

< or. *лекаръ* ua.

261. *te-mon* K. 'citrom; citrone' (MUNK.)

< or. *лимон* ua.

262. *tiš* 'csak' (MOGILIN: TYEPL.: Pisz. 266)

< or. *тишь* ua.

263. *ton* Sz., K. 'len; flachs' (MUNK.)

< or. *лѣн* ua.

264. *loš* Sz. 'durda-hal; brachsen, brassen (ein fisch)' (MUNK.)

< or. *лѣцъ* 'Abramis brama'.

m

265. *mak* G., MU. 'mohn' (WICHM.); Sz., J., K. ua. (MUNK.)

< or. *мак* ua.

266. *mak'ina, mak'na* Sz., K. '1. polyva, ocsú; spreu, spelze; 2. kicsévelt kalászfaj; ausgedroschene ähre' (MUNK.); *mak'na* G. 'spreu' (WICHM.: Vok. 2)

< or. *мякина* 'törek, polyva'.

267. *maladuška* G. 'junge frau' (WICHM.: SUSA. XI, 89)

< or. *молодушка* ua.

268. *manak* Sz. 'szerzetes; mönch' (MUNK.)

< or. *монах* ua.

269. *manastir* Sz. 'kolostor; klastrom' (MUNK.)

< or. *монастырь* ua.

270. *maner* K. 'alkotás, alak, minőség, mód; gestalt, form, manier, art u. weise' (MUNK.)

< or. *манер* ua.

271. *manet* G., J. 'rubel' (WICHM.); Sz., K. ua. (MUNK.); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 180); *manet* M. ua. (uo. 114)

< or. *монета* plur. gen. *монет* 'pénzérme'.

A votjákba a szó plur. gen. alakja került. Ennek oka, hogy a szó előtt az oroszban gyakran állhatott számnév, amely az oroszban plur. gen.-val áll, s így ez volt a szó legerjedtebb alakja.

272. *maral*- Sz. 'csúnya dolgot elkövetni, közöszlenni; eine schändliche sache ausüben, geschlechtlich verkehren' (MUNK.)

< or. *марать* 'bepiszkit'.

A jelentésváltozás oka eufemizmus lehet. Az *-l-* votják gyakorító képző (JEM. 65).

273. *maslenča, ve* *maslenča* 'farsanghete; faschingwoche' (MUNK.)

< or. *масленица* ua.

A votjákban a szó második nyílt szótagi magánhangzója kiesett.

274. *maštor* Sz. 'mester; meister' (MUNK.); *maštor* G. ua. (TYEPL.:

Vopr. 287)

< or. *мастер* ua.

275. *maš, mašt* 'Mast' (WIED.)

< or. *мачта* ua.

A *č ~ š* megfelelésre magyarázatul szolgálhat a *čt* hangkapcsolat gyakori *št* ejtése az oroszban (pl. *что* ejtsd: *što*), a szóvégi magánhangzó hiányáról l. a második rész megfelelő pontját.

276. *mašina* K. 'Gusseisen' (MUNK.: SUST. CII, 342); *mašina* K. 'gép;maschine' (MUNK.); *mašina* Szl. ua. (TYEPL.: Vopr. 290)

< or. *машина* ua.

277. *matuška* B. 'mutter' (WICHM.: SUSA. XIX, 182); G. ua (uó. SUSA. XI, 163)

< or. *матушка* ua.

278. *meš* 'ball' (WIED.); *meč* 'golyó, gömb' (PALLAS:TYEPL. Pisz. 89)

< or. *мяч* 'labda'.

Az *a* már az átadó orosz nyelvjárásban *e*-vé vált.

279. *mesta* G. 'platz, feld' (WICHM.); *mesta* B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 177); *mesta* Szl., T. ua. (TYEPL.: Vopr. 291, 294)

< or. *место* ua.

280. *mešok* G., M. 'sack' (WICHM.); *mešog* UB. ua. (MUNK.: SUST. CII, 231); *mešok* T., Szl. ua. (TYEPL.: Vopr. 297, 289; Szocsinyenyija TYEPL. Pisz. 156).

< or. *мешок* ua.

281. *meža* G. 'ackerrain' (WICHM.); *meža* Sz., *meža* K. ua. (MUNK.); S. ua. (TYEPL.: Vopr. 303)

< or. *межа* ua.

A *ž* a Sz. szóban affrikálódott. Lehetséges, hogy ebbe a nyelvjárásba a tatáron keresztül került a szó (vö. tat. *miža* 'grenze'; UOTILA: 239).

282. *mijata* Sz. 'fodorménta; krauseminze' (MUNK.)

< or. *мята* ua.

283. *miłoi* MU. 'gnädig' (WICHM.: SUSA. XI, 57)

< or. *милий* ua.

284. *milos* K. 'kegyelem, malaszt' (MUNKÁCSI: NyK. XVII, 302)

< or. *милость* ua.

A szóvégi *l* már az oroszban lekopott.

285. *minut* Sz., K. 'perc; minute' (MUNK.); MU. ua. (WICHM.: SUSA.

XI 177)

< or. *минута* ua.

286. *miritti*- Sz. 'engesztelni; aussöhnen' (MUNK.)

< or. *мирить* ua.

A *-ti-* votják igeképző (Gramm. udm. 248, JEM. 68).

287. *molitva* G. 'gebet' (WICHM.: SUSA. XIX, 139)

< or. *молитва* ua.

288. *molot* G. 'kalapács' (TYEPL.: Vopr. 283)

< or. *молот* ua.

289. *mor* 'pest, seuche' (WIED.)

< or. *мор* ua.

290. *mora* G., MU. 'meer' (WICHM.: SUSA. XI, 104, 172); Sz. ua.

(MUNK.)

< or. *море* sing. gen., plur. nom. acc. *моря* ua.

A votják szó talán függő eset átvétele.

291. *mudron* 'klug' (WIED.)

< or. *мудрѣн* 'bölc's'.

292. *mušik* G. 'ehemann' (WICHM.); *mužik* G. 'orosz paraszt, muzsik'

(TYEPL.: Vopr. 283)

< or. *мужик* ua.

n

293. *našsalnik* B. 'chef' (WICHM.: SUSA. XIX, 177)

< or. *начальник* ua.

294. *nal'im* Sz. 'menyhal; quappe' (MUNK.)

< or. *налим* ua.

295. *nasratel* K. 'felügyelő' (JEM. 46)

< or. *надзиратель* ua.

Egyes votják nyelvjárásokban néha *dž* > *s* fejlődés mutatkozik, ennek példája a fenti szó is (vö. JEM. 46).

296. *navor* MU. 'felvétel' (JEM. 42)

< or. *набор* ua.

A votják nyelvjárásokban néha *b* > *v* váltakozás van (JEM. 42).

297. *parošnoj* J., MU. 'absichtlich' (WICHM.: SUSA. XI, 81, 46)

< or. *парочно* ua.

Az orosz *ěn* hangkapcsolatnak van *šn* ejtése is (pl. *конечно*, ejtsd: *kaňešna*).

298. *nerad*:*nerad lüi*- M. 'bosszankodni' (MUNKÁCSI: NyK. XVIII, 437)

< or. *не рад* 'nem boldog, nem örül'.

A *lüi*- ige jelentése 'lenni, válni'.

299. *nevod* 'netz' (WIED.)

< or. *невод* ua.

300. *neželi* 'als' (WIED.)

< or. *нежели* ua.

301. *něrnat kar-* Szl. 'elmerül' (TYEPL.: Vopr. 292)
 < or. *нырнуть* ua.
 302. *no* G., M., J., MU., U. 'und, aber, auch, obgleich' (WICHM.); B., S., Szl., T. ua. (TYEPL.: Vopr. 288, 301, 289, 294; Szocsinyenyija TYEPL.: Pisz. 218; MOGILIN: uo. 264)
 < or. *но* 'de, azonban'.
 303. *nu* M., J. 'nun' (WICHM.)
 < or. *ну* ua.
 304. *nužna* K. 'szükség' (MUNKÁCSI: NyK. XVIII, 437)
 < or. *нужда* ua.
 Az orosz nyelvjárásokban a *žd ~ žn* változás közönséges.

ñ

305. *němič* Sz., *ne-mis* K. 'német; deutscher' (MUNK.); *niemis* MU. *niemits* G. ua. (UOTILA: 154)
 < or. *немец* ua.
 306. *nětoi* G. 'stumm' (WICHM.: Vok. 24); *nemoi* ua. (WIED.)
 < or. *немой* ua.
 307. *něp* Sz.: *něp-vej* 'finom faolaj, táblaolaj; feines baumöl, tafelöl' (MUNK.)
 < or. *нефть* 'olaj'.
 A *vej* szó jelentése 'vaj, zsír, olaj'. A szóvégi mássalhangzó-torlódás a *t* kiesésével egyszerűsödött.
 308. *něpremennoj kalik* 'jobbágy nép; leibeigene' (MUNK.)
 < or. *непременный* 'szükséges, kötelező'.
 A *kalik* szó jelentése 'nép'. A melléknév jelentésváltozása érthető: olyan nép, melynek kötelező szolgáltatásokat kell teljesíteni.

o

309. *obedal-* 'ebédelni; zu mittag essen'; *obed-dír* 'ebéd ideje; mittagszeit' (MUNK.); *obed-dír* ua. (Szocsinyenyija . . . : TYEPL. Iszt. 156); *obedanĕ* G. 'zu mittag essen' (WICHM. SUSA. XI, 101)
 < or. *обед* 'ebéd'.
 Az *-al-* votják gyakorisító igeképző (JEM. 66), a *dír* szó jelentése 'idő'.
 310. *obiń* G. 'darrhaus' (WICHM.); K. ua. (MUNK.); MU. ua. (UOTILA, 259); J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 202)
 < or. *обух* ua.
 A votjákban szórványosan *v > b* fejlődés mutatkozik, mint ebben a szóban is (l. UOTILA, 259).
 311. *obytsa, obytsai* 'sitte, gewohnheit' (WIED.)
 < or. *обычай* ua.
 A szó első változata is az átvett orosz alakot tükrözi. Az északi orosz nyelvjárásokban ugyanis a magánhangzó után álló *j* gyakran kiesik (KUZN.: Dial. 66—67).
 312. *obid* G., Sz. 'sérelem, sértés; beleidigung, unsecht' (MUNK.); *obida* MU. 'waldgeist' (WICHM.); *obida* 'boszorkány neve' (MUNKÁCSI, NyK. XVII, 295)

< or. *obuda* 'sértés, megbántás'.

A szó két utolsó változatának jelentése valószínűleg a *t a b u* jelenségét tükrözi. A szóvégi magánhangzóról l. a második részben.

313. *obros* Sz. 'Heiligenbild' (MUNK.: SUST. CII, 2); J. MU. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 32, 28)

< or. *образ* ua.

314. *očaj* M. 'herd' (WICHM.: Vok. 31)

< or. *очаг* ua.

315. *odnako* 'aber' (WIED.): T. ua. (Vopr. 297); J. 'es war' (MUNK.: SUST. CII, 384)

< or. *однако* ua.

316. *odol-* 'meggyőzni, legyőzni; besiegen, überwältigen' (MUNK.)

< or. *одолеть* ua.

317. *odejal* K. 'ágytakaró; bettdecke' (MUNK.)

< or. *одеяло* 'takaró'.

A végmagánhangzóról l. a második részben.

318. *oftornik* Sz. 'kedd; dienstag' (MUNK.)

< or. *вторник* ua.

A torlódás egy magánhangzó (*o*) kifejlődésével oldódott fel, a *v > f*-vé zöngétlenült a *t* hatására.

319. *ogireč, ogreč* Sz. 'ugorka; gurke' (MUNK.)

< or. *огурец* ua.

A szó második változatában a második nyílt szótag magánhangzója kiesett.

320. *okoiča* Sz. 'ablakráma; fensterrahmen' (MUNK.)

< or. *оконница* ua.

321. *okotnik* T. 'vadász' (Vopr. 294)

< or. *охотник* ua.

322. *okruža* Sz. 'kerület, környék, vidék; berink, kreis, umgegend' (MUNK.)

< or. *округа* ua.

323. *olip* Sz. 'fénymáz, firnász, kence; malerfirniss' (MUNK.)

< or. *олифа* ua.

A végmagánhangzóról l. a második részben.

324. *opel* T. 'ismét' (Vopr. 294)

< or. *опять* ua.

Az *a* már az átadó orosz nyelvjárásban *e*-vél vált.

325. *opoňka*: *opoňka-gibě* K. 'a levágott fatörzsön növő ízletes gombafaj; art essbarer pilze, die auf abgehanenen baumstämmen wachsen' (MUNK.)

< or. *опěнок* sing. gen. *опěнка* ua.

A *gibě* szó jelentése 'gomba'. Az átvétel alapjául az orosz szó sing. gen.-a szolgálhatott.

326. *oprava* B. 'Beschlag' (WICHM.: SUSA. XIX, 165)

< or. *оправа* 'keret'.

327. *orľanka* 'sas-krajcár játék; adler- oder schrift-spiel' (MUNK.)

< or. *орлянка* ua.

328. *ošotr* 'stör' (WIED.)

< or. *оцѣп* ua.

329. *ottšot* 'rechnung, rechenschaft' (WIED.)

< or. *отчѣт* ua.

330. *otkazti-* Sz. 'megsemmisít, tönkretesz, elpusztít; vernichten, zu grunde richten' (MUNK.)

< or. *отказать* 'elutasít, elromlik'.

A *-ti-* votják igeképző (JEM. 68; Gramm. udm. 248).

331. *otno* J. 'jedoch' (MUNK.: SUST. CII, 579).

< or. *одно* ua.

332. *otradni* B. 'detachment' (WICHM.: SUSA. XIX, 177)

< or. *отрядный* ua.

333. *otvečal karni* Sz. 'felelni; antworten' (MUNK.)

< or. *отвечать* ua.

A *karni* ige jelentése 'tenni, csinálni'.

334. *otvet* K. 'felelet' (MUNK.); *odvet* MU. 'antwort' (WICHM.: SUSA.

XI, 10)

< or. *ответ* ua.

A MU. nyelvjárásban a *t* szórványosan *d* (*d'*)-vé fejlődik (JEM. 40).

p

335. *palas'* 'degen, schwert' (WIED.); UB. ua. (MUNK.: SUST. CII, 219)

< or. *палаш* ua.

336. *palatka* 'zelt' (WIED.); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 177)

< or. *палатка* ua.

337. *palat* G. 'bettregal' (WICHM.); Sz. 'ágypolc, függő ágy; bettregal, hängebett' (MUNK.); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 51)

< or. *полата* ua.

A szó az oroszban csak többes számban használatos, a votják feltehetőleg egy kikövetkeztetett egyes számú alakot vett át.

338. *palči*: *palči-ukšo* K. 'hamis, érvénytelen pénz; falsches ungangbares geld' (MUNK.)

< or. *фальшивый* praedicativ alak: *фальшив* ua.

Az átvétel alapja az orosz melléknév praedicativ alakja volt. A szóvégre került *-v* a votjákban lekopott (JEM. 56). Az *š* > *č* fejlődés szórványos affrikáció (vö. JEM. 44).

339. *par* Sz., K. 'pár; paar' (MUNK.); U. ua. (WICHM.); MU. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 182)

< or. *пара* ua.

A végmagánhangzó problémájáról l. a második részben.

340. *parakod* Sz. 'gőzhajó' (MUNK.)

< or. *паракод* ua.

341. *paričk-* Sz., *parišk-* K. 'csomóba kötött leveles nyírfavesszőkkel csapkodni magát a gőzfürdőben; sich mit einem birkenbesen schlagen od. reiben im dampfbade'; *paritti*: Sz. ua. (MUNK.)

< or. *парить* ua.

Az *-šk-* (*-čk-*), valamint a *-ti-* votják igeképzők (JEM. 65, 68; Gramm. udm. 248).

342. *part-*, *pert-* Sz. 'ugaron hagy; brach liegen lassen (das ackerfeld)' (MUNK.)

< or. *парить* ua.

A *-t-* votják igeképző (JEM. 68; Gramm. udm. 248).

343. *parus* 'segel' (WIED.)
 < or. *парыс* ua.
344. *pastuk* Sz., K. 'pásztor, nyájór; hirt' (MUNK.)
 < or. *пастух* ua.
345. *pašpurt* K. 'útlevél, passzus; passport' (MUNK.); MU. 'reisepass'
 (WICHM.: SUSA. XIX, 61).
 < or. nyj. *пашопрт* (VASMER; III, 321) ua.
 Lehetséges, hogy a második szótagi *o* > *u* változást a *purt* 'kés' (MUNK. 602) szó népetimológiás hatása okozta.
346. *pafer* K. 'szállás, kvártély; quartier, wohnung' (MUNK.)
 < or. *фатера* ua.
 A szóvégi magánhangzóról l. a második részben.
347. *pavin* 'pfau' (WIED.)
 < or. *павлин* ua.
348. *paz* Sz. 'rovátka, rovás; fuge, falz, einschnitt' (MUNK.)
 < or. *паз* ua.
349. *pečat*, *pečät* Sz., K. 'pecsétnyomó; siegel, petschaft' (MUNK.);
pešät J., U. ua. (MUNK.: SUST. CII, 699)
 < or. *печатъ* ua.
350. *pečurka* K. 'bleude, niche in der ofenwand' (MUNKÁCSI: NyK. XVIII, 438)
 < or. *печурка* ua.
351. *pestro* 'bunt' (WIED.)
 < or. *пестрый* praedicativ alak: *пестро* ua.
352. *pešter* G. 'ranzen' (WICHM.); Sz., K. 'nyírfakéregből font kosárka;
 körbchen aus birken rinde' (MUNK.); MU., J., M. 'ranzen aus lindenbast'
 (UOTILA, 315)
 < or. *пестер* 'kosár, batyu'.
353. *peršatka* 'bandschuh' (WIED.); *peršatka* U. 'Handschuhe' (MUNK.:
 SUST. CII, 472).
 < or. *перчатка* ua.
354. *peršal* Sz. 'tábori sebész, seborvos; feldscherer' (MUNK.)
 < or. *фершел* 'orvos, felcser'.
355. *pervoj* Sz. 'első; erste' (MUNK.); *pervoĵ* J. ua. (WICHM.)
 < or. *первый* ua.
356. *pätinča*, *pätňiča* Sz. 'péntek; freitag' (MUNK.)
 < or. *пятница* ua.
 Az első szótagi *a* > *e* változás már az átadó orosz nyelvjárásban leját-
 szódott.
357. *përijom* K., *pärjom* Sz.: *p-korka* 'sorozóház; rekrutirungshaus'
 (MUNK.); *prižomšik* MU. 'werber' (WICHM. SUSA. XI, 47)
 < or. *приём* 'felvétel'.
- A *-korka* szó jelentése 'ház'. A szóeleji mássalhangzó-torlódás másodlagos
 magánhangzó kifejlődésével feloldódott, majd a Sz. szóban a második nyílt
 szótag magánhangzója kiesett. A *šik* votják névszóképző (Gramm. Udm. 118).
358. *pëjas* G. 'gürtel' (WICHM.)
 < or. *пояс* ua.
359. *pële-š* K., *pilis* Sz. 'kenderbársony; plüsch' (MUNK.); *piliš* J. ua.
 (MUNK.: SUST. CII, 687)
 < or. *плиц* ua.

Az *s* ~ *š* nyelvjárási váltakozásra l. JEM. 48.

360. *pileš* Sz. 'kahlköpfig' (MUNK.); *pleš* K. ua. (MUNKÁCSI: NyK. XVIII, 439); MU. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 17)

< or. *плешь* 'kopasz fej, kopaszság'.

A szó a votjákban melléknévi jelentést kapott. Ezt az tette lehetővé, hogy a melléknévnek a votjákban külön formai kifejezőeszköze nincs.

361. *pila* 'säge' (WIED.)

< or. *пила* ua.

362. *pišiti*- Sz. 'fűrészelni; sägen' (MUNK.)

< or. *пилишь* ua.

A *-ti*- votják igeképző (JEM. 68; Gramm. udm. 248).

363. *pirdan* Sz. 'hozomány, nászajándék; mitgift' (MUNK.); *pirdan* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 63); *pridan* K. ua. (uo. 17); *pirdanĕka* B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 182); *pridanka* ua. (WIED.)

< or. *приданка* ua.

Az Sz., J., K. nyelvjárás egy kikövetkeztetett képzőtlen alakot vett át. A torlódás feloldására több alakban metatézis történt.

364. *pirog* Sz., M. *pe'rog* K. 'pástétom, töltött rétes; pastete' (MUNK.); *pirog* MU. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 17)

< or. *пирог* 'töltött sütemény'.

365. *piroški* G. 'sütemény' (TYEPL.: Vopr. 282)

< or. *пирожок* plur. nom. *пирожки* ua.

A votják az orosz többes számot vette át, mivel a szót az orosz köznyelvben rendszerint ebben az alakban használják.

366. *pišal* G., *pišāu* MU. 'flinte' (WICHM.); *pičal* Sz., *pičal* M., *pěčal*, *pěšal* K. ua. (MUNK.); *pišal* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 70); *pěčal* ua. (Szocsi-nyenyija . . . : TYEPL.: Pisz. 173); *pičal* T. ua. (TYEPL.: Pisz. 173)

< or. *пицаль* ua.

A szónévi *l* ~ MU. *u* megfelelésre l. UOTILA: 195.

367. *pilag* Sz. 'zászló; flagge' (MUNK.)

< or. *флаг* ua.

368. *piramsus* Sz., M. 'francia; französischer' (MUNK.); *pransuz* J. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 73)

< or. *француз* ua.

A *c* ~ *s* megfelelésre l. JEM. 45.

369. *pirānik*, *pičēnik* Sz., M. 'mézeskalács; pfefferkuchen' (MUNK.); *pirānik* J., UB. ua. (MUNK.: SUST. CII, 273, 244); *pirānik* MU. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 23)

< or. *пряник* ua.

Az első szótag magánhangzója már az átadó orosz nyelvjárásban *e*-vé változott.

370. *piričaga* Sz., *pišaga* G. 'eskü; schwur' (MUNK.)

< or. *присяга* ua.

Az *š* ~ *č* nyelvjárási váltakozásra l. JEM. 45.

371. *pirolka* Sz. 'keresztutca; quergasse' (MUNK.)

< or. *перулок* sing. gen. *перулка* ua.

Az átvétel alapja az orosz szó sing. gen.-a lehetett. A második nyílt szótag magánhangzója kiesett. Az *u* ~ *o* nyelvjárási váltakozás a votjákban ismeretes (TYEPL. 30), az első szótagi, az oroszban is redukált *e* a veláris környezet hatására asszimilálódott.

372. *pirolok* Sz., *prorok* K. 'próféta; prophet' (MUNK.)

< or. *пророк* ua.

Az *r > l* változás oka elhasonulás lehetett.

373. *pirostoj* Sz., M. 'egyszerű, közönséges' (MUNK.); *prostoj* 'einfach, gemein' (WIED.); G. ua. (TYEPL.: Vopr. 287)

< or. *простой* ua.

374. *plata* G. 'kleidung' (WICHM.)

< or. *платье* sing. gen., plur. nom.-acc. *платья* ua.

A votják szó valószínűleg függő eset átvétele.

375. *plotnik* 'zimmermann' (WIED.)

< or. *плотник* ua.

376. *poštovoi* (*gumaga*) G. 'briefpapier' (WICHM.: SUSA. XI, 92)

< or. *почтовый* ua.

377. *podjač* Sz., *podjas* M., *pěčas*, *pěžas* K. 'falusi jegyző; dorfnötär' (MUNK.); *podžjats* MU. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 28)

< or. *подьячий* ua.

Az affrikáció és dezaffrikáció problémáiról l. részletesen a második részben.

378. *podkov* G. 'patkó' (TYEPL.: Vopr. 283)

< or. *подкова* ua.

A szóvégi magánhangzóról l. a második részben.

379. *podrad kar-* 'dingen, mieten' (WIED.); *podrjad kariško* 'подряжу' (Szocsinyenyija . . . : TYEPL.: Pisz. 192)

< or. *подрядить* ua.

A *kar-* ige jelentése 'tesz, csinál', a *kariško* ennek kijelentő mód, jelen idő, egyes szám 3. személye.

380. *podruqa-kyšet* 'kopfbinde' (WIED.); *podurga* M. 'széles fejkötő szalag; breite kopfbinde (der frauen)' (MUNK.)

< or. *подруца* 'barátnő'.

A *kyšet* szó jelentése 'kendő'. Érdekes a jelentésváltozás. A M. szó a jelzős szerkezetből kapta új jelentését.

381. *podval* T. 'pince' (TYEPL.: Vopr. 298)

< or. *подвал* ua.

382. *pogrid* 'keller' (WIED.)

< or. *погреб* ua.

383. *poitti-* Sz. 'imádságot énekelni; gebete singen' (MUNK.)

< or. *петь* 'énekelni'.

A *-ti* votják igeképző (JEM. 68). A *t* talán a következő *t* hatására depalatalizálódott.

384. *poka* G. 'míg, amíg' (TYEPL.: Vopr. 284)

< or. *пока* ua.

385. *pol* Sz. 'padló; fusboden' (MUNK.); G. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 43); ua. (PALLAS: TYEPL.: Pisz. 104)

< or. *пол* ua.

386. *polat* K. 'palota, nagyház; palast, grosses haus' (MUNK.)

< or. *полат* ua.

A végmagánhangzóról l. a második részben.

387. *polik* Sz., M., *polék* K. 'sereg, ezred; regiment' (MUNK.)

< or. *полк* ua.

388. *poluška* '1/4 kopejka' (WIED.)

- < or. *полушка* ua.
 389. *pol'tinnik* J. 'Poltinnik (einen halben Rubel)' (MUNK.: SUST. CII, 227)
 < or. *полтинник* ua.
 390. *potenat' kar'ni* G. 'totenfeier begehen' (WICHM.)
 < or. *помина́ть* ua.
 391. *potenka* G. 'totenfeier' (WICHM.)
 < or. *поминка* ua.
 392. *potidor* S. 'paradicsom' (TYEPL.: Vopr. 301)
 < or. *помидор* ua.
 393. *ponar* Sz., K. 'lámpa; lampe' (MUNK.); MU. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 12)
 < or. *фонарь* ua.
 394. *pońdel'nik* Sz. 'hétfő; Montag' (MUNK.)
 < or. *понедельник* ua.
 A második nyílt szótag magánhangzója kiesett.
 395. *pop* G., J. 'geistlicher, prediger' (WICHM.); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 162); Sz., M. ua. (MUNK.); T. ua. (TYEPL.: Vopr. 296)
 < or. *pop* ua.
 396. *popetok* 'hinderniss' (WIED.)
 < or. *поперёк* ua.
 397. *poperos* K. 'cigaretta; cigarette' (MUNK.)
 < or. *папироса* ua.
 A szóvégi magánhangzóról l. a második részben.
 398. *porta* K. 'forma, alak; form, gestalt' (MUNK.)
 < or. *форма* ua.
 399. *poslednei* 'letzte' (WIED.)
 < or. *последний* ua.
 400. *posnoi* G. 'fasten' (WICHM.: SUSA. XI, 141); *posno* ua. (WIED.)
 < or. *постный*, praedicativ alak: *постно* ua.
 401. *posuda* G. 'edény' (TYEPL.: Vopr. 287); *pusuda* K. 'gefäss' (WICHM.: Vok. 7)
 < or. *посуда* ua.
 402. *potnos* K. 'untertasse' (WICHM.: Vok. 7)
 < or. *поднос* 'tálca'.
 403. *potolok* G. 'decke' (WICHM.: SUSA. XIX, 43)
 < or. *потолок* ua.
 404. *povoska* B. 'fuhrwerk' (WICHM.: SUSA. XIX, 182)
 < or. *повозка* ua.
 405. *povosta* 'flecken, kirchdorf' (WIED.)
 < or. *погост* ua.
 Az intervokalikus *g*-nek az orosz nyelvjárásokban *-γ-* kiejtése is van, ezt helyettesítette a votják *v*-vel (vö. Russzkaja gyialektologija 72).
 406. *pojok* MU. 'bettvorhang' (WICHM.: Vok. 8)
 < or. *полог* ua.
 A MU. nyelvjárásban a szóvégi *l* > *u*-re változott (UOTILA: 195).
 407. *pojstop* MU. 'viertelkannenmass, krug' (WICHM.); *polištóp* B. 'halben krug' (WICHM.: SUSA. XIX, 177); *poluštóp* J., Sz. 'halben Stof' (MUNK.: SUST. CII, 399, 9)
 < or. *полштоф* ua.
 L. az előző szócikk megjegyzését.

408. *požar, požar* Sz. 'tűzvész; feuersbrunst' (MUNK.)

< or. *пожар* ua.

A *ž* a Sz. nyelvjárásban néha affrikálódik (TYEPL. 24).

409. *pörad* Sz. 'nach der Reihe' (MUNK.: SUST. CII, 600)

< or. *по ряду* ua.

410. *praška-val* K 'lógós ló; nebenpferd' (MUNK.); J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 422)

< or. *праца* ua.

A *-val* szó jelentése 'ló'; a *-ka* kicsinyítő képző mind a votjákban, mind az oroszban használatos, s különösen ez utóbbiban gyakori.

411. *pražník* Sz. 'ünnepe; fest' (MUNK.); *prazník* MU. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 123)

< or. *праздник* ua.

A *d* az oroszban sem hangzik. Nem indokolt az *n* depalatalizációja a MU. szóban.

412. *pražka* 'schnalle' (WIED.)

< or. *пряжка* ua.

413. *prigovor* 'urteilsspruch' (WIED.)

< or. *приговор* ua.

414. *pirimatti-* Sz. 'elfogadni; annehmen, empfangen' (MUNK.); *prinimat* kar- ua. (WIED.)

< or. *принимать* ua.

415. *prista* 'aufseher, gerichtsbote' (WIED.)

< or. *пристава* ua.

A votjákban a szóvégi *v* lekopott (I. UOTILA: 255)

416. *profš* G. 'weg, fort' (WICHM.)

< or. *проць* ua.

417. *prostit' kar* K. 'bocsáss meg; verzeihe' (MUNK.)

< or. *простить* 'megbocsátani'.

A *karině* 'tesz' ige itt felszólító mód, egyes szám, második személyben szerepel.

418. *proti* 'gegenüber, in vergleich' (WIED.)

< or. *против* ua.

420. *provor* G. 'hurtig' (WICHM.: SUSA. XI, 165); J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 628)

< or. *проворный* ua.

A votjákban a szóról lekopott az orosz melléknévi végződés.

421. *prud* G. 'teich, damm' (WICHM.); *purud* Sz. ua. (MUNK.)

< or. *пруд* ua.

422. *pud* Sz. 'pud (súlymérték)' (MUNK.); *pud* J. ua. (WICHM.)

< or. *пуд* ua.

423. *pudofka* G. 'pud-mass' (WICHM.); *pudopka* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 61); *pudokka* Szam. ua. (uo. 164)

< or. *пудовка* ua.

424. *pulá* B. 'kugel' (WICHM.: SUSA XIX, 177)

< or. *пуля* '(puska)golyó'

425. *punt* Sz. 'font; pfund' (MUNK.)

< or. *фунт* ua.

426. *pusta* 'wüst, öde, leer' (WIED.)

< or. *пусто* ua.

427. *pustol* Sz., J., K. 'finom posztó; feines tuch' (MUNK.); Szam. 'Tuchrock' (MUNK.: SUST. CII, 435)

< or. *постав* 'szövőszék'.

A posztó a gépről kapta nevét, amelyen készült. A hangmegfelelések szabályosak, magyarázatukat l. a második részben.

428. *puška* B. 'Geschütz' (WICHM.: SUSA. XIX, 177)

< or. *пушка* ua.

429. *pušta* K. 'posta; post' (MUNK.)

< or. *почта* ua.

A *čt* hangkapcsolatot a népnyelvben *št*-nek ejtik (vö. VASMER: II, 421 „Russ *čt* hyperkorrekt für *št*”).

r

430. *rad, irad* Sz., (é)rüd K. 'sor, rend, szabály; reihe, ordnung, regel' (MUNK.); *řrod* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 680)

< or. *ряд* ua.

A szókezdő *r* elé néha sarjadék magánhangzó kerül (JEM. 34). Ennek oka, hogy az eredeti fgr. szókezdő *r* a votjákban affrikálódott, és csak újabban (jövényszavakban) jelent meg ismét. További példákat l. a következő szavakban.

431. *rastvor* S. 'oldat' (TYEPL.: Vopr. 303)

< or. *раствор* ua.

432. *razbojnik* M. 'rablók; die räuber' (MUNK.)

< or. *разбойник* 'rabló'.

A *-jos* a többes szám jele a votjákban.

433. *restan* Sz. 'fogoly, rab; arrestant' (MUNK.)

< or. *арестант* ua.

434. *robotnik* G. 'knecht' (WICHM.)

< or. *работник* ua.

435. *rodňa* G. 'geschlecht, verwandschaft' (UOTILA: 50); *řrodňa* J. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 68); *rodňa* B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 179); *rothä* K. ua. (MUNK.: SUST. CII, 16)

< or. *родня* ua.

436. *roditel* G. 'szülő' (TYEPL.: Vopr. 286)

< or. *родитель* ua.

437. *roskod* Sz., *roskot* K. 'költség, kiadás; kosten, ausgabe' (MUNK.)

< or. *расход* ua.

438. (é)rošša K. 'liget, cserjés; hain, gebüsch' (MUNK.)

< or. *роща* ua.

439. *rovno* G. 'accurat' (WICHM.: SUSA. XIX, 159)

< or. *ровно* 'pontosan'.

440. *rozga* 'rute' (WIED.)

< or. *розга* ua.

441. *ruda* 'erz' (WIED.)

< or. *руда* ua.

s

442. *sabla* 'säbel' (WIED.); K., Sz. ua. (MUNK.: SUST. CII, 633, 37)

< or. *сабля* ua.

443. *sad* Sz. 'kert; garten' (MUNK.); J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 389)

< or. *cađ* ua.

444. *sak* K. 'ághegyháló; eine art fischhamen' (MUNK.)

< or. *caк* ua.

445. *sakar* G. 'zucker' (WICHM.: SUSA. XIX, 121); Sz., *sakër* K. ua. (MUNK.); *saçar* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 417)

< or. *caçap* ua.

446. *salačka* Sz., *salaska* K. 'kis szán; kleiner schlitten' (MUNK.)

< or. plur. *calaçku* ua.

A votják más szavak mintájára kikövetkeztetett egyes számú alakot vett át. A *z* a *k* előtt zöngétlenült. A *s* > *č* szórványos affrikációról l. JEM. 45.

447. *saldat* G. 'soldat' (WICHM.); Sz. ua. (MUNK.); K. ua. (MUNK.: SUST. CII, 213); *saçdat* MU. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 47)

< or. *coldam* ua.

448. *samož* G., J., MU. 'umschreibung des superlativus' (WICHM.); K., Sz. ua. (MUNK.); Szl. ua. (MUNK.: SUST. CII, 129)

< or. *caмьй* ua.

449. *samavar* J., *samour* U. 'theemaschine' (WICHM.); *samovar* G., MU. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 51, 22); *samavar* Sz. ua. (MUNK.: SUST. CII, 10)

< or. *camovar* ua.

450. *sapeg* G., J., *sapek* MU. 'stiefel' (UOTILA: 134); *sapäg* Sz., K., *čapog* Sz. ua. (MUNK.); *sapeg* ua. (MILLER: TYEPL.: PISZM. 45); *gensapeg* S. ua. (TYEPL.: Vopr. 302); *sapeg* B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 177)

< or. *canoç* ua.

A szóvég valószínűleg az *eg* votják kicsinyítő képző analógiájára alakult át (vö. UOTILA: 133). Az *s* > *č* szórványos affrikációra l. JEM. 45.

451. *saraj* Sz., K. 'szín, csűr; scheuner, schuppen' (MUNK.); *saraž* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 411)

< or. *capaž* ua.

452. *savrasko* Sz., *savraska* M. 'sárga, világosbarna ló; ins gelbe fallendes pferd' (MUNK.); *sabras* G. 'rehbraun' (UOTILA: 259)

< or. *caçpacka* 'világosbarna ló'; *caçpacьй* 'világosbarna'.

A *v* > *b* szórványos fejlődésről l. UOTILA: 259.

453. *sařin* J. 'Satin' (MUNK.: SUST. CII, 685)

< or. *caмун* ua.

454. *sažem* Sz. 'öl (mérték); klafter'; *čažžam* U. ua. (MUNK.); *tšažem* G. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 182); *tšažem* MU., *sažem* MU., M., *sažžem* U. ua. (UOTILA: 37); *sažen* K., UB. ua. (MUNK.: SUST. CII, 178, 223)

< or. *caжeнь* ua.

A szóvégi *-em* a hasonló végződésű főnevek analógiájára keletkezett (UOTILA: 235).

455. *seňek* K., *seňik* Am. 'fészer, szín; scheune, scheuer' (MUNK.); *seňik* Sz. ua. (MUNK.: SUST. CII, 562)

< or. *ceňuk* ua.

456. *sereda* Sz. 'szerda; mittwoch' (MUNK.)

< or. *cpeda* ua.

457. *sirota* J. 'Waise' (WICHM.: SUSA. XI, 83)

< or. *cupoma* ua.

458. *silužiti*, *silužiti karni* Sz. 'szolgálni; dienen' (MUNK.); G. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 131)

- < or. *служить* ua.
 459. *sirok* Sz., *sërok* K. 'határidő; termin' (MUNK.); *surok* MU. 'zeit'
 (WICHM.: SUSA. XIX, 25)
 < or. *срок* 'határidő'.
 460. *skaska* G. 'märchen' (WICHM.); Szl., T. ua. (Vopr. 292, 300)
 < or. *сказка* ua.
 461. *slava* Sz. 'dicsőség' (MUNK.)
 < or. *слава* ua.
 462. *sluga* G. 'szolga' (Vopr. 283)
 < or. *слуга* ua.
 463. *sobor-čerk* Sz. 'székesegyház; domkirche' (MUNK.)
 < or. *собор* ua.
 464. *soglaš* Sz., *soglaš* G. 'egyesség, egyetértés, béke; einigkeit, eintracht,
 friede' (MUNK.); *soglas* M. 'einverstanden' (WICHM.)
 < or. *согласие* ua.
 A votják az orosz képzőtlen tövet vette át.
 465. *soťnik*, *soťnik* K. 'csósz; feldhüter, waldhüter' (MUNK.)
 < or. *сотник* 'százados, tiszt'.
 A szó új jelentését egy általános 'felügyelő' jelentésből kaphatta.
 466. *spirt* Sz. 'Spiritus' (MUNK.: SUST. CII, 158)
 < or. *спирт* ua.
 467. *spor* 'sterit' (WIED.)
 < or. *спор* ua.
 468. *sporit kar-* G. 'vitatkozni' (Vopr. 286)
 < or. *спорить* ua.
 469. *srazu* T. 'egyszerre, hirtelen' (Vopr. 299)
 < or. *сразу* ua.
 470. *ssylka*, *syłka* 'verbannung, exil' (WIED.)
 < or. *ссылка* ua.
 471. *stabeš* K. 'kis csésze' (MUNKÁCSI: NyK. XVIII, 441); *tabeš* Szl.
 'tasse' (UOTILA: 259)
 < or. *стасеу* ua.
 A $v > b$ illetve a $tš > s$ szórványos nyelvjárási változások (I. UOTILA:
 259; JEM. 45).
 472. *stado* 'herde' (WIED.)
 < or. *стадо* ua.
 473. *stalnoj* J. 'stählern' (WICHM.: SUSA. XI, 188)
 < or. *стальной* ua.
 474. *stan* 'webstuhl' (GOMBÓCZ: NyK. XL, 471); *ěstan* K. 'sajtó; presse'
 (MUNK.)
 < or. *стан* 'nagyobb gép'.
 A szó jelentése a votjákban két irányban is konkretizálódott.
 475. *starik* G. 'alter, ehegatte, greis' (WICHM.); Szl. ua. (Vopr. 289)
 < or. *старик* 'öregember'.
 476. *staruka* Szl. 'öregasszony' (Vopr. 289)
 < or. *старуха* ua.
 477. *step* 'wüste' (WIED.)
 < or. *степь* ua.
 478. *stolar* G. 'asztalos' (Vopr. 287)
 < or. *столяр* ua.

479. *stopka* G. 'branntweinglas' (WICHM.); *istopka* Sz., *stopka* U. ua. (MUNK.: SUST. CII, 8, 485)
 < or. *стопка* ua.
 480. *strapka* K. 'Köchin' (MUNK.: SUST. CII, 623)
 < or. *стряпка* ua.
 481. *stražnik* J., *stýražník* G. 'Waldhüter' (MUNK.: SUST. CII, 272, 297)
 < or. *стражник* 'őr'.
 482. *struna* 'saite' (WIED.)
 < or. *струна* ua.
 483. *stupaž* Sz. 'Marsch' (MUNK.: SUST. CII, 512)
 < or. *ступаž* 'előre!'
 484. *stena* G. 'Wand' (WICHM.: SUSA. XI, 98)
 < or. *стена* ua.
 485. *subota* Sz., *subbota* G., K. 'szombat; samstag' (MUNK.)
 < or. *суббота* ua.
 486. *sud* Sz., K. 'bíráskodás, ítélet; gericht, urteil' (MUNK.)
 < or. *суд* ua.
 487. *suditti*- Sz. 'bíráskodni, ítélni; urteilen' (MUNK.); *sudít kar*- G., MU. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 146, 22)
 < or. *судити* ua.
 488. *sudja* 'richter' (WIED.)
 < or. *судья* ua.
 489. *sumka* Szl. 'táska' (Vopr. 291)
 < or. *сумка* ua.
 490. *svat* G. 'die mutter meines schwiegersohnes' (WICHM.: SUSA. XIX, 159)
 < or. *сват* ua.
 491. *svidetel* 'zeuge' (WIED.)
 < or. *свидетель* ua.

§

492. *šalaš* 'zelt' (WIED.); *šalas* G. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 91); *šalaš* Szl. ua. (Vopr. 291)
 < or. *шалаш* ua.
 A votjákokkal érintkező egyes orosz nyelvjárásokban lágy (š) hangot ejtenek, ehhez pedig közelebb áll a lágy ś, mint a kemény š (KUZN.: Dial. 61).
 493. *šelo* G. 'kirchdorf' (WICHM.); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 173)
 < or. *село* ua.
 494. *šemja* G., J., U. 'familie' (WICHM.); G., M., *semňa* K., *semja* Sz. ua. (MUNK.); *šemňa* MU. ua. (UOTILA: 390); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 164)
 < or. *семья* ua.
 A szóban mutatkozó ű nyelvjárási jelenség.
 495. *šenokosiľka* Szl. 'kaszálogép' (Vopr. 291)
 < or. *сенокосилка* ua.
 496. *šera* Sz., K. 'kén; schwefel'; *šera-tolež* J. 'február; feber' (MUNK.)
 < or. *сера* 'kén'.
 A *tolež* szó jelentése 'hónap'.
 497. *šet* K., *čet* U. 'háló; fischernetz' (MUNK.); *šet* G. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 163)

- < or. *сѣмь* ua.
 Az *s* > *č*, *t* > *t* szórványos nyelvjárási változások (I. JEM. 46 és UOTILA: 422).
 498. *šodaki* Sz. 'mégis; dennoch' (MUNK.)
 < or. *сѣмаку* ua.
 A szókezdő *v* kiesett, a *t* zöngésült.
 499. *šuseg* G. 'getreidekasten' (WICHM.); *šusäg* Am. ua. (MUNK.)
 < or. *сусек* ua.
 A szóvégi *k* az *eg* votják kicsinyítő képző hatására zöngésült (UOTILA: 133).

š

500. *šafraň* Sz. 'Safran' (MUNK.: SUST. CII, 158)
 < or. *шафран* ua.
 501. *šag* G. 'lépés' (Vopr. 286)
 < or. *шаг* ua.
 502. *šal'* Sz., K. 'sál; shawl' (MUNK.)
 < or. *шалъ* ua.
 503. *šalkka* Sz. 'fakártus; hölzerne kanne' (MUNK.); J., *šaika* U. ua. (UOTILA: 378)
 < or. *шайка* ua.
 A ritka or. *j* ~ votj. *l* megfelelés talán a szóeleji hasonló változás hatására jelentkezik (UOTILA: 72).
 504. *šahgi* 'töltött lepény; gefüllter kuchen' (MUNK.)
 < or. *шаньга* plur. *шаньгу* ua.
 A votják szó az or. plur. nom. átvétele.
 505. *šapka* 'mütze' (WIED.); G. ua. (Vopr. 286); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 166)
 < or. *шанка* ua.
 506. *šar* 'kugel' (WIED.)
 < or. *шар* ua.
 507. *šaraka* Sz. 'kicsiny, henger alakú botocskák; kleine, runde stückchen' (MUNK.)
 < or. *шарок* ua.
 508. *šaravar* Sz. 'széles szárú nadrág; breite hosen' (MUNK.)
 < or. *шаравары* ua.
 A votják a kikövetkeztetett egyes számú alakot vette át.
 509. *šert* 'eid' (WIED.)
 < or. *шертъ* ua.
 510. *šompal* Sz. 'puskavessző; ladestock' (MUNK.)
 < or. *шомполь* ua.
 511. *šila* Sz., *šela*, *šela* K. 'nyaklószi; halsriemen' (MUNK.)
 < or. *шляя* ua.
 512. *šynel'* 'mantel' (WIED.)
 < or. *шунель* ua.
 513. *šlapa* G. 'hut' (UOTILA: 85); *šlapa* M., *šlapa* MU. ua. (WICHM.); *išlapa* MU. ua. (JEM. 60); *šilapa*, *išlapa* Sz., *šlapa*, *ěšlapa* K. ua. (MUNK.); *šlapa* Szl. ua. (Vopr. 301)
 < or. *шляпа* ua.

Egyes változatokban a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldódott.

514. *šogol* M. 'nyalka legény; schöner bursche' (MUNK.)
 < or. *щеголь* ua.
 515. *šotka* 'kefe; bürste' (MUNK.)
 < or. *щётка* ua.
 516. *špaga* 'degen' (WIED.)
 < or. *шпага* ua.
 517. *što* G., T. 'hogy' (Vopr. 286, 300); *tšto* 'dass' (WIED.)
 < or. *что* ua., ejtése: *što*
 518. *štobe* G. 'hogy' (Vopr. 287)
 < or. *чтобы* ua., ejtése: *štobj*.
 519. *štuka* G. 'dolog, tárgy, holmi' (Vopr. 287)
 < or. *штука* ua.
 520. *šuba* Sz. 'suba; pelz' (MUNK.); G. ua. (WICHM.: Vok. 9)
 < or. *шуба* ua.

t

521. *taji-* Sz. 'titkolni; verbergen' (MUNK.)
 < or. *таить* ua.
 522. *taljanskoj* J. 'italienische' (MUNK.: SUST. CII, 426)
 < or. *итальянский* ua.
 523. *tavar* J. 'ware' (WICHM.)
 < or. *товар* ua.
 524. *tiska* 'presse, kelter' (WIED.)
 < or. *тиска* ua.
 525. *tirojka, tiroj* Sz., M. 'hármás fogat; dreigespann' (MUNK.)
 < or. *тройка* ua.
 526. *tmín* 'kümmel' (WIED.)
 < or. *тмин* ua.
 527. *toliktäm* G. 'együgyű, buta; einfältig, dumm' (MUNK.)
 < or. *толк* 'értelem'.
 A *täm* votják fosztóképző (Gramm. udm. 142).
 528. *tolko* G., M., MU. 'nur' (WICHM.); B. ua. (WICHM.: SUS. XIX, 177); K. ua. (MUNK.: SUST. CII, 210); J. ua. (MUNK.)
 < or. *только* ua.
 529. *tožo* G. 'is, szintén' (Vopr. 285); Sz., J. 'so wie so' (MUNK.)
 < or. *тоже* 'is, szintén'.
 530. *tulka, stulka* Sz. 'tengelyágy; büchse in rade' (MUNK.)
 < or. *тулка* ua.
 A votják szó első változatáról a *v* lekopott, a másodikban a rákövetkező *t*-hez képzésben közelebb eső spiráns lépett helyébe.
 531. *turupka* G. 'tabakspfeife' (WICHM.); *tiripka* U. ua. (MUNK.); *trupka* B. ua. (WICHM.: SUS. XIX, 177)
 < or. *трубка* ua.
 532. *trava* Szl. 'fű' (Vopr. 292)
 < or. *трава* ua.

t

533. *tağa-gozy* 'zugseil' (WIED.)
 < or. *тяга* ua.

534. *telegram-dubo* K. 'Telegraphen-stangen' (MUNK.: SUST. CII, 354)

< or. *телеграм* 'távirat'.

535. *turma* 'gefängniss' (WIED.)

< or. *тюрма* ua.

u

536. *ugoššat kar-* Szl. 'megvendégetni' (Vopr. 292)

< or. *угощать* ua.

537. *ukaz* 'parancs; befehl' (MUNK.)

< or. *указ* ua.

538. *ukno* K. 'ablak; fenster' (MUNK.); S. ua. (Vopr. 301); G. U. ua. (WICHM.); MU. ua. (MUNK.: SUSA. XIX, 18); J., Sz., Szam. ua. (MUNK.: SUST. CII, 72, 27, 433)

< or. *окно* ua.

539. *uksus* K. 'ecet; essig' (MUNK.)

< or. *уксус* ua.

540. *ulča* Sz. 'utca; gasse' (MUNK.); *ultša* G. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 92); *ullša* B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 177)

< or. *улица* ua.

A második nyílt szótag magánhangzója kiesett.

541. *urok* 'lection' (MUNKÁCSI: NyK. XVIII, 442)

< or. *урок* ua.

542. *užim* J., M., MU., *užim* U., *ožim*, *ožim* G. 'wintersaat' (UOTILA: 156)

< or. *озимь* ua.

543. *užim* Sz. 'mazzola; rosine' (MUNK.)

< or. *узюм* ua.

A votják szóban hangátvetés történt. A ž analógiás fejlődés eredménye (UOTILA: 186).

v

544. *var* Sz. 'vargaszurok; schusterpech' (MUNK.)

< or. *вар* ua.

545. *vataga* G. 'család, háznép; familie, gesindel' (MUNK.)

< or. *ватара* 'embercsoport'.

546. *vataman* G., M. 'rablókapitány; räuberhauptmann' (MUNK.)

< or. *атаман* 'vezér'.

547. *vedomoš-gožtet* 'zeitung' (WIED.)

< or. *ведомость* 'időszaki sajtótermékek neve'.

A *gožtet* szó jelentése 'irat, levél'.

548. *vedra* G. 'eimer' (WICHM.); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 167); Sz. K., M. ua. (MUNK.); J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 94)

< or. *ведро* ua.

549. *vedun* G. 'hexenmeister' (WICHM.); *vedin* Sz., M., *vedon* K. ua. (MUNK.); *vedin* J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 149)

< or. *ведун* ua.

550. *velbud* 'kameel' (WIED.)

< or. *nyj. велбуд* ua.

551. *veňčatti-* Sz. 'esketni; trauen'; *veňčask-* 'esküdni; sich trauen lassen' (MUNK.)
 < or. *венчать* 'megkoszorúz, összeesket'.
 A *ti* és az *sk* votják igeképzők (JEM. 65, 68).
552. *veňeč, veňča* Sz. 'koszorú, virágfüzér; kranz' (MUNK.)
 < or. *венец* sing. gen. *венца* ua.
 A második változat a sing. gen. átvétele.
553. *veňik* Sz., *veňek* K. 'fürdősoprü; badebesen' (MUNK.); *veňik* G., MU., *veňik* M., Sz., *veňik* U. ua. (UOTILA: 133)
 < or. *веник* ua.
554. *veť, ved'* Sz., K. 'hiszen; ja doch' (MUNK.); *veť* MU. ua. (WICHM.); J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 376); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 179); T. ua. (Vopr. 298)
 < or. *ведь* ua.
555. *vilka* 'gabel' (WIED.)
 < or. *вилка* ua.
556. *viyorsk* G. 'werst' (MUNK.: SUST. CII, 584); *viyors* B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 167)
 < or. *вѣрст* ua.
557. *vina* G., J., U. 'wein, brandtwein' (WICHM.); Sz., M. ua. (MUNK.); B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 167); T., Szl. ua. (ТЪЕПЛ.: Pisz. 102)
 < or. *вино* sing. gen. plur. nom.-acc. *вина* 'bor'.
 A votják szó talán függő eset átvétele.
558. *vinamat* Sz. 'bűnös; sündig' (MUNK.)
 < or. nyj. *винамат* ua.
 Az or. nyj. alakot a cser. *vinamat* ua. szó alapján feltételezhetjük.
559. *vint* 'schraube' (WIED.)
 < or. *винт* ua.
560. *viski* 'schläfe' (WIED.)
 < or. plur.: *вуски* ua.
561. *virëma* Sz., *virëma* J. 'idő, időjárás; zeit, wetter' (MUNK.)
 < or. *время* ua.
562. *vodanoj* Szl. 'vízi' (Vopr. 292)
 < or. *водяной* ua.
563. *volok* Sz., M. 'két folyó v. folyóág közti térség; raum zwischen zwei flüssen od. flusszweigen' (MUNK.)
 < or. *волок* ua.
564. *vojna* G., B. 'krieg' (WICHM.: SUSA. XIX, 131, 177)
 < or. *война* ua.
565. *volnoj kalik* Sz. 'szabad, jobbágyi kötelességektől fölmentett nép; freies, von den leibeigen dienste befreites volk' (MUNK.) (*kalik* 'nép; volk')
 < or. *вольный* 'szabad'.
566. *vor* Sz., K. 'tolvaj; dieb' (MUNK.); U. ua. (WICHM.); T. ua. (Vopr. 295); G. ua. (WICHM.: SUSA. XI, 149)
 < or. *вор* ua.
567. *vorok* G. 'haufe' (WICHM.)
 < or. *ворох* ua.
568. *voronka* Sz., K. 'tölcsér; trichter' (MUNK.)
 < or. *воронка* ua.
569. *vorota* G. 'pforter' (WICHM.); *vorta* B. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 167)

- < or. plur. *сорома* ua.
 570. *vospitsa* 'blatter, poche' (WIED.)
 < or. *сочница* ua.
 571. *voj* G., T. 'ime' (Vopr. 283, 295); J. 'siehe da!' (WICHM.);
 J. ua. (WICHM.: SUSA. XIX, 92)
 < or. *сот* ua.
 572. *voj* G., J. 'fuder' (WICHM.)
 < or. *сот* ua.
- z
573. *zabor* G. 'zaun, gehäge' (WICHM.); K. *zabod* Sz. ua. (MUNK.)
 < or. *забор* ua.
 574. *zatsot karyny* 'ersetzen' (WIED.)
 < or. *зачѣт* 'abrechnung'.
 575. *zador* K. 'heves, tüzes; hitzig, reizbar' (MUNK.)
 < or. *задор* 'hév'.
 576. *zagar* 'brand' (WIED.)
 < or. *загар* 'das entbrennen, bräunung (durch sonne)'.
 577. *zaklat* Sz., K. 'zálog; pfand' (MUNK.)
 < or. *заклад* ua.
 578. *zakon* Sz., K. 'törvény; gesetz' (MUNK.)
 < or. *закон* ua.
 579. *zakot* Sz., M. 'árnyékszék; retirade' (MUNK.); *zakod* J. ua. (MUNK.:
 SUST. CII, 492); B. ua. (UOTILA: 117)
 < or. *заход* ua.
 580. *zamok* 'schloss' (WIED.); J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 243)
 < or. *замок* ua.
 581. *zapas* Sz. 'Vorrat' (MUNK.: SUST. CII, 648)
 < or. *запас* ua.
 582. *zapoved* 'gebot' (WIED.)
 < or. *заповед* ua.
 583. *zarad* B. 'schuss' (WICHM.: SUSA. XIX, 177)
 < or. *заряд* ua.
 584. *zaredit kar-* B. 'laden' (WICHM.: SUSA. XIX, 177)
 < or. *зарядитъ* 'tölteni'.
 585. *zaslužít kar-* 'verdienen' (WIED.)
 < or. *заслужитъ* ua.
 586. *zastaniny* 'antreffen, vorfinden' (WIED.)
 < or. *застать* ua.
 Az *n* votják igeképző, a *ny* az infinitivus végződése.
 587. *zavod* Sz., *zabot, zabod* K. 'gyár; fabrik' (MUNK.); U., M. ua. (UOTILA:
 117); *zavod* G., B. ua. (Vopr. 283, 288)
 < or. *завод* ua.
 A *v* > *b* fejlődésre l. UOTILA: 259.
 588. *značit* Szl., T. 'tehát' (Vopr. 289, 295)
 < or. *значит* ua.
 589. *znamenije* 'zeichen' (WIED.)
 < or. *знамение* ua.

590. *zolotoj* Szl. 'arany' (Vopr. 289)

< or. *золотой* ua.

591. *zemlanka* T. 'földbevájt kunyhó' (Vopr. 294)

< or. *землянка* ua.

ž

592. *žaba* U. 'frosch' (UOTILA: 45)

< or. *жаба* ua.

593. *žal'* G., MU., Sz., U. 'mitleid, erbarmen'; *žal'ani* J., M. 'bedauern, beklagen' (UOTILA: 44); *žala-* T. ua. (Vopr. 296)

< or. *жаль* 'kár, sajnálom'

594. *žalavani* Sz. 'fizetés, zsold; gehalt, sold' (MUNK.)

< or. *жалование* ua.

595. *žarkoi* 'braten' (WIED.)

< or. *жаркое* ua.

596. *žereba* K. 'sors; loos' (MUNK.)

< or. *жеребья* ua.

597. *život* G. 'vieh' (WICHM.); K., Sz. ua. (MUNK.); J. ua. (MUNK.: SUST. CII, 63)

< or. *живот* ua.

598. *žolob* G., U., *zolop* M. 'dachrinne' (WICHM.); *zolop* Sz., K. ua. (MUNK.); J., *зопор* MU. ua. (UOTILA: 44–45)

< or. *жолоб* ua.

dž

599. *džudyny* 'sich wundern' (WIED.)

< or. *чудо* 'csoda'

dž

510. *žar* Sz., J., *žar* K. 'szürkület, hajnal; morgendämmerung' (MUNK.)

< or. *заря* ua.

A z > ž affrikációról l. ТУЕПЛ.: 24; UOTILA: 186.

Csúcs SÁNDOR

(Folytatjuk)

Резюме на русском языке публикуется после второй части работы в следующем томе нашего журнала.

Rövidítések

Votják nyelvjárások

B.	beszermáni
G.	glazovi
J.	jelebugai
K.	kazáni
M.	malmyzsi
MU.	malmyzs-urzsumi

S.	sosmai
Sz.	szarapuli
Szam.	szamarai
Szl.	szlobodai
T.	tilovaji
U.	ufai
UB.	ufa-birszki

Források

- AM.: T. G. AMINOFF, Wotjakilaisia kielinäytteitä. SUSA. I, 32—55.
 Gramm. udm.: Grammatyika szovremennovo udmurtszkovo jazika. Izsevszk, 1962.
- JEM.: JEMELJANOV
 JEMELJANOV: JEMELJANOV, Grammatyika votjackovo jazika. Leningrád, 1927.
 KUZN. Dial.: KUZNYECOV, Russzkaja gyalektologija Moszkva, 1951.
 MILLER: TYEPL. Pisz.: I. TYEPL. Pisz. alatt
 MOGILIN: TYEPL. Pisz.: I. TYEPL. Pisz. alatt
 MUNK.: MUNKÁCSI BERNÁT, Votják szótár. Budapest, 1890—1896.
 MUNK.: SUST. CII.: MUNKÁCSI-FUCHS, Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken. SUST. CII. Helsinki, 1952.
 PALLAS: TYEPL. Pisz.: I. TYEPL. Pisz. alatt
 Szocsinyenyija . . . : TYEPL. Pisz.: I. TYEPL. Pisz. alatt
 TYEPL.: T. I. TYEPLJASINA, Kratkaja programma-voprosnyik po szobiranyiju szvegyenyij ob udmurtszkij gyalektah. Moszkva, 1966.
 TYEPL. Pisz.: T. I. TYEPLJASINA, Pamjatnyiki udmurtszkoj piszmenosztji XVIII. veka. Moszkva, 1966.
 TYEPL. Vopr.: I. Vopr. alatt
 UOTILA: T. E. UOTILA, Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen. SUST. LXV. Helsinki, 1933.
 VASMER: VASMER, MAX, Russisches Etymologisches Wörterbuch I—III. Heidelberg, 1953—58.
 Vopr.: Voproszi finno-ugorszkovo jazikoznanyija. Moszkva, 1962.
 WICHM.: WICHMANN, YRJÖ, Wotjakische Chrestomathie mit Glossar. Helsingfors, 1901.
 WICHM.: SUSA. XI.: WICHMANN, Wotjakische sprachproben I. SUSA. XI/1. Helsinki, 1893.
 WICHM.: SUSA. XIX.: WICHMANN, Wotjakische sprachproben II. SUSA. XIX/1. Helsinki, 1901.
 WICHM.: Vok.: WICHMANN, Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen mit Rücksicht auf das Syrjänische. SUST. XXXVI. Helsinki, 1915.
 WIED.: F. J. WIEDEMANN, Syrjänisch—deutsches Wörterbuch nebst einem Wotjakisch—deutsch im Anhang. St. Petersburg, 1880.

Jurák a tergo todaléktár

A jurák nyelv tanulmányozását, a jurák szövegek olvasását megkönnyítendő állítottuk össze e todaléktárt, melyben a jurák írásbeliség alapjául szolgáló tundrai (Bolsaja Zemlja-i) nyelvjárást dolgoztuk fel. Ami a transzkripciót illeti, HAJDÚ PÉTERnek a Chrestomathia Samoiedica című könyvében (Budapest, 1968) alkalmazott átírási rendszert követtük. Az említett mű jurák nyelvtana volt munkánk alapja, de feldolgoztunk egyéb, a ChrestSam. bibliográfiai részében megadott fontosabb nyelvtanokat is. Munkánk folyamán sok segítséget kaptunk ERDÉLYI ISTVÁNTÓL, akinek ezúttal is hálásan megköszönjük szívességét.

A todaléktár két részből áll: az elsőben a képzők, a módjelek és a töltőelemek, a másodikban a jelek, ragok és ezek társulásai találhatóak betűrendben. Nemcsak a fonematikusan leírható morfémákat vettük fel, hanem bizonyos zérómorfémákat is: a képzők közé — gyakorlati szempontokat figyelembe véve — felvettünk \emptyset denominális verbumképzőt¹; \emptyset -val számolunk akkor is, ha egy szóalakon nincs sem jel-, sem ragmorféma, jel-rag — társulásoknak tekintjük viszont azokat az alakulatokat, amelyekben vagy csak a jel, vagy csak a rag zérómorféma (ez utóbbi esetben azonban nem jelöljük a \emptyset -t). A homoním todalékokat és társulásokat indexszámmal láttuk el.

Mivel az általunk használt grammatikák nem közlik az összes paradigma-sort, illetve a jelek és ragok valamennyi, lehetséges kombinációját, a módjelesek közül csak az indikatívusziakat és az imperatívusziakat adjuk meg. Az egyéb módjeleket tartalmazó társulások nem mindig határozhatóak meg egyértelműen, ezért célszerűbbnek láttuk, ha e módjeleket todaléktárunk első részében közöljük.

A morfémákat mássalhangzó-elemeik szerint csoportosítjuk. A csak magánhangzójukban eltérő alakulatok a magánhangzók alábbi rendje szerint következnek: V^2 , a , \bar{a} , e , \bar{e} , i , \bar{i} , o , u , \bar{u} , $\bar{a}e$. A mássalhangzók sorrendje: b , \bar{b} , c , \bar{c} , d , \bar{d} , x , j , k , l , \bar{l} , m , \bar{m} , n , \bar{n} , η , p , \bar{p} , r , \bar{r} , s , \bar{s} , t , \bar{t} , w , ρ . (A nazalizálható és nem nazalizálható ρ -t nem különböztetjük meg.)

A todalékokat és társulásait latin terminus technicusokkal, illetve azok rövidítéseivel jellemezzük. A jellemzések önálló, nagyobb egységeit füg-

¹ Itt tulajdonképpen arról van szó, hogy bizonyos főnevek többes számú akkuza-tívuszi alakjai képző nélkül igei tőként állhatnak.

² A V bármilyen magánhangzó lehet, attól függően, hogy a todalékot vagy a jel-rag—társulást megelőző tórmorfémának mi a véghangzója.

gőleges vonallal választjuk el egymástól, hogy a grammatikai leírás áttekinthető legyen. E helyen is köszönetünket fejezzük ki KORENCHY ÉVÁNAK a latin nyelvű leírás, illetve a rövidítések kidolgozásáért.

A toldalékok és társulásaik jellemzésére az alábbi latin terminusokat és rövidítéseket használjuk:

abl	ablativus
acc	accusativus
acind	[suffixum] actionis indefinitae
adhort	adhortativus
aor	aoristos
aud	auditivus
aug	[suffixum nominis] augmentativi
aug-comp	[suffixum nominis] augmentativi et comparativi
car	[suffixum] caritativum
coll	[suffixum nominis] collectivi
comp	[suffixum nominis] comparativi
condac	[suffixum] condicionis actionis
conj	conjunctivus
coo	conjugatio objectiva sive determinata
cor	conjugatio reflexiva
cos	conjugatio subjectiva sive indeterminata
cpx	suffixum casus cum suffixo possessoris
cpx praed	suffixum casus cum suffixo possessoris praedestinante
cx	suffixum casus
cx adv	suffixum casus adverbialis
dat	dativus
dem	[suffixum verbi] deminutivi
dem-aug	[suffixum verbi] deminutivi et augmentativi
du-co	[suffixum verbi] durativi et continuativi
fr-it	[suffixum verbi] frequentativi et iterativi
gen	genitivus
imper	imperativus
inch	[suffixum verbi] inchoativi
ind	indicativus
interrog	interrogativus
lim	[suffixum nominis] limitativi
loc	locativus
loc-tempac	[suffixum] loci et temporis actionis
mom	[suffixum verbi] momentanaei
nec-obl	necessitivus-obligativus
nom	nominativus
nom act	nomen actionis
nom act/obj	nomen acti/objecti

nom instr	nomen instrumenti
nom lac	nomen loci actionis communis
nom posr	nomen possessoris
nom poss	nomen possessi
nopr	nomen praedicativum
nudu	numerus dualis
nupl	numerus pluralis
nusg	numerus singularis
odu	objectum in numero duale
opl	objectum in numero plurale
opt	optativus
osg	objectum in numero singulare
pas	particula supplendi
pef	particula efficiens
precat	precativus
prob	probabilitivus
pros	prosecutivus
prt	praeteritum
sf adv	suffixum adverbii
sf am	suffixum formans adverbia modalia
sf coll-rec	suffixum numeralium collectivorum et reciprocorum
sf dedu	suffixum deligens in numero duale
sf depl	suffixum deligens in numero plurale
sf gec	suffixum gerundii condicionalis
sf inf	suffixum infinitivi
sf inffin	suffixum infinitivi finalis
sf mod	suffixum modi
sf nap	suffixum numeralium approximativorum
sf nden	suffixum formans nomina de nominibus
sf nden co-de	suffixum formans nomina de nominibus, concessivum et detrahens
sf ndev	suffixum formans nomina de verbis
sf nor	suffixum numeralium ordinalium
sf nuc	suffixum numeralium collectivorum
sf nud	suffixum numeralium distributivorum
sf pap	suffixum participii perfecti
sf pap neg	suffixum participii perfecti negativi
sf pim	suffixum participii imperfecti
sf pin	suffixum participii instantis
sf vden	suffixum formans verba de nominibus
sf vden nop-f	suffixum formans verba de nominibus, significans non-possidendum et non-faciendum
sf vdev	suffixum formans verba de verbis
superprob	superprobabilitivus
trans	[suffixum verbi] transitivi
vx	suffixum verbi

Képzők, módjelek, töltőelemek

<i>Ø</i>	sf vden ³
<i>-i</i>	sf nden nom poss
<i>-bā-</i>	sf vdev du-co
¹ <i>-mbā-</i>	sf vdev du-co
² <i>-mbā-</i>	sf vden
<i>-bi-</i>	sf vdev du-co
<i>-bu-</i>	sf vdev du-co
<i>-xabē-</i>	sf mod superprob
<i>-kabē-</i>	sf mod superprob
<i>-m̄bi-</i>	sf vdev du-co
<i>-ca-</i>	sf mod interrog
<i>-co</i>	sf ndev nom act/obj
<i>-cu-</i>	sf mod nec-obl
<i>-bc</i>	sf ndev nom act/obj
<i>-bco</i>	sf ndev nom act/obj
<i>-bcu-</i>	sf mod nec-obl
<i>-pc</i>	sf ndev nom act/obj
<i>-pco</i>	sf ndev nom act/obj
<i>-é</i>	sf inf
<i>-ca</i>	sf nden dem
<i>-cā-</i>	sf vden nop-f
<i>-ce</i>	sf nden dem
<i>-ci</i>	sf nden car
<i>-koča</i>	sf nden dem
<i>-koče</i>	sf nden dem
<i>-mānc</i>	sf infin
<i>-wānc</i>	sf infin
¹ <i>-d-</i>	sf vdev du-co
² <i>-d-</i>	sf vdev trans
<i>-da</i>	sf pim
¹ <i>-dā-</i>	sf vdev du-co
² <i>-dā-</i>	sf vdev trans
³ <i>-dā-</i>	sf vden
<i>-bcod</i>	sf ndev nom act/obj
<i>-cada</i>	sf nden car
<i>-xad</i>	sf ndev
<i>-kad</i>	sf ndev
<i>-lad</i>	sf nud
<i>-manda</i>	sf pin
<i>-wanda</i>	sf pin
<i>-sada</i>	sf nden car
<i>-iḏ</i>	sf ndev condac
¹ <i>-de-</i>	sf vdev trans
² <i>-de-</i>	sf vden
³ <i>-de</i>	sf pim
<i>-xV-</i>	sf mod adhort

³ Vö. ChrestSam. 67—68, ill. LABÁDI: NéprNytud. XIII, 26.

-xī	sf nden nom poss
-lxa	sf nden comp
-laxa	sf nden comp
¹ -rxa-	sf mod prob
² -rxa	sf nden comp
¹ -raxa-	sf mod prob
² -raxa	sf nden comp
¹ -j	sf ndev
² -j	sf nden
-jā-	sf vden
¹ -je	sf ndev nom act
² -je	sf nden dem
-ji-	sf mod conj
-ej	pas
-āej	pas
-eje	sf nden dem
-eji	pas
-bej	sf pap
¹ -mboj	sf nden aug
² -mboj	pef
-ŋamboj	sf nuc
-ćeje	sf nden dem
-koćeje	sf nden dem
-mdej	sf nor
-mdej	sf nor
-xVje	pef
-kaje	pef
-ćekoje	sf nden dem
-nij	sf nden nom poss
-ŋdej	pas
-pej	sf pap
-poj	sf nden aug
-mtej	sf nor
-mtej	sf nor
-cawaj	sf nden nom posr
-cawej	sf nden nom posr
-madawej	sf pap neg
-wadawej	sf pap neg
-sawaj	sf nden nom posr
-sawej	sf nden nom posr
-ʔja	sf nden aug
-ʔje	sf nden aug
-ʔaj	sf nden dem-aug
-koćeʔje	sf nden dem
-jeʔaj	sf nden dem-aug
-ćekoʔje	sf nden dem-aug
¹ -k	sf ndev
² -k	sf nden
-ka-	sf mod adhort
-ke-	sf mod prob

¹ -kī-	sf mod prob
² -kī	sf nden nom poss
¹ -ko-	sf vdev
² -ko	sf nden dem
-ku	sf nden dem
-ik	sf nden
-čako	sf nden dem
-čeko	sf nden dem
-ŋk-	sf vdev fr-it
-ŋkā-	sf vdev fr-it
¹ -ŋko-	sf vdev du-co
² -ŋko-	sf vdev fr-it
-ŋku-	sf vdev du-co
-tan̄k	sf nden
¹ -rka	sf nden aug-comp
² -rka	pef
-l-	sf vdev inch
¹ -lā-	sf vdev inch
² -lā-	sf vdev trans
-xala-	sf vdev mom
-le-	sf vdev trans
-li-	sf nden lim
-xale-	sf vdev trans
-m-	sf vden
-ma	sf ndev nom ac
-mī-	sf pap
¹ -jum	sf dedu
² -jum	pef
-pma	sf ndev loc-tempac
-pme	sf ndev loc-tempac
¹ -n-	sf vdev du-co
² -n-	sf vden ⁴
-na	sf pim
¹ -nā-	sf vdev du-co
² -nā-	sf vden
¹ -čan	sf ndev nom instr
² -čan	sf nap
-bčan-	sf ndev nom instr
-danā-	sf vdev du-co
-mān	sf nap
-mon-	sf mod aud
-manon-	sf mod aud
-monon-	sf mod aud
-wanon-	sf mod aud
-wonon-	sf mod aud
-san-	sf ndev nom instr
-šan-	sf nap
-tanā-	sf vdev du-co

⁴ Vö. ChrestSam. 67—68, ill. LABÁDI: NéprNytd. XIII, 26.

-won-	sf mod aud
-bɒn-	sf gec
-pɒn-	sf gec
-ne	sf pim
-na-	sf vdev fr-it
-ne	sf nuc
-ni	sf nden nom poss
-næ	sf am
-nan̄i	sf nden nom poss
-pā-	sf vdev du-co
-pu-	sf vdev du-co
¹ -r-	sf vden
² -r-	sf nden dem
-ra-	sf vdev acind
¹ -rā-	sf vdev trans
² -rā-	sf vden
-re-	sf vdev trans
¹ -ri	sf nden lim
² -ri	pef
-s	sf coll-rec
-sa-	sf mod interrog
-su-	sf mod nec-obl
-ś	sf inf
-sā-	sf vden nop-f
-ši	sf nden car
-sālmś-	sf vden nop-f
-sālamś-	sf vden nop-f
-nśo-	sf vdev du-co
-nśu-	sf vdev du-co
-mānś	sf inffin
-wānś	sf inffin
¹ -t-	sf vdev du-co
² -t-	sf vdev fr-it
-ta	sf pim
¹ -tā-	sf vdev du-co
² -tā-	sf vdev trans
³ -tā-	sf vden
-bta-	sf vdev trans
-četi-	sf vdev fr-it
¹ -xVrt	sf nden co-de
² -xVrt	pef
-kart	sf nden co-de
-seti-	sf vdev fr-it
¹ -te-	sf vdev trans
² -te-	sf vden
³ -te-	sf pim
¹ -ble-	sf vdev mom
² -ble-	sf vdev trans
-jble-	sf vdev mom
-jebte-	sf vdev mom

-wa	sf ndev nom act
-wī	sf pap
-ow	pas
-ūw	pas
-xVw	pef
-xVwa	pef
-xVwā	pef
-kaw	pef
-kawa	pef
-kawā	pef
-lawā	sf ndev nom lac
-dalawa	sf ndev nom lac
-ḡow	pas
1-ḡ-	sf vdev
2-ḡ	sf adv
-iḡ	sf ndev condac
-bḡ	sf gec
-baḡ-	sf gec
-éḡ	sf ndev nom instr
-éiḡ	sf adv car
-béḡ	sf ndev nom instr
-béeḡ	sf ndev nom instr
-péḡ	sf ndev nom instr
-doḡ	sf depl
-ladḡ	sf nud
-xVjeḡ	pef
-kajeḡ	pef
-éipojḡ	sf adv car
-éipojoḡ	sf adv car
-šipojḡ	sf adv car
-šipojoḡ	šf adv car
-lḡ-	sf vdev inch
1-xalḡ-	sf vdev mom
2-xalḡ-	sf vden
3-xalḡ	sf ndev nom instr
1-mḡ-	sf vden
2-mḡ	pef
-moḡ-	sf mod aud
-jumḡ	sf dedu
-ñimḡ	pef
1-mānḡ	sf inffin
2-mānḡ	sf nap
-manoḡ-	sf mod aud
-monoḡ-	sf mod aud
-šānḡ	sf nap
-wānḡ	sf inffin
-wanoḡ-	sf mod aud
-wonoḡ-	sf mod aud
-ñoḡ	pef
-ñūḡ	pef

-pɔ	sf gec
-paɔ-	sf gec
-rɔ-	sf vdev fr-it
-xVrɔ-	sf mod precat
-karɔ-	sf mod precat
-sɔ	sf ndev nom instr
-síɔ	sf adv car
-wɔ	pef
-woɔ-	sf mod aud
-juwɔ	sf depl
-niwɔ	pef
-drewɔ	sf adv comp
-darewɔ	sf adv comp
-trewɔ	sf adv comp
-tarewɔ	sf adv comp

Ragok, jelek és ezek társulásai

¹ ∅	vx nopr aor sg 3
² ∅	vx cos aor sg 3
³ ∅	cx nusc nom
⁴ ∅	cx nupl nom
⁵ ∅	cx nupl acc
-a	vx ind cos aor sg 3
-e	cx nupl acc
-ī	cx nupl acc
-o	cx nupl acc
-ū	cx nupl acc
¹ -é	vx ind nopr prt sg 3
² -é	vx ind nopr prt pl 3
³ -é	vx ind cos prt pl 3
-īé	vx ind cor prt sg 3
¹ -daé	vx ind nopr prt pl 2
² -daé	vx ind cos prt pl 2
¹ -īdaé	vx ind coo opl prt pl 2
² -īdaé	vx ind cor prt pl 2
³ -īdaé	vx ind cor prt pl 3
-jdaé	vx ind coo opl prt pl 2
¹ -jadaé	vx ind coo opl prt pl 2
² -jadaé	vx ind cor prt pl 2
³ -jadaé	vx ind cor prt pl 3
-xVjudaé	vx ind coo odu prt pl 2
-ŋaxajudaé	vx ind coo odu prt pl 2
-jaé	vx ind cor prt sg 3
-maé	vx ind nopr prt pl 1
¹ -īnaé	vx ind coo opl prt pl 1
² -īnaé	vx ind cor prt sg 2
³ -īnaé	vx ind cor prt pl 1
-jnaé	vx ind coo opl prt pl 1

¹ -janać		vx	ind	coo	opl	prt	pl	1
² -janać		vx	ind	cor	prt	sg	2	
³ -janać		vx	ind	cor	prt	pl	2	
-xVjunać		vx	ind	coo	odu	prt	pl	1
-ηaxaxajunać		vx	ind	coo	odu	prt	pl	1
-rać		vx	ind	coo	osg	prt	pl	2
-tać		vx	ind	nopr	prt	pl	2	
¹ -wać		vx	ind	nopr	prt	pl	1	
² -wać		vx	ind	cos	prt	pl	1	
³ -wać		vx	ind	coo	osg	prt	pl	1
-īwać		vx	ind	cor	prt	sg	1	
-juwać		vx	ind	cor	prt	sg	1	
¹ -d		vx	imper	coo	osg	sg	2	
² -d		cx	nusg	dat				
³ -d		cx	adv	abl				
⁴ -d		cpx	nusg	acc	sg	2		
⁵ -d		cpx	nusg	gen	sg	2		
⁶ -d		cpx	nupl	nom	sg	2		
⁷ -d		cpx	nupl	acc	sg	2		
¹ -da		vx	ind	coo	osg	aor	sg	3
² -da		cpx	nusg	nom	sg	3		
³ -da		cpx	nusg	acc	sg	3		
⁴ -da		cpx	nusg	gen	sg	3		
⁵ -da		cpx	nupl	nom	sg	3		
⁶ -da		cpx	nupl	acc	sg	3		
¹ -ed		cpx	nupl	nom	sg	2		
² -ed		cpx	nupl	acc	sg	2		
¹ -īd		vx	ind	coo	opl	aor	sg	2
² -īd		cpx	nupl	nom	sg	2		
³ -īd		cpx	nupl	acc	sg	2		
¹ -od		cpx	nupl	nom	sg	2		
² -od		cpx	nupl	acc	sg	2		
¹ -ūd		cpx	nupl	nom	sg	2		
² -ūd		cpx	nupl	acc	sg	2		
-ada		vx	ind	coo	osg	aor	sg	3
¹ -eda		cpx	nupl	nom	sg	3		
² -eda		cpx	nupl	acc	sg	3		
¹ -īda		vx	ind	coo	opl	aor	sg	3
² -īda		cpx	nupl	nom	sg	3		
³ -īda		cpx	nupl	acc	sg	3		
¹ -oda		cpx	nupl	nom	sg	3		
² -oda		cpx	nupl	acc	sg	3		
¹ -ūda		cpx	nupl	nom	sg	3		
² -ūda		cpx	nupl	acc	sg	3		
¹ -dad		cpx	praed	nupl	nom	sg	2	
² -dad		cpx	praed	nupl	acc	sg	2	
¹ -dada		cpx	praed	nusg	nom	sg	3	
² -dada		cpx	praed	nupl	nom	sg	3	
³ -dada		cpx	praed	nupl	acc	sg	3	
¹ -xVjudad		cpx	praed	nudu	nom	sg	2	

<i>2-xVjudad</i>	cpx praed nudu acc sg 2
<i>1-xVjudada</i>	cpx praed nudu nom sg 3
<i>2-xVjudada</i>	cpx praed nudu acc sg 3
<i>1-kajudad</i>	cpx praed nudu nom sg 2
<i>2-kajudad</i>	cpx praed nudu acc sg 2
<i>1-kajudada</i>	cpx praed nudu nom sg 3
<i>2-kajudada</i>	cpx praed nudu acc sg 3
<i>-xVd</i>	cx nusg abl
<i>-jd</i>	vx ind coo opl aor sg 2
<i>-jda</i>	vx ind coo opl aor sg 3
<i>-jad</i>	vx ind coo opl aor sg 2
<i>-jada</i>	vx ind coo opl aor sg 3
<i>1-xVjud</i>	vx ind coo odu aor sg 2
<i>2-xVjud</i>	cpx nudu nom sg 2
<i>3-xVjud</i>	cpx nudu acc sg 2
<i>1-xVjuda</i>	vx ind coo odu aor sg 3
<i>2-xVjuda</i>	cpx nudu nom sg 3
<i>3-xVjuda</i>	cpx nudu acc sg 3
<i>-ηaxajud</i>	vx ind coo odu aor sg 2
<i>-ηaxajuda</i>	vx ind coo odu aor sg 3
<i>1-kajud</i>	cpx nudu nom sg 2
<i>2-kajud</i>	cpx nudu acc sg 2
<i>1-kajuda</i>	cpx nudu nom sg 3
<i>2-kajuda</i>	cpx nudu acc sg 3
<i>-kad</i>	cx nusg abl
<i>-md</i>	cpx nusg acc sg 2
<i>1-mda</i>	vx imper coo osg sg 3
<i>2-mda</i>	cpx nusg acc sg 3
<i>-damd</i>	cpx praed nusg acc sg 2
<i>-damda</i>	cpx praed nusg acc sg 3
<i>-īdamda</i>	vx imper coo opl sg 3
<i>-jadamda</i>	vx imper coo opl sg 3
<i>-xVjudamda</i>	vx imper coo odu sg 3
<i>-ηaxajudamda</i>	vx imper coo odu sg 3
<i>-tamd</i>	cpx praed nusg acc sg 2
<i>-tamda</i>	cpx praed nusg acc sg 3
<i>-nd</i>	cpx nusg gen sg 2
<i>-nda</i>	cpx nusg gen sg 3
<i>1-dand</i>	cpx praed nusg dat sg 2
<i>2-dand</i>	cpx praed nupl dat sg 2
<i>1-danda</i>	cpx praed nusg dat sg 3
<i>2-danda</i>	cpx praed nupl dat sg 3
<i>-xVdand</i>	cpx nusg abl sg 2
<i>-xVdanda</i>	cpx nusg abl sg 3
<i>-xVjudand</i>	cpx praed nudu dat sg 2
<i>-xVjudanda</i>	cpx praed nudu dat sg 3
<i>-kajudand</i>	cpx praed nudu dat sg 2
<i>-kajudanda</i>	cpx praed nudu dat sg 3
<i>-kadand</i>	cpx nusg abl sg 2
<i>-kadanda</i>	cpx nusg abl sg 3

-xVnd	cpx nusc dat sg 2
-xVnda	cpx nusc dat sg 3
-kand	cpx nusc dat sg 2
-kanda	cpx nusc dat sg 3
-xVnand	cpx nusc loc sg 2
-xVnanda	cpx nusc loc sg 3
-kanand	cpx nusc loc sg 2
-kananda	cpx nusc loc sg 3
-mnand	cpx nusc pros sg 2
-mnanda	cpx nusc pros sg 3
¹ -tand	cpx praed nusc dat sg 2
² -tand	cpx praed nupl dat sg 2
¹ -tanda	cpx praed nusc dat sg 3
² -tanda	cpx praed nupl dat sg 3
-wnand	cpx nusc pros sg 2
-wnanda	cpx nusc pros sg 3
-ηada	vx ind coo osg aor sg 3
¹ -tad	cpx praed nupl nom sg 2
² -tad	cpx praed nupl acc sg 2
¹ -tada	cpx praed nusc nom sg 3
² -tada	cpx praed nupl nom sg 3
³ -tada	cpx praed nupl acc sg 3
-de	cpx nusc nom sg 3
-ja	vx imper cos sg 3
-je	vx imper cos sg 3
-l	cpx nusc nom sg 2
-m	cx nusc acc
-dm	vx ind nopr aor sg 1
-tm	vx ind nopr aor sg 1
¹ -ñi	cpx nusc nom sg 1
² -ñi	cpx nusc acc sg 1
¹ -dani	cpx praed nusc nom sg 1
² -dani	cpx praed nusc acc sg 1
¹ -tani	cpx praed nusc nom sg 1
² -tani	cpx praed nusc acc sg 1
¹ -n	vx ind nopr aor sg 2
² -n	vx ind cos aor sg 2
³ -n	cx nusc dat
⁴ -n	cpx nusc gen sg 1
⁵ -n	cpx nupl nom sg 1
⁶ -n	cpx nupl acc sg 1
-na	cx adv loc
-an	vx ind cos aor sg 2
¹ -en	cpx nupl nom sg 1
² -en	cpx nupl acc sg 1
¹ -in	vx ind coo opl aor sg 1
² -in	vx ind cor aor sg 2
³ -in	cpx nupl nom sg 1
⁴ -in	cpx nupl acc sg 1
¹ -on	cpx nupl nom sg 1

2- <i>on</i>	cpx	nupl	acc	sg	1
1- <i>ün</i>	cpx	nupl	nom	sg	1
2- <i>ün</i>	cpx	nupl	acc	sg	1
1- <i>dan</i>	cpx	praed	nusg	dat	sg 1
2- <i>dan</i>	cpx	praed	nupl	nom	sg 1
3- <i>dan</i>	cpx	praed	nupl	acc	sg 1
4- <i>dan</i>	cpx	praed	nupl	dat	sg 1
- <i>xVdan</i>	cpx	nusg	abl	sg	1
1- <i>xVjudan</i>	cpx	praed	nudu	nom	sg 1
2- <i>xVjudan</i>	cpx	praed	nudu	acc	sg 1
3- <i>xVjudan</i>	cpx	praed	nudu	dat	sg 1
1- <i>kajudan</i>	cpx	praed	nudu	nom	sg 1
2- <i>kajudan</i>	cpx	praed	nudu	acc	sg 1
3- <i>kajudan</i>	cpx	praed	nudu	dat	sg 1
- <i>kadan</i>	cpx	nusg	abl	sg	1
1- <i>xVn</i>	cpx	nusg	dat	sg	1
2- <i>xVn</i>	cpx	nupl	dat	sg	1
- <i>xVna</i>	cx	nusg	loc		
- <i>jn</i>	vx	ind	coo	opl	aor sg 1
1- <i>jan</i>	vx	ind	coo	opl	aor sg 1
2- <i>jan</i>	vx	ind	cor	aor	sg 2
1- <i>xVjun</i>	vx	ind	coo	odu	aor sg 1
2- <i>xVjun</i>	cpx	nudu	nom	sg	1
3- <i>xVjun</i>	cpx	nudu	acc	sg	1
4- <i>xVjun</i>	cpx	nudu	gen	sg	1
- <i>ηaxajun</i>	vx	ind	coo	odu	aor sg 1
1- <i>kajun</i>	cpx	nudu	nom	sg	1
2- <i>kajun</i>	cpx	nudu	acc	sg	1
3- <i>kajun</i>	cpx	nudu	gen	sg	1
1- <i>kan</i>	cpx	nusg	dat	sg	1
2- <i>kan</i>	cpx	nupl	dat	sg	1
- <i>kana</i>	cx	nusg	loc		
1- <i>mna</i>	cx	nusg	pros		
2- <i>mna</i>	cx	adv	pros		
- <i>mana</i>	cx	nusg	pros		
- <i>ɖmana</i>	cx	nupl	pros		
- <i>eɖmana</i>	cx	nupl	pros		
- <i>ĩɖmana</i>	cx	nupl	pros		
- <i>oɖmana</i>	cx	nupl	pros		
- <i>ũɖmana</i>	cx	nupl	pros		
1- <i>xVnan</i>	cpx	nusg	loc	sg	1
2- <i>xVnan</i>	cpx	nupl	loc	sg	1
1- <i>kanan</i>	cpx	nusg	loc	sg	1
2- <i>kanan</i>	cpx	nupl	loc	sg	1
- <i>mnan</i>	cpx	nusg	pros	sg	1
- <i>ɖmnan</i>	cpx	nupl	pros	sg	1
- <i>eɖmnan</i>	cpx	nupl	pros	sg	1
- <i>ĩɖmnan</i>	cpx	nupl	pros	sg	1
- <i>oɖmnan</i>	cpx	nupl	pros	sg	1
- <i>ũɖmnan</i>	cpx	nupl	pros	sg	1

- <i>ɖmanan</i>	cpx	nupl	pros	sg	1
- <i>eɖmanan</i>	cpx	nupl	pros	sg	1
- <i>iɖmanan</i>	cpx	nupl	pros	sg	1
- <i>oɖmanan</i>	cpx	nupl	pros	sg	1
- <i>ūɖmanan</i>	cpx	nupl	pros	sg	1
- <i>wnan</i>	cpx	nusg	pros	sg	1
- <i>xVɖnan</i>	cpx	nupl	loc	sg	1
- <i>kaɖnan</i>	cpx	nupl	loc	sg	1
- <i>ɲan</i>	vx	ind	cos	aor	sg 2
¹ - <i>tan</i>	cpx	praed	nusg	dat	sg 1
² - <i>tan</i>	cpx	praed	nupl	nom	sg 1
³ - <i>tan</i>	cpx	praed	nupl	acc	sg 1
⁴ - <i>tan</i>	cpx	praed	nupl	dat	sg 1
- <i>xVtan</i>	cpx	nupl	abl	sg	1
- <i>katan</i>	cpx	nupl	abl	sg	1
¹ - <i>wna</i>	cx	adv	pros		
² - <i>wna</i>	cx	nusg	pros		
- <i>wana</i>	cx	nusg	pros		
- <i>ɖn</i>	cpx	nupl	gen	sg	1
- <i>eɖn</i>	cpx	nupl	gen	sg	1
- <i>iɖn</i>	cpx	nupl	gen	sg	1
- <i>oɖn</i>	cpx	nupl	gen	sg	1
- <i>ūɖn</i>	cpx	nupl	gen	sg	1
- <i>xVɖn</i>	cpx	nupl	dat	sg	1
- <i>xVɖna</i>	cx	nupl	loc		
- <i>kaɖn</i>	cx	nupl	loc		
- <i>kaɖna</i>	cx	nupl	loc		
- <i>ɲe</i>	cx	adv	loc		
¹ - <i>ɲi</i>	cpx	nusg	gen	sg	1
² - <i>ɲi</i>	cpx	nupl	nom	sg	1
³ - <i>ɲi</i>	cpx	nupl	acc	sg	1
¹ - <i>eɲi</i>	cpx	nupl	nom	sg	1
² - <i>eɲi</i>	cpx	nupl	acc	sg	1
¹ - <i>iɲi</i>	cpx	nupl	nom	sg	1
² - <i>iɲi</i>	cpx	nupl	acc	sg	1
¹ - <i>oɲi</i>	cpx	nupl	nom	sg	1
² - <i>oɲi</i>	cpx	nupl	acc	sg	1
¹ - <i>ūɲi</i>	cpx	nupl	nom	sg	1
² - <i>ūɲi</i>	cpx	nupl	acc	sg	1
¹ - <i>daɲi</i>	cpx	praed	nusg	dat	sg 1
² - <i>daɲi</i>	cpx	praed	nupl	nom	sg 1
³ - <i>daɲi</i>	cpx	praed	nupl	acc	sg 1
⁴ - <i>daɲi</i>	cpx	praed	nupl	dat	sg 1
- <i>xVdaɲi</i>	cpx	nusg	abl	sg	1
¹ - <i>xVjudaɲi</i>	cpx	praed	nudu	nom	sg 1
² - <i>xVjudaɲi</i>	cpx	praed	nudu	acc	sg 1
³ - <i>xVjudaɲi</i>	cpx	praed	nudu	dat	sg 1
¹ - <i>kajudaɲi</i>	cpx	praed	nudu	nom	sg 1
² - <i>kajudaɲi</i>	cpx	praed	nudu	acc	sg 1
³ - <i>kajudaɲi</i>	cpx	praed	nudu	dat	sg 1

-kadeñi	cpx nusc abl sg 1
¹ -xVñi	cpx nusc dat sg 1
² -xVñi	cpx nupl dat sg 1
¹ -xVjuñi	cpx nudu nom sg 1
² -xVjuñi	cpx nudu acc sg 1
¹ -kajuñi	cpx nudu nom sg 1
² -kajuñi	cpx nudu acc sg 1
¹ -kani	cpx nusc dat sg 1
² -kani	cpx nupl dat sg 1
¹ -xVnañi	cpx nusc loc sg 1
² -xVnañi	cpx nupl loc sg 1
¹ -kanañi	cpx nusc loc sg 1
² -kanañi	cpx nupl loc sg 1
-mnañi	cpx nusc pros sg 1
-pmanañi	cpx nupl pros sg 1
-eðmanañi	cpx nupl pros sg 1
-iðmanañi	cpx nupl pros sg 1
-oðmanañi	cpx nupl pros sg 1
-üðmanañi	cpx nupl pros sg 1
-wnañi	cpx nusc pros sg 1
¹ -tani	cpx praed nusc dat sg 1
² -tani	cpx praed nupl nom sg 1
³ -tani	cpx praed nupl acc sg 1
⁴ -tani	cpx praed nupl dat sg 1
-xVtani	cpx nupl abl sg 1
-katañi	cpx nupl abl sg 1
-ðni	cpx nupl gen sg 1
-eðni	cpx nupl gen sg 1
-iðni	cpx nupl gen sg 1
-oðni	cpx nupl gen sg 1
-üðni	cpx nupl gen sg 1
-xVðni	cpx nupl dat sg 1
-kaðni	cpx nupl dat sg 1
-ŋa	vx ind cos aor sg 3
¹ -r	vx ind coo osg aor sg 2
² -r	cpx nusc nom sg 2
-ar	vx ind coo osg aor sg 2
-dar	cpx praed nusc nom sg 2
-nar	vx ind coo osg aor sg 2
-tar	cpx praed nusc nom sg 2
¹ -s	vx ind nopr prt sg 3
² -s	vx ind cos prt sg 3
¹ -daś	vx ind nopr prt sg 2
² -daś	vx ind coo osg prt sg 3
¹ -idaś	vx ind coo opl prt sg 2
² -idaś	vx ind coo opl prt sg 3
¹ -jdaś	vx ind coo opl prt sg 2
² -jdaś	vx ind coo opl prt sg 3
¹ -jadaś	vx ind coo opl prt sg 2
² -jadaś	vx ind coo opl prt sg 3

¹ -xVjudás	vx	ind	coo	odu	prt	sg	2
² -xVjudás	vx	ind	coo	odu	prt	sg	3
¹ -ŋaxajudas	vx	ind	coo	odu	prt	sg	2
² -ŋaxajudas	vx	ind	coo	odu	prt	sg	3
¹ -damś	vx	ind	nopr	prt	sg	1	
² -damś	vx	ind	cos	prt	sg	1	
-tamś	vx	ind	nopr	prt	sg	1	
¹ -naś	vx	ind	nopr	prt	sg	2	
² -naś	vx	ind	cos	prt	sg	2	
¹ -inaś	vx	ind	coo	opl	prt	sg	1
² -inaś	vx	ind	cor	prt	sg	2	
-donś	vx	ind	coo	osg	prt	pl	3
-idonś	vx	ind	coo	opl	prt	pl	3
-jdonś	vx	ind	coo	opl	prt	pl	3
-jadonś	vx	ind	coo	opl	prt	pl	3
-xVjudonś	vx	ind	coo	odu	prt	pl	3
-ŋaxajudonś	vx	ind	coo	odu	prt	pl	3
¹ -dinś	vx	ind	nopr	prt	du	2	
² -dinś	vx	ind	cos	prt	du	2	
³ -dinś	vx	ind	coo	osg	prt	du	3
¹ -idinś	vx	ind	coo	opl	prt	du	2
² -idinś	vx	ind	coo	opl	prt	du	3
³ -idinś	vx	ind	cor	prt	du	2	
¹ -jdinś	vx	ind	coo	opl	prt	du	2
² -jdinś	vx	ind	coo	opl	prt	du	3
¹ -jadinś	vx	ind	coo	opl	prt	du	2
² -jadinś	vx	ind	coo	opl	prt	du	3
³ -jadinś	vx	ind	cor	prt	du	2	
¹ -xVjudinś	vx	ind	coo	odu	prt	du	2
² -xVjudinś	vx	ind	coo	odu	prt	du	3
¹ -ŋaxajudinś	vx	ind	coo	odu	prt	du	2
² -ŋaxajudinś	vx	ind	coo	odu	prt	du	3
¹ -xVnś	vx	ind	nopr	prt	du	3	
² -xVnś	vx	ind	cos	prt	du	3	
-ixinś	vx	ind	cor	prt	du	3	
-jaxanś	vx	ind	cor	prt	du	3	
-ŋaxanś	vx	ind	cos	prt	du	3	
-jnaś	vx	ind	coo	opl	prt	sg	1
¹ -janaś	vx	ind	coo	opl	prt	sg	1
² -janaś	vx	ind	cor	prt	sg	2	
-xVjunaś	vx	ind	coo	odu	prt	sg	1
-ŋaxajunaś	vx	ind	coo	odu	prt	sg	1
-kanś	vx	ind	nopr	prt	du	3	
¹ -manś	vx	ind	nopr	prt	sg	1	
² -manś	vx	ind	cos	prt	sg	1	
-minś	vx	ind	coo	osg	prt	du	1
¹ -ninś	vx	ind	nopr	prt	du	1	
² -ninś	vx	ind	cos	prt	du	1	
¹ -inś	vx	ind	coo	opl	prt	du	1
² -inś	vx	ind	cor	prt	du	1	

- <i>jñins</i>	vx ind coo opl prt du 1
¹ - <i>jañins</i>	vx ind coo opl prt du 1
² - <i>jañins</i>	vx ind cor prt du 1
- <i>xVjuñins</i>	vx ind coo odu prt du 1
- <i>ḡaxajuñins</i>	vx ind coo odu prt du 1
- <i>řins</i>	vx ind coo osg prt du 2
- <i>řins</i>	vx ind nopr prt du 2
- <i>raš</i>	vx ind coo osg prt sg 2
- <i>taš</i>	vx ind nopr prt sg 2
- <i>waš</i>	vx ind coo osg prt sg 1
¹ - <i>t</i>	vx ind nopr aor sg 2
² - <i>t</i>	vx imper coo osg sg 2
³ - <i>t</i>	cx nusg dat
⁴ - <i>t</i>	cpx nusg acc sg 2
⁵ - <i>t</i>	cpx nusg gen sg 2
⁶ - <i>t</i>	cpx nupl gen sg 2
¹ - <i>ta</i>	cpx nusg nom sg 3
² - <i>ta</i>	cpx nusg acc sg 3
³ - <i>ta</i>	cpx nusg gen sg 3
⁴ - <i>ta</i>	cpx nupl gen sg 3
- <i>et</i>	cpx nupl gen sg 2
- <i>it</i>	cpx nupl gen sg 2
- <i>ot</i>	cpx nupl gen sg 2
- <i>ūt</i>	cpx nupl gen sg 2
- <i>eta</i>	cpx nupl gen sg 3
- <i>ita</i>	cpx nupl gen sg 3
- <i>ota</i>	cpx nupl gen sg 3
- <i>ūta</i>	cpx nupl gen sg 3
¹ - <i>xVt</i>	cx nupl abl
² - <i>xVt</i>	cpx nupl dat sg 2
- <i>xVta</i>	cpx nupl dat sg 3
- <i>xVjut</i>	cpx nudu gen sg 2
- <i>xVjuta</i>	cpx nudu gen sg 3
- <i>kajut</i>	cpx nudu gen sg 2
- <i>kajuta</i>	cpx nudu gen sg 3
¹ - <i>kat</i>	cx nupl abl
² - <i>kat</i>	cpx nupl dat sg 2
- <i>kata</i>	cpx nupl dat sg 3
- <i>damt</i>	cpx praed nusg acc sg 2
- <i>damta</i>	cpx praed nusg acc sg 3
- <i>tamt</i>	cpx praed nusg acc sg 2
- <i>tamta</i>	cpx praed nusg acc sg 3
- <i>dant</i>	cpx praed nusg dat sg 2
- <i>danta</i>	cpx praed nusg dat sg 3
- <i>xVnat</i>	cpx nupl loc sg 2
- <i>xVnata</i>	cpx nupl loc sg 3
- <i>kanat</i>	cpx nupl loc sg 2
- <i>kanata</i>	cpx nupl loc sg 3
- <i>ḡmnat</i>	cpx nupl pros sg 2
- <i>eḡmnat</i>	cpx nupl pros sg 2

-iʒmnat	cpx	nupl	pros	sg	2	
-oʒmnat	cpx	nupl	pros	sg	2	
-üʒmnat	cpx	nupl	pros	sg	2	
-ʒmanat	cpx	nupl	pros	sg	2	
-eʒmanat	cpx	nupl	pros	sg	2	
-iʒmanat	cpx	nupl	pros	sg	2	
-oʒmanat	cpx	nupl	pros	sg	2	
-üʒmanat	cpx	nupl	pros	sg	2	
-ʒmnata	cpx	nupl	pros	sg	3	
-eʒmnata	cpx	nupl	pros	sg	3	
-iʒmnata	cpx	nupl	pros	sg	3	
-oʒmnata	cpx	nupl	pros	sg	3	
-üʒmnata	cpx	nupl	pros	sg	3	
-ʒmanata	cpx	nupl	pros	sg	3	
-eʒmanata	cpx	nupl	pros	sg	3	
-iʒmanata	cpx	nupl	pros	sg	3	
-oʒmanata	cpx	nupl	pros	sg	3	
-üʒmanata	cpx	nupl	pros	sg	3	
-tant	cpx	praed	nusg	dat	sg 2	
-tanta	cpx	praed	nusg	dat	sg 3	
-xVʒnat	cpx	nupl	loc	sg	2	
-xVʒnata	cpx	nupl	loc	sg	3	
-kaʒnat	cpx	nupl	loc	sg	2	
-kaʒnata	cpx	nupl	loc	sg	3	
-tata	cpx	praed	nusg	nom	sg 3	
-xVtat	cpx	nupl	abl	sg	2	
-xVtata	cpx	nupl	abl	sg	3	
-katat	cpx	nupl	abl	sg	2	
-katata	cpx	nupl	abl	sg	3	
1-w	vx	ind	coo	osg	aor	sg 1
2-w	cpx	nusg	nom	sg	1	
3-w	cpx	nusg	acc	sg	1	
-aw	vx	ind	coo	osg	aor	sg 1
1-düw	cpx	praed	nusg	nom	sg 1	
2-düw	cpx	praed	nusg	acc	sg 1	
-ŋaw	vx	ind	coo	osg	aor	sg 1
1-tüw	cpx	praed	nusg	nom	sg 1	
2-tüw	cpx	praed	nusg	acc	sg 1	
1-ʒ	vx	ind	nopr	aor	pl 3	
2-ʒ	vx	ind	cos	aor	pl 3	
3-ʒ	vx	imper	cos	sg	2	
4-ʒ	cx	nusg	gen			
5-ʒ	cx	adv	dat			
6-ʒ	cx	nupl	nom			
7-ʒ	cx	nupl	gen			
-aʒ	vx	ind	cos	aor	pl 3	
-eʒ	cx	nupl	gen			
1-îʒ	vx	ind	cor	aor	sg 3	
2-îʒ	cx	nupl	gen			
-oʒ	cx	nupl	gen			

-ū ^o	cx nupl gen
1-d ^o	vx imper cor sg 2
2-d ^o	cx nusg dat
-īd ^o	vx ind cor aor pl 3
1-da ^o	vx ind nopr aor pl 2
2-da ^o	vx ind cos aor pl 2
3-da ^o	vx imper cos pl 2
4-da ^o	cpx nusg acc pl 2
5-da ^o	cpx nusg gen pl 2
6-da ^o	cpx nupl nom pl 2
7-da ^o	cpx nupl acc pl 2
1-do ^o	vx ind coo osg aor pl 3
2-do ^o	cpx nusg nom pl 3
3-do ^o	cpx nusg acc pl 3
4-do ^o	cpx nusg gen pl 3
5-do ^o	cpx nupl nom pl 3
6-do ^o	cpx nupl acc pl 3
-ada ^o	vx ind cos aor pl 2
1-eda ^o	cpx nupl nom pl 2
2-eda ^o	cpx nupl acc pl 2
1-īda ^o	vx ind coo opl aor pl 2
2-īda ^o	vx ind cor aor pl 2
3-īda ^o	vx imper coo opl pl 2
4-īda ^o	vx imper cor pl 2
5-īda ^o	cpx nupl nom pl 2
6-īda ^o	cpx nupl acc pl 2
1-oda ^o	cpx nupl nom pl 2
2-oda ^o	cpx nupl acc pl 2
1-ūda ^o	cpx nupl nom pl 2
2-ūda ^o	cpx nupl acc pl 2
-ado ^o	vx ind coo osg aor pl 3
1-edo ^o	cpx nupl nom pl 3
2-edo ^o	cpx nupl acc pl 3
1-īdo ^o	vx ind coo opl aor pl 3
2-īdo ^o	cpx nupl nom pl 3
3-īdo ^o	cpx nupl acc pl 3
1-odo ^o	cpx nupl nom pl 3
2-odo ^o	cpx nupl acc pl 3
1-ūdo ^o	cpx nupl nom pl 3
2-ūdo ^o	cpx nupl acc pl 3
1-dada ^o	cpx praed nupl nom pl 2
2-dada ^o	cpx praed nupl acc pl 2
1-dado ^o	cpx praed nusg nom pl 3
2-dado ^o	cpx praed nupl nom pl 3
3-dado ^o	cpx praed nupl acc pl 3
1-xVjudada ^o	cpx praed nudu nom pl 2
2-xVjudada ^o	cpx praed nudu acc pl 2
1-xVjudado ^o	cpx praed nudu nom pl 3
2-xVjudado ^o	cpx praed nudu acc pl 3
1-kajudada ^o	cpx praed nudu nom pl 2

² -kajudada [?]	cpx praed nudu acc pl 2
¹ -kajudado [?]	cpx praed nudu nom pl 3
² -kajudado [?]	cpx praed nudu acc pl 3
-jd [?]	vx ind cor aor pl 3
¹ -jad [?]	vx ind cor aor pl 3
² -jad [?]	vx imper cor sg 2
¹ -jda [?]	vx ind coo opl aor pl 2
² -jda [?]	vx ind cor aor pl 2
-jdo [?]	vx ind coo opl aor pl 3
¹ -jada [?]	vx ind coo opl aor pl 2
² -jada [?]	vx imper coo opl pl 2
³ -jada [?]	vx imper cor pl 2
-jado [?]	vx ind coo opl aor pl 3
¹ -xVjuda [?]	vx ind coo opl aor pl 2
² -xVjuda [?]	vx imper coo odu pl 2
³ -xVjuda [?]	cpx nudu nom pl 2
⁴ -xVjuda [?]	cpx nudu acc pl 2
¹ -xVjudo [?]	vx ind coo odu aor pl 3
² -xVjudo [?]	cpx nudu nom pl 3
³ -xVjudo [?]	cpx nudu acc pl 3
¹ -ŋaxajuda [?]	vx ind coo odu aor pl 2
² -ŋaxajuda [?]	vx imper coo odu pl 2
-ŋaxajudo [?]	vx ind coo odu aor pl 3
¹ -kajuda [?]	cpx nudu nom pl 2
² -kajuda [?]	cpx nudu acc pl 2
¹ kajudo [?]	cpx nudu nom pl 3
² -kajudo [?]	cpx nudu acc pl 3
-imd [?]	vx imper cor sg 3
-mda [?]	cpx nusg acc pl 2
¹ -mdo [?]	vx imper coo osg pl 3
² -mdo [?]	cpx nusg acc pl 3
-idamd [?]	vx imper cor pl 3
-damda [?]	cpx praed nusg acc pl 2
-damdo [?]	cpx praed nusg acc pl 3
-idamdo [?]	vx imper coo opl pl 3
-jadamd [?]	vx imper cor pl 3
-jadamdo [?]	vx imper coo opl pl 3
-xVjudamdo [?]	vx imper coo opl pl 3
-ŋaxajudamdo [?]	vx imper coo odu pl 3
-jaxamd [?]	vx imper cor du 3
-jamd [?]	vx imper cor sg 3
-tamda [?]	cpx praed nusg acc pl 2
-tamdo [?]	cpx praed nusg acc pl 3
-nda [?]	vpx nusg gen pl 2
-ndo [?]	cpx nusg gen pl 3
¹ -danda [?]	cpx praed nusg dat pl 2
² -danda [?]	cpx praed nupl dat pl 2
¹ -dando [?]	cpx praed nusg dat pl 3
² -dando [?]	cpx praed nupl dat pl 3
-xVdanda [?]	cpx nusg abl pl 2

-xVdando ^o	cpX nusg abl pl 3
-xVjudando ^o	cpX praed nudu dat pl 2
-xVjudando ^o	cpX praed nudu dat pl 3
-kajudando ^o	cpX praed nudu dat pl 2
-kajudando ^o	cpX praed nudu dat pl 3
-kadando ^o	cpX nusg abl pl 2
-kadando ^o	cpX nusg abl pl 3
-xVnda ^o	cpX nusg dat pl 2
-xVndo ^o	cpX nusg dat pl 3
-kanda ^o	cpX nusg dat pl 2
-kando ^o	cpX nusg dat pl 3
-xVnanda ^o	cpX nusg loc pl 2
-xVnando ^o	cpX nusg loc pl 3
-kananda ^o	cpX nusg loc pl 2
-kanando ^o	cpX nusg loc pl 3
-mnanda ^o	cpX nupl pros pl 2
-mnando ^o	cpX nusg pros pl 3
-wnanda ^o	cpX nusg pros pl 2
-wnando ^o	cpX nusg pros pl 3
¹ -tanda ^o	cpX praed nusg dat pl 2
² -tanda ^o	cpX praed nupl dat pl 2
¹ -tando ^o	cpX praed nusg dat pl 3
² -tando ^o	cpX praed nupl dat pl 3
-ṛada ^o	vx ind cos aor pl 2
-ṛado ^o	vx ind coo osg aor pl 3
¹ -tada ^o	cpX praed nupl nom pl 2
² -tada ^o	cpX praed nupl acc pl 2
¹ -tado ^o	cpX praed nusg nom pl 3
² -tado ^o	cpX praed nupl nom pl 3
³ -tado ^o	cpX praed nupl acc pl 3
¹ -di ^o	vx ind nopr aor du 2
² -di ^o	vx ind cos aor du 2
³ -di ^o	vx ind coo osg aor du 3
⁴ -di ^o	vx imper cos du 2
⁵ -di ^o	cpX nusg acc du 2
⁶ -di ^o	cpX nusg gen du 2
⁷ -di ^o	cpX nusg nom du 3
⁸ -di ^o	cpX nusg acc du 3
⁹ -di ^o	cpX nusg gen du 3
¹⁰ -di ^o	cpX nupl nom du 2
¹¹ -di ^o	cpX nupl acc du 2
¹² -di ^o	cpX nupl nom du 3
¹³ -di ^o	cpX nupl acc du 3
¹ -adi ^o	vx ind cos aor du 2
² -adi ^o	vx ind coo osg aor du 3
¹ -edi ^o	cpX nupl nom du 2
² -edi ^o	cpX nupl acc du 2
³ -edi ^o	cpX nupl nom du 3
⁴ -edi ^o	cpX nupl acc du 3
¹ -idi ^o	vx ind coo opl aor du 2

2- <i>īdi</i> ?	vx ind coo opl aor du 3
3- <i>īdi</i> ?	vx ind cor aor du 2
4- <i>īdi</i> ?	vx imper coo opl du 2
5- <i>īdi</i> ?	vx imper cor du 2
6- <i>īdi</i> ?	cpx nupl nom du 2
7- <i>īdi</i> ?	cpx nupl acc du 2
8- <i>īdi</i> ?	cpx nupl nom du 3
9- <i>īdi</i> ?	cpx nupl acc du 3
1- <i>ōdi</i> ?	cpx nupl nom du 2
2- <i>ōdi</i> ?	cpx nupl acc du 2
3- <i>ōdi</i> ?	cpx nupl nom du 3
4- <i>ōdi</i> ?	cpx nupl acc du 3
1- <i>ūdi</i> ?	cpx nupl nom du 2
2- <i>ūdi</i> ?	cpx nupl acc du 2
3- <i>ūdi</i> ?	cpx nupl nom du 3
4- <i>ūdi</i> ?	cpx nupl acc du 3
1- <i>dadi</i> ?	cpx praed nusc nom du 3
2- <i>dadi</i> ?	cpx praed nupl nom du 2
3- <i>dadi</i> ?	cpx praed nupl acc du 2
4- <i>dadi</i> ?	cpx praed nupl nom du 3
5- <i>dadi</i> ?	cpx praed nupl acc du 3
1- <i>xVjudadi</i> ?	cpx praed nudu nom du 2
2- <i>xVjudadi</i> ?	cpx praed nudu acc du 2
3- <i>xVjudadi</i> ?	cpx praed nudu nom du 3
4- <i>xVjudadi</i> ?	cpx praed nudu acc du 3
1- <i>kajudadi</i> ?	cpx praed nudu nom du 2
2- <i>kajudadi</i> ?	cpx praed nudu acc du 2
3- <i>kajudadi</i> ?	cpx praed nudu nom du 3
4- <i>kajudadi</i> ?	cpx praed nudu acc du 3
1- <i>judi</i> ?	vx ind coo opl aor du 2
2- <i>judi</i> ?	vx ind coo opl aor du 3
3- <i>judi</i> ?	vx ind cor aor du 2
1- <i>jadi</i> ?	vx ind coo opl aor du 2
2- <i>jadi</i> ?	vx ind coo opl aor du 3
3- <i>jadi</i> ?	vx imper coo opl du 2
4- <i>jadi</i> ?	vx imper cor du 2
1- <i>xVjudi</i> ?	vx ind coo odu aor du 2
2- <i>xVjudi</i> ?	vx ind coo odu aor du 3
3- <i>xVjudi</i> ?	vx imper coo odu du 2
4- <i>xVjudi</i> ?	cpx nudu nom du 2
5- <i>xVjudi</i> ?	cpx nudu acc du 2
6- <i>xVjudi</i> ?	cpx nudu nom du 3
7- <i>xVjudi</i> ?	cpx nudu acc du 3
1- <i>ḡaxajudi</i> ?	vx ind coo odu aor du 2
2- <i>ḡaxajudi</i> ?	vx ind coo odu aor du 3
3- <i>ḡaxajudi</i> ?	vx imper coo odu du 2
1- <i>kajudi</i> ?	cpx nudu nom du 2
2- <i>kajudi</i> ?	cpx nudu acc du 2
3- <i>kajudi</i> ?	cpx nudu nom du 3
4- <i>kajudi</i> ?	cpx nudu acc du 3

1- <i>mdi</i> ?	vx imper coo osg du 3
2- <i>mdi</i> ?	cpx nusg acc du 2
3- <i>mdi</i> ?	cpx nusg acc du 3
1- <i>damdi</i> ?	cpx praed nusg acc du 2
2- <i>damdi</i> ?	cpx praed nusg acc du 3
- <i>idamdi</i> ?	vx imper coo opl du 3
- <i>jadamdi</i> ?	vx imper coo opl du 3
- <i>xVjudamdi</i> ?	vx imper coo odu du 3
- <i>ηaxajudamdi</i> ?	vx imper coo odu du 3
1- <i>tamdi</i> ?	cpx praed nusg acc du 2
2- <i>tamdi</i> ?	cpx praed nusg acc du 3
1- <i>ndi</i> ?	cpx nusg gen du 2
2- <i>ndi</i> ?	cpx nusg gen du 3
1- <i>dandi</i> ?	cpx praed nusg dat du 2
2- <i>dandi</i> ?	cpx praed nusg dat du 3
3- <i>dandi</i> ?	cpx praed nupl dat du 2
4- <i>dandi</i> ?	cpx praed nupl dat du 3
1- <i>xVdandi</i> ?	cpx nusg abl du 2
2- <i>xVdandi</i> ?	cpx nusg abl du 3
1- <i>xVjudandi</i> ?	cpx praed nudu dat du 2
2- <i>xVjudandi</i> ?	cpx praed nudu dat du 3
1- <i>kajudandi</i> ?	cpx praed nudu dat du 2
2- <i>kajudandi</i> ?	cpx praed nudu dat du 3
1- <i>kadandi</i> ?	cpx nusg abl du 2
2- <i>kadandi</i> ?	cpx nusg abl du 3
1- <i>xVndi</i> ?	cpx nusg dat du 2
2- <i>xVndi</i> ?	cpx nusg dat du 3
3- <i>kandi</i> ?	cpx nusg dat du 2
4- <i>kandi</i> ?	cpx nusg dat du 3
1- <i>xVnandi</i> ?	cpx nusg loc du 2
2- <i>xVnandi</i> ?	cpx nusg loc du 3
1- <i>kanandi</i> ?	cpx nusg loc du 2
2- <i>kanandi</i> ?	cpx nusg loc du 3
1- <i>mnandi</i> ?	cpx nusg pros du 2
2- <i>mnandi</i> ?	cpx nusg pros du 3
1- <i>wnandi</i> ?	cpx nusg pros du 2
2- <i>wnandi</i> ?	cpx nusg pros du 3
1- <i>tandi</i> ?	cpx praed nusg dat du 2
2- <i>tandi</i> ?	cpx praed nusg dat du 3
3- <i>tandi</i> ?	cpx praed nupl dat du 2
4- <i>tandi</i> ?	cpx praed nupl dat du 3
1- <i>ηadi</i> ?	vx ind cos aor du 2
2- <i>ηadi</i> ?	vx ind coo osg aor du 3
1- <i>tadi</i> ?	cpx praed nupl nom du 2
2- <i>tadi</i> ?	cpx praed nupl acc du 2
3- <i>tadi</i> ?	cpx praed nusg nom du 3
4- <i>tadi</i> ?	cpx praed nupl nom du 3
5- <i>tadi</i> ?	cpx praed nupl acc du 3
1- <i>xV</i> ?	vx ind nopr aor du 3
2- <i>xV</i> ?	vx ind cos aor du 3

³ -xV ^o	cx	nudu	nom
⁴ -xV ^o	cx	nudu	acc
⁵ -xV ^o	cx	nudu	gen
⁶ -xV ^o	cx	nupl	dat
-axa ^o	vx	ind cos	aor du 3
-ixi ^o	vx	ind cor	aor du 3
¹ -jxa ^o	vx	ind cor	aor du 3
² -jxa ^o	vx	imper cos	du 3
-jaxa ^o	vx	imper cos	du 3
-ηaxa ^o	vx	ind cos	aor du 3
-j ^o	vx	ind cor	aor sg 3
-ja ^o	vx	imper cos	pl 3
¹ -k ^o	vx	ind nopr	aor du 3
² -k ^o	cx	nudu	nom
³ -k ^o	cx	nudu	acc
⁴ -k ^o	cx	nudu	gen
⁵ -k ^o	cx	nupl	dat
¹ -ka ^o	vx	ind nopr	aor du 3
² -ka ^o	cx	nudu	nom
³ -ka ^o	cx	nudu	acc
⁴ -ka ^o	cx	nudu	gen
⁵ -ka ^o	cx	nupl	dat
-la ^o	cpx	nusg nom	pl 2
-li ^o	cpx	nusg nom	du 2
¹ -m ^o	vx	ind cos	aor sg 1
² -m ^o	cx	nusg	acc
-am ^o	vx	ind cos	aor sg 1
¹ -ma ^o	vx	ind nopr	aor pl 1
² -ma ^o	cpx	nusg nom	pl 1
³ -ma ^o	cpx	nusg acc	pl 1
-dm ^o	vx	ind cos	aor sg 1
-adm ^o	vx	ind cos	aor sg 1
-ηadm ^o	vx	ind cos	aor sg 1
-ηam ^o	vx	ind cos	aor sg 1
¹ -mi ^o	vx	ind coo osg	aor du 1
² -mi ^o	cpx	nusg nom	du 1
³ -mi ^o	cpx	nusg acc	du 1
-ami ^o	vx	ind coo osg	aor du 1
¹ -dami ^o	cpx	praed nusg nom	du 1
² -dami ^o	cpx	praed nusg acc	du 1
-ηami ^o	vx	ind coo osg	aor du 1
¹ -tami ^o	cpx	praed nusg nom	du 1
² -tami ^o	cpx	praed nusg acc	du 1
-n ^o	cx	nusg	dat
-in ^o	vx	imper coo opl	sg 2
¹ -na ^o	cpx	nusg gen	pl 1
² -na ^o	cpx	nupl nom	pl 1
³ -na ^o	cpx	nupl acc	pl 1
¹ -ena ^o	cpx	nupl nom	pl 1
² -ena ^o	cpx	nupl acc	pl 1

¹ -ina [▷]	vx ind coo opl aor pl 1
² -ina [▷]	vx ind aor pl 1
³ -ina [▷]	cp ^x nupl nom pl 1
⁴ -ina [▷]	cp ^x nupl acc pl 1
¹ -ona [▷]	cp ^x nupl nom pl 1
² -ona [▷]	cp ^x nupl acc pl 1
¹ -ūna [▷]	cp ^x nupl nom pl 1
² -ūna [▷]	cp ^x nupl acc pl 1
¹ -dana [▷]	cp ^x praed n ^{usg} dat pl 1
² -dana [▷]	cp ^x praed nupl nom pl 1
³ -dana [▷]	cp ^x praed nupl acc pl 1
⁴ -dana [▷]	cp ^x praed nupl dat pl 1
-xVdana [▷]	cp ^x n ^{usg} abl pl 1
¹ -xVjudana [▷]	cp ^x praed nudu nom pl 1
² -xVjudana [▷]	cp ^x praed nudu acc pl 1
³ -xVjudana [▷]	cp ^x praed nudu dat pl 1
¹ -kajudana [▷]	cp ^x praed nudu nom pl 1
² -kajudana [▷]	cp ^x praed nudu acc pl 1
³ -kajudana [▷]	cp ^x praed nudu dat pl 1
-kadana [▷]	cp ^x n ^{usg} abl pl 1
¹ -xVna [▷]	cp ^x n ^{usg} dat pl 1
² -xVna [▷]	cp ^x nupl dat pl 1
-jan [▷]	vx imper coo opl sg 2
¹ -jna [▷]	vx ind coo opl aor pl 1
² -jna [▷]	vx ind cor aor pl 1
-jana [▷]	vx ind coo opl aor pl 1
-xVjun [▷]	vx imper coo odu sg 2
¹ -xVjuna [▷]	vx ind coo odu aor pl 1
² -xVjuna [▷]	cp ^x nudu nom pl 1
³ -xVjuna [▷]	cp ^x nudu acc pl 1
⁴ -xVjuna [▷]	cp ^x nudu gen pl 1
-ŋaxajun [▷]	vx imper coo odu sg 2
-ŋaxajuna [▷]	vx ind coo odu aor pl 1
¹ -kajuna [▷]	cp ^x nudu nom pl 1
² -kajuna [▷]	cp ^x nudu acc pl 1
³ -kajuna [▷]	cp ^x nudu gen pl 1
¹ -kana [▷]	cp ^x n ^{usg} dat pl 1
² -kana [▷]	cp ^x nupl dat pl 1
¹ -xVnana [▷]	cp ^x n ^{usg} loc pl 1
² -xVnana [▷]	cp ^x nupl loc pl 1
¹ -kanana [▷]	cp ^x n ^{usg} loc pl 1
² -kanana [▷]	cp ^x nupl loc pl 1
-mnana [▷]	cp ^x n ^{usg} pros pl 1
-ǰmnana [▷]	cp ^x nupl pros pl 1
-eǰmnana [▷]	cp ^x nupl pros pl 1
-iǰmnana [▷]	cp ^x nupl pros pl 1
-oǰmnana [▷]	cp ^x nupl pros pl 1
-ūǰmnana [▷]	cp ^x nupl pros pl 1
-ǰmanana [▷]	cp ^x nupl pros pl 1
-eǰmanana [▷]	cp ^x nupl pros pl 1

-i ^o manana ^o	cpx	nupl	pros	pl	1	
-o ^o manana ^o	cpx	nupl	pros	pl	1	
-ū ^o manana ^o	cpx	nupl	pros	pl	1	
-wnana ^o	cpx	nusg	pros	pl	1	
-xV ^o nana ^o	cpx	nupl	loc	pl	1	
-ka ^o nana ^o	cpx	nupl	loc	pl	1	
¹ -tana ^o	cpx	praed	nusg	dat	pl 1	
² -tana ^o	cpx	praed	nupl	nom	pl 1	
³ -tana ^o	cpx	praed	nupl	acc	pl 1	
⁴ -tana ^o	cpx	praed	nupl	dat	pl 1	
-xV ^o tana ^o	cpx	nupl	abl	pl	1	
-katana ^o	cpx	nupl	abl	pl	1	
- ^o na ^o	cpx	nupl	gen	pl	1	
-e ^o na ^o	cpx	nupl	gen	pl	1	
-i ^o na ^o	cpx	nupl	gen	pl	1	
-o ^o na ^o	cpx	nupl	gen	pl	1	
-ū ^o na ^o	cpx	nupl	gen	pl	1	
-xV ^o na ^o	cpx	nupl	dat	pl	1	
-ka ^o na ^o	cpx	nupl	dat	pl	1	
¹ - ^o ni ^o	vx	ind	nopr	aor	du 1	
² - ^o ni ^o	vx	ind	cos	aor	du 1	
³ - ^o ni ^o	cpx	nusg	gen	du	1	
⁴ - ^o ni ^o	cpx	nupl	nom	du	1	
⁵ - ^o ni ^o	cpx	nupl	acc	du	1	
-a ^o ni ^o	vx	ind	cos	aor	du 1	
¹ -e ^o ni ^o	cpx	nupl	nom	du	1	
² -e ^o ni ^o	cpx	nupl	acc	du	1	
¹ -i ^o ni ^o	vx	ind	coo	opl	aor	du 1
² -i ^o ni ^o	vx	ind	cor	aor	du 1	
³ -i ^o ni ^o	cpx	nupl	nom	du	1	
⁴ -i ^o ni ^o	cpx	nupl	acc	du	1	
¹ -o ^o ni ^o	cpx	nupl	nom	du	1	
² -o ^o ni ^o	cpx	nupl	acc	du	1	
¹ -ū ^o ni ^o	cpx	nupl	nom	du	1	
² -ū ^o ni ^o	cpx	nupl	acc	du	1	
¹ -da ^o ni ^o	cpx	praed	nusg	dat	du 1	
² -da ^o ni ^o	cpx	praed	nupl	nom	du 1	
³ -da ^o ni ^o	cpx	praed	nupl	acc	du 1	
⁴ -da ^o ni ^o	cpx	praed	nupl	dat	du 1	
-xV ^o da ^o ni ^o	cpx	nusg	abl	du	1	
¹ -xV ^o judani ^o	cpx	praed	nudu	nom	du 1	
² -xV ^o judani ^o	cpx	praed	nudu	acc	du 1	
³ -xV ^o judani ^o	cpx	praed	nudu	dat	du 1	
¹ -ka ^o judani ^o	cpx	praed	nudu	nom	du 1	
² -ka ^o judani ^o	cpx	praed	nudu	acc	du 1	
³ -ka ^o judani ^o	cpx	praed	nudu	dat	du 1	
-ka ^o da ^o ni ^o	cpx	nusg	abl	du	1	
¹ -xV ^o ni ^o	cpx	nusg	dat	du	1	
² -xV ^o ni ^o	cpx	nupl	dat	du	1	
¹ - ^o ni ^o	vx	ind	coo	opl	aor	du 1

² -jní ^o	vx ind cor aor du 1
-janí ^o	vx ind coo opl aor du 1
¹ -xVjuní ^o	vx ind coo odu aor du 1
² -xVjuní ^o	cpx nudu nom du 1
³ -xVjuní ^o	cpx nudu acc du 1
⁴ -xVjuní ^o	cpx nudu gen du 1
-ŋaxajuní ^o	vx ind coo odu aor du 1
¹ -kajuní ^o	cpx nudu nom du 1
² -kajuní ^o	cpx nudu acc du 1
³ -kajuní ^o	cpx nudu gen du 1
¹ -kaní ^o	cpx nuszg dat du 1
² -kaní ^o	cpx nupl dat du 1
¹ -xVnaní ^o	cpx nuszg loc du 1
² -xVnaní ^o	cpx nupl loc du 1
¹ -kananí ^o	cpx nuszg loc du 1
² -kananí ^o	cpx nupl loc du 1
-mnaní ^o	cpx nuszg pros du 1
-ɖmnaní ^o	cpx nupl pros du 1
-eɖmnaní ^o	cpx nupl pros du 1
-iɖmnaní ^o	cpx nupl pros du 1
-oɖmnaní ^o	cpx nupl pros du 1
-ūɖmnaní ^o	cpx nupl pros du 1
-ɖmananí ^o	cpx nupl pros du 1
-eɖmananí ^o	cpx nupl pros du 1
-iɖmananí ^o	cpx nupl pros du 1
-oɖmananí ^o	cpx nupl pros du 1
-ūɖmananí ^o	cpx nupl pros du 1
-wnaní ^o	cpx nuszg pros du 1
-xVɖnaní ^o	cpx nupl loc du 1
-kaɖnaní ^o	cpx nupl loc du 1
-ŋaní ^o	vx ind cos aor du 1
¹ -taní ^o	cpx praed nuszg dat du 1
² -taní ^o	cpx praed nupl nom du 1
³ -taní ^o	cpx praed nupl acc du 1
⁴ -taní ^o	cpx praed nupl dat du 1
-xVtaní ^o	cpx nupl abl du 1
-kataní ^o	cpx nupl abl du 1
-ɖní ^o	cpx nupl gen du 1
-eɖní ^o	cpx nupl gen du 1
-iɖní ^o	cpx nupl gen du 1
-oɖní ^o	cpx nupl gen du 1
-ūɖní ^o	cpx nupl gen du 1
-xVɖní ^o	cpx nupl dat du 1
-kaɖní ^o	cpx nupl dat du 1
-ŋa ^o	vx ind cos aor pl 3
¹ -ra ^o	vx ind coo osg aor pl 2
² -ra ^o	vx imper coo osg pl 2
³ -ra ^o	cpx nuszg nom pl 2
-ara ^o	vx ind coo osg aor pl 2
-dara ^o	cpx praed nuszg nom pl 2

- <i>ŋara</i> ^ŋ	vx ind coo osg aor pl 2
- <i>tara</i> ^ŋ	cpx praed nusc nom pl 2
¹ - <i>ri</i> ^ŋ	vx ind coo osg aor du 2
² - <i>ri</i> ^ŋ	vx imer coo osg du 2
³ - <i>ri</i> ^ŋ	cpx nusc nom du 2
- <i>ári</i> ^ŋ	vx ind coo osg aor du 2
- <i>darí</i> ^ŋ	cpx praed nusc nom du 2
- <i>ŋarí</i> ^ŋ	vx ind coo osg aor du 2
- <i>tarí</i> ^ŋ	cpx praed nusc nom du 2
- <i>i</i> ^ŋ	cx nusc dat
¹ - <i>ta</i> ^ŋ	vx ind nopr aor pl 2
² - <i>ta</i> ^ŋ	cpx nusc acc pl 2
³ - <i>ta</i> ^ŋ	cpx nusc gen pl 2
⁴ - <i>ta</i> ^ŋ	cpx nupl gen pl 2
¹ - <i>to</i> ^ŋ	cpx nusc acc pl 3
² - <i>to</i> ^ŋ	cpx nusc gen pl 3
³ - <i>to</i> ^ŋ	cpx nupl gen pl 3
- <i>eta</i> ^ŋ	cpx nupl gen pl 2
- <i>ita</i> ^ŋ	cpx nupl gen pl 2
- <i>ota</i> ^ŋ	cpx nupl gen pl 2
- <i>ūta</i> ^ŋ	cpx nupl gen pl 2
- <i>eto</i> ^ŋ	cpx nupl gen pl 3
- <i>ito</i> ^ŋ	cpx nupl gen pl 3
- <i>oto</i> ^ŋ	cpx nupl gen pl 3
- <i>ūto</i> ^ŋ	cpx nupl gen pl 3
- <i>xVta</i> ^ŋ	cpx nupl dat pl 2
- <i>xVto</i> ^ŋ	cpx nupl dat pl 3
- <i>xVjuta</i> ^ŋ	cpx nudu gen pl 2
- <i>xVjuto</i> ^ŋ	cpx nudu gen pl 3
- <i>kajuta</i> ^ŋ	cpx nudu gen pl 2
- <i>kajuto</i> ^ŋ	cpx nudu gen pl 3
<i>kata</i> ^ŋ	cpx nupl dat pl 2
- <i>kato</i> ^ŋ	cpx nupl dat pl 3
- <i>xVnata</i> ^ŋ	cpx nupl loc pl 2
- <i>xVnato</i> ^ŋ	cpx nupl loc pl 3
- <i>kanata</i> ^ŋ	cpx nupl loc pl 2
- <i>kanato</i> ^ŋ	cpx nupl loc pl 3
- <i>ŋmnata</i> ^ŋ	cpx nupl pros pl 2
- <i>ŋmnato</i> ^ŋ	cpx nupl pros pl 3
- <i>eŋmnata</i> ^ŋ	cpx nupl pros pl 2
- <i>iŋmnata</i> ^ŋ	cpx nupl pros pl 2
- <i>oŋmnata</i> ^ŋ	cpx nupl pros pl 2
- <i>ūŋmnata</i> ^ŋ	cpx nupl pros pl 2
- <i>eŋmnato</i> ^ŋ	cpx nupl pros pl 3
- <i>iŋmnato</i> ^ŋ	cpx nupl pros pl 3
- <i>oŋmnato</i> ^ŋ	cpx nupl pros pl 3
- <i>ūŋmnato</i> ^ŋ	cpx nupl pros pl 3
- <i>ŋmanata</i> ^ŋ	cpx nupl pros pl 2
- <i>ŋmanato</i> ^ŋ	cpx nupl pros pl 3
- <i>eŋmanata</i> ^ŋ	cpx nupl pros pl 2

-i ^o manata ^o	cpx	nupl	pros	pl	2
-o ^o manata ^o	cpx	nupl	pros	pl	2
-ü ^o manata ^o	cpx	nupl	pros	pl	2
-e ^o manato ^o	cpx	nupl	pros	pl	3
-i ^o manato ^o	cpx	nupl	pros	pl	3
-o ^o manato ^o	cpx	nupl	pros	pl	3
-ü ^o manato ^o	cpx	nupl	pros	pl	3
-xV ^o nata ^o	cpx	nupl	loc	pl	2
-xV ^o nato ^o	cpx	nupl	loc	pl	3
-ka ^o nata ^o	cpx	nupl	loc	pl	2
-ka ^o nato ^o	cpx	nupl	loc	pl	3
-xVtata ^o	cpx	nupl	abl	pl	2
-xVtato ^o	cpx	nupl	abl	pl	3
-katata ^o	cpx	nupl	abl	pl	2
-katato ^o	cpx	nupl	abl	pl	3
1-ti ^o	vx	ind	nopr	aor	du 2
2-ti ^o	cpx	nusg	acc	du	2
3-ti ^o	cpx	nusg	gen	du	2
4-ti ^o	cpx	nusg	nom	du	3
5-ti ^o	cpx	nusg	acc	du	3
6-ti ^o	cpx	nusg	gen	du	3
7-ti ^o	cpx	nupl	gen	du	2
8-ti ^o	cpx	nupl	gen	du	3
1-eti ^o	cpx	nupl	gen	du	2
2-eti ^o	cpx	nupl	gen	du	3
1-üti ^o	cpx	nupl	gen	du	2
2-üti ^o	cpx	nupl	gen	du	3
1-olti ^o	cpx	nupl	gen	du	2
2-olti ^o	cpx	nupl	gen	du	3
1-üti ^o	cpx	nupl	gen	du	2
2-üti ^o	cpx	nupl	gen	du	3
1-xVti ^o	cpx	nupl	dat	du	2
2-xVti ^o	cpx	nupl	dat	du	3
1-xVjuti ^o	cpx	nudu	gen	du	2
2-xVjuti ^o	cpx	nudu	gen	du	3
1-kajuti ^o	cpx	nudu	gen	du	2
2-kajuti ^o	cpx	nudu	gen	du	3
1-kati ^o	cpx	nupl	dat	du	2
2-kati ^o	cpx	nupl	dat	du	3
1-xVnati ^o	cpx	nupl	loc	du	2
2-xVnati ^o	cpx	nupl	loc	du	3
1-kanati ^o	cpx	nupl	loc	du	2
2-kanati ^o	cpx	nupl	loc	du	3
1- ^o mnati ^o	cpx	nupl	pros	du	2
2- ^o mnati ^o	cpx	nupl	pros	du	3
1-e ^o mnati ^o	cpx	nupl	pros	du	2
2-e ^o mnati ^o	cpx	nupl	pros	du	3
1-i ^o mnati ^o	cpx	nupl	pros	du	2
2-i ^o mnati ^o	cpx	nupl	pros	du	3
1-o ^o mnati ^o	cpx	nupl	pros	du	2

2- <i>o</i> mnati [?]	cpx	nupl	pros	du	3	
1- <i>ū</i> mnati [?]	cpx	nupl	pros	du	2	
2- <i>ū</i> mnati [?]	cpx	nupl	pros	du	3	
1- <i>o</i> manati [?]	cpx	nupl	pros	du	2	
2- <i>o</i> manati [?]	cpx	nupl	pros	du	3	
1- <i>e</i> manati [?]	cpx	nupl	pros	du	2	
2- <i>e</i> manati [?]	cpx	nupl	pros	du	3	
1- <i>i</i> manati [?]	cpx	nupl	pros	du	2	
2- <i>i</i> manati [?]	cpx	nupl	pros	du	3	
1- <i>o</i> manati [?]	cpx	nupl	pros	du	2	
2- <i>o</i> manati [?]	cpx	nupl	pros	du	3	
1- <i>ū</i> manati [?]	cpx	nupl	pros	du	2	
2- <i>ū</i> manati [?]	cpx	nupl	pros	du	3	
1- <i>xV</i> nati [?]	cpx	nupl	loc	du	2	
2- <i>xV</i> nati [?]	cpx	nupl	loc	du	3	
1- <i>ka</i> nati [?]	cpx	nupl	loc	du	2	
2- <i>ka</i> nati [?]	cpx	nupl	loc	du	3	
1- <i>xV</i> tati [?]	cpx	nupl	abl	du	2	
2- <i>xV</i> tati [?]	cpx	nupl	abl	du	3	
1- <i>kata</i> tati [?]	cpx	nupl	abl	du	2	
2- <i>kata</i> tati [?]	cpx	nupl	abl	du	3	
- <i>iw</i> [?]	vx	ind	cor	aor	sg 1	
1- <i>wa</i> [?]	vx	ind	nopr	aor	pl 1	
2- <i>wa</i> [?]	vx	ind	cos	aor	pl 1	
3- <i>wa</i> [?]	vx	ind	coo	osg	pl 1	
4- <i>wa</i> [?]	cpx	nusg	nom	pl	1	
5- <i>wa</i> [?]	cpx	nusg	acc	pl	1	
1- <i>awa</i> [?]	vx	ind	cos	aor	pl 1	
2- <i>awa</i> [?]	vx	ind	coo	osg	aor	pl 1
1- <i>dawa</i> [?]	cpx	praed	nusg	nom	pl 1	
2- <i>dawa</i> [?]	cpx	praed	nusg	acc	pl 1	
- <i>juw</i> [?]	vx	ind	cor	aor	sg 1	
1- <i>ḡawa</i> [?]	vx	ind	cos	aor	pl 1	
2- <i>ḡawa</i> [?]	vx	ind	coo	osg	aor	pl 1
1- <i>tawa</i> [?]	cpx	praed	nusg	nom	pl 1	
2- <i>tawa</i> [?]	cpx	praed	nusg	acc	pl 1	

Rückläufiges jurakisches Suffixverzeichnis

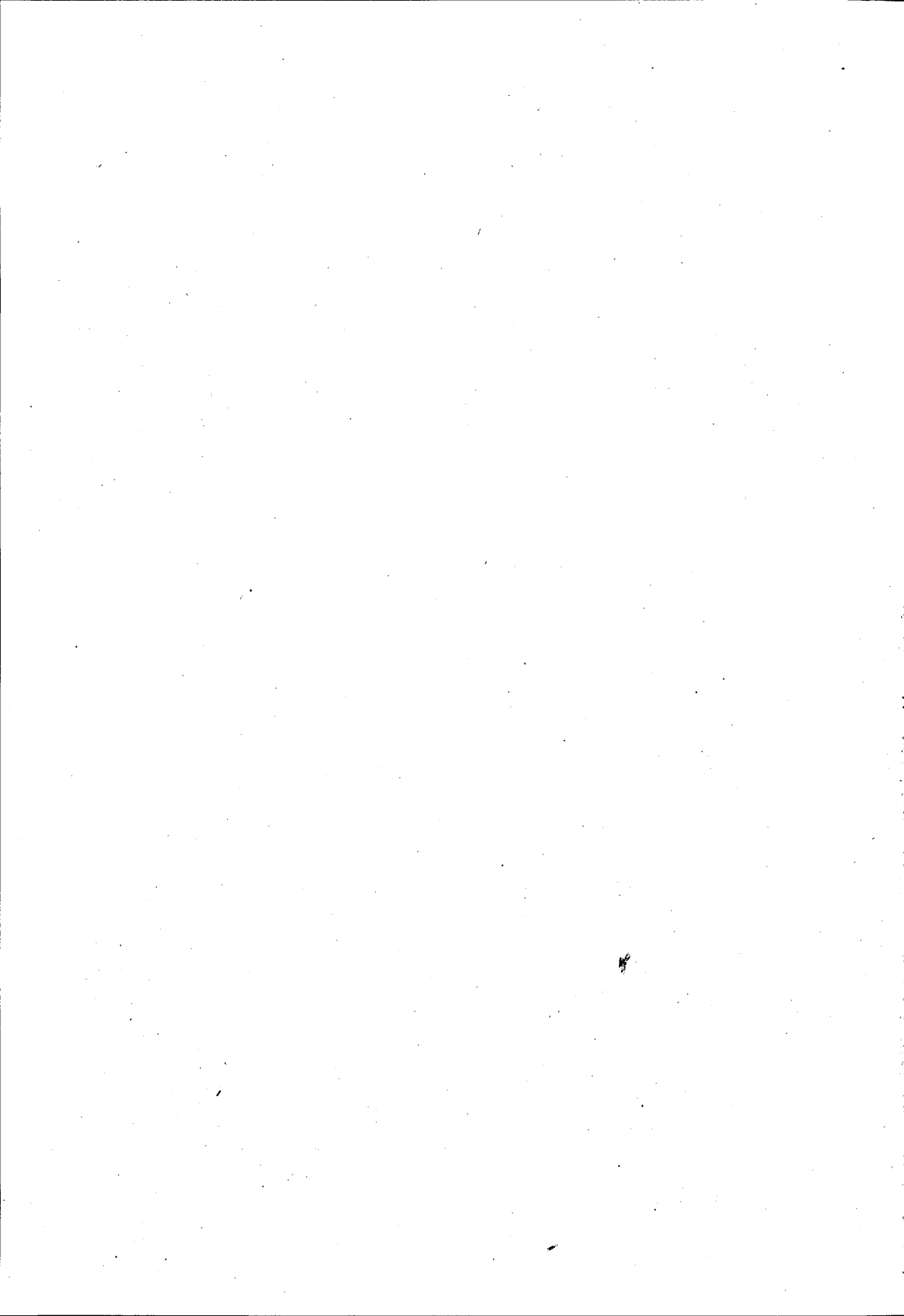
Die Arbeit enthält die Zeichenmorpheme und die Deklinations- bzw. Konjugationsendungen des Tundra- (Bolschaja Semlja-) Dialekts, der als Grundlage für die jurakische Schriftlichkeit dient.

Das Morphemverzeichnis besteht aus zwei Teilen: im ersten sind die Bildungssuffixe, die Modalzeichen und die Füllelemente, im zweiten die Kombinationen verschiedener Zeichen und Endungen in alphabetischer Reihe zu finden. Neben den phonematisch beschreiblichen Morphemen wurden auch gewisse Nullmorpheme aufgenommen.

Da die jurakischen Grammatiken nicht alle paradigmatischen Reihen anführen, geben die Verfasser von den ein Modalzeichen enthaltenden Kombinationen der Zeichen und der Deklinations bzw. Konjugationsendungen nur die des Indikativs und des Imperativs an. Die übrigen, ein Modalzeichen enthaltenden Kombinationen können nicht immer eindeutig bestimmt werden, daher wurden diese Modalzeichen in den ersten Teil des Verzeichnisses aufgenommen.

Die Verfasser haben die Morpheme nach ihren konsonantischen Elementen gruppiert. Die homonymen Morpheme und die Kombinationen haben sie mit Indexziffern versehen.

LÁSZLÓ HONTI—GÁBOR ZAICZ

A magyar jelzős főnévi csoportok szórendjéről

1. Bevezető megjegyzések, zömmel tipológiai

1.1. A dolgozat tárgyáról

Előző írásainkban¹ elemeztük a főnévi csoportok egyes kérdéseit. Vizsgálatunk nem volt sem átfogó, sem rendszeres, a kevésbé kutatott problémák érdekelték bennünket, nem törekedtünk szintézisre, sőt a vizsgált problematikában is inkább a kérdések fölvetése, nem pedig megoldása jellemzi e dolgozatainkat. A szórend körében sem állunk jobban, de ez nem is várható, hiszen a szórendben a mondattani-szemantikai sajátosságok tükröződnek, s a szórend csak ezek ismeretében határozható meg kielégítően. Így ez a dolgozatunk is inkább kérdésfeltevő, mintsem megoldó jellegű.

Vizsgálatunk egyrészt arra az akadémiai tervmunka keretében gyűjtött kb. 15 000 főnévi csoportra épül, amelyet a főnévi csoportok elemzésében felhasználtunk, de mivel a többmellékneves csoportok viszonylag ritkán fordulnak elő, ezért a melléknevek sajátos szórendi kérdéseit — s ez dolgozatunk egyik fő problémája — ezer főnévi csoporton elemeztük, amely a Valóság 1969. évi 4. és 5. számából és a következő művekből gyűlt össze: Somogyi Tóth Sándor, *Próféta voltál szívem*. Budapest, 1955. (röv. S P), Szabó Magda, *Katalin utcája*. Budapest, 1969. (röv. Sz K), Illyés Gyula, *Kháron ladikján*. Budapest, 1969. (röv. I Kh) és Kodolányi János, *Jehuda bar Simon*. Budapest, 1957. (röv. K J).

Az anyaggyűjtést Zimándi P. István végezte, akinek ezúttal mondunk köszönetet.

1.2. A főnévi csoport szórendjének tipológiai kérdései

A főnévi csoport tipológiai vizsgálatában legjelentősebb eredmények a szórendi elemzésben állnak rendelkezésünkre, elsősorban J. H. GREENBERG ismert cikkében. Hogy a felszíni szerkezetről, s benne a formálisan legjobban megközelíthető szórendről tudunk legtöbbet, nem véletlen, de a felszíni szerkezet felőli megközelítésnek megvannak a maga korlátai. Bebizonyosul, hogy a felszíni szerkezet vizsgálata nem adhat választ számos igen lényeges kérdésre, például a melléknevi jelzők belső rendjére, s érthető, hogy erre GREENBERG nem is keres feleletet.

De nézzük a GREENBERGTől megállapított összefüggéseket.² GREENBERG

¹ DEZSÓ LÁSZLÓ, A főnévi csoport: Általános nyelvészeti tanulmányok VI. Bp. 1969, 25—158; DEZSÓ L., A magyar jelzős főnévi csoportok Budapest 1969 (kézirat).

² J. H. GREENBERG, Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements: *Universals of language*. Cambridge, Mass. 1963, 58—90.

a nem birtokos jelzők három csoportját különbözteti meg: a kijelölő jelzőt, amelyet mutató névmás (D) fejez ki, a számjelzőt, amely számnév (Num), és a melléknevet (A).

A mondatrend és a főnévi csoport szórendje között van bizonyos összefüggés, amiről a tipológia régebben is tudott, és a regens és rectum általános kategóriákkal jellemzett. GREENBERG ezt konkretizálta a szórendi típusoknak megfelelően. A melléknév és főnév rendje és a mondatrend között a következő összefüggést találta: a VSO (V = ige, S = alany, O = tárgy) szórendű nyelvekben a főnévi csoport szórendje NA (főnév és melléknév). (Ez a 17. univerzálé.)

Az SOV, SVO szórend, valamint az A és N rendje között nincsen ilyen egyetemes összefüggés. Az SOV nyelvek zöme azonban eléggé egyöntetűen a főnév elé helyezi nemcsak a melléknevet, hanem a számnevet és a mutatónévmást is (6 nyelv, köztük a hindi, a török, a kannada, amelyek adatai az indiai, iráni, török és dravida nyelvekre jellemzőek), négy nyelvben a melléknév a főnév után áll, de csak egy nyelvben található meg a következetes (NA, ND, NNum) sorrend, a jelzett szó prepozitív használata. Az SVO típus adataiban azt találjuk, hogy a NA, ND, NNum szórend 5 nyelvre jellemző, a vele ellentétes AN, DN, NumN szintén öt nyelvre (finn, görög, norvég, szerb, mája), de történetileg az első 4 – bizonyíthatóan – SOV szórendű volt. Három nyelvben az NA szórend DN, ill. NumN renddel párosul. Így az SVO nyelvekre inkább az NA szórend jellemző. Amely nyelvben AN szórend van, ott az SVO szórend – általában – későbbi fejlődés eredménye.

GREENBERG adataiból levont következtetéseink tehát arra utalnak, hogy a VSO és NA szórend egyetemes összefüggése mellett megállapítható az is, hogy az SOV nyelvekre elsődlegesen az elől álló (prepozitív) jelző jellemző: AN, NumN, DN és csak egyes nyelvekben kerül főnév utáni (posztpozitív) helyzetbe valamelyik jelző, elsősorban a melléknév (4 nyelvben), ritkábban a számnév (3 nyelvben) és a mutató névmás (1 nyelvben). Az SVO nyelveket viszont inkább a főnév utáni jelző jellemzi: 5 nyelvben következetesen (NA, ND, NNum), további három nyelvben pedig – NA szórend mellett – csak az egyik jelző prepozitív. Ha az SVO szórend következetes elől álló jelzővel párosul, a prepozitív jelző általában megőrzött régiség, abból a korból, amikor még a mondatrend SOV volt.

Végeredményben a hagyományos rectum + regens sorrenddel: SOV és AN, DN, NumN szembeállítható a regens + rectum rend: VSO, SVO és NA, ND, NNum, de nem érvényesül következetesen, kivéve a VSO és NA összefüggést, amelyet GREENBERG univerzáléként állapított meg.

Mi a GREENBERG-féle szinkrón vizsgálat mellett a történeti fejlődést is figyelembe vettük, amikor az SVO nyelveket elemeztük. Így fölmerül annak szükségessége, hogy a mondatrend és a jelzők szórendjének történeti fejlődését párhuzamosan elemezzük. Feltételezhető, hogy a regens és rectum rendje általános elvként érvényesül két „tisztá” fő típusban: (1) SOV és AN, NumN, DN, (2) SVO, VSO és NA, NNum, ND. (A VSO szórend valószínűleg történetileg másodlagos.) A szórendi típusváltozás során a mondatrend és a főnévi csoport szórendje közötti egység megbomolhat: az (1) fő típusban az SOV mondatrend megmarad, de a jelzők rendje megváltozik, ezt találjuk az SOV alaprendű nyelvek közül néhányban; avagy a mondatrend változik SVO-ra, de ezt nem követi a főnévi csoport szórendjének változása, ez figyelhető meg a ma SVO szórendű nyelvek jelentős részében. Ha mind a főnévi csoport,

mind a mondatrend megváltozik, vagy változatlan marad, nem bomlik meg a regens rectum szabály a két szórendi egységben. De változás esetén a főnévi csoportban az A, a D és a Num nem okvetlen fog ugyanazon a helyen állni: legváltozékonyabbnak tűnik az A: az SOV szórendben elsősorban a melléknév helye tér el a rectum + regens szabálytól, a történetileg másodlagos VSO szórendben az NA szórend egyetemes, míg a többi (NNum, ND) nem kötelező, amint ezt GREENBERG adatai mutatják (a NumN szórend figyelhető meg a hét nyelv közül hatban, DN pedig kettőben).³

A jelzők sorrendjét illetően GREENBERG megállapította, hogy ha a melléknév megelőzi a főnevet, a mutatónévmás és a tőszámnév — általában — ugyanazt teszi (18. univerzálé). Ez a nem teljes univerzálé a főntebb elemzett rectum + regens fő típuszabályon és azon a megállapításon alapul, hogy elsődlegesen a melléknév szórendje változik: vagyis SOV és AN, NumN, DN szórend mellett a rectum + regens fő típusban, ha a főnévi csoport szórendje változik, a változás a melléknévvel kezdődik. Ezt támasztja alá a következő 19. univerzálé: ha az A a főnév után áll (NA), lehetnek olyan melléknévek, amelyek megelőzik a főnevet: A'N, viszont ha a melléknév megelőzi a főnevet, nincs ettől eltérés. Ez az univerzálé azt mutatja, hogy ha melléknév szórendi változása: AN → NA nem teljes, lehetnek olyan melléknévek, amelyek megőrzik eredeti rendjüket: A'N, amikor már a többség posztpozitív: NA. Mivel nincsen NA → AN fejlődés, nem lehet közbülső állapot sem, amelyben az uralkodó szórend már AN, de van NA' is. A különös inkább az, hogy az AN → NA fejlődésnek nincsen olyan közbülső állapota, amelyben az alaprend még AN, de bizonyos melléknévek szórendje NA'. Föltehetően az AN → NA fejlődés kezdeti stádiumában a melléknév helye szabad, vagy éppen nem került ilyen nyelv a vizsgált harminc közé.

Módszertanilag tanulságos itt az a körülmény, hogy a szórendi univerzálék megállapításában figyelemmel kell lenni a típuszabályokra és a történeti változásokra is, hogy pontosabban fejthessük ki a nyelv szabályait.

A fentiekben a regens-rectum szabály felállításánál figyelmen kívül hagytuk a pre- és posztpozíciókat és a birtokosjelzőt (N_g). Most ezt jóváteendő, megemlítjük, hogy a VSO szórenddel prepozíció (Prep + N) (3. univerzálé), az SOV renddel általában posztpozíció (N + Postp) jár (4. univerzálé), s a prepozitív nyelvekben a birtokosjelzős szerkezet szórendje általában NN_g , a posztpozitívokban N_gN (2. univerzálé). Ezek az univerzálék csak megerősítik a regens és rectum két fő típusainak helyességét, de van egy további figyelemre méltó megállapítása GREENBERGnek: ha SOV szórendben a birtokos jelző követi a főnevet, ugyanazt teszi a melléknév is: NN_g és NA. Mivel az NA — egyébként ritka — szórend történetileg másodlagos, ez állapítható meg az NN_g -ről is, s — ez érdekes — fejlődésük párhuzamos. A jelzők sorába tartoznak még a relatív szerkezetek is, amelyekről GREENBERG megállapítja, hogy ha prepozitívan állnak, a nyelv posztpozitív, vagy a AN szórendű, vagy mindkettő fönnáll (24. univerzálé).

A jelzők belső sorrendjét illetően GREENBERG megállapította, hogy egyöntetű prepozitív rendben a jelzők DNumA, posztpozitívban DNumA, ill. ANumD sorrendben követik egymást (21. univerzálé). Ez azt jelenti, hogy a főnév és a kijelölő jelző az esetek többségében keretet alkot, a melléknév

³ GREENBERG: i. m. 86.

pedig ugyanekkor a főnévhez csatlakozik; a számnevet viszont általában a melléknév, ritkábban a D választja el a főnévtől, s középtűt helyezkedik el.

A mondatrend és a jelzők sorrendje között további hasonlóságok figyelhetők meg, amelyekkel GREENBERG nem foglalkozott. Az ige bővítményeinek rendje, akár a jelzőké, bizonyos általános sajátságokkal bír: az igehez legközelebb — előtte vagy utána — áll a tárgy (főleg az objektum, O), tőle legtávolabb a hely- és időhatározó (jelöljük L-lel) köztük a másodlagos tárgy, (főleg experiens, E). Így a következő két sorrend lehetséges:

LEOV és VOEL.

Ennek felel meg — nagyjából — a melléknévi, számnévi és mutató névmási jelző sorrendje:

DNumAN és NANumD,

bár az utóbbi állhat NNumA rendben is. A két szórend közötti azonosság azzal magyarázható, hogy a tárgy és az ige, a melléknév és a főnév között áll fenn a legszorosabb szemantikai kapcsolat. A kijelölő jelző és a hely- és időhatározó egyaránt lazán kapcsolódik a főnévhez, ill. az igehez: mindkettő a szituációban jelöli ki a regens helyét. A kettő közé kerülnek a többi bővítményfajták, amelyek felsorolása nem volt teljes.

A gyermeknyelv vizsgálata arra enged következtetni, hogy az igétől való távolodás sorrendje egyszersmind a kialakulás sorrendje is: először jön létre az ige és az objektum kapcsolata, utána társulhat csak az ige az experienssel, ill. az eszközhatározóval, majd a hely- és időhatározóval, pontosabban a határozós főnévi csoporttal. Így épül föl tehát az igei csoport:

	OV	ill.	VO
	E(O)V		V(O)E
	L(EO)V		V(OE)L

A magyar gyermeknyelv a második utat követi. A gyermeknyelvben a jelzők megjelenése is megfelelhetne általános lineáris sorrendjüknek: akkor először a melléknévi, utána a számnévi és végül a kijelölő jelző jönne létre:

	AN	ill.	NA
	Num(A)N		N(A)Num
	D(NumA)N		N(ANum)D

A jelzők ilyen rendben való megjelenése, a jelzős főnévi csoport ilyen sorrendben való kiépülése lehetséges, és ellenőrzésre szorul. A tőlünk ismert anyag támogatni látszik — nagyjából — ezt a föltevést, de a kérdés részletes vizsgálatra vár.⁴

Az eddigiekben csak a szórendről volt szó, s adatainkat ki kellene egészíteni a hangsúlyozás típuszabályaival. Az SOV rendű nyelveket az igei bővítmény hangsúlyozásán kívül a prepozitív jelző hangsúlyozása is jellemzi, s így általános ritmusszabályuk ez: — . Az SVO szórendű nyelvekben a ritmusszabály — — föltehetően nemcsak az igei, hanem a főnévi csoportban is

⁴Vö. különösen MEGGYES KLÁRA, Egy kétéves gyermek nyelvi rendszere. Budapest, 1969 (kézirat).

tekintet nélkül arra, hogy a jelző prepozitív vagy posztpozitív-e. A szlávban a jelző megelőzi, szuahéliben követi a jelzett szót, de mindkettőben a második elem (a főnév, ill. a jelző) a nyomatékos.

1.3. A főnévi csoport szórendje és a mélyszerkezet kérdései

A főnévi csoport teljes szórendi tipológiáját csak a mélyszerkezeti sajátosságok figyelembevételével, a felszíni szerkezet egész problematikájának ismeretében lehet majd megalkotni. De mi sem vállalkozhatunk rá, hogy a jelző különböző fajtáinak szinonimitási viszonyait vizsgáljuk: a birtokos jelző és a denominális melléknév kapcsolatát, a kettő viszonyát az összetételekhez. Föltehető, hogy a jelzők szintaktikai-szemantikai sajátosságaitól is függ felszíni szófaji realizációjuk, amely alapvetően fontos a szórendi elemzés szempontjából. A szintaktikai-szemantikai sajátosságok azonban különböző szófaji realizáció ellenére is visszatükröződhetnek a szórendben. A fenti példánál maradva: a *gyermeknyelv* összetétel megbonthatatlan, és csak elébe kerülhet a jelző: a *magyar gyermeknyelv*; az oroszban a *detskij* elvben megelőzhetné a *vengerskij* melléknévet, mert mindkettő melléknév, de a szórendi szabályok ezt tiltják, csak ez a sorrend lehetséges: *vengerskij detskij jazyk*, tehát a komponensek sorrendje azonos a magyaréval. Természetesen, ha a szóképzést is figyelembe vesszük, tekintettel kell lenni az olyan szemantikai különbségekre, amelyek az összetett és képzett szót megkülönböztetik a birtokos szerkezettől: a *gyermeknyelv* „egy fogalom”, míg a *gyermekek nyelve* alkalmi jellegű kapcsolat. Egyik megjelenés előtt álló dolgozatomban igyekeztem kibogozni a magyar szinonim birtokos szerkezet és a mellékneves főnévi csoport közti viszony csomóját, de ez magyarban is nehezen megy, tipológiailag még bonyolultabb lenne, ezért térjünk vissza az egyszerűbb jelzős kapcsolatokra.

GREENBERG három egyetemes jelzőfajtát vizsgált: a mutatónévmási kijelölő jelzőt, a tőszámnevet és az egyszerű melléknévet. (GREENBERG nem határolja így el őket, de ezt meg kell tennünk.) A kijelölő jelző a főnévi csoport determinánsába (*d* komponensbe) kerül, és állítmányként nem állhat. A tőszámnev nem tartozik a determinánshoz, állhat állítmányként, de ebben a szerepben korlátozott a használata: *Három a kislány, Kislány három van* (az utóbbi azonban sajátos mondat, amely külön elemzésre szorul).⁵ Az egyszerű melléknévi jelző állhat állítmányként, s ő a főnévi csoport legfüggetlenebb eleme: *A ruha szép*. Fentebb említettük, hogy a főnévi csoport szórendjének változásakor leghamarabb a melléknév helye változik meg. Ezt a szórendi szabadságot föltehetően a mondattani függetlenség teszi lehetővé.

Az egyszerű mellékneveken kívül a következő pontban vizsgálnunk kell a főnévből képzett mellékneveket is. Egyik előbbi dolgozatunkban a denominális mellékneveket aszerint osztályoztuk, hogy a mélyszerkezetben milyen mondatfajtaból, ill. bővítményből vezettük le. Ugyanez volt a kiindulásunk a birtokos és a főnévi jelző osztályozásában is, hogy a közöttük levő szinonimitást is vizsgálhassuk.⁶ Az ott mondottak még rövid áttekintéséről sem lehet

⁵ Vö. DEZSÓ L. A főnévi csoport 89 kk.

⁶ Vö. DEZSÓ L. A magyar jelzős főnévi csoportok. 2–3. fejezet. A magyar szóösszetételeket és a jelzős szerkezetekkel alkotott kapcsolatukat Károly Sándor elemzi: *A szóösszetételek és a velük kapcsolatos lexikai egységek (A főnévi összetételek)*: Általános nyelvészeti tanulmányok VI. Bp. 1969, 271–328.

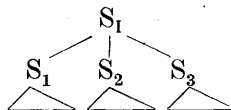
most szó, csak néhány emlékeztető példát hozunk. A mélyszerkezetben szerepelhet birtoklás-mondat, amely kifejezhet tulajdont, hozzátartozást: *a kalapos (O) férfi (E)*, részviszonyt *az emeletes (O) ház (E)*, valamely paramétert, jellemző tulajdonságot: *az erős (O) fiú (E)*. (Zárójelben áll a mélyszerkezeti bővítmény megnevezése: O = objektum, E = experiens, L = lokális, I = = instrumentális.) A mélyszerkezetben szerepelhet létige, amely lokális bővítménnyel egészülhet ki: *az utcai (L) lámpa (O)*. A mélyszerkezetben feltételezhető valamely ige, amely a felszíni szerkezetben hiányzik, a bővítmények lehetnek az előbbiek: pl. *iskolai (L) köpeny (O)*, vagyis 'az iskolában használt köpeny', s lehet rajtuk kívül instrumentális-modális is. A bővítmények között bizonyos természetes összefonódás van: *a rekeszes málna* nemcsak, ill. nem annyira a málna helyét, mint tárolásának módját fejezi ki. A mélyszerkezeti komponensek közötti viszony lehet igen elvont, kifejezhet szemléletmódot: *az esztétikai (I) dolgozat (O)* vagy elvont rész- vagy más paraméter-szerű viszonyt: *az esztétikai (E) elmélet (O)*, *az esztétikai (E) elv (O)*.

A mélyszerkezet sajátosságai tükröződhetnek a szórendben is: különböző mélyszerkezetű jelzők helye más lehet. A birtoklás-mondatból származó paraméterszerű denominális melléknevek egy része közel áll az egyszerű melléknevekhez: pl. *erős, fényes*; szórendben váltakozhat vele és állítmányként önállóan állhat: *A fiú erős. A golyó fényes; A magas erős fiú, A nagy fényes golyó; A fényes nagy golyó, Az erős magas fiú*. A részviszonyból eredeztethető birtoklás-igéből levezethető melléknevek is állhatnak önálló állítmányként, de szőrendileg jobban kötődnek a főnévhez: *A ház emeletes, a nagy emeletes ház, az emeletes nagy ház*. A lokális, modális, rendeltetést kifejező melléknevek még kevésbé állnak önálló állítmányként, és szorosabban kapcsolódnak a főnévhez:

- (*)*Ez az iskola falusi, Ez falusi iskola*
- (*)*Ez a málna rekeszes, Ez rekeszes málna*
- (*)*Ez a köpeny iskolai, Ez iskolai köpeny*
- (*)*Ez az elmélet esztétikai, Ez esztétikai elmélet.*

Közéjük és a főnév közé nem, vagy nem igen ékelődhet egyszerű melléknév: (*)*a falusi magas iskola*, (*)*a rekeszes finom málna*, (*)*az iskolai szürke köpeny*, (*)*az esztétikai bonyolult elmélet*.

Több melléknévi jelző esetén a mélyszerkezetben több elemi mondat van, amelyek sorrendje a jelzők sorrendjét mutatja. Például *a szép erkélyes kerti ház* főnévi csoport jelzőinek optimális sorrendje az, amelyben áll; kevésbé szerencsés *a szép kerti erkélyes ház*, és az egyszerű melléknév nem előzheti meg e két deszubsztanciális melléknevet: **a kerti erkélyes szép ház*. A mélyszerkezetben a három mondat: (S₁) *A ház szép*, (S₂) *A háznak van erkélye*, (S₃) *A ház a kertben van* egy mondatömböt alkot:⁷

⁷ A mondatömb mélyszerkezeti kategória, egymással összefüggő mondatok alkotják.

A fenti példa arra enged következtetni, hogy heterogén szerkezetű mondatok esetén a mondatok szintaktikai-szemantikai struktúrájából megállapítható sorrendjük: az egyszerű melléknévi állítmányú mondatot követi a birtoklás-mondat, s utána jön az igés-létigés mondat, mint fent.

Elméleti-tipológiai szempontból az ilyen szabály igen elegáns megoldást biztosítana. További kérdés azonban: hogyan alakul a sorrend, ha a felszínen melléknéven kívül nem egyeztetett vagy egyéb jelző is áll. Például az oroszban az iménti mondat így hangzik: *krasivij dom v sadu, s balkonom* (vagy . . . *ime-juščij balkon*), vagyis az egyszerű melléknév megelőzi a főnevet, a lokális jelző áll közvetlenül mellette (*v sadu*), s távolabb a részt kifejező (*s balkonom*); vagyis megőrződik a sorrendiség, csak a prepozitív jelzők egy része posztpozitív válik.

Amit elmondtunk, mindössze föltevés, amelynek tipológiai érvényesége tovább kutatandó, a második részben mi csak a magyarra való alkalmazhatóságát vizsgáljuk meg. Már most megjegyezzük, hogy a pragmatikus tényezők nem hagyhatók figyelmen kívül. A szóképzés során gyakran olyan szókapcsolatok is létrejönnek, amelyek a tárgyak stb. egy jellegzetes fajtáját jelölik, s ezáltal állandósulnak. Fentebb mi olyan példát választottunk, amelyben egyik melléknév sem párosul a főnévvel valamely házfajta jelölésére, de az *emeletes ház* már efelé közelít, s az optimális sorrendben a főnévhez húzódik: *az öreg külvárosi emeletes ház* szokottabb, mint *az öreg emeletes külvárosi ház*. (Sok evidensebb példát is hozhatnánk: mint *szemetes láda*, *derékszögű vonalzó* stb., ahol helytelen a *szemetes kerti láda*, a *derékszögű tegnapi vonalzó*.) Ez a körülmény teszi igen bonyolultá a melléknévek szórendi szabályainak megállapítását. Benne azonban csak újra megjelenik az a pragmatikus tényező, amely a melléknévi szóalkotásra olyan jellemző, és amellyel másik dolgozatunkban kétes kimenetelű csatát vívtunk.⁸ A szabályalkotásban ez azt jelenti, hogy csak „tendencia”-szerű, nagyjából érvényes szabályokat adhatunk.

A deszubsztanciális melléknév tipológiailag nem egyetemes, történetileg másodlagos, s a gyermeknyelvben is későn kerül sor arra, hogy a gyermek képes legyen főnévből melléknévet alkotni. Azokban a nyelvekben, amelyekben nincsen deszubsztanciális melléknév, illetőleg valamely fajtája, helyette nem egyeztetett jelző áll, amely közvetlenül vagy valamely kapcsoló elemmel csatlakozik a jelzett szóhoz. A magyarra az előbbi mód (pl. orosz *dom v sadu* 'kerti ház') nem jellemző, már posztpozitív szórendjét tekintve sem (bár előfordul), inkább a *való, levő* kapcsoló elemmel vagy valós melléknévi igeneves szerkezetekkel élünk: *a munkában való jártasság*, *a kalapáccsal végzett munka* stb.

A téma-réma szabályok szempontjából a főnév jelzőit aszerint kell mérlegelni, mennyire fontos új információt tartalmaznak. A kijelölő jelző csak a főnévi csoport determinánsaként állhat, önálló mondattani szerepe nincs, csak a főnévi csoporttal együtt nyerhet ilyet. A számnévre ugyanez áll, mint láttuk. Az egyszerű melléknév önállóan állhat mint predikátum, s így a neutrális tagolásban a rémába tartozhat: bizonyos szórendi típusban, így abban is, amelyhez a magyar tartozik: *A fiú (téma) magas (réma)*, de a predikátum a réma másodlagos eleme. A predikátum névszói bővítményei fontosabbak a rémában, így a belőlük levezetett melléknév lényegesebb téma-réma információt hordoz: pl. *a ház a kertben van (áll)*, esetén a helyhatározó a lényeges, ez lesz a jelző: *a kerti ház* stb. Ha valamely főnévnek van mind egyszerű

⁸ Vö. DEZSÓ L., A magyar jelzős főnévi csoportok. 2–3. fejezet.

melléknévi, mind főnévből képzett melléknévi jelzője, az utóbbi közelebb áll a jelzett szóhoz, mint az egyszerű melléknév, még akkor is, ha a téma-réma tagoláshoz nem járul másodlagos „fogalmi” tényező (pl. *szép emeletes ház, és két derékszögű vonalzó*). Ez utóbbiban egyébként a téma-réma viszonyban is kifejeződő pragmatikum állandósul: nemcsak az ad hoc kapcsolatban lényeges a deszubsztanciális jelző, hanem állandósul is ebben a közlési szerepben (*derékszögű vonalzó*).

2. A magyar főnévi csoportok szórendjéről

2.1. A kijelölő névmás, a számnév és a melléknév helye

A GREENBERG-féle szórendi tipológiában a magyar főnévi csoportot a DNumAN szórend jellemzi: a kijelölő mutató névmási jelzőt követi a tőszámnévi jelző, és utána áll az egyszerű melléknév: *ez a két szép virág*. Ez a szórend összeegyeztethető, mind az SOV, mind az SVO szórenddel (*A fiú levelet ír, A fiú írja a levelet*), bár alapvetően az SOV-ra jellemző. A magyarban az SVO szórend másodlagos fejlemény, de a főnévi csoport szórendjében nincs semmi változás, nincs kialakulóban az SVO szórendű nyelvekre jobban jellemző NANumD vagy NDNumA posztpozitív szórend. A latinban viszont a hátravetett jelző kialakulása megelőzte az SVO szórend létrejöttét, amely a román nyelvekre jellemző. A kijelölő mutató névmás, számnév és egyszerű melléknév (sőt általában a melléknév) szórendjéről sok mondanivalónk nincsen, vizsgált adataink csak alátámasztják ezt az ismert tényt. Ezért csak néhány megjegyzést teszünk.

A névmások különbözőképpen osztályozhatók. Sajátos szemantikai jegyeik szerint lehetnek személyes névmások (személy-, visszaható, kölcsönös névmások), mutató névmások és kérdő, határozatlan, valamint vonatkozó névmások.⁹ Másik lehetséges osztályzás a helyettesítendő szófajon alapul: melléknévi, számnévi és főnévi névmások. A szórendi elemzéshez inkább ez utóbbira van szükségünk. Tegyük félre a főnévi névmásokat, és határozzuk meg pontosabban a jelzői szerepű melléknévi és számnévi névmásokat. A jelzők – feltehetően egyetemesen – helyettesíthetők valamely névmással. Igen érdekes volna tipológiai szempontból megvizsgálni, állhat-e névmás mindkét jelzőfajta helyett; s ha igen a számnévi és a melléknévi névmások tovább oszlanak-e és mely csoportokra. A magyarban van mind számnévi, mind melléknévi névmás, sőt több fajta van mindkettőből, tehát különbséget teszünk a jelzőfajta között, sőt olyan különbségeket is regisztrálunk, amelyek a számnevek, ill. a melléknevek számára érdektelenek, ugyanakkor a névmásrendszerben irrelevánsak olyan jegyek, amelyek a számneveknél és mellékneveknél lényegesebbek.

A számnévi névmások „számot” és „mennyiséget” (*hány és a többi*), vagy csak mennyiséget fejeznek ki (*mennyi és társaik*). A tőszámnévek mennyiséget és számot (*öt*), ill. mennyiséget vagy határozatlan számot: *sok, kevés*. Így erre a kérdésre: *Hány fiú érkezett?* válaszolhatjuk: *Harminc fiú érkezett* vagy *Sok fiú érkezett*, míg a *Mennyi kenyérünk van?* kérdésre a válasz lehet: *Sok kenyérünk van*, vagy *Öt kiló kenyérünk van*, az utóbbiban implicite benne van

⁹ Vö. DEZSŐ L., A főnévi csoport 39 kk.

a *súlyú* melléknévi elem: *Öt kiló súlyú kenyérünk van*, vagyis a pontos mennyiség meghatározásban tőszámneves melléknévi kapcsolat szerepel. A névmásoknál következetesen figyelembe vesszük a főnév „megszámolható” jegyét: ha N [+Comput], akkor *hány*, viszont N [-Comput] esetén *mennyi* lesz a számnévi névmás. A számneveknél az első esetben állhat tő- és határozatlan számnév, az utóbbiaknál csak határozatlan. A tő- és határozatlan számnevet a „határozott” jegy választja el egymástól: *öt* [+Quant, +Card, +Defin], *sok* [+Quant, ±Card, -Defin]. A határozatlan számnév vonatkozhat mind megszámlálható, mind meg nem számlálható főnévre, ezt fejezi ki a [±Card] jegy. Velük szemben a *hány* [+Quant, +Card, +Defin] jegyű és csak „megszámolható főnévre vonatkozhat; a *mennyi* [+Quant, -Card, ±Defin] jegyű és „nem megszámlálható” főnévre utal; ez utóbbi azért [±Defin], mert jelenthet határozott mennyiséget is (*öt kiló alma*).

A számnévi névmások közül a *mennyi* és társai közel állnak a „méret” jegyű melléknévi névmásokhoz: *mekkora* stb. (*Mekkora rúd kell?*), ezek vonatkozhatnak mind viszonylagos, mind pontos méretre (*a hosszú rúd, az ötméteres rúd*). Már az említett példák is emlékeztetnek az előzőkre (*mennyi, sok, öt kiló*). A valóságban a mennyiség és méret igen közel állnak egymáshoz, pl. *Mekkora rúd van? Ötméteres? Az sok (vagy hosszú)*. Nem véletlen, hogy a szerbhorvátban a határozatlan „nem nagy” mennyiség és a méret kifejezésére ugyanaz a tő használatos: *malo* 'kevés', *mal* 'kicsi', s a régi szlávban mondatani viselkedésük is azonos volt (mindkettő egyeztetett jelző volt). A „nagy” mennyiséget és méretet kifejező — tehát jelölt — kategóriák azonban más-más szavakkal fejeződtek ki: *mnogo* és *velik*. Nem megyünk tovább ezen a nyomon, csak azt jegyezzük meg, hogy az összetételekben, a melléknévi-számnévi kapcsolatokban a mennyiséget jelentő számnevek és a tér- és időbeli méretet kifejező melléknevek fölváltva használatosak: a magyarban *nagyszámú*, de az oroszban *mnogočislennyj* 'sokszámú'.

A számnevek egy csoportja, a sorszámnevek a kijelölő jelzőkkel (*ez a, melyik* stb.) rokoníthatók: az *ötödik* „azonosítás” és „sorrend” jegyű [+Y, +Ordo], az „azonosítás” összekapcsolja a kijelölő jelzővel, de van sajátos jegye is [+Ordo], amellyel megkötjük a kijelölést, s térbeli, időbeli sorra korlátozzuk. A kijelölő névmások vagy egyedítve azonosítanak (*ez a*) vagy pedig csoporton belül (*melyik*). Az azonosítás, kijelölés követeli meg a határozott névelőt: *A kulcs a második fiókban van*. A sorszámnev és a tőszámnev megfér egymással, mert mindkettő „határozott” és megadja a pontos számot, ill. sorrendi helyet. A kettő össze is kapcsolható: *Péter csak az első öt fiút látja, Péter csak az öt első fiút látja*, az első mondatban a sorrend dominál: egy sorban levő első ötről, a másodikban a számosság: öt sor elsőnek álló fiújáról van szó. Ez az értelmi különbség szabja meg a szórendet.

A kijelölés kérdését röviden szemügyre kell vennünk. Már említettük, hogy a mutató névmások: *ez a, ezen, emez, e* egyedítve azonosítanak, a kérdő és határozatlan névmások egy ismert csoporton belül igyekeznek identifikálni: *melyik, valamelyik, bármelyik*. A határozott névelő is azonosító szerepű, egyedítve azonosít. A határozatlan azonosító névmások, akár a határozatlan számnevek, kevésbé élesen kifejezett kategóriák. Vizsgáljunk meg néhány példát: *Ebben a tengerparti városban nyaraltunk, A tengerparti városban nyaraltunk* mindkettő egyedi azonosítást fejez ki, de az előbbi példában az identifikálás rámutatással párosul: mind a beszélő, mind a hallgató ismeri a szóban forgó várost. A „nem határozott” jegyű kérdőnévmásban: *Melyik városban nyaral-*

tatok? kifejezetten látható az azonosításra való törekvés a beszélő részéről, de ő csak a csoportot ismeri. Határozatlan névmás esetén: *Valamelyik tengerparti városba utazunk*, a beszélő nem tud még identifikálni, de a városok egy csoportját veszi figyelembe. Határozatlan névelő esetén: *Egy tengerparti városban nyaraltunk* a beszélő képes azonosítani, de ez nem kötelezően van így: *Egy tengerparti városban nyaralunk majd*, itt a beszélő ismerheti a várost, de lehet, hogy nem ismeri. A nem azonosító *valamely* névmásnál nincs identifikáció: *Valamilyen pecsétes levelet kaptam*, sem a hallgató, sem a beszélő nem tudja azonosítani a levelet, ugyanakkor a névmás milyenségét kifejező jelentése erősen tompul, elsődlegesen a nagyfokú határozatlanság fejeződik ki. Itt újabb példát találunk arra, hogy a „nem határozott” jegyű szó sajátosan viselkedik. Összefoglalva: a mutató névmás és a határozott névelő egyedi azonosítást fejez ki, mind a beszélő, mind a hallgató ismeri azt, amire az azonosítás irányul; a kérdő és a határozatlan *-ik* elemes névmás ismert csoportban törekszik azonosítani. A határozatlan névelő azonosíthat egy csoporton belül, de nem kötelezően, azonosítás esetén csak a beszélő ismeri a szóban forgó denotátumot. A *valamely* határozatlan névmás az identifikáció szempontjából teljesen negatív: sem a beszélő, sem a hallgató nem ismeri a denotátumot. A *valamely* alkotja az azonosító mutató névmás ellenpólusát.¹⁰

A *valamely* elvezetett bennünket a melléknévi névmásokhoz. Az *ilyen* (*milyen, valamilyen, akármilyen*), a *-féle* elemes (*efféle, olyanféle, olyasféle, miféle, valamiféle, akármiféle*), a *-mi* elemes (*valami, némi*) névmások az egyszerű és képzett melléknévi és a főnévi jelzőket helyettesítik. (Belső kérdéseikkel nem foglalkozunk.) A „milyenség”, a kvalitás inkább negatívan fogalmazható meg. Ki kell választanunk azokat a jelzőket, amelyek „méret” jegyűek (*nagy, hosszú*), mert ezek mind a *mekkora*, mind a *milyen* névmásfajtákkal helyettesíthetők, a „milyenség” magában foglalja a méretet is. Viszont a *milyen* és társai nem helyettesíthetik az összes nem számnévi jelzőket: ha a nem számnévi jelző azonosítást fejez ki, csak azonosító névmás állhat helyette. Ilyen a főnévi jelzők egy része: *Az elnök urat keressük* és bizonyos esetekben a participiumok: *A holnapra elvégzendő feladaton dolgozom*, de velük szemben milyenséget fejeznek ki *a fiú gyermek, a csillogó szem* jelzős szókapcsolatok. A melléknévi jelző különböző fajtái kvalitásra utalnak, de azonosíthatók: *a magas lány, a szakállas mérnök, az emeletes ház, az erős fiú, a téli szünet, az iskolai köpeny, a rekeszes málna, az esztétikai elmélet*; mint látható, a deszubsztanciális melléknevek is idetartoznak.

Azonosítás esetén a melléknév és participium elmozdulhat szokott helyéről, így ez a kategória lényeges a szórend szempontjából. Nézzünk néhány példát, amelyben melléknév és participium szerepel tőszámnév társaságában:

Péter várja a két tegnapi feladott levelet

Péter várja a tegnapi feladott két levelet

Péter vár két tegnapi feladott levelet

**Péter vár tegnapi feladott két levelet.*

¹⁰ A magyar határozatlan névmás és névelő sajátosságai jól kidomborodtak olyan tesztekben, ahol szerbhorvát megfelelőikkel kellett összevetni őket. Az adatok Kaszás István és Mikés Melánia közlései.

A mondat mindig helyes, ha a sorrend: számnév + participium, de csak *a* névelővel helyes a fordított szórend (Num + PartP). A következő példában a melléknévi igenévnek nincs bővítménye:

- Péter várja a két feladott levelet*
 (*)*Péter várja a feladott két levelet*
Péter vár két feladott levelet
 **Péter vár feladott két levelet.*

A bővítmény nélküli participiumot tartalmazó mondat helytelen névelő nélkül Part + Num sorrendben, de másodlagos helyességű *a* névelővel is azonos sorrendben. A példák azt mutatják, hogy a Part + Num sorrend csak névelővel lehet helyes, de ha nincs bővítménye a participiumnak, még így sem szerencsés. Érthető tehát, hogy az adatainkban előforduló példákban *a* névelőt találunk, ha a szórend Part + Num, és gyakran van bővítménye a participiumnak, bár ez nem kötelező: *várta, hogy a kiszabott hat perc leteljen*, ebben az esetben jobb is ez a szórend mint a fordítottja. Bizonyos participiumok azonban elsődlegesen a számnév előtt állnak *elmúlt, következő stb. az elmúlt 2–3 esztendőben, A most következő néhány év.*

A melléknév viselkedése nagyjából megfelel a melléknévi igenévnél megfigyeltnek:

- Péter olvasta a két hosszú levelet*
 (*)*Péter olvasta a hosszú két levelet*
Péter olvasott két hosszú levelet
 **Péter olvasott hosszú két levelet*

De az a különbség, hogy a második mondat kevésbé szerencsés, bár bizonyos esetekben helyes: *Gyönyörű két lovad van.* Ha a melléknévnek van bővítménye, szokásosabb az AdjP + Num sorrend: *Péter elébe tette a vízzel teli két poharat* vagy *a két vízzel teli poharat.*

A nyelvek bizonyos típusában van mellékmondat, más nyelvekben nincs. Az ugor és az altaji nyelvek zöme a mellékmondat helyett participiumot használ. Míg az angolban az azonosítás a mellékmondat különböző vonatkozó szavaival fejeződik ki; olyan nyelvekben, ahol csak participium van, szórend fejezi ki, és így jönnek létre a névelős Part + Num sorrendű jelzős kapcsolatok: *Péter várja azt a két levelet, amelyet tegnap feladtál, Péter várja a tegnap feladott két levelet.* Itt a melléknévi igenév nyomatékosítása korlátozó azonosításra szolgál. A melléknév általánosabb tulajdonságot jelöl, így kevésbé alkalmas erre a célra.

Az elmondottak alapján az azonosító névmás + számnév + melléknév sorrendbe be kell helyezni a participiumot is, amely azonosítás esetén állhat a számnév előtt, egyébként utána áll. A mértéket jelölő melléknevek, amelyek rokonok a számnévvel, a többi melléknév elé kerülhetnek (*nagy fehér kutya* és nem *fehér nagy kutya*). A főnévi jelző a jelzett szó előtt áll, még akkor is, ha csak azonosítva lehet rákérdezni (*elnök úr*): *Melyik úr keres? Az elnök úr és nem Milyen úr keres? Az elnök úr.*

2.2. *A melléknevek szórendje: egyszerű és főnévből képzett melléknevek*

A melléknevek szórendi problémáinak vizsgálata során elemezni fogjuk: (A) a két egyszerű melléknévből álló jelzőszerkezeteket, (B) két deszubsztanciális melléknévi jelző sorrendjét [a 2.2. pontban], (C) az egyszerű és deszubsztanciális melléknévi jelzők sorrendjét, (D) a deverbális jelzők szórendi kérdéseit, (E) három és több melléknévi jelző szórendjét [a 2.3. pontban].

(A) Az egyszerű mellékneveket egy előző dolgozatunkban aszerint vizsgáltuk, hogy a melléknév mint konkrét paraméter milyen elvont paraméterrel egészíthető ki. A jelzők szórendjét taglaló irodalomban bizonyos elvont paraméterrel jellemezhető szemantikai csoportokat relevánsnak találtak a szórend szempontjából:¹¹ szín (*fehér, szürke, sötét*), méret (*nagy, kis, hosszú, rövid*), kor (*öreg, fiatal*), alak (*kerek, hosszúkás*), minőség (*jó, rossz*), és egyéb minősítő melléknevek. A melléknevek közé sorolhatók a népnevek (*magyar, germán*), amelyek igen „közel állnak” az azonos alakú főnevekhez. A népneveken kívül a színnevek is állandó tulajdonságot jelölnek és könnyen főnevesülnek. Ezek a melléknevek és a jelzői főnevek, amelyek szintén állandóbb tulajdonságot jelölnek, közelebb állnak a jelzett szóhoz. A névszói állítmány vizsgálata során javasoltuk, hogy az ilyen főnevek és melléknevek egy része kapjon „állandó” jegyet, amely figyelembe veendő az igeképzésben (ugyanis bizonyos korlátozást jelent: *ember* → **emberedik*, *zömök* → **zömökül*).¹²

A főnévhez legközelebb a nép- és színnevek állnak, távolabb a méretet, kort, alakot jelölő melléknevek, és a kettő között van a többi minősítő melléknév. Íme néhány példa! Méretet és kort jelölő melléknevet követi a népnév:

átengedte részét egy nagy görög vállalatban (K J 63)

apró néger fejedelmek kerítik viskóikat (K J 130)

juthattam fiatal arab lányokhoz (K J 170)

az új francia építészet alkotásai nem adtak (Valóság 1969/4 Major 88).

A minősítést jelölő főnevek is a népnév elé kerülnek: *szeretem a finom magyar borokat*. A szint jelölő melléknevek is a főnévhez húznak, és elválasztják a főnévtől a méretet, alakot, minősítést és a csak milyenséget jelölő mellékneveket:

apró, fehér névtáblácskák . . . sorai futnak (Valóság 1969/4 Major 92)

a hosszú fehér köntösben . . . áll előtte (Sz K 84)

sovány fekete ujjával . . . mozdulatokat tett (K J 145)

Ámul a gömbölyű, barna nőcske (S P 14)

árnyék maradt, finom sötét hamufolt (S P 163)

Okos barna szeme élesen tekintett rám. (K J 156)

a vad fekete folyó . . . zuhogott elő. (K J 67)

Sima fekete köveken lépegettem (K J 67)

igazgatta könnyű rózsaszínű fátyolát. (K J 61).

¹¹ Vö. V. S. IVANOV, *Porjadok slov v opredelitel'nyh slovosocetanijach v vengerskom jazyke*. Moskva 1953 (Kandidátusi értekezés kézírata. Tud. vezető K. E. Majtinskaja.) Sajnos a disszertációról csak igen rövid feljegyzés állt rendelkezésemre.

¹² Dezső L., A főnévi csoport 119.

A népvét és színt jelentő melléknevek előtt állnak tehát a méretet, kort, alakot, minősítést jelentő és egyéb melléknevek. Említettük, hogy a méretet, kort, alakot jelentő melléknevek gyakran maguk elé engedik a többi melléknevet, de ezt a megállapítást pontosabbá kell tennünk. A minősítést és egyéb tulajdonságot jelölő melléknevekből gyakran áll több egymás mellett, és szinonim és antonim jelzők követik egymást (szinonim és antonim jelzők a színeknél és népvéveknél igen ritkák vagy lehetetlenek):

ha az egyszerűbb, naivabb tétélek nem álltak (Sz K 66)
részünk volt aljas, álnok célzásokban (K J 50)
már-már édes, keserű kéjjel szemlélem (I Kh 37).

A minősítő jelzők megelőzik az egyéb melléknévi jelzőket:

Szép sima blöff (S P 44).

A nem szinonim, de azonos jegyű jelzők helye is felcserélhető:

érezni meleg, puha csókjait (K J 15).

A kort, mértéket és alakot jelölő melléknevek megelőzhetik az egyéb mellékneveket, amelyek a főnév mellé kerülnek:

ha fiatal, szép nő van jelen (K J 165)
Újabb, olcsó kiadása [sikert aratott] (Valóság 1969/5 Szakály 39)
hatalmas, puha szőnyeg (S P 60)
egyik térde karcsú, finom csontgomb (S P 215).

A méretet jelentő melléknevek, főleg a *nagy* és *kis*, gyakran állnak közvetlen a főnév előtt, megelőzve a minőségjelzőt. Ilyenkor a minősítő jelző és a mértékjelző bizonyos egységet alkot, s a méretet jelentő melléknév szerepe gyakran a kicsinyítés, ill. nagyítás:

Szemembe néz . . . az édes kis menyecske (I Kh 172)
A tragikus nagy lángelmének . . . a küzdelme (I Kh 83).

A minősítő jelző megelőzhet egyéb méretet jelentő melléknevet is, amely a főnév mellé kerül:

felvette szép szűk cipőjét (Sz K 133)
Csúf, mély seb volt rajta (Sz K 130)
halk apró kuncogásokat hallat (S P 220).

A méretet jelentő melléknevek után állnak az alakot jelentők:

[látam] Hed néni kicsi, karcsú testét. (Sz K 96)
Kisuhan egy magas sovány nő (S P 60).

A méretet jelentő melléknevektől több társulhat, és megfigyelhetők antonimák is:

keskeny és mély telket kell beépítenie (Valóság 1969/4 Major 90)
a kis és nagy történelem nyilaitól (I Kh 41).

Sajátos problémát jelentenek az idegen eredetű melléknevek. Nehéz elhatárolni az egyszerű mellékneveket a képzettektől, mivel idegen képzővel jöttek létre. A megoldást egyrészt a magyar szinonimával való összevetés nyújtja: pl. *egyszerű praktikus megfontolás indokolta* (Valóság 1969/5 Diószegi 21), itt a *praktikus* helyettesíthető a *gyakorlati* szóval, és így a melléknév deszubsztanciálisnak minősül. Osztályozhatók, pontosabban osztályozandók azonban szemantikailag is, így például az *elegáns* minősítő melléknévnek tekintendő: *elegáns, hatalmas nylon táskáját fölkapva bevonul* (S P 140).

(B) A deszubsztanciális mellékneveket szintaktikai-szemantikai szempontból a következő csoportokra osztjuk: (1) lokális-temporális, (2) módot és szempontot kifejező, (3) részt és paramétert jelölő melléknevek. Az (1) és (2) igés [az (1) még létigés], a (3) a birtoklás-igés mondatokból eredeztethető. A lokális jelzők elég gyakran fordulnak elő együttesen:

a déli és a nyugati határ mentén él (Valóság 1969/4 Kósa 14),

de a lokális jelzők egyike szorosabb kapcsolatba léphet a főnévvel:

a falusi körzeti orvosnak a jármű a fontos (Valóság 1969/4 Sulyok 78).

A temporális jelzők sorrendjét szabályozza az időbeli rend:

ókori és újkori klasszikusaink . . . hadsorait (I Kh 82).

A lokális-temporális jelzők gyakran közelebb állnak a jelzett szóhoz, mint a tulajdonságot, paramétert jelölők:

Kint éles, hegyi levegő. (S P 151).

Megfigyelhetők azonban ezzel ellentétes esetek is:

egyiptomi színes terítő díszlett (K J 178).

Itt lehetséges volna fordított szórend is, ha a terítőre jellemzőbb volna az, hogy egyiptomi. A főnévhez közel álló melléknév itt konkrét paraméter szerepű volt. A következő példákban nem fordítható meg a szórend, mert a jelzett szó nem választható el a mellette álló jelzőtől, amely elvont paraméternek tekinthető:

a déli végvári rendszer fenntartása rótt rá (Valóság 1969/5 Szakály 41)
Ritkaságnak számít a battonyai honismereti füzetek egyike.
 (Valóság 1969/4 Kósa 20).

Az ilyen nehezen elemezhető melléknevek, amelyek a jelzett szó pontosabb meghatározására valók (a rendszer mibenlétét, a füzetek tárgyát határozzák meg) megelőzik a módhatározó jelzőket is:

ez az erélyesebb pénzügyi politika váltotta ki (Valóság 1969/5 Szakály 43)
helyreáll köztünk a békés házastársi állapot (K J 214).

Az elvont paraméterek is összekapcsolódhatnak:

uralkodott benne a humán-ökológiai, társadalomföldrajzi problematika
(Valóság 1969/5 Konrád 76)
tisztességes, jellemes férfi volt (Sz K 199)
vallási és erkölcsi térre kell irányoznunk erőnket? (K J 95)
Politikai és kulturális tömegszervezetek. (Valóság 1969/4 Kósa 21)
a grammatikai és fonológiai univerzálék nagyobb részét teszik ki
(Valóság 1969/4 Jakobson 28)
különbséget nem mutatnak fonológiai és grammatikai struktúrájukban
(Valóság 1969/4 Jakobson 26).

A melléknevek sorrendje itt szabad, a beszélőtől függ. Az elvont paraméter egyrészt eléggé széles jelentésű szavaknak: *rendszer, struktúra, problematika, állapot, tér* stb. ad konkrét tartalmat, de konkrétabb jelentésű szavakhoz is járulhat jellemzőül (*jellemes férfi, pénzügyi politika*). Az előbbi típusú kapcsolat az értekező prózát jellemzi, legtöbb példánk a Valóságból való. Az elvont paraméter szerepű jelzős kapcsolatok jórésze átalakítható habeo-igés mondatra, de ekkor „dúsítani” kell konkrét paramétert kifejező jelzővel: *A fonológiának (bonyolult) struktúrája van. A társadalomföldrajznak (lebilincselő) problematikája lenne.* stb. Ha a jelzett szó konkrétabb, könnyebben létre jön a megfelelő mondat: *A férfinak (szilárd) jelleme van.* Más paraméter szerepű jelzők igés mondatra alakíthatók: *A füzetek a honismerettel foglalkoznak,* vagy alig, ill. nem alakíthatók át mondatra: *vallási és erkölcsi térre, házastársi állapot.* Az elvont paraméter szerepű jelzők az értekező próza termékei és a jelzős szerkezetek már-már elszakadnak a mondatoktól, csak típusuk azonosítható a megfelelő mondatokéval.

A paraméter szerepű jelzők mondatral könnyebben azonosítható fajtája konkrétabb paramétert jelöl:

féhérköpenyeges, kötényes alakja megjelent (K J 87)
nem egyensúlyozná egy (másik) hasonlóan kecses és súlyos tömeg
(Valóság 1969/5 Orbán 85).

Az elvont jelzők másik csoportja szempontot, nézőpontot jelöl, inkább a módhatározókkal rokonítható, és igés mondatra alakítható át:

külön személyes vagy anyagi előnyt nem várnak (Valóság 1969/4 Sulyok 80)
kifogástalan materialista kiutat biztosított (Valóság 1969/4 Jakobson 31).

Ezek a jelzők is a főnévhez vonzódnak, mert lényegesen egészítik ki a jelzett szót.

Dolgozatunkban nem elemezzük azokat a jelzős kapcsolatokat, amelyek jelzett szava igéből képzett főnév, ezért ritkábban találkozunk olyan jelzőkkel, amelyek egy igés mondatban a mélyszerkezet személyt jelentő főnévvel kifejezett experienseként állnának.¹³

egy emeletes családi házra hasonlít (Valóság 1969/5 Orbán 81)
meghírdették üres orvosi állásaikat (Valóság 1969/4 Sulyok 77).

Ha deverbális főnév vagy nomen actionis a jelzett szó, a jelzők megfelelhetnek lokális, módot kifejező bővítményeken kívül szempontot jelölő komponensnek is, ez utóbbi a főnévhez közel helyezkedik el:

Az európai polgári átalakulás negyedszázadában
 (Valóság 1969/5 Diószegi 29)
indította meg napi testi csatáját (I Kh 103)
díjtalan egészségügyi ellátás illeti meg (Valóság 1969/4 Sulyok 80)
nem a részletes filológiai bizonyítás elhagyása okozza
 (Valóság 1969/5 Trócsányi 30).

A deverbális főnevek jelzői közül természetesen hiányoznak azok, amelyek birtoklás-igés mondatokkal rokoníthatók, viszont előfordulnak az ágensből és a cselekvéssel kapcsolatos objektumokból levezethetők:

a déli nemesi ellenállás vezetői (Valóság 1969/5 Trócsányi 31)
[felveszti kötelező jellegét] a személyes költői kísérletekben
 (Valóság 1969/4 Jakobson 28)
népszerűbbek, mint a rendszeres anyanyelvi oktatás
 (Valóság 1969/4 Kósa 19).

Az ágens és objektum szorosabb bővítményei az igének mint a lokális és módhatározó komponens, ezért közelebb állnak hozzá. Mutatis mutandis, azaz igés és nem birtoklás-igés mondatokban, ugyanazzal a körülménnyel állunk szemben mint a paraméter és lokális szerepű jelzőknél, ahol a paraméter közelebbi bővítménye a habeo-igének mint a lokális (pl. *déli végvári rendszer*), de deverbális főnév esetén könnyebben rekonstruálható a mondathoz fűződő kapcsolat. Az egyenrangú objektuális vagy szempontot jelentő jelzők itt is felcserélhetők:

tanszemélyzete szlavisztikai, romanisztikai stb. oktatást is végez.
 (Valóság 1969/4 Kósa 18)
A szellemi és egészségügyi ellátás is. (I Kh 99).

A deverbális jelzett szónak lehet célhatározói szerepű jelzője is:

a függetlenségi (vagy egyesítési) harcok (Valóság 1969/5 Trócsányi 34).

¹³ Az experiens azt a személyt jelöli, aki számára vagy ellenére a cselekvés történik. Részletesen I. Dezső L., A magyar jelzős főnévi csoportok 1–2. fejezet.

A deverbális jelzett szó problematikája természetesen sokkal gazdagabb, mi csak néhány vonására akartuk felhívni a figyelmet, hogy jobban láthassuk a nem deverbális főnévhez járuló jelzők kérdéseit.

2.3. Az egyszerű és főnévből képzett melléknevek együttes használata

(C) Mint fentebb említettük, a deszubsztanciális melléknevek (^{NA}) általában közelebb állnak a jelzett szóhoz, mint az egyszerű melléknevek, ezért a $A + {}^NA$ sorrendű jelzőket röviden tárgyaljuk és több figyelmet szentelünk az ${}^NA + A$ szórend elemzésére.

Az $A + {}^NA$ szórendű jelzőkben az ^{NA} lehet lokális és temporális melléknév, s elválaszthatja a főnévtől a méretet, időt, szint stb. jelentő mellékneveket:

a nagy mexikói festőművész . . . fölényes (Valóság 1969/4 Vályi 93)
képezzük ki az új indiai értelmiséget (Valóság 1969/5 Orbán 93)
Sötét téli hajnalokban is leróttá azt az utat (I Kh 104)
jeleníti meg konkrét térbeli viszonylatok formájában
 (Valóság 1969/5 Bonta 96).

A deszubsztanciális melléknevek jelentős része paramétert fejez ki. Fentebb zömmel elvont paramétert jelentő mellékneveket elemeztünk, most bemutattunk néhányat a konkrétabbak közül is (az első négy példa):

A magasabb és súlyosabb tornyokat (I Kh 75)
a karcsú izmos fiúkat kedveli (K J 31)
s nagy erős hallá vált (K J 67)
a hívős, holdvilágos éjszakát fordítsuk utazásra (K J 18)
a német irodalmi nyelvet tanulják (Valóság 1969/4 Kósa 17)
fekete éjszakai órák várakozóznak (S P 210).

A konkrétabb paramétert tartalmazó példák irodalmi művekből származnak. Bennük a különböző jelentésű egyszerű melléknevek maguk elé engedik a paramétert kifejezőket. Az esetek többségében azonban a jelzők sorrendje megfordítható lenne. Ugyancsak konkrétak a hasonlatot tartalmazó deszubsztanciális jelzők, és helyet cserélhetnének az őket megelőző egyszerű melléknévvel:

finom, pehelyszerű gyapjat adtak (K J 206)
gömbölyű, gyermekes arca csupa mosolygás (Sz K 95)

Velük ellentétben a szempontot jelölő melléknév nem mozdítható el a helyéről:

Szlovák néprajzi anyag van (Valóság 1969/4 Kósa 20).

A ${}^NA + A$ szórendű melléknévi jelzőpárokban a jelzett szóhoz közel állhat a népnevet jelentő melléknév, amely alakilag azonos a megfelelő főnévvel,

és helyet, valamint konkrétabb paramétert jelentő főnévből képzett melléknév előzi meg:

a baranyai német falvakban (Valóság 1969/4 Kósa 16)
a neves magyar költővel (Valóság 1969/5 Orbán 92).

A szint jelölő melléknevek is azok közé tartoznak, amelyek két melléknévi jelző közül nagy valószínűséggel kerülnek az első helyre. Most azt találjuk, hogy a konkrétabb paramétert, valamivel ellátottságot jelölő vagy hasonlatoszerű deszubsztanciális mellékneveket is elválaszthatják a főnévtől:

egy izmos szőke fiú (Sz K 243)
egy éles fekete vonal húzódik (S P 109)
abrosztalan zöld asztalok álltak (I Kh 189)
elnézegettem selymes barna szakállát (K J 86).

Ezek a jelzőpárok azonban megfordíthatók. A kicsinyítő vagy nagyító szerepű *kis* és *nagy* melléknevek maguk mögé utasíthatják a lokális, módot, hasonlítást és a konkrét paramétert kifejező mellékneveket, amelyek távol kerülnek a főnévtől:

visszatérhetek a tóparti kis házba (K J 129)
kápolnaszerű kis boltjaikban mosolyognak (I Kh 200)
elképzeltem egy magányos kis házat (K J 119)
Formás kis darab (S P 162)
fényes nagy szemek (S P 27).

Ezeken a főnévhez húzó mellékneveken kívül más melléknév is elválaszthatja a főnévtől a konkrétabb paramétert kifejező (*erős, mocskos, sós*) és a bizonyos jellemző részt jelentő (*boltíves, gömbbokros*) és értékelő (*szégyenteljes, természetellenes*) mellékneveket:

lesznek erős szép utódaik (K J 161)
terjesztette a mocskos pogány műveltséget (K J 38)
sós hűvös levegő árad (S P 214)
A boltíves hideg teremből . . . árad (S P 57)
gömbbokros, hűvös parkot ölel körül (S P 64)
ezek az események szégyenteljes rossz emlékek (Valóság 1969/4 Kósa 16)
Bent természetellenes süket csend volt (Sz K 192).

A jelzők sorrendje megfordítható egy eset kivételével (**a pogány mocskos műveltséget*), mert a melléknév igen „közel áll” az azonos alakú főnévhez.

A deszubsztanciális jelzők egy fajtája ragos és névutós főnevekből vagy határozószókból képződik. Az ilyen mellékneveket rendszerint elválasztja a főnévtől a deszubsztanciális melléknév. A ragos főnévből és határozószókból létrejött melléknév rendszerint lokális temporális vagy módot kifejező jelző:

a Mohács utáni zűrzavaros évek viszonyairól (Valóság 1969/5 Szakály 44)
[megérteni] a nők naponkénti katonás hétvágásait arcuk védelmében
 (I Kh 48)

A jelenlegi oktatási rendszer (Valóság 1969/5 Orbán 94)
belső nyelvtanulási kritériumokat (Valóság 1969/4 Jakobson 26).

Az egyszerű melléknevek és a ragos névutós főnevekből és határozószókból eredő melléknevek szórendjére kevés példánk van. A népnevek feltehetően megelőzik az ilyen mellékneveket:

későbbi francia nevén (Valóság 1969/4 Major 87).

A deszubsztanciális jelzők utolsó fajtája a melléknévből (ill. számnévből) és főnévből képzett melléknévből álló jelzői kapcsolat vagy összetétel, amellyel régebbi dolgozatainkban már foglalkoztunk.¹⁴ Az ilyen jelzői kapcsolat főnévi eleme a jelzett szó testrészt, tulajdonát vagy valamely paraméterét fejezi ki, amely általában birtoklás mondatra vezethető vissza, a melléknév pedig konkretizálja a jelzői főnevet: *egy fehér ruhás, csillogó öves jelenség* (Sz K 87), *néz a látszólag jókedvű, jó egészségű Kisasszonyra*. (I Kh 16), *viszonylag jómódú, nagy jövedelmű emberek* (Valóság 1969/4 Major 90). A példák egyúttal szemléltették az ilyen összetett melléknevek és melléknévi kapcsolatok szinonimitását is. Az ilyen melléknevek bírják egyrészt a főnévből képzett melléknevek, másrészt az egyszerű melléknevek jegyeit, így a két kategória között foglalnak helyet. Ez ahhoz vezet, hogy szórendi helyüket a velük társuló melléknév sajátosságai döntik el: a népnevek, a színnevek, a kicsinyítő melléknevek általában elválasztják őket a főnévtől, de elébük kerülhetnek egyéb méretet és minősítést jelentő melléknevek is:

a kis számú szerb kereskedőt . . . kivéve (Valóság 1969/4 Kósa 15)
az ernyője sötét árnyalatú, lila rivaldafényt árasztott szét (S P 241)
Héttagú kis csoportunk . . . magyar. (I Kh 208)
Vékony csontú, eléggé magas nő volt (K J 15)
Csak vastag derekú, alacsony hársfásor [volt ott] (Sz K 53)
megfejthetetlen eredetű, ostoba bizonyossággérzés fog el (S P 219).

A méretet, kort jelölő és egyéb melléknevek és a főnév közé azonban beékelődhet melléknévi szókapcsolat:

Még egy rövid, vad ritmusú dal (S P 97)
Itt . . . egy fiatal, kreol arcú költő (S P 171)
jött be . . . egy nagyon elegáns, vörös hajú asszony (Sz K 56).

A deszubsztanciális melléknevek közül azok, amelyek hierarchiális viszonyt, elvont paramétert fejeznek ki, kötelezően maguk mögé utasítják, a konkrét tulajdonságot kifejezők csak megelőzhetik a melléknévi szókapcsolatokat és összetételeket:

Mr. R. magas beosztású állami tisztviselő (Valóság 1969/5 Orbán 94)
szigorúan meghatározott számú kompozicionális modellt engednek meg
 (Valóság 1969/4 Jakobson 28)
kétrészes, színes szuperfilm formájában (Valóság 1969/5 Szakály 41)

¹⁴ Dezső L., A főnévi csoport 100 kk.

kerülgettük a sárga arcú, véres holttesteket (S P 192)
fürtös fejű, vállas férfiszépségnek szereti elképzelni
 (Valóság 1969/5 Orbán 89).

A deszubsztanciális melléknevek közül a konkrét paramétert, jellemző részt, ruházatot jelentő és lokális melléknevek maguk elé engedik a melléknévi kapcsolatokat és összetett mellékneveket, de a szórendet meg is fordíthatnánk az alábbi példákban (talán az utolsó kivételével):

Az asszonyon színes, diszkrétén rövid szoknyájú selyemruha
 (Valóság 1969/5 Orbán 82)

A tapétás kisablakos szobában sápadt világítás (S P 151)

A rendező körül . . . selyemruhás, fehér vállú nők. (S P 12)

mexikói, széles karimájú szalmaszombrérójában (Valóság 1969/4 Vályi 94)
az ugyancsak délvidéki és költői formációjú Vergiliusra (I Kh 196).

Ezzel az egyszerű és főnévből képzett melléknevek szórendi elemzésének a végére értünk. Még röviden szemügyre vesszük a deverbális mellékneveket, amelyek problematikája már érintkezik a melléknévi igenevekével, elsősorban azokkal, amelyek tulajdonságot fejeznek ki.

(D) A deverbális és deadverbiális jelzőkkel előző dolgozatainkban nem foglalkoztunk, ezért röviden érintjük szórendi problémáikat is, inkább csak a többi jelzőfajtaéhoz viszonyítva. Példáink zömében a deverbális melléknév távolabb áll a jelzett szótól, amelyhez közvetlenül egyszerű vagy főnévből képzett melléknév csatlakozik:

imbolyogtam a csúszós, fekete köveken (K J 68)

A görögök engedékeny, bölcs isteneit (K J 44)

észrevétlen szép örökségül a fejünkbe rakták (I Kh 153)

egy ismeretlen sovány fiú . . . válaszolatott (Sz K 216)

ellenőrizték a még megszállatlan magyar területeket is

(Valóság 1969/5 Szakály 41)

Held szokatlan katonai tehetségének . . . jelentőségét (Sz K 52)

Törékeny szemüvegés férfi (Valóság 1969/5 Orbán 94)

iszákos és szerelmes természetű uralkodó volt (Valóság 1969/5 Orbán 84).

A deverbális melléknevek jelentős része fosztóképzős participium, és talán helyesebb volna a melléknévi igenevek közé sorolni. Ugyanez mondható azokról a példákról, amelyekben a deverbális melléknév megelőzi az egyszerű vagy deszubsztanciális melléknevet:

Kövér, mosolygós asszony volt (Sz K 164)

a torz és jelentéktelen bazáráru volt (Sz K 51)

Nagy faragatlan kövek (K J 142)

új festetlen üvegeken (Valóság 1969/4 Major 88)

a jármű fontos és nélkülözhetetlen munkaeszköze (Valóság 1969/4 Sulyok 78).

A deverbális melléknév, a fosztóképzős participium — de ez áll a participiumra is — őrizheti igei természetét, és ekkor távolabb áll a jelzett szótól. Ha viszont

inkább tulajdonságot, milyenséget jelöl, közel kerülhet hozzá, kivéve ha elválasztja a főnévtől egy olyan melléknév, amely általában szorosabban csatlakozik a jelzett szóhoz. Az utóbbi példákban nem állt a deverbális melléknév és a főnév közé ilyen „erőszakos” melléknév.

(E) A három vagy több jelzőt tartalmazó főnévi csoportok elvben már nem mondhatnak semmi újat, hiszen csak az eddigiek további bonyolítását mutathatják. Bennünket csak a különmemű jelzők érdekelnek, mert ezek mondhatnak valami többet, igazolhatják, ill. megkérdőjelezhetik az eddigi megállapításokat. Érdekes azonban megemlíteni, hogy a háromtagú, szóképzésileg azonos jelzők zöme éppen egynemű és felsorolásként használatos [pl. *német, szlovák és szerb-horvát nyelven* (Valóság 1969/4 Kósa 19), *belgyógyászati, sebészeti, ideggyógyászati állásokra* (Valóság 1969/4 Sulyok 80)]. Gyakori még két egynemű és egy harmadik tőlük különböző jelző társulása, amely lényegében a két különböző jelző kapcsolódásának felel meg:

egy-egy különösen szép és drága fiatal szüzet (K J 105)
Egy zimankós, szeles párizsi alkonyon (I Kh 184).

Az idézett példákban minősítő és kort meghatározó egyszerű melléknevek, valamint paramétert és helyet jelentő jelzők társultak. Az egyszerű és deszubsztanciális jelzők együttes használata már nagyobb változatosságot mutat. Vegyes összetételű jelzőink zömében a főnévből képzett jelző, ill. két ilyen jelző közül az egyik, a főnévhez húz: 43 példából 35 ilyen eset van, de 13 példában a sorrend: $^NA + A + ^NA$, vagyis egyszerű jelző áll a két főnévből képzett között. A főnévből képzett melléknév főnév előtti helye statisztikailag érvényesülő szabály, többször alkalmazhatnánk más sorrendet is, a szerzők mégis ezt használják. Íme néhány példa az $A + A + ^NA$ összetételű jelzőkre:

Lomha, kövér, eléggé ostoba indulatos fiú lett (K J 64)
Derék, csendes, szorgalmas emberek voltak (K J 195).

Az esetek zömében azonban nem konkrét paraméter előzi meg az egyszerű melléknevet, hanem olyan főnévből képzett melléknév, amely elvont paraméterként tartalmat ad, vagy meghatározza a jelzett szó rendeltetését stb.:

A XVIII. század végi francia állami struktúrában
 (Valóság 1969/5 Diószegi 19)
több emeletes, új kollégiumi épülettel (Valóság 1969/4 Major 91)
A szentendrei szerb egyház művészeti múzeum (Valóság 1969/4 Kósa 20).

A példákban a főnévtől távolabb népnév, időt jelentő egyszerű melléknév, és még odébb időt, helyet, részt, paramétert meghatározó deszubsztanciális melléknév áll: $^NA + A + ^NA$. A bemutatott példák jellemzőek voltak az olyan szórendre, amelyben az első főnévből képzett melléknév helye kötött, a főnévtől távol álló deszubsztanciális melléknév helyet cserélhetne az előtte álló egyszerű melléknévvel, de népnév esetén ez nem lenne szerencsés (1. és 3. példa). Előfordulhat azonban olyan $^NA + A + ^NA$ összetételű jelző is, ahol a melléknevek sorrendje fölcserélhető:

jártuk meg a borzalmas, vad, sziklás utakat (K J 141).

Egyszerű minősítő vagy méretet jelentő melléknév megelőzheti a konkrét paramétert és birtokot kifejező főnévből képzett mellékneveket:

illatos, ékszeres, gyönyörű hölgyek között (K J 32)
jellegtelen és kifejezéstelen, sőt csúnya épületek (Valóság 1969/5 Bonta 96)
vállas, csontos, magas férfi volt (K J 151)
arányos, szép kis figura (S P 198).

Az utolsó példában a *kis* melléknév kicsinyítő szerepű.

A melléknévi kapcsolat és a deverbális melléknév háromjelzős szerkezetben való elhelyezkedésére kevés példánk van, s belőlük nem vonhatunk le olyan következtetéseket, amelyek lényegesen hozzájárulnának eddigi ismereteinkhez. Bemutatnánk mégis három példát: az elsőben a kicsinyítő szerepű *kis* melléknév található, a másik kettőben a hajszint jelölő melléknév hol megelőzi, hol maga elé engedi a többi jelzőt:

A tömpe orrú, csúnya kis kocsiban (S P 149)
A szépszemű, csalogató hangú barna leány (K J 14)
a barna, lassú mozgású, kecses, csöndes gyermek (Sz K 55).

2.4. A melléknév és melléknévi igenév szórendjéről

A participium kérdéskörével régebbi dolgozatainkban nem foglalkoztunk, és jelenlegi elemzésünkben is a melléknév viselkedésére helyezük a súlyt, szembeesítve az igenévvvel.

Mind az egyszerű melléknevek, mind az igék predikátumnak felelnek meg a mélyszerkezetben. A magyar mondatban állítmányként állhat az ige, az igéből képzett melléknév (ritkán participium), a melléknév és a melléknévből képzett ige. Az olyan nyelvekben, amelyekben nincs képzett ige, csak igei és melléknévi állítmány lehetséges (pl. a szuahéliben). Más nyelvekben nincsen melléknévi állítmány sem, s a magyar melléknévi állítmánynak tulajdonságot kifejező igei állítmány felel meg, és ebből eredeztethető jelzői használatú, tulajdonképpeni melléknév (pl. a jorubában). A melléknév és az ige közötti különbség határozottabban jelenik meg állítmányi szerepben mint jelzőiben, elsősorban azért, mert jelzőként az ige melléknevesül: *A lány szeme ragyog, A ragyogó szemű lány, A legények megrakják a szekeret, a (meg)rakott szekér.* Az első két példában (*ragyog* és *ragyogó*) a különbség kisebb, mert a cselekvés kevésbé „aktív”, bár az igenév cselekvő, a második példában az állítmányi és melléknévi igehasználát között nagyobb „olló” van. Az „olló” csökkenthetjük, ha bővítménnyel látjuk el a participiumot: *a Pétertől takarosan megrakott szekér*, viszont növelhető is az ilyen példában: *A munkások az udvaron fényezik a bútort és a fényezett bútort*, ahol a tevékenységre már nem is gondolunk, csak az eredményre. A cselekvést jelölő aktív igenév viszont megőrzi a cselekvés aktív jellegét: *az udvaron bútort fényező munkások*. A mondatokból következik, hogy a participiumként álló igei állítmány szemantikája, az igenév fajtája és bővítményeinek megléte, mind közrejátszik az igenév jellegének megítélésében és szórendi helyének meghatározásában. Ez utóbbinál azonban figyelembe kell venni az igenévvvel társuló melléknév jellegét. Erről fentebb

már bőven volt szó: különbséget kell tennünk az egyszerű és a deszubsztanciális melléknevek és ezek fajtái között, figyelemmel kell lenni az elvontságra és a lehetséges fogalmi kapcsolatra.

Ezek után vizsgáljuk meg (A) az egyszerű melléknév és a participium, (B) a deszubsztanciális melléknév és a participium, (C) a deverbális melléknév és a participium, (D) több különböző melléknév és a participiumok társulását.

(A) Az egyszerű melléknév és a participium társulása az esetek többségében Part + Adj szórendet eredményez (49 : 34 arányban). Ha a participium az első helyre került, az esetek felében volt bővítménye, míg a főnév mellett álló participiumoknak csak az esetek negyedrésztében volt. A bővítmény tehát lényegesen befolyásoló, de nem döntő tényező. A másik lényeges körülmény a melléknév és a participium szemantikája. Az alábbiakban elsősorban a melléknév szemantikájára leszünk tekintettel.

Az Adj + Part sorrendű jelzők felét olyanok teszik ki, amelyekben a melléknév méretet, kort fejez ki; ezek a melléknevek egyébként is távol helyezkednek el a főnévtől:

mint kicsiny, átlátszó lény, (K J 66)
egy irtózatosan nagy, ledőlt fa ágai között (K J 142)
a mély, sziklába vájt falak közt (Sz K 138)
hosszúka, elnyúlt kert volt (Sz K 39)
egy fiatal mosolygó szolgáló (K J 39).

A példákban a jelzők sorrendje általában megfordítható, a participium az esetek zömében állapotot jelöl. A példák másik nagy csoportjában minősítést jelölő melléknév társul a participiummal, amely zömmel állapotot fejez ki, sőt néha szinonim a melléknévvel, s a sorrend megfordítható lenne:

bölcs és tapasztalt Jechezkél (K J 79)
a báva retusált arcok között (S P 58)
anyanyelve buta, semmit nem jelentő szavain (Sz K 32)
szerény, messziről hozott adományomat (I Kh 77).

Egyéb melléknév-fajtából kevés van, előfordulnak azonban színnevek is:

fekete, ragyogó szemét (K J 144).

De itt a szokottabb sorrend ez lenne: *ragyogó fekete szemét*. A Part + A sorrend szokottabb mint az előző. A példák harmadában a melléknév népnév, de főleg színnev:

a biomechanika kiváló orosz szakértője (Valóság 1969/4 Jakobson 30)
üvegeken átömlő fehér világosság (Valóság 1969/4 Major 88).

Rajtuk kívül gyakoriak a minősítést és a kicsinyítést kifejező melléknevek:

az összetört finom ablakrácsokat (K J 172)
tanult bölcs férfiak (K J 52)
már többször látott kis épületébe (Valóság 1969/4 Major 86).

Előfordulnak egyéb kort és méretet jelentő melléknevek is, de itt különösen gyakoriak a bővítményes participiumok, amelyek a főnévtől távolabbi elhelyezkedést kedvelő mellékneveket is a főnév mellé szorítják:

a katolikus egyház milliárdokat érő hatalmas földbirtoka

(Valóság 1969/5 Diószegi 23)

Az eredetileg igénybe vett régi keretek (Valóság 1969/5 Diószegi 25)

Kiállított parányi rekonstrukcióján (I Kh 74).

(B) A deszubsztanciális melléknevek többsége a főnév mellé kerül, ha participiummal társul (68 : 14 arányban). A főnévtől távol elhelyezkedő participiumok felének van bővítménye, míg azoknak, amelyek a melléknevet eltávolítják a jelzett szótól, nincsen (1 ellenpélda volt). A Part + ^{NA} sorrendben a melléknevek közel fele elvont paramétert jelent, a többi a lokális vagy szempontot fejez ki, például:

távol élő, méltán neves hazánkfia (I Kh 42)

elfogadható jogi formulát (Valóság 1969/5 Diószegi 23)

a lóháton járó puszta legényektől (I Kh 136)

a tárgyasult társadalmi munkateljesítmény (Valóság 1969/5 Brenner 100).

Velük szemben elsősorban konkrét paramétert kifejező melléknevek szerepelnek ^{NA} + Part szórendben, bár más konkrét melléknevek is fellelhetők. A participiumnak általában nincs bővítménye és melléknévszerű használata gyakori:

lámpalázás és túlzó szülő (Sz K 230)

éles és határozott vonalat (Valóság 1969/5 Bonta 96)

fénytelen, remegő hangján (K J 15)

a nyelv szokatlanul szabályos és zárt szervezettségének

(Valóság 1969/4 Jakobson 23).

A melléknévből és a deszubsztanciális főnévből alkotott összetett melléknevekre, ill. melléknévi kapcsolatokra kevés példa van. A példák zömében a participiumot a jelzett szótól elválasztja a melléknév:

a nemrég meghalt, orosz származású szobrász (Valóság 1969/4 Major 84)

az emberi élet foglalatát képező, emberi arcú környezet

(Valóság 1969/5 Bonta 96)

a részegen kóválygó, vörös arcú férfiak (S P 20)

az ápolt, vörös hajú asszonyt (Sz K 56).

Előfordul azonban az is, hogy a participium közelebb áll a jelzett szóhoz:

horvát nemzetiségű, egyetemesen képzett szakember

(Valóság 1969/4 Kósa 20)

nehéz kezű, fölnevelő apánk (I Kh 199)

Bársony pillantású, tikkadt állatok (Sz K 29).

A határozóból képzett melléknév is közelebb kerül a jelzett szóhoz, mint a participium:

a körzetet ellátó mindenkori orvost (Valóság 1969/4 Sulyok 80)
vonatkozó korábbi cikkeimet (Valóság 1969/4 Major 95)
termésköből rakott egykori falai (I Kh 138).

De itt is vannak ellenpéldák, amelyben a participium csatlakozik a főnévhez:

a hajdani borotválkozó tükröt (I Kh 39)
az egykori bukott osztályok (Valóság 1969/5 Szakály 47)
a kikefált másnapi ruhát (Sz K 72).

Az első két példában a participium és a főnév között szorosabb kapcsolat van, és a szórend nem fordítható meg.

(C) A participium és a deverbális melléknév társulására kevés példánk van, de még köztük is többségben vannak a participiumból eredeztethető fosztóképzős melléknévek. Így a szórendről vajmi kevés képet alkothatunk magunknak. A participium és a deverbális melléknév sorrendje attól függ, van-e bővítménye a participiumnak, és mennyire őrizte meg igei természetét. Az első példában a participium távol áll a főnévtől, bár a melléknévnek is van bővítménye, míg a másodikban megelőzi, de a sorrendet meg lehetne fordítani:

a . . . végzése mellé kiutalt viszonylag jelentős összeget (Sz K 187)
Harsány és szikrázó vigaszunk (I Kh 54).

(D) Ha jelzőként participium és legalább két melléknév áll, az esetek több mint felében (75-ből 43-ban) a két melléknév elválasztja a participiumot a főnévtől (Part + A + A), a maradék példák többségében (18 esetben) az egyik melléknév a főnév mellett áll, de utána a participium következik, és csak aztán jön a másik melléknév (A + Part + A). Csak kevés példában (13-szor) áll a participium közvetlenül a főnév mellett. Ezek a tények megfelelnek az eddigi megfigyeléseinknek.

Az sem meglepő, hogy a Part + A + A sorrendben álló jelzők zömében a főnév mellett deszubsztanciális melléknév áll, a másik melléknév lehet mind egyszerű, mind deszubsztanciális:

egy kínálkozó szép női testet (S P 192)
a köréje búvó kis középkori házak (Valóság 1969/4 Major 87)
egy kopaszodó, szemüveges, bajuszos férfi (Sz K 56).

Ha három jelző esetén a két melléknév között áll a participium, a főnévhez csatlakozó melléknév zömmel deszubsztanciális, a participiumon túl helyezkedik el az egyszerű melléknév. Íme néhány tipikus példa:

a vékony, kanyargó, gyermekes dallamban (Sz K 28)
komoly, használható kiindulási alapot (Valóság 1969/5 Szakály 40)
egy ócska, szakadozott barnacsíkos köpönyeget (K J 24).

A népnév, a kicsinyítő melléknév, de egyéb melléknév is a főnév mellé furakodhat, ha a deszubsztanciális melléknév ezt megengedi (azaz konkrétabb tulajdonságot jelöl):

a számban is erős, jól fegyelmezett, rideg fegyelemben tartott, s nem is rosszul vezetett svéd seregek (Valóság 1969/5 Trócsányi 31)

Kerijoth, a sivár, piszkos, elhanyagolt kis falu (K J 133)

szép, árvaakat, özvegyeket védő, bátor hivatását (Sz K 78).

Viszonylag kevés azoknak a participiumoknak a száma, amelyek két melléknevet is megelőzve a főnév mellé kerülnek. Az esetek zömében az egyik melléknevé egyszerű, és a főnévtől távolabb helyezkedik el:

hajót, ...egy rozoga, mocskos, patkányokkal és szeméttel megtelt ládát
(K J 136)

szép, szálas, erős buzgó judeaiak (K J 11)

a XVI. századi hazai feudális uralkodó osztály ellen
(Valóság 1969/5 Szakály 40).

A participium is zömmel bővítmény nélkül áll, olykor, mint az utolsó példában, értelmileg szorosan kapcsolódik a főnévhez, egyébként helyet cserélhetne a melléknevekkel.

Előfordulhat természetesen az is, hogy két participium előz meg, vagy vesz körül egy vagy több melléknevet, mint az alábbi példákban:

fényes, nyüzsgő, pompázó városainkban (K J 103)

márványba faragott, szakállas, elgondolkozó fejei (K J 40)

a bazárban nyüzsgő fiatal, szép, gazdagnak látszó nőket (K J 14).

Mi azonban nem vállalkozhatunk az összes szórendi permutációk bemutatására.

DEZSÓ LÁSZLÓ

О порядке слов венгерских номинальных фраз

1.1. Настоящая статья является третьей самостоятельной частью исследования о венгерской номинальной фразе; в предыдущих частях была анализирована структура номинальной фразы, а в этой рассматриваются вопросы порядка слов по данным научных и литературных произведений. В первом пункте работы анализируются типологические вопросы.

1.2. Типология порядка слов была изучена Дж. Гринбергом в сопоставлении с порядком слов предложения, но без учета глубинной структуры и актуального членя, поэтому его основополагающее исследование нуждается в дальнейшей разработке.

1.3. Гринберг анализировал лишь расположение указательного местоимения, количественного числительного и прилагательного. Порядок этих универсальных частей речи должен быть дополнен анализом других видов местоимений, числительных и прилагательных, образованных от имен и глаголов, и причастий в таких языках, где они имеются. Полная система правил может быть установлена при учете семантической глубинной структуры и актуального членения.

2.1. Во втором пункте детально исследуются вопросы порядка слов венгерской номинальной фразы с учетом факторов, рассмотренных в первом пункте. Сперва анализируется расположение местоимений, числительных и простых прилагательных. В венгерском

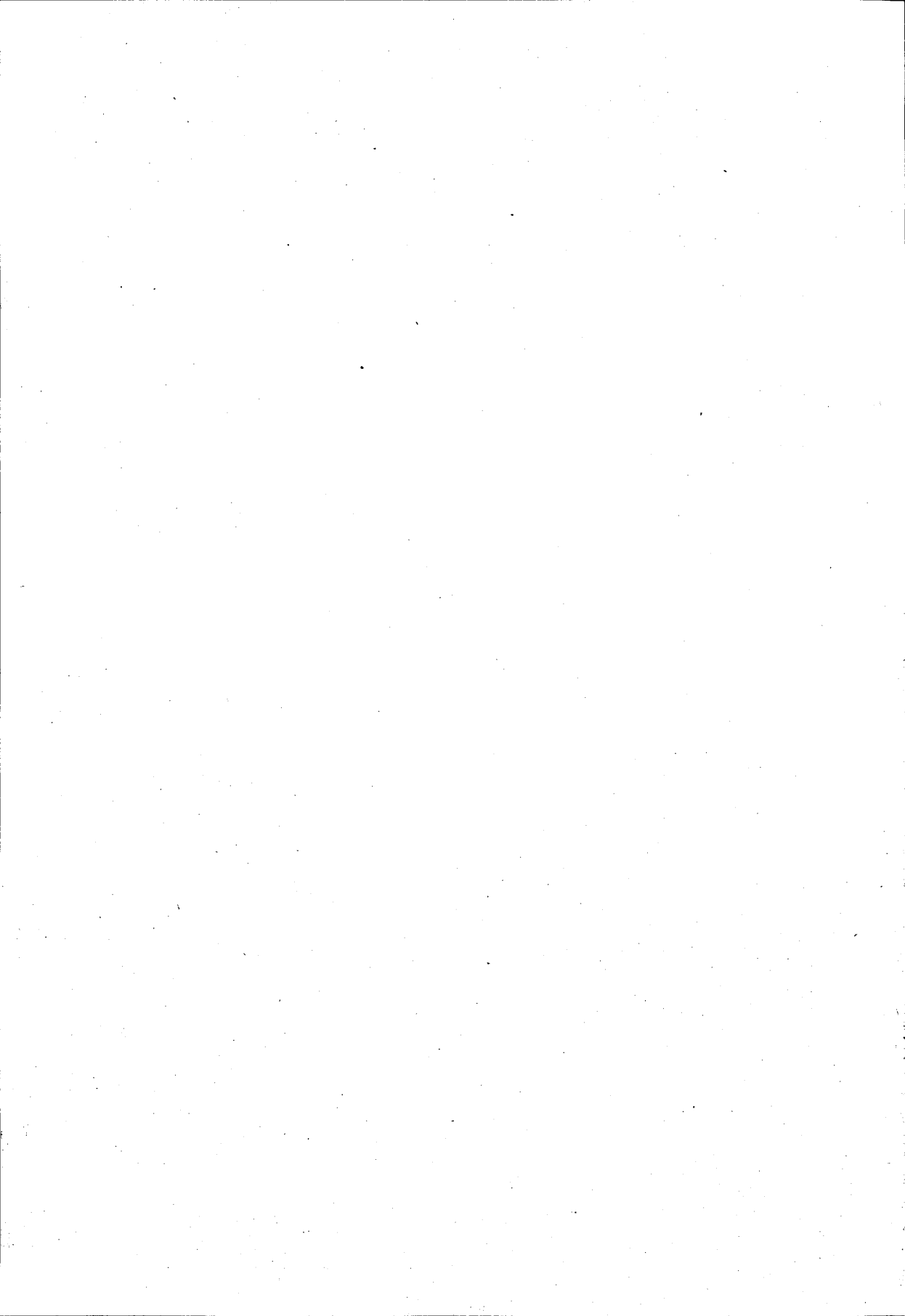
они предшествуют существительному в порядке: местоимение — числительное — прилагательное. Отклонения от такого порядка объясняются признаками и ролью разных видов определений.

2.2. В дальнейшем рассматривается расположение простых и производных прилагательных: определения из двух простых прилагательных или двух прилагательных, образованных от имен существительных. При правилах сочетания простых прилагательных следует учесть семантику прилагательных, а прилагательных, образованных от существительных, синтактико-семантическую характеристику определений (локально-темпоральные, партитивные, образа действия и др.).

2.3. Совместное употребление простых и образованных от существительных прилагательных определяются их особенностями, рассмотренных в предыдущем пункте, но они нуждаются в уточнении. Кроме того анализируется и порядок прилагательных, образованных от глаголов.

2.4. При анализе расположения прилагательных и причастий учитываются возможные дополнения причастий, и их близость к прилагательным.

Ласло Дэжé

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Ara 'Bruder der Mutter'

1. *Ara* szavunkat az MSzFgrE a vitatott eredetű szavak között tartja számon és két lehetséges obi-ugor egyeztetését közli. Az MSzFgrE által vagyosan említett variációkat GULYA JÁNOS összevonja (MNy. LXIV, 402–7), és STEINITZ nyomán (DEWO 95–6, 181–2) újabb osztják szavakkal bővíti ki az *ara* obi-ugor megfelelőinek körét. Kétségtelen, hogy a szócsalád ilyen módon történő kiegészülése biztosítani látszik bennünket afelől, hogy szavunk ugor eredetű, tehát a TESz. erre vonatkozó kételyei eloszlathatók („talán ősi örökség az ugor korból”). Úgy látszik — amint erről alább részletesebben is szólunk — különösebb hangtani akadályai sincsenek a szélesebb skálájú egyeztetésnek. Számolnunk kell azonban azzal a körülménnyel, hogy új szavak bevonása a szócsaládba egyben új jelentések beillesztésének feladatát is jelenti. *Ara* szavunk esetében a rokon nyelvi megfelelők jelentésköreinek tisztázása különösen nagy érdeklődésre tarthat számot. Ezek ugyanis nem csupán az *ara* szónak a maitól eltérő régiségbeli jelentéseinek magyarázatához járulnak hozzá, hanem — és erről GULYA JÁNOS cikke győz meg bennünket — belőlük, valamint az *ara* jelentésváltozataiból érdekes következtetésekre juthatunk az ugor rokonságnév-rendszerre, illetőleg rokonsági viszonyokra vonatkozóan. GULYA JÁNOS meggyőző érvelése szerint szavunk az ősi anyaági számontartásról tanúskodik és ősjelentése *(nő)', 'anya' lehetett (uo. 406). Ebből az ősjelentésből vezeti le GULYA a magyar szónak és obi-ugor megfelelőinek különböző jelentéseit: *(nő)', 'anya' → 'az anya rokonsága, anyai rokon' → '(valamely speciális vonatkozásban) nőnek a rokona' → 'a nő mint rokon' (uo.). Az *ara* szócsaládjával kapcsolatos jelentéstani szempontú vizsgálódásaim során arra a következtetésre jutottam, hogy a kép ennél bonyolultabb. Bonyolultsága ugyanakkor olyan érdekes mozzanatokat rejt magában, amelyek segítségével újabb adalékok birtokába juthatunk az anyaági és az apaági származtatásra, illetve azok időbeliségére vonatkozóan. Jogosnak tartottam továbbá feleleveníteni szavunk esetleges iráni származtatásával kapcsolatos problémákat is (GULYA JÁNOS ezekről nem szól), mert nem lehet közömbös és tanulság nélküli számunkra az a feltevés, hogy az ugor kori rokonságnév-rendszerben egy jövevényszó behatolása eredményezett új elnevezést. Úgy vélem tehát, nem lesz haszontalan még egyszer áttekinteni az *ara* kibővült rokonsági körét, figyelembe véve most már a kölcsönzés szempontját is.

2. A m. *ara* 'Bruder der Mutter; Bruder der Schwester; Schwieger-tochter; Braut' szócsaládjába a következő obi-ugor megfelelők sorolhatók:

V o g. (MUNKÁCSI: Nyr. 19: 145) L *ār*, *oār* '[feleség vagy anya részéről való rokon]', (Uó.: VNGy. I: 252) FL *ār*, KL *oār* 'родня' (rokon, atyafi) (i. m. IV: 121) FL *ār* : *ārēm* '[nagybácsi; Onkel]', (KANN. — ЛПМ.: MSFOu. 101: 421) K *ōr* : *jāynor* *ōrnor* 'родительская досада' (*jāy* 'Vater; väterlicherseits', *nor* 'Rache'), (CSERNY.: SzovjEtn. 1947: 159) (?) É *or* 'сородичи по материнской линии, предки по матери [anyaági rokon(ok), anyaági ős(ök)]'.

O s z t j. (KARJ.: FUF 13: 232) O *ortī*, Kaz. *wortī*, Ni. *urtəxu* 'jüngerer Bruder der Mutter (Kaz. Ni.), Sohn des älteren Bruders der Mutter (Kaz.); Sohn (männlicher Nachkömmling überh.) des jüngeren Bruders der Mutter (Kaz.), Bruder der Mutter (O)', (KT. 131) V Vj. *ōli* 'Neffe, Sohn des Bruders (od. der Schwester) (V), Onkel mütterlicherseits, der jünger als die Mutter ist; männliche Nachkommen des jüngeren Bruders der Mutter; Sohn des älteren Bruders der Mutter, jünger als die Mutter; männlicher Verwandter der Mutter, jünger als diese, (FUF 13: 227) jüngerer Bruder der Mutter; Sohn (jünger als ego) des älteren Bruders der Mutter; Sohn (jünger als ego) der älteren Schwester der Mutter; Sohn des jüngeren Bruders der Mutter; Sohn der jüngeren Schwester der Mutter (Vj.)', Vj. *ōlisakən* 'Mutterbruder und Kind (Sohn od. Tochter) seiner älteren Schwester zusammen', *ōlisat* 'Mutterbruder und Kinder (Söhne od. Töchter) seiner älteren Schwester zusammen, (FUF 13: 227) Mutterbruder und seine Geschwisterkinder', (KARJ.: FUF 13: 225) Kaz. *ər'ne* 'Tochter der älteren Schwester, Tochter der älteren Schwester des Vaters, Tochter der jüngeren Schwester des Vaters, wenn die Tante älter ist als ego, Tochter des älteren Bruders des Mannes, Tochter der jüngeren Schwester des Mannes', *ortiwən* 'Mann der Tochter der älteren Schwester, Mann der Tochter der älteren Schwester des Vaters, Mann der Tochter der jüngeren Schwester des Vaters, wenn die Tante älter ist als ego', O *ar'səx* 'Kind der älteren Schwester, Kind der Schwester des Vaters', (KT 132) Vj. *īlli* 'Tochter der älteren Schwester', Trj. *āt* 'Stieftochter (für die Stiefmutter), Tochter der älteren Schwester, jüngere Schwester des Mannes, (FUF 13: 226) Tochter der älteren Schwester des Vaters, Tochter des Bruders der Mutter, Tochter des älteren Bruders des Mannes', (KT 133) Tš *otmoxe* 'jüngere Schwester des Mannes', Kr. *otmoxe* 'Schwestertochter für die Kinder des Bruders; jüngere Schwester des Mannes, Tochter der älteren Schwester'.

3. A vogul megfelelők vokalizmusa egységesen ósvog. *ā-ra mutat. Az osztják megfelelők alapján az ósosztjákra a következő magánhangzókat következtethetjük ki:

*a (O. *ar'səx*, Trj. *āt*, Tš. *otmoxe*)

*i (Vj. *īlli*)

*o (O. *ortī*, Kaz. *wortī*, *ər'ne*, *ortiwən*, Ni. *urtəxu*, V. — Vj. *ōli*)

Ez a 3 ósosztják magánhangzó összekapcsolható egymással, mivel az óosztjákra jellemző volt egy *a ~ *i, illetve *a ~ *o váltakozás. A két váltakozás (*a ~ *i, *a ~ *o) ismeretében most már az óosztjákra feltehetünk egy *a magánhangzót, amely egyértelműen kapcsolódhat a magyar és a vogul megfelelők vokalizmusához. Szavunk ugor kori első szótagi magánhangzója tehát *a lehetett.

Az osztják megfelelők konzonantizmusában mutatkozó r ~ l váltakozás a rokonságnevekben nem ritka affektív palatalizálódással magyarázható (STEINITZ, DEWO 182, GULYA: uo. 405).

Amennyiben az osztják szavakon jelentkező *-ti (-tű)* felfogható képzőnek, a magyar és az obi-ugor szavak összevetésekor egy közös ugor **ar3* tőből indulhatunk ki.

4. Bár — mint láttuk — hang- és alaktani szempontból az egyeztetés elfogadhatónak látszik, az osztják részen mutatkozó gazdag és meglehetősen szerteágazó jelentéskör meggondolkoztat bennünket, legalábbis a kikövetkeztethető ugor kori alapjelentést illetően. Az kétségtelen, hogy az osztják jelentésváltozatok csak első pillantásra mutatnak áttekinthetetlen kuszaságot. Közöttük ugyanis világosan elkülöníthető 2 nagyobb jelentéscsoport. A VAVRA KLÁRA cikkében (SzFU 1966: 217) alkalmazott szimbólumok segítségével szemléltetjük a következőkben ezt a két csoportot. (A szimbólumok jelentése: F apa, M anya, B⁺ báty, B⁻ öccs, S⁺ nővér, S⁻ hűg, ch gyermek, s fiú, d leány, H férj, k rokon, km férfirokon. A szimbólumok egymásutánisága birtokviszonyt fejez ki oly módon, hogy az előlálló a birtokos, az utána következő a birtok. Pl. S⁻ch a fiatalabb nőtestvér gyermeke.)

1. a)	MB, MB ⁻ , Mkm ⁻ , MB ⁺ s, MB ⁻ s, Bs, MS ⁻ s, MS ⁺ s	(<i>ort̃i, wort̃i, ol̃i</i>)	
	b)	MB + S ⁺ ch	(<i>ol̃isak̃n, ol̃isat</i>)
2. a)	S ⁺ d, FS ⁺ d, FS ⁻ d, HB ⁺ d, HS ⁻ d	(<i>or̃⁺ne, ill̃i, ant̃,</i>
<i>ol̃⁺moxe</i>)	
	b)	S ⁺ dH, FS ⁺ dH, FS ⁻ dH	(<i>ort̃uveñ</i>)
	c)	S ⁺ ch, FS ⁺ ch	(<i>ar⁺sax̃</i>)
	d)	HS ⁻	(<i>ol̃⁺moxe</i>)

Az 1. csoporton belül szemelláthatóan az MB(s) az uralkodó jelentés. A 2. csoport alcsoportjaiban már nehezebb rendet teremteni. Nyilvánvaló, hogy a 2. b)-nek H jelentésösszetevőjét a *veñ* hordozza, tehát a szótó jelentésének vizsgálatakor a H-től eltekinthetünk. Tovább lépve: mivel a 2. c)-ben a ch szembenáll a 2. a) d-jével (S⁺ch ↔ S⁺d), és ezt a szembenállást a feltételezett azonos tőhöz járuló *sax̃*, illetve *ne* morfémák is kifejezik, a d, illetve a ch jelentésösszetevők levágása is lehetségesnek tűnik. Marad: S⁺, FS, HS⁻. Ily módon a két csoport jelentésváltozatairól a következő egyszerű képet kapjuk:

1. MB(s)
2. S⁺, FS, HS⁻

Ismeretes az obi-ugor rokonságnév-rendszernek az a sajátossága, hogy az elnevezésben nagy szerepet játszik a rokon idősebb vagy fiatalabb volta. Ezt a megkülönböztető jegyet keresve a két csoportban megállapíthatjuk, hogy az MB(s) az esetek többségében MB⁻(s), az S, illetve az FS pedig S⁺, illetve FS⁺ formában jelentkezik, azaz többnyire az anyának egy fiatalabb férfitestvéréről, illetve az apának (vagy az egonak) idősebb nőtestvéréről van szó. Emellett másodlagosnak tűnik az MB⁺(s) és az FS⁻ (vagy HS⁻) jelentés. A képet tehát tovább egyszerűsíthetjük:

1. MB⁻(s)
2. S⁺, FS⁺

5. Hogyan kapcsolódik most már a vogul és a magyar szó jelentése az osztják megfelelőkéhez?

Míg az osztjákban nagyon is konkrét és a rokonságnév-rendszerben határozott funkcióval rendelkező jelentésekkel találkoztunk, a vogul szó jelentése meglehetősen differenciálatlan. Bizonyosnak csak az mondható, hogy anyaági rokont, vagy rokonságot jelöl (Mk). Az Mkm csak valószínűnek látszik, de nem biztos. Ez a differenciálatlanság kétségtelenül a szó elavult voltával hozható összefüggésbe, vagyis azzal, hogy nem kapott helyet a rendszerben. GÜLYA JÁNOS MUNKÁCSI és LIIMOLA adataira és a szóval kapcsolatos megjegyzéseire hivatkozva a *jäynor örnor* párhuzamos összetétel alapján lehetségesnek tart egy eredeti M jelentést (uo. 404–5).

A m. *ara* régiségbeli jelentése MB. A TESz. kérdőjelesen 'fiatalabb férfitestvér' ((M)B⁻) jelentést következtet ki. GÜLYA JÁNOS az 1708-ban jelentkező 'Schwiegertochter', valamint a nyelvújításkori 'Braut' jelentés alapján felteszi a kérdést, hogy az *ara* „valóban mindig valamely rokoni vonatkozásban álló 'férfitestvér', azaz 'rokon férfi' jelentésű volt-e" (uo. 403). Úgy véli, hogy ha a szó ősi jelentését a 'nőági vagy anyai részről való rokon' jelentésben határozzuk meg, akkor ebből magyarázható a magyar szó mindhárom jelentése. Míg azonban a vogul szó esetében a jelentésbeli differenciálatlanság valóban okot adhatott egy ilyesfajta ősjelentés kikövetkeztetésére, a magyarban más helyzet előtt állunk. A magyar szó — az osztjákhoz hasonlóan — igen konkrét jelentéssel rendelkezett a régiségben, amely mellett a meglehetősen későn felbukkanó 'Schwiegertochter' nem adhat biztos támpontot a szó eredeti jelentésére vonatkozóan, eltekintve attól, amit különben GÜLYA JÁNOS is felvet, hogy a 'Schwiegertochter' lehet félreértés, téves olvasat stb. eredménye is (uo. 403). Ha maradunk egyelőre az MB⁻ mellett, akkor ez a jelentés kitűnően kapcsolódhat az osztják jelentés I-hez.

6. A három ugor nyelv tanulságai alapján tehát a következő jelentéseket különíthetjük el egymástól:

I. M, Mk	vogul
II. MB ⁻ (s)	osztják 1., magyar
III. S ⁺ , FS ⁺	osztják 2.

A jelentés I. és a jelentés II. összehangolható egymással, ugyanis elképzelhető egy ilyen fejlődés: Mk → MB⁻, ahol a differenciálatlan 'anyaági rokon' jelentés konkretizálódik: 'az anya fiatalabb férfitestvére'. Más szóval e két jelentést az anyaági (uterinális) származtatás ténye kapcsolja össze. Más a helyzet a jelentés III-mal, ahol az FS⁺ kétségtelenül az agnatikus (apaági) számontartásra mutat. A jelentés III. tehát két rokonsági paraméterben is különbözik a jelentés I-től és II-től:

- a) nőt jelöl
- b) a szóban forgó nőrokon apaági

Ennek alapján úgy tűnik, hogy talán két külön szóval van dolgunk, mert a feltételezett belső osztják szóhasadást (GÜLYA: uo. 406) nem indokolja megnyugtató módon egy ilyen távoleső új jelentés felbukkanása a rokonságnév-rendszerben.

De valóban olyannyira távol esik-e a jelentés III. a másik kettőtől? Visszakanyarodva az osztják megfelelőkhöz, egy sajátos kollektívum szuf-

fixummal ellátott formára hívjuk fel a figyelmet:

<i>ol'sakən</i>	MB + S ⁺ ch (du.)
<i>ol'sat</i>	MB + S ⁺ ch (pl.)

STEINITZ erről a következőket írja: „Az anya öccsének különösen szoros kapcsolata van nénje gyermekeivel; ez olyan széles földön elterjedt jelenség, amelyet talán az anyajog szokásából magyarázhatunk” (NyIOK. X, 331). A komitatív jellegű gyűjtőnévképzővel ellátott szó jelentését STEINITZ így határozza meg: „az anya öccse az övéivel (hozzátartozóival) együtt, és ezek az övéi (hozzátartozói) éppen nénjének a gyermekei” (uo.). Az MB + S⁺ch kapcsolat alapján valószínűnek látszik tehát az MB és az S⁺ sajátos összetartozása olyan módon, hogy az S⁺, azaz az M (= S⁺ ebben az összefüggésben) felől nézve a B⁻-ről, a B⁻ felől tekintve pedig az S⁺-ről (amely egyenlő M-mel) van szó. Nem más ez, mint egy másfajta nézőpont kialakulása, amely első lépés lehetett az agnatikus számontartás megjelenése felé.

Hogyan képzelhető el ez a nézőpontváltozás? Nagyon valószínű, hogy az osztják kollektívum képző ősi eredetű, megfelelője van a vogulban, a lappban, a balti finn nyelvekben, sőt talán a szamojédban is (Fokos: NyK. XLIX, 320; LIIMOLA: MSFOu. 127: 201; HAJDÚ: NyK. LXXI, 61–78). A vogul alapján feltesszük, hogy szavunk eredeti jelentése M, M ~ Mk, vagy M → Mk volt. A vogul differenciálatlan Mk jelentésváltozat nem engedni eldönteni, hogy az anyának férfi- vagy nőrokonáról van-e szó, s ez összhangba hozható azzal az elképzeléssel, hogy a fejlődés kezdeti fokán valószínűleg nem különböztették meg egymástól az uterinális férfi- és nőrokont. Mindezeket figyelembe véve nézetünk szerint a kollektívum képzővel ellátott szó eredeti jelentése Mk⁻ lehetett.

Azaz a

tő + szuff.:	MB ⁻ + S ⁺ ch
tudatában annak, hogy eredetileg	
tő:	M vagy Mk
így értékelhető át:	
tő + szuff.:	M(B ⁻ + S ⁺ ch) = Mk ⁻
(Az Mk ⁻ -ba beletartozhatott az MB ⁻ és az Mch, illetőleg S ⁺ ch együttesen.)	

A fejlődés egy következő fokán ebből a differenciálatlan együttesből, ahol csak a rokon fiatalabb volta jelentett egyfajta megkülönböztető jegyet, kivált az MB⁻ mint pregnáns példa a rokon férfi voltának egy bizonyos korban jelentkező megkülönböztetésére. A fiatalabb férfitestvér szoros kapcsolata nénje gyermekeivel továbbra is fennmaradt, erről tanúskodik a képzett szó későbbi jelentése.

Az uterinális származtatáson belül a rokon férfi voltának megkülönböztetése — nézetünk szerint — első jele volt az agnatikus számontartásnak, vagyis a 'férfi mint rokon' előlegezhette 'a férfitől, apától származó, apaági rokon' jelentés tudatosodását. Szavunk esetében ez a fejlődés konkrét példával illusztrálható. Az MB⁻ kiválása ugyanis az agnatikus számontartás kialakulásakor a B⁻ oldaláról szemlélt S⁺ (eredetileg M) ártértékelődését (FS⁺) értehetővé teszi. Az FSD, a HSD jelentés, valamint az S⁺-nek a szororátus kialakuló szokásával kapcsolatos szerepe (STEINITZ: NyIOK. X, 330) valószínűleg

későbbi fejlődés eredménye már az agnatikus számontartás kialakulása után, a nemzetségi rokonsági rendszernek megszilárdulása idején.

Szavunk arra mutatna, hogy az ugor korban még csak a férfirokon megkülönböztetésének tudata alakulhatott ki. Az ugor kor végén megjelenhettek már az agnatikus származtatás első jelei (anyaági \approx apaági rokonság: vö. GULYA: i. h. 406), s ezek a m. *ara* osztják megfelelőjében a jelentés III. kialakulását eredményezhették az osztják nyelv külön élete során. A jelentés III. ugyanis csak az osztjákban jelentkezik (nézetünk szerint az *ara* 'Schwieger-tochter' jelentése nem hozható ezzel összefüggésbe).

7. Gondolatmenetünk alapján valóban lehetségesnek tűnik az eredeti M jelentésnek egyik oldalról MB⁻, másik oldalról (F)S⁺ formában való jelentkezése az osztjákban belső szóhasadás útján. A jelentés II-t (MB⁻(s)) azonban éppúgy hordozhatta egy új szó is, amelynek behatolását valószínűleg éppen a (fiatalabb) férfirokon elnevezésének igénye eredményezhette. MUNKÁCSI (ÁKE. 133) és ZSIRAI (FgrRok. 148) gondolata a m. *ara* iráni eredetéről ebben az összefüggésben nem tűnik lehetetlennek.

Iráni oldalon a következő megfelelőekkel számolhatunk: av., óp., középp. *brātar*, szogd *br't*, újp. *birādar*, kurd *brā*, afg. *wrōr*, osz. *ärwada*, *arwad*, pamiri *wrōd*, *wirād*, *wurd*, *wrūt*, *wrai* 'Bruder' (< ieur. **bhrāter*- 'Angehöriger der Großfamilie, Bruder, Blutverwandter: POKORNY 163). Az ugor szó előzménye feltehetően egy óiráni/középiráni **bra*(*ta*)/*(*a*)*wra*(*da*) forma volt. A dentális hang talán már az iráni szóról is hiányzott. Elképzelhető azonban az is, hogy az ugorok hagyták el a szó végéről, mivel szuffixális elemnek fogták fel.

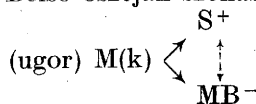
Az iráni *-wr-* (< *-br-*) metatézise, és ezt követően a bilabiális spiráns eltűnése szabályszerű jelenség az osztjákban, ahol a fgr. **-rw-*-nek általában *-r* a folytatója. Vö.: fi. *parvi* (*parva*) 'garret; swarm flock crowd' ~ osztj. *pār* 'raft; swarm, flock, crowd' (COLLINDER, CompGr. 125). Ezzel szemben a magyarban többnyire felfedezhető nyomaiban az *-rw-* mássalhangzókapcsolat *w*-je még szóvégi helyzetben is (*szaru* ~ *szarv*), de különösen szó belsejében (*árva*, *orvos*). Ugyanakkor a magyarban is megfigyelhető a likvida + réshang (< zárhang) kapcsolat második tagjának eltűnése a szóból (*ár* 'Preis' ~ fi. *arvo*; *harap* 'dürres Gras' ~ fi. *korpi*; *jel* ~ fi. *jälki*; *fárad* < ugor **park3-stb.*). Ezért nem szükséges feltétlenül *v-t* (< *w*) várunk az *ara* szóvégi magánhangzója (birtokos személyrag vagy kicsinyítő képző) előtt.

Fel kell hívnunk még a figyelmet a szó elején jelentkező protetikus magánhangzó problémájára. Nem lehetetlen, hogy már az iráni oldalon jelentkezett, bár nincs nyoma még a pontosi görög feliratok szóanyagában sem (*βραδαρος*: ABAJEV, OJazF. 161). Másrészt tudjuk, hogy a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldása egy protetikus magánhangzó segítségével nem szokatlan jelenség a finnugor nyelvekben sem.

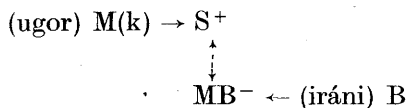
Amennyiben valószínűsíthető egy iráni 'Bruder' jelentésű szó behatolása az ugor nyelvterületre 'Bruder der Mutter' jelentésben, akkor ezzel kétségtelenül a m. *ara* és az osztják jelentés I-t hordozó megfelelők hozhatók összefüggésbe. Az ugor alapalak ebben az esetben (**aur3* >) **arw3* lehetett. A vogul szó jelentésénél fogva nem tartozhat ide, de — mint láttuk — összekapcsolható az osztják megfelelők másik csoportjával (jelentés III.).

8. Az elmondottakat összegezve *ara* szavunk családjában a jelentések alakulásának 2 variációja lehetséges aszerint, hogy belső osztják szóhasadással vagy iráni kölcsönzéssel számolunk:

A) Belső osztják szóhasadás

B) Iráni kölcsönzés

Az MB^- és az S^+ mindkét esetben feltételezik egymást, vagyis csak egymásra vonatkoztatva jöhettek létre. Az MB^- ($\leftrightarrow S^+$) megjelenése az ugor kor folyamán a rokon férfi volta megkülönböztetésének igényét s ezzel az agnatisz számontartás felé tett első lépést jelenti. Ez az esemény iráni kölcsönzés esetén inkább az ugor kor végére datálható, mivel az iráni szónak az iráni nyelvfejlődés során erősen megcsonkult formájából késői kölcsönzésre következtethetünk.

KORENCHY ÉVA

Ara 'Bruder der Mutter'

Die Verfasserin ist der Meinung, daß man durch die Klärung der Verwandtschaft des aus der ugrischen Periode stammenden ungarischen Wortes *ara*, ferner durch die Erforschung seiner Herkunft, bzw. die Möglichkeit einer Entlehnung zu neueren Kenntnissen über das matrilineare und patrilineare Gesellschaftssystem und über die Chronologie der beiden Systeme gelangen könnte. Nach der Anführung der möglichen ob-ugrischen Entsprechungen befaßt sie sich in erster Linie mit den lautlichen und morphologischen Problemen der Gleichung. Sie stellt fest, daß bei der Zusammenstellung der ungarischen und ob-ugrischen Wörter aus einem gemeinsamen ugrischen Stamm **ar3* auszugehen ist. Für die vereinfachte Darstellung des reichen und vielfach verzweigten Bedeutungsbereiches im Ostjakischen benützt die Verfasserin in den folgenden die in der Arbeit von KLARA VAVRA (SFU 1966: 217) angewandten Symbole. Mit der Hilfe dieser Symbole können die in den ostjakischen Entsprechungen zu beobachtenden zwei Bedeutungskreise folgendermaßen beschrieben werden:

1. MB^- (s)
2. S^+ , FS^+

Indem die Verfasserin die ziemlich undifferenzierte Bedeutung des wogulischen und die überaus konkrete alte Bedeutung des ungarischen Wortes zur obigen Darstellung anknüpft, unterscheidet sie die folgenden Bedeutungen der Wortfamilie:

I. M, Mk	wogulisch
II. MB^- (s)	ostjakisch 1., ungarisch
III. S^+ , FS^+	ostjakisch 2.

Bei der Klärung der ursprünglichen Bedeutung des Wortes verwendet die Verfasserin die Belehrungen des ostjakischen Kollektivsuffixes *-sakan*, *-sat*. Ihrer Meinung nach vertritt die Bedeutung MB^- im Verhältnis zur ursprünglichen M, Mk eine spätere Stufe, in einer gewissen Periode bezeichnete sie, daß der Verwandte — innerhalb der uteralen Herleitung — ein Mann ist. Die Bedeutung S^+ kann ebenfalls als sekundär

angesehen werden, ihr Zusammenhang mit der Bedeutung MB- ist klar nachweisbar. In den folgenden untersucht die Verfasserin die Möglichkeit einer iranischen Entlehnung. Falls ein altiranisches (mitteliranisches) Wort **bra(ta)/*(a)wra(da)* 'Bruder' ins ugrische Sprachgebiet eingedrungen ist — und das hat keine besonderen sprachlichen Hindernisse —, so können mit diesem Wort nur ung. *ara* und die ostjakischen Entsprechungen mit der Bedeutung 1. in Zusammenhang gebracht werden. Die ugrische Grundform mag in diesem Fall (**awr3 >*) **arw3* gewesen sein. Das wogulische Wort und die andere Gruppe der ostjakischen Entsprechungen gehören nicht hierher.

ÉVA KORENCHY

A Magyar Nyelvjárások Atlasza

78. *gaz* 'mauvaise herbe' térképéhez*

1. Az 1968 folyamán napvilágot látott Nyatl. I. kötetét azon melegében büszke örömmel üdvözölte PAPP LÁSZLÓ a MNy. LXV, 2. füzetében (129–35), KISS LAJOS a Nyr. ugyanazon évi (1969) 93. kötetének 169–76. lapjain, majd NYÍRI ANTAL a NyK.-ben (LXXII, 447–51). — Mindhárman kiemelik, milyen nagy hasznot ígér a Nyatl. térképeinek forgatása a legkülönbözőbb tudományágak képviselői számára. Hogy a Nyatl. friss, mind ez ideig számon nem tartott és így nem értékesíthető szóföldrajzi információi adott esetben mit jelentenek pl. a szótörténetkutató számára, azt a magam részéről a munkaközösség iránti elismerés adójaként, egy konkrét példán szeretném bemutatni. Megkísérlem a TESz.-ban ismeretlen eredetűnek mondott *gaz* szó török származtatását a Nyatl. 78. sz. térképének szóföldrajzi információival szembe-síteni.

2. A *gaz* szó török eredetének ötletét RAMSTEDT: mong. *qayda* ~ csuv. *χyra* 'welkes, vorjährges Gras' (Stellung . . . 25) egyeztetése adta. Ez az egybevetés ui. szemmel láthatóan ugyanazt a hangtani viszonyt tükrözi, mint a mong. *buydai* 'Weizen' ~ csuv. *p̄ri* 'Spelt', úgyhogy igen valószínűnek tűnik, hogy itt a mong. *buydai* ~ csuv. *p̄ri* ~ magy. *búza* elfogadott etimológiának párhuzamos hangtani jelenségével állunk szemben: mong. *qayda* ~ csuv. *χyra* ~ magy. **kaz(a)* > *gaz*.

A mong. *qayda* 'dry grass of the preceding year' > *qaydara-* 'to dry up, or wither (of grass)' (LESSING: Mongolian–English dictionary) nyelvjárások szerte ismert kifejezés: kalm. *qagda* 'vorjährges. verwelktes Gras (mitten im Grünen)' RAMST. Wb. 160/b; burj. *qagda(n)* 'staraja ili prošlogodnjaja trava' vö. *qagdataj gazar* 'mestnost obilnaja travoj; mestnost obilnaja podnožnim kormom' (ČEREMISOV: Russk.-burj. sl.); mandzsu *hakda* 1. 'Beim Abbrennen des Moores, vom Feuer verschohnt gebliebene Stelle', 2. 'zwischen neuer Vegetation stehender alter, Pflanzgewuchs' (HAUER). ČEREMISOV mandzsu szótárában pedig: *qagda(n)* 'staraja (ili visochšaja) trava'; *qagda galdaxa* 'vižigať staruju travu'. — Mint jövevényt (vö. KAŁUZIŃSKI: Mong. Elementen in der jakutischen Sprache 109) belekerült a jakutba: *qagdan*, *qaydan* 'bleklij, pobleklij, peresochšij (trava ili listja)' PEKARSKIJ III, 3223, és megvan különböző török nyelvekben is: kaz.-tat. *kaudan* 'prošlogodnjaja trava; sternja, žnivoj'

* SZABADFALVY JÓZSEF: A magyar takarmánygazdálkodás honfoglalás előtti rétegéhez (Ethn. LXXIX, 338–48) c. tanulmánya cikkem lezárása után került kezembe. A *gaz* szó tárgytörténeti hátterét ill. az etnográfus mondanivalóját igazolja és kiegészíti a nyelvész etimológiai magyarázata.

(Tat.-russk. sl. 1960). PAASONEN a miser tatárból is ismeri: *kaudan* 'száraz fű' (NyK. XXXII, 262—3); krm. *kaudan* 'dürres Gras; ein mit trockenem Gras bedecktes Land' (Radl. II, 24); tel. *qaudaq* ~ *qaulaq* 'prošlogodnjaja trava, vetoš' (BUDAGOV II. 24); RÄSÄNEN etimológiai szótára hakasz adatként *kavdan* alakban közli: 'Land mit dürrem Gras' jelentésben. Török közvetítéssel eljutott a szó néhány fgr. nyelvbe is: votj. *kaudan* 'fünek neve, mely gyökéren száradt' (vö. MUNKÁCSI: NyK. XVIII, 116); mordE. *gaudan* 'dürres, vor-jähriges gras' (vö. PAASONEN: JSFOU. XV, 2: 36). — A közölt *qayda* ~ *qaydan* variánsok a mong. *qay-* ~ *qayu-* > *qayuraj-* 'trocknen', *qaysa-* 'trocken werden' tő származékai (vö. POPPE: UJb. XIII, 119). A *qay-* igető nominális párja a *qay* azonban önmagában is jelenthet száraz avarat: bašk. *kau* 'prošlogodnjaja trava (sgnilsaja ili visochšaja na kornju)' (Bašk.-russk.sl. 1958.); kirk. *kau* 'staraja trava' (Budagov II. 29). Az ilyen értelmű, de még nem diftongizált, eredeti *qay* tő pedig az osztjákban fedezhető fel: *ḡāyāmṭā* 'verwelken, im stehen vertrocknen (Gras, Baum); ergrauen (Haare)' (vö. TOIVONEN: JSFOU. LII, 6: 9). Összevont alakjai: kom. alt. *kū* 'ein vertrocknetes Baum', alt., tel., szag., kacs. *kū* 'bleich, gelblich, fahl' stb. (RADL. II, 882). — Egyszerűség és rövidség kedvéért nem közlöm a mong. *qay* ~ közt. *kak* 'száraz' alapjelentésű nomen-verbum egyéb, etimológiánk szempontjából nélkülözhető származékait.

3. Amint láttuk, a mong. *qayda(n)* török megfelelője a *kaudan*, a köztörök hangtörténet szabályainak megfelelően, konzonanskapcsolatban változatlanul megőrizte az őst. *d*-t, akárcsak a mong. *buydai* 'Weizen' ~ közt. *buyday* ua. esetében is (vö. JOKI: Die Lehnwörter des Sajansamojedischen 106—8). Ezzel szemben a bolgár—török ágban végbement *d* > *δ* > *r* különfejlődés eredményeképpen, ahol az *r*, *l*, *n* utáni positiót kivéve az őst. *d* egy *δ* fokon át a mai csuvasban *r*-ként jelentkezik, a mong. *qayda* szabályos csuvas megfelelője: *χyra* 'suchaja trava' (ZOLOTNICKIJ 99). Vö. AŠM. XVI, 220: *χuru* 'trava (suchaja)' Načert. 242. — A jogosan feltehető *δ* fokot látszik képviselni a magyar: *gaz* < **kaz* < **qada* < **qayda* < *qayda* is. Ezek szerint a magyar *gaz* vitathatatlanul ócsuvas eredetű, a csuv. *d* > *δ* > *r* hangfejlődés középső szakaszának idejéből való jövevényszó akárcsak a *búza* < **buyday* < *buyday*; *tízok* < *toydaq* < *toydaq*; *győz* < **žiyād-* < *yigād-* 'besiegen' stb. (NyK. LXII, 138—40). Ami pedig a szókezdő zöngés zárhangot illeti, *gaz* szavunk honfoglalás előtti török jövevényszavainknak abba a csoportjába tartozik, amelyekben GOMBOCZ (BTLw. 166) a zöngésülést a következő konzonans asszimiláló hatásának tulajdonítja: *görény* < **kürän*, *gözü* < **közü* stb. — Magyarázatra szorul még a tőszótag vokálisának rövidsége a várható hosszú helyett, továbbá a hiányzó szövégi *-a*, amely pedig az ún. vándorláskorabeli török kölcsönzésekben megmaradt (vö. BTLw. 160—3). A soron következő tárgy- és jelentéstörténeti bizonyosság alapján azonban előbb-utóbb, ez a jelenség is a sorvadó véghangzók síkján lesz magyarázható.

4. A *gaz* szó vázolt szabályos hangtani kialakulása kétségkívül ócsuvas eredetre vall, de feltűnő, hogy hangtani megfelelői sem a mongolban, sem az átvevő török és fgr. nyelvekben sehol sem jelentenek kifejezetten 'haszontalan gyomnövény'-t, mint a mai magyar köznyelvben. — A jelenség tárgyi magyarázata után kutatva kiderül, hogy a *qayda* korántsem haszontalan, ellenkezőleg nagyon is megbecsült, a nomád állattartásban rendkívül fontos szerepet játszó: az előző évről a mezőn maradt avarfű. A rideg jószág azon tengődi át a telet, ha kell a hó alól is előkaparja, kora tavaszi kihajtás esetén pedig ez az egyedüli

tápláléka az új fű kisarjadtaig. A fűféléknek — elsősorban takarmányértékét számon tartó — gazdag mongol terminológiájából hadd álljon itt mutatóba MOSTAERT ordos szótárának az *oron* fűnévhez fűzött következő magyarázata: 'herbe de l'année precedente sur pied . . . ici dans nos parages il y a encore des herbes de l'année precedente le betail trouve encore quelque chose à brouter (dit au printemps)' II, 81/b. — Az azonos tulajdonságú fűfélék számos gyűjtő elnevezése mellett a kalmükben pl. a hótakaró alá került növényzetnek is van külön neve: *tea* 'Gras unter dem Schnee, die weite Steppe, wo das Vieh im Winter mit den Füßen im Schnee scharrend sein Gras findet' (vö. RAMST. Wb.). A lábön száradt avarfűnek azonban nemcsak a múltban volt jelentősége, nagy becse van a nomád viszonyokból csak fokozatosan kivetkőző mai mongol állattartásban is. ERICH THIEL 1958-ban megjelent műve: Die Mongolei, Tierzucht (Futterwirtschaftliche Grundlagen című fejezetében) többek között ezeket mondja: Die Hauptmasse der Futterpflanzen in den Steppen . . . bilden *mehrfährige Gräser* (a szerző ritkítása!). — Igen valószínű, hogy az erdős övezetből a ligetes steppére ereszkedő és nomád állattartás életformájára áttérő magyarság sem kultúrnövények közt termő 'mauvaise herbe' jelenésben, hanem rendeltetésének megfelelően, 'szükség takarmány' értelemben vette át a *gaz* szót. A honfoglalás előtt átvett számos háziállatnév és a tartásukkal összefüggő egyéb kifejezések mellé, jól odailik a jószág takarmányozásnak ez a fontos műszava. — Az egyszerű következtetésen kívül ezt a felfogást látszanak igazolni a régi magyar rideg pásztorkodás legeltetési szokásai is, amelyek nyilván csak folytatásai a magunkkal hozott hagyományoknak. TÁLASI mondja a „Kiskunsági pásztorkodás”-ban: „A szilaj és részben a félszilaj jószág egyedüli tápláléka az, amit a legelőn talál . . . télen a szilaj jószágot átvették a téli pusztákra, ahol nyáron nem kaszáltak, bőven volt az avarfű . . . téli ínségben a jószág a hó alól is kikaparta az avarfüvet . . . ha az sem volt, a cserjések és erdők fiatal hajtásaira fanyalodott . . . Szabadszálláson . . . az Öregerdőben vagy az Újerdőben *gazalt* télen a szilajménést” stb. (36, 40, 41, 46). Idevág az ÚMTSz.-nak a Nagykunságról, erről a jellegzetesen rideg állattartó vidékről közölt adata: *gaz* am. 'magasabb szálú avarfű'. — A *gaz* szónak ilyen tárgyi alapon való átvételé valószínűvé teszi, hogy a török eredetű különféle gyomnövényneveink is általában a pásztor élet kapcsán kerültek nyelvünkbe. Bár különböző talajviszonyokat kedvel, de parlagon és legelőn is megerem: a *bojtorján*, *csalán*, *kalokány*, *katáng*, *kököröcsin*, *üröm*, *konkoly* (gabona gyomnövény), *káka*, *gyékény* (vizi gazok, télen megeszi a jószág!), a *kökény* pedig a pásztori építményekhez szolgáltat anyagot (TÁLASI 40). A jövevényszavaknak ebben a kategóriájában említhető a *kóró* szó is, amely sokféle elszáradt növény szárát jelenti. Végül a *gyom* ~ csuv. *šum* 'Unkraut'. A *gyom* csak kitépve, elszáradva *gaz*. A kert lehet *gyomos*, ha elhanyagolt *gazos* is, de a szabad mező, ahol csak a nagyobb szálú növényzet tűnik fel, csak *gazos* lehet.

5. A mong. *qayda(n)* ~ közt. *kaudan* jelentése azonban — amint az a közölt adatokból kitűnhetett — nem csupán 'száraz avarfű', hanem 'avarfüvel borított steppe' is: krm. *kaudan* 'ein mit trockenem Gras bedecktes Land'; hakasz *kavdan* 'Land mit dürem Gras'; tung. *qaydakā* 'širokaja, rovnaja polana' (VASILEVIČ: Evenk.-russk. sl. 1940) és Hajdúnánáson is a *gaz* am. 'nagy, szálás mező' (ÚMTSz.). — A *qayda* ill. a *gaz* szónak ez a másodlagos jelentése vezet el bennünket a *gaz* utótagú összetett helynevek helyes értel-

mezéséhez. Az EtSz. ismeri a *gaz* önálló helymegjelölő szerepét is, de leggyakrabban mégis határ-, irtás- és erdőjárásnevek utótagjaként fordul elő: *Kisgaz, Nagygaz, Méhesgaz, Kétrétegaz* stb. A *gaz* szó első adatolása is ilyen összetett helynévben fordul elő: *Peturgoz* (An. 43). Nyilvánvaló, hogy itt a *gaz* nem lehet 'Ünkraut', hanem sokkal inkább: 'legelő, avarfűvel takart mező'. Egészen hasonló a *telek* utótagos helyneveink esete, ahol a *telek* jelentése nem a köznyelvi 'Grund', hanem az ősi: '(a vizenyős környezetből kiemelkedő) letelepedésre alkalmas hely' (vö. NyelvtudÉrt. 38. sz. 191–7). — A tájékozódás igényéből született *gaz* utótagos határneveinkben keletkezésük idején egészen bizonyosan megvolt még a reális kapcsolat a név és a tájrész, ill. a *gaz* és a megjelölt hely között. Hogy ez a reális kapcsolat számunkra elhomályosodott, annak az az oka, hogy a *gaz* szó eredeti fogalmi jegyei idővel nagyon megváltoztak úgyannyira, hogy mai köznyelvi értelmű behelyettesítése teljesen irreális.

6. A gazdaságtörténeti fontosságú *gaz* szó eredetileg 'gyökéren száradt avarfű' egyértelmű jelentése ui. az új haza változott körülményei között erősen differenciálódott. A megindult részbeni istállózással és takarmánybegyűjtéssel, nem volt többé nélkülözhetetlen a szabadban lábon száradt növényzet, ill. a *gaz* és így elvesztette régi jelentőségét. A meghatározó fogalmi jegyekben valamikor igen gazdag *gaz*: 'erdőn-mezőn termő, gyökéren száradó, a jószág szükségeltakarmányozását szolgáló, mindenféle fajta növényzet' pontosan körülhatárolt konkrét tartalma, a 'kint száradás' jellemző uralkodó jegyétől megfosztva, jelentéskörében vagy PAIS terminológiájával jelentéstartományában, ahogy azt éppen a *gaz* szóra utalva mondja (MNY. XVIII, 363), rendkívül kitágult. Befért most már mindenféle 'száraz takarmány' megnevezése: 'széna, szalma, csutka' stb. A fogalom módosulásának ezt a szintjét tükrözik a nagyszámú nyelvjárási kifejezések: lökj a jószágnak egy kis *gazt* (Hajdúhadháza); *gazul* részelt, aki az aratóbér fejében a szalmát és pelyvát is viszi, esetleg már a kévéken és keresztteken osztozik (Bihar) stb. — A fogalmi módosulásnak ugyanez a foka tapasztalható a fgr. nyelvek újabkori csuvas közvetítésű jövevényszavaiban is: votj. *kuro* 'Stroh' (vö. WICHMANN: MSFOu. XXI, 84) és cser. *ora* 'Unterlage, Streu' (vö. RÄSÄNEN: MSFOu. XLVIII, 167) < csuv. *xyra* < **qayda* < *qayda*.

A *gaz* jelentéskörének további bővülése ezzel nem állt meg, hanem olyan mértékben fokozódott, amint veszített eredeti meghatározó jegyeiből. A következő állomás, hogy elkopik a 'takarmány' ismérve, s már nem kizárólag 'száraz takarmányt', hanem mindenféle elszáradt növényt jelent. Hódmezővásárhelyen pl. *gaz*: 'káka, gyékény, nád', általában minden száraz növényfélésség, amivel a ház befedhető: *gazitetj* (ÜMTSz.). A 'mindenféle száraz növény' → 'törmelék, hulladék' → 'szemét' érthető további jelentésfejlődés. — A gyökeres szakadás az átvett ősi és a köznyelvi *gaz* jelentése között akkor következett be, amikor az eredeti fogalmi meghatározók második fontos uralkodó jegye az etimológiailag is megalapozott 'száraz' is elmosódik, ill. az ismertető jegyek mondhatni teljesen kieserélődnék. Ezen a fokon lett a *gaz*: a kultúrnövényzet közt termő (eleven) 'gyim-gyom' vagy az ÉrtSz. meghatározása szerint: „vadon tenyésző, rendszeren haszontalan sőt káros lágú v. kórós szárú növényzet, olyan területen, ahol haszonnövényeket szoktak termelni”. A *gaz* jelentésfejlődésének folyamatát illetőleg igen figyelemreméltó PENAVIN OLGA szlavóniai (kórógyi) szótárának értelmezése: *gaz* 'fű,

minden zöld fűféle; lucerna, here is, míg lábon áll'. Tehát már nem száraz, hanem zöld fűféleség, de, és ez az érdekes: 'lábon álló takarmány' is. A *gaz* szó ősi jelentésének nyoma tükröződik a „lábon álló, de már beérett búza” *gaz* elnevezésében is a Tiszántúlon (Túrkeve, Karcag, Mezőtúr, Kisújszállás). Vö. LŐRINCZE LAJOS: Nyr. 75: 390–92.

A TESz.-ban a *gaz* szóhoz fűzött jelentések a következők: 1. fiatal erdő, 2. gyomnövény, 3. valaminek az alja, 4. szenny, 5. száraz növény, törmelék, 6. gabonaszár és végül átvitt értelemben: alávaló, gonosz ember. A szerkesztők megállapítják, hogy az eredeti jelentés feltehetőleg a főnévi 'Unkraut' volt. A közölt nyelvtörténeti adatok véletlen időrendje természetesen nem szemléltetheti a jelentésfejlődés állomásainak egymásutánját annál kevésbé, mert jövevényyszóról van szó ill. a kiindulás, az alapjelentés ismeretlen. Ezért kellett megszólaltatnunk az átadó nyelvcsoportot, mert csak így kísérhetjük nyomon a *gaz* eredeti fogalmi jegyeinek lassú, de szakadatlan kicserélődését, mígnem a fogalmat hordozó átvett szó jelentése teljesen megváltozott. — Hogy a *gaz* nagyon régi eleme nyelvünknek, azt a vázolt hang-, jelentés- és tárgy történeti érveken kívül az is bizonyítja, hogy átvitt értelmű másodlagos jelentése is már a kódexek korára megy vissza (vö. BEKE: Nyr. 57: 76; VÉRTES O. ANDRÁS: Pejoratív értelmű melléneveink. NyK. LXVI, 408–9).

7. És most nézzük, mit jelentenek az etimológia számára a Nyatl. 78. számú 'mauvaise herbe' térképének szóföldrajzi információi. A *gaz* szó a térképen köznyelvi jelentésében a 'nem termesztett gyomnövények' kategóriájában (77–86) szerepel. Ennek megfelelően a kutatópontokon feltett kérdés is a *gaz* fogalmának köznyelvi meghatározó jegyeit hangsúlyozza ki és így hangzik: Mi az a mindenféle haszontalan növény, amit a kapások közé nem vetnek, mégis dúsan nő? — A kérdés úgy van megfogalmazva, hogy mai értékelésben túlnyomórészt *gaz* feleletet tesz magától értetődővé; a kapott válaszok szempontjából mégis a *gaz* térképe egyike a legtarkábbaknak. A köznyelvi *gaz* mellé felsorakoznak ugyanis a lényeges jegyeikben azonos szinonimák: *gyom*, *dudva*, *burján*, *paré*, *gurdiny* és Dunántúl délnyugati sarkában nagy területen a *fű* is (vö. a 81. sz. *fű* térképet). — A *gaz* szó etimológiájának ismeretében, a térkép ilyen természetű szinkrón adatainak a vizsgálata, ill. vallomása, csak fokozza bennünk a már eddig kialakult belátást, hogy az átvett és a köznyelvi *gaz* közt lényegében megszűnt a fogalmi adekváltság. A feltárt szótörténeti ismeretek nélkül egészen más szemmel figyelni a térkép tarkaságát és a szerkesztők kikívánkozó megjegyzése: „Egyes magyarázatok szerint, a *gaz* inkább a száraz gyom” sem volna olyan sokatmondó számunkra, mint így. Láttuk ugyanis, hogy a *gaz* fogalmának 'száraz' uralkodójegye az egész jelentésfejlődési láncon át a végsőkig makacsul kitart, amiről tudomást nem venni, még ebben a „köznyelvi” környezetben sem lehet. — Tudjuk, hogy a kutatópontok kérdései elsősorban azt célozzák, hogy a feleletül kívánt szó földrajzi elterjedtségének képe kirajzolódjék, amit azután az egyes tudományágak művelői szempontjaiknak megfelelően kiértékelhetnek. — Ami mármost a szótörténetkutatót illeti, belsőfejlődésű v. újabbkori kölcsönzések esetén, a szóföldrajzi információkban igen jó fogódzót kaphat a szó keletkezése v. első felbukkanás helyének, elterjedése irányának, vagy pedig az átadó nyelv hovátartozásának a megállapításában. Honfoglalás előtti régi török *gaz* szavunk esetében azonban, ezekben a vonatkozásokban a térkép néma marad; legfeljebb azt tudjuk meg, milyen területeken szorult háttérbe, sok esetben

csak újabkori köznyelvi szinonimáival szemben. Azt azonban már nem árulhatja el a térkép, miért nevezi a nép a szénát, szalmát sőt a lábon álló búzát is gyakran *gaz*-nak és soha sem *gyom*-nak, pedig a *gaz* és *gyom* a köznyelvben szinonimák. Ilyen esetekben tűnik ki napnál világosabban, mennyire kiegészítő jellegűek a Nyatl. információi s mennyire nem nélkülözhetjük a nyelvjárások tanúságtételét. De ez a kiegészítő jelleg nagy hézagot pótol a kutatás minden területén. Nem közömbös pl. a *gaz* etimológiájának szempontjából sem, hogy a térkép információi szerint a *gaz* szó az Alföldön vert legmélyebb gyökeret, tehát ott, ahol a földrajzi adottságok legjobban kedveztek a nomád jellegű állattartásnak.

A Nyatl., amennyiben vannak, a rákérdezett szónak hangtani variánsait is hozza. Dunántúl déli részén a *gaz* zöngétlen véghangzós *gasz* és a szlovák határvidéken az inetimologikus *j*-vel bővült *gajz* alakjával találkozunk. Az utóbbi variáns helyhez kötöttsége nem igazolja HORGER feltevését (NéNy. I, 106—8), hogy ez a népnyelvi jelenség csak idegennek érzett szavakban jelentkezik. A *gaz* nagyon régen meghonosodott szó és éppen olyan kevésbé érződik idegennek, mint a *gyűrű*, *gyöngy*, *borsó* stb. — A Nyatl. I. kötetének 192 térképe közül 18 régi török jövevényszó szóföldrajzát vizsgálja. A nagy arányszám a feldolgozott szókészlet mezőgazdasági jellegének tudható be. Hogy általában milyen természetű segítséget fognak jelenteni a Nyatl. információi a honfoglalás előtti jövevényszó kutatás területén, az majd csak a VI. kötettel lezáruló teljes anyag áttekintésével lesz megmondható.

Befejezésül hozzáfűzném még, hogy a közt. *kauda(n)* 'trockenes Gras', nem először merül fel ezúttal török szófejtő irodalmunkban. MUNKÁCSI már 1883-ban (NyK. XVIII, 116) a votjákba is átkerült közt. *kaudan*-t a magyar *katáng* növénynévvel hozza kapcsolatba. GOMBOCZ (NyK. XXXVI, 477—8) hangtani okokból nem fogadta el az egyeztetést, de jobbal nem tudja helyettesíteni, mert amint az a bíráló megjegyzésekből kiderül, nem volt tudomása a közt. *kauda(n)* mong. *qagda* megfelelőjéről. Ez a körülmény teszi érthetővé, miért maradt ki a *gaz* szó a BTLw. szójegyzékéből. A mong. *qagda* adat ismeretében ui. a *búza* és a *túzok* szavakhoz hasonlóan — bár még a grönbechi felfogás szellemében: őst. *-gd-* > csuv. *z* —, de bizonyára már akkor, régi török jövevényszavaink sorában említette volna GOMBOCZ *gaz* szavunkat is.

K. PALLÓ MARGIT

Contribution à la carte 'mauvaise herbe' N° 78. de l'Atlas des Dialectes Hongrois

L'atlas linguistique N° 78. représente l'expansion géographique du mot hong. *gaz* qui signifie 'mauvaise herbe' dans la langue parlée. — L'auteur démontre sur la base des données des dialectes hongrois que le sens primitif du mot *gaz* veut pas dire 'mauvaise herbe', mais au contraire une herbe utile, qui servait de fourrage aux bestiaux en hiver chez les nomades. — Son équivalent fonétique et sémantique dans la langue mongole est *qagda* 'dry gras of preceding year' ~ krm. *kaudan* 'dürres Gras, ein mit trockenem Gras bedecktes Land' ~ tehov. *xyra* 'suchaja trava' (cf. RAMSTEDT, Stellung . . . 25). — Suivant les indications fonétiques des mots d'emprunts *búza* 'fromment' < bulgaroturque **buydai* < mong. *bugdai* et *túzok* 'outarde' < bulg.-turque **toydaq* < mong. *togdaq* id., nous sommes à bon droit de supposer, que le mot hong. *gaz* est le résultat du même développement fonétique: *gaz* < **kaz* < **kaza* < **qayda* < *qagda*. C'est à dire, le mot hongrois fut emprunté également au milieu de l'époque où se formait le changement fonétique: *d* > *δ* > *r*.

MARGIT K. PALLÓ

SZEMLE—ISMERTETÉSEK

Sajnovics János emlékünnepe és tudománytörténeti szimpozion

(Székesfehérvár—Tordas 1970. máj. 12—14)

„Quibus omnibus ita me spero demonstraturum, IDEM ESSE IDIOMA UNGARORUM, & LAPPONUM, ut de hoc nemo Eruditorum, qui mea haec legerit, porro dubitaturus sit.”

SAJNOVICSNAK azt a reményét, hogy a magyar és a lapp nyelv rokonságára vonatkozó kételyeket sikerül eloszlatnia, ha nem is saját kora, de a későbbi századok igazolták. Ő maga is tisztában volt azzal, hogy korának társadalma visszas érzelmekkel fogadja majd a Demonstratiót, amelynek alap gondolata nem volt ugyan ismeretlen, de a Demonstratio megjelenéséig nélkülözötte a meggyözö érvést: „ea tamen res parum valde, aut omnino nihil Eruditorum animos adverterit”.

Azoknak a tudományos következetességgel tisztázott elveknek és módszereknek alapján, amelyek a Demonstratióban lehetővé tették az ismert alaptétel biztos érvekkel (certis argumentis) történö bizonyítását, SAJNOVICSNAK joggal hihette, hogy munkáját saját korában is néhányan örömmel és új felfedezésként fogják üdvözölni: „alii vero rem, quafi tot feculis ignoratam, novae Inventionis laude decorare non dubitarunt”.

Sok időnek kellett azonban elmúlnia addig, míg SAJNOVICSNAK műve illö méltatásban részesült. Korunk finnugor és általános nyelvészei megbecsüléssel adóznak SAJNOVICSNAK és Demonstratióját úttörö jelentőségű munkának tartják. Erröl a megbecsülésröl tanúskodik a Sajnovics János emlékünnepe és tudománytörténeti szimpozion, amelyet ez év május 12—13—14-én, Székesfehérváron rendeztek meg a Demonstratio megjelenése 200. évfordulójának tiszteletére. A rendezés munkájában, a Sajnovics Emlékbizottság szervezésében, számos tudományos és társadalmi szerv vett részt (a Székesfehérvári Városi Tanács V. B., a Fejér megyei Tanács V. B., a Székesfehérvári Járási Tanács V. B., a Magyar UNESCO Bizottság; az MTA Nyelvtudományi Intézete, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszéke).

A szimpozionon hazánkon kívül 11 ország (Anglia., CsSzsZK., Dánia, Finnország, Japán, Jugoszlávia, Norvégia, NSzK, Svédország, SzU, és USA) tudósai vettek részt. A dán és a svéd akadémiák külön is képviseltették magukat.

Nem véletlen, hogy SAJNOVICSNAK JÁNOS neve és a Demonstratio tudománytörténeti kérdések felvetödésével kapcsolódott egybe. Mindaz ugyanis, amit beszámolónk elején — idézve magából a Demonstratióból — SAJNOVICSNAK és

a kor kapcsolatáról, a Demonstratio szerzőjének újszerű módszereiről röviden érintettünk, oly módon nyertek megfogalmazást a szimpozionon, hogy velük szorosan összefonódott a nyelvtudomány nagyjai értékelésének, s továbblépve a nyelvtudomány-történetnek elvi problematikája is.

A szimpozion kettős célkitűzését világosan tükrözte a három nagy előadás témája: Sajnovics és Demonstratiója (LAKÓ GYÖRGY), A nyelvtudomány-történet elvi kérdései (BÁRCZI GÉZA), A magyar nyelvtudomány Sajnovicstól napjainkig (BENKŐ LORÁND). A kisebb előadások és hozzászólások arról tanúsítottak, hogy a szimpozion résztvevői mindvégig szem előtt tartották az említett két problémakör egybetartozását.

Ha tehát téma szerint kívánjuk csoportosítani a szimpozionon elhangzottakat, akkor SAJNOVICS művéből, illetőleg annak előremutató vonásaiból kiindulva, SAJNOVICS korának jellemzőin keresztül eljutunk a finnugor nyelvtudomány kezdeteihez és innen pedig a nyelvtudomány-történet fontosságához, hiányosságaihoz és további feladataihoz. (Beszámolóink csak a kisebb előadásokat és a hozzászólásokat tekinti át tematikájuk szerinti csoportosításban.)

1. Sajnovics Demonstratiója. A résztvevők figyelme elsősorban a Demonstratio módszereire, illetve azok modernségére irányult.

SAJNOVICS matematikus és csillagász volt. Nyilvánvaló, hogy legfőbb érdeme, azaz elveinek és módszereinek következetes érvényesítése kapcsolatba hozható foglalkozásával is. A véletlenszerűség nem jellemzője a Demonstrationak. Meggyőződhetünk erről például a lapp szavaknak a magyar helyesírás szerinti átírásával kapcsolatban, ahol is szigorú következetesség uralkodik (H. D. HENDRIKSEN, Dánia, ERDŐDI J.). A következetesség nagyfokú tudatosságot is jelent, illetőleg a munka alaptételeinek megfogalmazását, amelyre SAJNOVICS előtt nem akadt példa (ERDŐDI J.). A nyelv mint összehasonlító bázis jelenik meg a Demonstratióban (E. AUSTERLITZ, USA). Az összehasonlító módszer első következetes alkalmazásával SAJNOVICS nem csupán a finnugor, hanem általában az egész összehasonlító nyelvészet nagy alakja (K. H. SCHMIDT, NSzK). Munkája a lexikális összevetéseken túl hangtani és morfológiai egyeztetéseket is ad. Különösen meglepő a morfematikus hasonlóság fontosságának felismerése a nyelvhasznításban (H. D. HENDRIKSEN). A lexikális egyeztetéseket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a Demonstratio 150 szófejtéséből 33 helyes, tehát az etimológiák 22%-a ma is megállja helyét (ZAJCZ G.).

2. Sajnovics kora. Sok szó esett a XVIII. századról, mindazokról a tényezőkről, amelyek valamilyen módon közrejátszhattak a Demonstratio megszületésében.

A XVIII—XIX. században a nyelvvel való foglalkozást kettős motiváció jellemezte. Az egyik oldalon a nyelv mint pusztán nyelvészeti probléma jelentkezett, a másik oldalon pedig — s ebben a felvilágosodás és a romantika is szerepet játszhatott — a nyelvtudományt erősen motiválta a történettudomány. Az előbbi elsősorban az indoeurópai, az utóbbi a finnugor nyelvészetet, valamint a turkológiát jellemezte. Ugrást az előzőekhez képest, azaz valamiféle új ösztönző erőt a nyelvészetben kétségtelenül az utóbbi jelentett. Ez a körülmény is indokolta teszi, hogy beszélhessünk ún. archeo-historico-linguisticáról mint a történelem, valamint a régészet által is motivált nyelvtudományról (GULYA J.). Ebben a korban azonban egy egészen más oldalról ható tényező is elősegíthette a nyelvek ősisége felé irányuló kíváncsiság felébredését. A társadalmi értékek fokmérője ugyanis alapvetően az ősiség, a nemesi származás

volt. Ily módon a nyelvnek „nemesi” származását is be kellett bizonyítani (RÓNA-TAS A.). A XVIII. század egyébként sok mindent rejtett csírájában a felszín alatt a különböző tudományok területén. Nem volt meddő korszak, mint ahogyan ezt például a csillagászat eredményei is bizonyítják, amelynek éppen SAJNOVICS mestere, HELL MIKSA volt egyik kiváló művelője (ZEMP-LÉN J.). A mű és a kor kapcsolatának vizsgálata azonban nem jelentheti csupán az adott korszakban ható tényezők, illetve azok hatásának vizsgálatát. A mű és a kor között kölcsönhatás figyelhető meg, tehát a Demonstratio éppennyú hatatott is kora társadalmára, mint ahogyan születésénél bizonyos társadalmi tényezők játszottak közre. A Demonstratio megjelenésével érvényét veszítette az az elgondolás, mely szerint a magyar nyelv társtalan, s ily módon a kor feudális hungarustudatával szemben egy másfajta magyarságtudat bontakozhatott ki (ÉRDŐDI J.).

3. Adalékok a finnugor nyelvtudományok kezdetéhez. SAJNOVICS és kora kapcsán több esemény, illetve név merült föl a szimpozionon, amelyek kibővítették a finnugor nyelvtudomány kezdeteiről alkotott ismereteinket.

A XVII. században BRANKOVICS SZÁVA és GYÖRGY Moszkvában „Jugriából” jött emberekkel találkozott. B. GYÖRGY szerint nyelvük a magyarhoz hasonló, de parasztosabb. Ismerte-e SAJNOVICS is ezt a „Jugria mítoszt”? (GÁLDI L.). A Jugria mítosz hozzátartozhatott a Demonstratio gondolati előzményeihez. Nem csupán gondolati előzményekről esett azonban szó a szimpozionon. A lapp nyelv gyűjtésére irányuló munkálatok Dániában és Norvégiában, ezek eredményeképpen a dán—lapp szótár (1756), K. LEEM dán nyelvű lapp nyelvtana fontos forrásanyagul szolgáltak a Demonstratio számára (K. BERGSLAND, Norvégia). Nézzük most már, mit történt SAJNOVICS művének megszületése után. 1793-ban Bécsben megjelent JOSEPHUS HAGER „Neue Beweise . . .” c. könyve, amely már a Demonstratio ismeretéről tanúskodik. A szerző egyetért SAJNOVICS-csal, hadakozik a hun—magyar rokonság nézete ellen, megállapítja, hogy a nyelvrokonság legerősebb érvei nyelvi érvek. Emellett másodlagos a vallás, néprajz stb. szerepe (HAJDÚ P.). 1793-ban jelent meg a cseh DOBROVSKÝnak „Sistema linguarum” c. műve. DOBROVSKÝ a finnugor nyelvrokonság felismerésén túl azt is megállapította, hogy a finnugor nyelvek csoportokat alkotnak (R. P. PRAŽAK, Csehszlovákia). DOBROVSKÝ gondolatai hídnak tekinthetők, amelyen át már GYARMATHI SÁMUEL Affinitásához jutunk (KÁLMÁN B. elnöki zárószava).

4. A nyelvtudomány-történet néhány elvi kérdése. Az előadások és hozzászólások során nyilvánvalóvá vált, hogy a szimpozion értékes adalékokkal szolgál a nyelvtudomány-történet problémakörének megoldásához is.

A nyelvtudomány-történet egy kissé elhanyagolt terület. Valahogy a művelődéstörténet részének tartják. Pedig a nyelvtudomány történetének vizsgálata segítheti a mai nyelvészeti munkát, tisztázhat bizonyos problémákat, óvatosságra inthet, hiszen az úgynevezett „új” gondolatokról több esetben kiderül, hogy már régebben is szerepeltek valamilyen formában (JUHÁSZ J.). A tudománytörténet fontossága tehát nyilvánvaló. Kérdés, hogyan kell szemlélünk a nyelvtudomány történetét. Csak az ún. csúcok az érdekesek-e, vagy figyelembe kell vennünk a csúcsokhoz vezető lassú előkészítő folyamatot is. Feltétlenül a kettőnek együttes vizsgálata szükséges. Azt mondhatjuk, hogy egy nyelvtudomány-történet akkor állja meg helyét, ha a tudomány

fejlődésében az additio és a nagy fordulatok egymást elősegítő egységét látja (JUHÁSZ J., SZÉPE GY.).

A következő fontos kérdés a tudomány és a kor kapcsolatának problémája. SAJNOVICSRÓL nem alkothatunk helyes képet anélkül, hogy a XVIII. századot ne ismernénk. A kor, illetve a társadalom ismerete tehát elengedhetetlenül szükséges. Például ERDÉLYI és BALASSA történeti dialektológiája, ezt követően a történelem és a dialektológia szétválása, majd pedig egy újabb, más szemléletű egységbe tömörülése nem magyarázható a történelmi fejlődés ismerete nélkül (az egységes polgárság kora → az egység megbomlása → a szocializmus kora) (DEME L.).

Mindebből az a tanulság, hogy a nyelvtudomány-történet nem öncélú és haszon nélkül való. Hiányait pótolni kell (KÁLMÁN B.).

Rövid áttekintésünkben eddig a szimpozionon elhangzott kisebb előadások és hozzászólások témagazdagságát igyekeztünk bemutatni. Hozzá kell még tennünk, hogy az előadásokat és a vitát a harmadik napon finnugor, általános nyelvészeti, nyelvhelyességi és stilisztikai csoportokban konzultáció követte, melyen a nagyközönség is részt vett. A szimpozionról magáról alkotott képünk azonban hiányos lenne mindazoknak az egyéb programpontoknak említése nélkül, amelyek az előadások és viták menetét megszakítva színessé és változatossá tették a magyar és külföldi vendégek székesfehérvári tartózkodását. Az első napon a vendégek kirándultak Tácsra, ahol is megtekintették a római kori Gorsium ásatásait. Ugyanaznap este a Vörösmarty Színházban előadásra került a Kalevala a budapesti Thália Színház vendéjátékaiként.

A szimpozion harmadik s egyben utolsó napján a résztvevők ellátogattak Tordasra. A Tordason tartott emlékünnepe méltó befejezése volt a háromnapos tudományos konferenciának. Itt GÜLYA JÁNOS tartott ünnepi beszédet „A nyelvrokonság tudata a magyar művelődésben és történetben” címmel. SAJNOVICs szülőházánál KÁLMÁN BÉLA emlékbeszéde után koszorúkat helyeztek el: a rendező szervek és a Sajnovics Emlékbizottság nevében TAMÁS LAJOS akadémikus, a Nyelvtudományi Intézet igazgatója és IMRE SAMU, a Sajnovics Emlékbizottság tagja, a Nyelvtudományi Társaság nevében SZATHMÁRI ISTVÁN, a Társaság titkára és NYIRI ANTAL, a Társaság szegedi csoportjának elnöke, továbbá a társadalmi szervek nevében Tordas község Végrehajtó Bizottsága.

A SAJNOVICs JÁNOSRÓL való megemlékezésen, tanulságos nyelvészeti, tudománytörténeti problémák felvetődésén túl a szimpozion — nemzetközi jellegénél fogva — különböző országok tudósainak s így különböző nyelveknek találkozását is jelentette. Nem zárhatjuk méltóbban beszámolóinkat, mint L. L. HAMMERICH, dán professzor szavaival, aki latin nyelvű hozzászólásában éppen a Demonstratio nyelvét használta fel arra, hogy a szimpozion különböző országokból jött vendégeihez és magyar résztvevőikhez szóljon: „Non sum ciceronianus, vix latinus, fortasse latinista. Deploro inscientiam meam linguae nobilis Hungaricae. Veneror traditionem hungaricam, saeculo praecedente adhuc videntem, de usu linguae latinae in communicationibus . . . inter Hungaros et populos vicinos . . .”

KORENCHY ÉVA

Wolfgang Veenker: Die Frage des finnougri-schen Substrats in der russischen Sprache

Bloomington, 1967. Uralic and Altaic Series, v. 82. 329 l.

Noha az orosz nyelv szókinésében egyes finnségi jövevényszavak meglétét fölsmerték már a 19. században, majd a századfordulón orosz tudósok (BAUDOUIN DE COURTENAY, SAHMATOV) a szókinésen túlmenően, az orosz nyelvtani rendszerben is gyanakodtak finnugor nyelvi hatásra, ERNST LEWYÉ az érdem, hogy elsőnek próbálta rendszerezni az orosz nyelvnek azon vonásait, amelyek nemcsak az indoeurópai, hanem a közeli rokon szláv nyelvekből is hiányoznak.

Az egykori orosz fejedelemségek területe a 11. sz. elején alig haladta meg a Skandináv félszigetét, a 20. századi Orosz birodalom, pedig ennek mintegy harmincszorosára növekedett az évszázadok folyamán magába olvasztva finnugor, török, mongol, szamojéd, kaukázusi, paleoszibériai stb. nyelvű népek területeit. Az orosz nyelvű államhatalom és a pravoszláv vallás útján az orosz nyelv is terjedt, nagyszámú idegen nyelvű népcsoportok váltak orosz nyelvűvé. Orosz nyelvű telepések a ritkán lakott újabb területen a bennszülött lakosság nagy részét asszimilálták. Az óriási területű Szibériában Jermák hódítása előtt (16. sz. vége) nem volt orosz nyelvű lakosság. Ma pedig a mintegy 20 millió lakos közül a nem orosz anyanyelvűek száma csak 800 ezer (Левин-Потапов, Народы Сибири, Moszkva 1956, 10.) De ha a viszonylag nagyon kesei szibériai kolonizációt nem is vesszük figyelembe, egészen kétségtelen, hogy az európai Oroszország területén is több, mint egy évezred óta érintkezik az orosz nyelv többek közt számos finnségi, volgai és permi finnugor nyelvet beszélő néppel.

Már a történeti korban váltak orosz nyelvűvé a finnségi népek egyes keleti és a volgai nyelvek egyes nyugati csoportjai. Valóban a csodával lenne határos, ha ez az integráció semmilyen nyelvi hatással nem járt volna az orosz nyelvre.

LEWY óta számos orosz és nem-orosz nyelvész munkálkodott az orosz—finnugor nyelvi kapcsolatok felderítésén, és csak egy-két kutató helyezkedett teljesen tagadó álláspontra az orosz nyelvet a finnugor nyelvek részéről ért hatás kérdésében. (SZOBOLEVSKIJ, 1907; BUBRICH, 1926). Mivel az idevonatkozó irodalom nagyrészt a kölesön-hatás részletkérdéseire vonatkozik, és számos szlavisztikai és finnugor nyelvészeti könyvben és folyóiratban van szétszórva, igen hasznos munkára vállalkozott WOLFGANG VEENKER azzal, hogy a soknyelvű szétszórt anyagot összeszedte, rendszerezte, értékelte, és nagyon józan reális érzéssel egyrészt valószínűség, másrészt elterjedés szerint is értékelte az idevágó jelenségeket műve végén. A könyv hatalmas filológiai apparátusára jellemző, hogy a felhasználát műve jegyzéke 750 körül jár (270—324) a jegyzetek száma pedig 792 (170—269). A szerző nemcsak az írásos forrásokban föllelhető anyagot használta fel, hanem számos esetben fordult kérdéssel a Szovjetunióban élő különböző finnugor anyanyelvű tudósokhoz is, hogy a nyelvtanokból nehezen kihámozható (főleg szintaktikai) kérdésekben megbízható választ kapjon.

Bevezetőben a nyelvi érintkezés különböző fokú megnyilvánulásait foglalkozik. Ugyanitt tárgyalja röviden a szubsztrátum-elmélet kialakulását. A szerző nem látja igazoltnak Pokorny véleményét, azt ti., hogy a balti szlávban már protouráli szubsztrátumot keressünk, hiszen a „protouráli” korban még aligha beszélhetünk szláv nyelvekről, és ennek nyelvtanát még nem következtethetjük ki olyan biztonsággal, hogy a balti-szláv csoport különválását neki tulajdoníthassuk.

A finnugor substratum lehetőségét SCHAFARIK már a múlt század közepén megemlítette bővebb kifejtés nélkül. Az orosz nyelv finnugor eredetű szókinésével KALIMA foglalkozott bővebben számos munkájában, de a nyelvtani egyezések első rendszerezésének érdeme ERNST LEWY munkásságához fűződik. Azóta már sok részletkérdés tisztázódott, sokan foglalkoztak a kérdéssel, többek közt két szimpozion is (Moszkva 1955 és Seattle 1965).

A substratum fogalmával és fajtáival részletesen foglalkozik a szerző. Akkor, ha a substratum nyelv nyom nélkül eltűnt (pl. etruszk, thrák), akkor a substratum-kutatás elég ingatag talajon mozog, hiányoznak a fogódzók. Ha viszont csak egy bizonyos területen asszimilálódtak, másutt nem (pl. kelták, fgr. nyelvek), vagy ha maradt róla írásos emlék (latin), vagy ha fennmaradtak az illető nyelv közeli rokonai (muromák, merják), akkor eredménnyel tanulmányozhatjuk a substratum hatásokat a „győztes” nyelvre vonatkoztatva. Fontos azonban, hogy a „győztes” nyelvnek legyenek közeli rokonai vagy/és hogy legyenek emlékei a hatás előttről is. Mindez megvan az orosz nyelv esetében. Foglalkozik a *superstratum* fogalmával (mikor a hódító réteg olvad

be nyelvilleg a meghódítottba), az *adstratum* éval (kölesönös nyelvi érintkezés, mindkét nyelv megmarad) és bevezeti a *perstratum* fogalmát, mikor mindkét nyelv fennmarad ugyan, de az egyik tekintélye olyan nagy, hogy igen erős és egyoldalú hatással van a másikra nemcsak a szókincs, hanem a nyelvtani szerkezet és hangrendszer szempontjából is. Ilyennek tartja többek közt az orosz nyelv hatását a Szovjetunióban élő kisebb népekre. A továbbiakban rámutat a finnugor substratum történeti valószínűségére is.

A következő fejezetekben sorra veszi mindazokat a nyelvi jelenségeket, amelyek valamilyen formában számbajöhetnek mint substratum-jelenségek. A fejezetek a következők: Hangtan (22–76), Alaktan (77–107), Mondattan (108–142) és Szókincs (143–145).

Könyve végén (156–62) összeállítja az előforduló substratum-jelenségeket aszerint mit tart biztosnak, valószínűnek, lehetségesnek, bizonytalannak, és mit a finnugor nyelvek hatásától független fejleménynek. Mindenütt megkülönbözteti a jelenség köznyelvi vagy nyelvjárási voltát.

Biztos substratum jelenségnek tartja a köznyelvi akanjet, a névszói állítmányt és a 'habeo' kifejezését, a nyelvjárási jelenségek közül az *o > oa* és *e > ie* diftongizálódást, a cokanjet, az első szótagbeli hangsúlyt, a főnevek fokozását, a tárgyeset kifejezését nominativussal valamint néhány jövevényképzőt.

Valószínű (köznyelvi) palatalizációs mássalhangzó-korreláció, új eset kialakulása, locativus interior, a nominális kifejezésre való törekvés, imperativus ~ adhortativus, részleges tárgy, egy fajta comitativusos szerkezet, (nyelvjárási) okanje, *p* az *f* helyett, *l* > *l*, hátravetett névelő, többfajta múlt idő, részleges alany, az *y* *hez* *yexano* szerkezet.

Lehetséges finnugor hatás: (köznyelvi) *g > v*, a többes számú névszói ragozás egységesülési törekvése; (nyelvjárási) *e > o* hangsúlytalan helyzetben, **é > ie*, *l* > *w*, tükörszavak.

Bizonytalan (köznyelvi) gemináta mássalhangzók, idegen *h* helyettesítése *g*-vel vagy *x*-val, az ún. polnoglaszije jelenség, kölesönös névmás, predikatív instrumentális; (nyelvjárási) *g > γ*, fgr. intonáció nyomai, különleges esethasználat, előjárók összetétele, előjárók ismétlése.

Valószínűtlen: ikanje, *o > ω*, szóvégi zöngétlenülés, *v > w*, *xv ~ x* az *f* helyett, a dualis eltűnése, az élők külön tárgyesete, az igeidők csökkenése, kicsinyítő képzés, az infinitívus és latívus közti összefüggés, tagadott alany és tárgy.

A következőkben a tárgyalt 52 jelenséget felsorolja egy táblázatban, ahol megnevezi a jelenséget, utal a könyvbéli helyére, jelzi előfordulási körét, közli, melyik fgr. nyelvben van egyező jelenség, jelzi a hatás módját, és értékeli az átvétel biztos vagy bizonytalan módját a már felsorolt öt értékjelzéssel. Bemutatok a táblázat tételei közül illusztrációképpen ötöt:

1. akanje	2.1.2,	közny.	moksa (esetleg	substratum	+ biztos
jakanje	2.1.3		volgai)	(előidéző)	
13. <i>p</i> az <i>f</i>	2.2.5.4	nyelvj.	cser., votj.	adstratum	+ valószínű
helyett				(esetleg substr.)	
25. a dualis	3.2.1	közny.	csak némelyik-		? (-) valószínűt-
eltűnése			lyikben van		len
			dualis		
49. előjárók	4.7.1	nyelvj.	finnségi ny.	substratum?	? bizonytalan
összetétele					
52. tükörszók	5.3	nyelvj.	fgr.	egyezés	0 lehetséges
		(közny.)		substratum?	

Kisebb megjegyzéseim:

47: Nem értem, miért nincs meg a szerző szerint a palatalizációs korreláció a magyar mássalhangzó-rendszerben, hiszen kapásból is találunk ilyen párokat, mint *dér-gyér*, *dűlő-gyűlő* (seb), *vad-vagy*, *kénes-kényes*, bár számuk valóban nem lehet nagy. Hogy a korreláció kevésbé kiterjedt és eleven, mint az oroszban vagy a mordvinban, az még nem indokolja, hogy a finnségi nyelvekhez soroljuk ebből a szempontból a magyart. — Uo. Az *š-š*, *c-c* alapnyelvi mássalhangzó-párokat COLLINDER TOIVONENTÓL veszi át, a *δ-δ* feltevése meg jóval korábbi.

48: A palatalizációs korrelációt a magyar egyrészt el sem vesztette (*n-ny*), másrészt meg újakat alakított ki (*d-gy*, *t-ty*). Igaz, hogy megszűnt pl. az *s-š* korreláció,

valamint a č-č, de az *l-ly* csak viszonylag későn tűnt el (egyes nyelvjárásokban ma is él). Egyébként a magyarban meglévő palatalizációs korrelációk a szomszédos szláv nyelvekben is megvannak (az *l-l-t* is beleértve).

51. A vogulban a gemináta mássalhangzók megterheltsége minimális, nem lehet egyenrangúan a magyar mellé állítani.

58. Hiába van a vogulnak χ hangja, az orosz $x-t$ mgh. előtt általában *k*-val veszik át, pl. or. *apxupeu* > vogÉ *ärkeri*, or. *xo3aũũ* > vogT *kušein*, or. *бapxam* > vogK *pärket*, or. *cyxapb* > vogÉ *sukkari*, or. *caxap* > vogÉ *sakkar*, or. *Muxaũũ* > vog. *mikarla*. Sokkal ritkább a *x-s* átvétel, mint or. *napaxod* > vogK *paržat*, or. *caxap* > vogKL P K *sačar*, T *sáčar*. Mássalhangzó előtt és szó végén az északi nyelvjárás kivételével χ hangzik, de ezekben a nyelvjárásokban hasonló hangtani helyzetben eredeti szavakban sem állhat *k* (vö. KÁLMÁN RLWW. 51–2).

67: Az ábrán az affrikáták jelölése nem következetes.

226 : (522. jegyz.) Nem igazítja ki a szerző V. POLÁK tévedését, aki a *sárít* ige *t*-jét infinitívusnak veszi és a finn *-ta* stb. inf. képzővel azonosítja. POLÁKot bizonyára az tévesztette meg, hogy a magyar igék szótári alakja a többi európai nyelvvel szemben nem az infinitívus, hanem a jelen idő egyes sz. 3. szén.

Kellő előtanulmányok hiányára utal néhány kérdésben, és csak igen óvatosan foglal állást. Néha kitér tárgyával összefüggő, de nem közvetlenül beletartozó megjegyzésekre is. Így megtudjuk, hogy a cseh és szlovák hangsúly rögződését az első szótagon ő is magyar hatásnak tartja. Bár az orosz nyelv jövevényszavait a különböző finnugor nyelvekből nem sorolja föl, de így is érdekes számunkra, hogy a nagyrészt tájszói szinten mozgó, ilyen irányból érkező jövevényszavak száma VASMER-nél 830 körül van. Az orosz tájszótárak megjelenésével ez a szám hihetőleg még növekedni fog.

A munka imponáló alaposágot és felkészültséget árul el mind a finnugrisztika, mind a szlavisztika területén. Nemesak már megírt eredményeket regisztrál — pedig ez már maga is jelentős tudományos eredmény lenne — hanem értékel, áttekinthető szerzerbe foglalja az anyagot és számos új megfigyelése, eredménye is van. A szakirodalmat kitűnően ismeri, könyve élvezetes olvasmány.

WOLFGANG VEEKER ismertetett műve a finnugor és a szláv nyelvtudománynak egyaránt nagy nyeresége. Ha egyesek bizonyos részletekben nem is értenek vele egyet, az első nagy szintézis érdeme ebben a tárgykörben mindenképpen az övé marad.

KÁLMÁN BÉLA

Renate Stoebe: Die Verhältniswörter in den ostseefinnischen Sprachen (A Uralic and Altaic Series-ről)

Bloomington és The Hague, 1968. Uralic and Altaic Series 98. VII + 354 l.

Noha a névutók immár harmadik évszázada a finnugor nyelvek rokonságának ékes bizonyítékaként szolgálnak, behatóbb különnyelvi és összehasonlító vizsgálatukra csupán századunkban kerítettek sort. Méltán írhatjuk, hogy ezen a téren jelentős érdeme van RÉDEI (RADANOVICS) KÁROLY-nak, aki két ízben tárgyalta a viszonzások kérdését: egy publikálatlan munkája szakdolgozat alakjában rekedt meg (a *chanti* postpositiókról), ezt követte kiadott munkája (Die Postpositionen im Syrjänischen unter Berücksichtigung des Wotjakischen, Budapest 1962). Ez utóbbiban a szerző túllépi a *permi* keretet, mivel figyelme kiterjed a többi finnugor nyelvben levő etimológiailag, illetőleg szerkezetben azonos megfelelésekre is. Elméletileg is jelentős SEBESTYÉN ÁRPÁD nagyszabású munkája (A magyar nyelv névutórendszer, Budapest 1965), mert az író nem a szótárszerű felsorolást választja, hanem a pusztá leírás határait elhagyva e viszonzszavak szerkezeti, mondat- és jelentéstani vizsgálatát is bevonja kutatási körébe. SEBESTYÉN azt is feladatának tekintette, hogy a magyar nyelv névutóinak „terhetség”-ét számszerűleg is mérje, hiszen a gyakoriság kérdése szorosan beletartozik a rendszerábrázolásba.

RENATE STOEBE a finnségi nyelvek viszonzszavait vizsgálja, ami fontos feladat, hiszen ezen a téren kevés elődje akad, sőt azt mondhatnók, hogy a régebbi kutatások (a leíró nyelvtanoktól eltekintve) inkább a finn nyelvre korlátozódtak (pl. ARVI JÄNNES: Suomen partikkelimuoto, Helsinki 1890 és Z. M. DUBROVINA: Послелог и предлог в современном финском литературном языке, Leningrad 1952). A finnségi nyelvekre kiterjedő tanulmányt csupán FELIX OINAS írt (The Development of some Postpositional Cases in Balto-Finnic Languages, Helsinki 1961 = SUST 123), de ebben OINAS csak

négy, névutóból eredeztethető határozóagra csökkenti vizsgálódását. A kifejtett tudománytörténeti tények indokolják tehát STOEBKE munkájának elvégzését és kiadását.

A szerző fontos feladatául az anyaggyűjtést tekintette. Ezt a cédulázási munkát egyrészt szótározásnak minősíthetjük, mert pl. finn adatait elsősorban a Nykysuomen Sanakirjaból merítette, ámde másrészt nem hagyhatjuk említetlen azt, hogy számos tanulmányt, nyelvleírást, mondattani művet is felhasználott forrásul (így pl. LAURI KETTUNEN vepsze mondattanát, PAUL ARISTE vót nyelvtanát stb.). Viszont nem merült el szöveg tanulmányokba, tehát sem a népi, sem a szépirodalmat nem szegődtette szolgálataiba. Évvel önmagát fosztotta meg egy fontos, kibővítést, gazdagságot, eleven szemléletet nyújtó lehetőségtől.

A finnugor viszonyozavak kutatása (de más nyelvcsaládoké is) kétségtelenül izgalmas, vonzó nyelvészeti kérdés: miként degradálódott egy jelentéshordó szó pusztá viszonyozóvá. Ez a folyamat néha a „szemünk láttára” bonyolódik le (pl. a magyar *-ban* határozórag és ickerpárjának a formálódása az autoszemantikus *bél* szóból, vagy a *-kor* ragé, amelyről azt állíthatjuk, hogy fejlődése még nem zárult le, esetleg harmadikként említhetjük a *-ra*, *-ról* ragpár történetét, amelynek összefüggése a *rokon* szóval immár csak összehasonlító nyelvészet révén fedhető fel). De STOEBKE nagyszabású tanulmánya azért is méltatandó, mert első alkalommal kapunk egybefogottan áttekintést, nyelvészeti és számszerű beszámolót arról (257. l.), hány finn névutónak van etimológiai megfelelője a többi finnségi nyelvben, illetőleg, melyek azok a finn (+ karjalai), észt, vepsze, vót, és liv névutók, melyek a finnségeiken túl más finnugor nyelvekben is fellelhetők (pl. fi. *al-*, karj. *käül*, fi. *myöten*, vö. md. *aldo*, md. *kets*, *ketsg*, m. *mögött* stb.).

STOEBKE monográfiája két nagy részre oszlik: (1) a betűrendbe szedett anyaggyűjtemény (15–246) és (2) az egyes névutócsoportok alaktani, leíró elemzése (247–305). De mind az anyaggyűjtemény, mind az elemzés nem marad meg pusztán állapotleírásnak, hanem akarva akaratlan majd történeti, majd összehasonlító síkra csuszamlik át, bizonyítva, hogy nem a szerző szándéka diktálja a módszert, hanem az egybesikerített nyelvi anyag szabja meg eljárásukat. Ugyanígy történeti – jelentésfejlődési ábrázolásra tér a szerző a bevezetésben (1–13), mert (helyesen) tárgyalja – más nyelvcsaládokból vett példákkal is illusztrálva – a viszonyozavak eredetét, rámutat arra, hogy miként alakult ki ezen viszonylag fiatal szófaj, és utal arra is, hogy gyakran raggá minősül át egy-egy elcsökevényesedett névutó (jó példa lett volna még a magyar *nélkül* típusú alakulás: 'valamitől kívül' → '-tól + kül' → *nélkül*). A szerző csak futólag érinti az igekötők kérdését, pedig érdemes lett volna az adverbium, postpositio és igekötő kialakulását együttesen mérlegelnie.

Gazdag, sokrétű anyagával STOEBKE könyve fontos segítő eszközünk a szófajok alakulásának vizsgálatában. (Könyvének használatát megkönnyítette volna egy szöveget összeállítása.) – A szerző kutatómunkáját a hamburgi egyetem Finnugor Intézetében végezte DÉCSY GYULA vezetésével, műve immár a harmadik, amely ott készült. [vö. WOLFGANG VEENKER: *Die Frage des finnougri-schen Substrats in der russischen Sprache*, Bloomington 1967, UAS 82 és BEÖTHY ERZSÉBET: *Die Bezeichnungen für Himmelsrichtungen in den finnisch-ugrischen Sprachen*, uo. 1967, I. PAUL ARISTE *СФУ* 5, (1969): 86–8].

*

Egyszer már megemlékeztünk arról az uralisztikai sorozatról, amely az Indiana Egyetemen, Bloomingtonban jelenik meg [NyK 66. (1964) 438–43]. Úgy látjuk, hogy az azóta publikáltakat – számuk túlhaladta már a százat – legalább két csoportba oszthatjuk. Az egyikbe az újnyomatok sorolandók, ilyenek pl. BUDENZ JÓZSEF Magyar-ugor szótára vagy az első (1775. évi) vótják nyelvtan ismételt kiadása, WILHELM THOMSEN munkája (*Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske 1869*) korabeli német nyelvű fordításának (Einfluss der germanischen Sprachen auf die Finnisch-Lappischen 1870), SAJNOVICS JÁNOS Demonstratiójának, GYARMATHI SÁMUEL Affinitásának, SZENCZI MOLNÁR ALBERT *Nova Grammatica Ungarica c.* könyvének újból való kiadása. Így a kiadó immár megszerezhetetlen műveket megszerezhetővé tett, és olyan vállalásnak tett eleget, amely az MTA-t terheli. A másik csoportba a jelenleg írott vagy összeállított munkák publikálása tartozik, ilyenek: GEORGE KURMAN, *The Development of Written Estonian* (1968), JOHN R. KRUEGER, *Cheremis—Chuvash Lexical Relationships* (1968), PAUL ARISTE, *A Grammar of the Votic Language* (1968). Ez a kettősség okot ad arra a kívánságra, hogy a sorozat két csoportra oszadjon: A) a nyelvészettörténetileg és forrásműként fontos művek új kiadása, B) a jelenleg írott, szerkesztett művek sorozata. Mindez nem jelenti azt, hogy a Uralic and Altaic Series jelentőségét lebecsülnők, hiszen elődeink mun-

káinak ismételtén való kiadásával nagy segítséget kapnak a kutatók, különösen a fiatalabb nemzedék, melynek hiányos a könyvgyűjteménye. De a két csoportra való osztályozás más fényben világítaná meg azt a hasznos tevékenységet, amelyet a Kiadó végez, kiemelné annak kettős küldetését.

Az Indiana Egyetem nyelvészeti sorozata több magyar kutatónak alkalmat adott arra, hogy idehaza idegen nyelven kiadhatatlan vagy egy évtized múlva esetleg kiadható monográfiájával a nemzetközi tudományosság elé lépjen. Ilyen értelemben is hasznos számunkra a UAS tevékenysége, noha a fenti tény tehetetlenségünk bizonyítéka is.

ERDŐDI JÓZSEF

Nyirkos István: Unkarilais — suomalaisen sanakirja. Magyar—finn szótár

Helsinki, 1969. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. (SKS Toimituksia 292.) 392 l. 8°

NYIRKOS ISTVÁN, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem adjunktusa öt éven át tanította lektori minőségében a magyar nyelvet a helsinki egyetemen. Ez idő alatt nemcsak egyetemi munkáját végezte teljes odaadással, és a magyar nyelvtudomány művelőjeként feltűnően jó eredménnyel, hanem egyúttal elmélyítette finn nyelvi ismereteit, sokoldalú érdeklődésével beleilleszkedett a finn életbe, és munkásságával, egész magatartásával tiszteletet és becsületet szerzett a magyarságnak és a magyar kultúrának. Helsinki működésének maradandó érdeme az az egyre fokozódó érdeklődés, amelyet a magyar nyelv és a magyar kultúra iránt tanítványaiban és szélesebb körben is fel tudott kelteni és meg tudott tartani.

Bármilyen hihetetlenül hangzik, magasabb igényeket kielégítő magyar—finn szótár nem volt NYIRKOS szótára előtt. WEÖRES GYULA „Magyar—finn zsebszótára” (1934, Otava) igen jó segítséget nyújtott a Magyarországra ellátogató turistáknak, de terjedelménél fogva sem elégíthette ki azok igényeit, akik olvasni akartak magyar szövegeket. Az egyetemi oktatás számára LAKÓ GYÖRGY (Helsinki, 1940 és 1957, SKS Toim. 216) és NYIRKOS ISTVÁN (Helsinki, 1965, Tietolipas 40) szerkesztettek magyar olvasókönyvet az olvasmányok megértését szolgáló szójegyzékkel. Én magam ötven Petőfi-vers nyelvtani magyarázatával készítettem magyar nyelvkönyvet olyan finnek számára, akik vezetés nélkül tanultak magyarul (Unkarin kielen opas. Petőfin runoja selityksineen. Helsinki, 1932, Werner Söderström), s ebben megvolt a versek szóanyaga is, de egy szótárt természetesen ez sem pótolhatott. A magyar tanulmányokat bizonyos fokig segítették a közvetítő szótárak, s akik már meglehetősen jártasságot szereztek a magyarban, használhatták PAPP ISTVÁN kitűnő finn—magyar szótárát (Budapest, 1962, Akadémiai Kiadó, 1119 l.).

A magyar—finn szótár megvalósításáért hálával tartozunk a Finn Irodalmi Társaságnak, és személy szerint Toivo Vuorela professzornak. Az ő kezdeményezésére írta meg NYIRKOS a szótárt, amelynek finn nyelvi anyagát SEPPO SUHONEN fil. magiszter nézte át.

A szerző a finn és magyar nyelvű előszóban szótára előzményeit ismerteti, majd a szótár használatára vonatkozó utasításait közli (1—8. l.) A rövidítések jegyzékét a magyar ábécé követi a betűk nevével és a hangok kiejtését magyarázó megjegyzésekkel (9—10. l.) A szótári rész 10 000 szócikket és 26 000 adatot tartalmaz az *a* névelőtől a *zsüri* szóval bezárólag.

A megadott keretek között benne van a szótárban az a szóanyag, amelyre a mai magyar szellemi és anyagi kultúra iránt érdeklődő finneknek szükségük van. A szótár nemcsak az egyetemi hallgatók vizsgaigényeit elégíti ki, hanem segíti azokat is, akik a magyar nyelvű nyelvtudományi irodalmat óhajtják megismerni, de segíti azokat is, akik a szépirodalom iránt érdeklődnek vagy újságot olvasnak, beleértve a sporthírek rovatát is. Természetes, hogy a megadott keretek között nem találhat helyet a szótárban minden magyar szó, és a közhasználatú szócikkek sem minden jelentésárnyalata. De megtalálhatók az igen jó érzékkel összeválogatott szócikkekben a legfontosabb vonzatok és a közhasználatú szólások. Utóbbiakat a szerző — nagyon helyesen — nem szó szerint fordítja, hanem a jelentés szerinti megfelelő finn kifejezéssel.

A szavak és szólások értelmezése ellen valóban nehéz kifogást találni, néhány esetben mégis a második kiadás számára figyelembe lehetne venni néhány észrevételt: *áldozatot hoz*: pontosabban 'antautua uhriksi, tehdä uhrauksia'; *alakítható*: egyik jelentése 'muodostumiskykyinen, muodostettavissa oleva' ('taipuisa, mukautuvainen' = 'simulékony'); tekintettel az *aszúbor* nagy tekintélyére és kedveltségére pontosabb magyará-

zatot kívánna: 'makea viini' helyett 'kuivuneista, rypistyneistä viinirypäleistä valmistettu (Tokajin) makea viini'; a *betörés* szónál kívánatos volna, hogy a jelentések sorrendje a *betör* ige jelentéseinek sorrendjét kövesse; *bók* nem egyszerűen 'kohteliaisuus', hanem 'kohteliaisuuden osoitus (etupäässä naisille miesten puolelta)'; *csapnivaló*: közhasználatú a szó '(hyvin) keho' jelentése is; a *dorbézolás* jelentései közül törlendő a 'juhlia' ige; az *égés* szó hiányzó konkrét jelentése (és a 'polttohaava') 1. jelentése a szónak, a kémiai 'happentuminen, oxidatio' csak 2. jelentés lehet; a *fásult* jelentései közül törlendő a 'puolueeton' (= 'pártatlan, neutrális') jelentés; a *hét* 1. jelentése 'seitsemän' (számnév) és 2. 'viikko' (Woche); (néhány más esetben is kívánatos, hogy a 2. jelentés kerüljön 1. helyre); a *kapalózik emi ellen* 'panna vastaan' jelentéséhez oda kívánkozik a nyomtaté-kot adó 'kaikin voimin'; a *maga*: *nincs magánál* értelmezései közül hiányzik a gyakori 'olla tajuttomana' kifejezés; *margaréta* a köznyelvben nem 'tuhatkauno' (-százsorszép'), hanem 'margitvirág' (Margaretenblume, Gänseblume); a *nyilánk* jelentései közül elmaradhat a 'hintelä' szó, amelynek a tulajdonképpeni jelentése 'vézna, cingár, gyenge'; az *öriiltés* értelmezései közül hiányzik a köznyelvben nagyon gyakori 'mielettömyys' (= 'esztelenség'). Ezek a megjegyzések semmivel sem kisebbítik a szótár értékét. Egy következő kiadásban azzal lehetne a címszók számát gyarapítani, ha a személynveveket és a földrajzi neveket nem címszóként, hanem függelékben adná a szerző, és közös címszó alá foglalná pl. az ilyen összetett szavakat, mint *operaénekes (-nő)* 'oopperalaulaja (-tar)'.

Mindent összevéve NYIRKOS ISTVÁN magyar—finn szótára kiváló nyelvi- és tárgyi tudással készült lelkiismeretes, becsületes munka, amely nagy hiányt pótol.

Az igen tetszetős kiállítású, finom papíron nyomott könyv a Helsingin Liikekirjapaino Oy teljes elismerésre méltó munkájáról tanúskodik. Csak egy sajtóhiba okozhat némi fejtörést: *jó lesz eli ndulni* (a *lesz* címszó alatt).

N. SEBESTYÉN IRÉN

Lauri Hakulinen: Suomen sanaston käännöslainoja

Helsinki, 1969. 200 l.

Nagy örömmel és várakozással vettük kézbe a finn és a finnugor nyelvészeti elismert, nagy kutatójának, a jelentéstan kiemelkedő művelőjének a finn nyelv tükörszavairól, jelentéskölcsönzéseiről írt impozáns könyvét. Várakozásunkban nem csalódtunk. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy egy úttörő jellegű, élményt nyújtó és további kutatásokra ösztönző magas színvonalú összefoglalást ad a jelentéstanról és az egyik legkevésbé kutatott területéről. Számunkra pedig különösképpen ösztönző lehet HAKULINEN professzor könyve, mivel a magyar fordítási kölcsönzések jelentéstanunk egyik leghomályosabb, legkevésbé kutatott problémaköre. A témával foglalkozó cikkek is inkább nyelvhelyességi szempontból vetik fel az ide sorolható szavak problémáját. Sőt magának a jelenségnek az elnevezése is ingadozó, hol a *fordított jövevényszó*, hol a *tükörszó vagy a jelentéskölcsönzés elnevezések* használatosak.

A fordítási kölcsönzések kutatása stagnálásának — amint egyik alapvető művében maga a szerző is megjegyzi — bizonyára az az oka, hogy az ilyen irányú kutatások előtt álló feladatok jóval nagyobbak, mint a jövevényszavakéi (l. SKRK³ 389). A nyelv életében a szókincs ezen elemeinek viszont éppoly fontos szerepük volt, mint a jövevényszavaknak. Mindenképpen érthető tehát a szerző egyszerű vállalkozása, s az olvasó fokozott érdeklődése.

HAKULINEN a fordítási kölcsönzéseknek négy típusát különíti el egymástól: a frazeológiai, a szintaktikai, a morfológiai és a lexikális átvételeket, megállapítva, hogy ez utóbbin belül két alcsoportot szoktak felvenni, az ún. *tükörszavakat* és a *jelentéskölcsönzéseket* (13). Az előbbi esetben az egész hangsor az idegen minta alapján jött létre, s a nyelv azt korábbról nem ismerte (pl. *tasapaino* 'egyensúly'), az utóbbi típushoz azok a szóalakok tartoznak, amelyek már korábbról is ismertek voltak ugyan, de új jelentésüket az idegen példa hatására kapták (pl. *kone* 'szerszám' → 'gép, Maschine'). Csak az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy hasonló különbségtételt sugall CSÜRY BÁLINT egyik 1934-ben írt rövid cikkekcskéje is (Fordított jövevényszavaink kérdése nyelvhelyességi szempontból. Msn. III, 4—11).

A szerző a lexikális kölcsönzések bemutatásának szenteli könyvét. Adatgyűjtését nem korlátozza egy-egy nyelvméltre vagy nyelvméltécsoporra, hanem elsősorban

azokat a kifejezéseket vizsgálja, amelyek a mai finn nyelvben is járatosak. A régiak közül mindössze azokra fordít figyelmet, amelyek a mai kifejezés létrejöttének útját világítják meg. Példaként a *kasvo* 'kamat' szót említhetnénk, amelynek tárgyalása rávilágít a mai *korke* 'kamat' kialakulására és elterjedésére (16, 57, 69).

A lexikális fordítási kölcsönzéseket szócikkekben dolgozza fel (18–191), amelyeknek száma majd százra tehető. Szócikkei mintaszerű kidolgozásról tanúskodnak. Szinte minden sorából árad a széleskörű nyelvi (idegennyelvi, rokon nyelvi és anyanyelvi) ismeretanyag. A nyelvek széles skáláját átfogó mélyreható elemzései csalhatatlan bizottsággal igazítanak el a leghomályosabbnak, legkibogozhatatlanabbnak vélt kérdések körében is. A bő idegen és anyanyelvi adatanyag felhasználása egyáltalán nem gátolja a szócikkek áttekinthetőségét, sőt éppen ezek világítják meg az összefüggések nemegyszer bonyolult rendszerét. Nélkülük a finn nyelvi belső fejlődés felvázolása és a kérdéses jelentéstan folyamatok kronológiájának tisztázása is elsikkadna (vö. 17). Rendkívüli finomsággal és széleslátókörűséggel társult vizsgálatai nemegyszer igen távoli, a keleti nyelvekig visszanyúló összefüggések feltárásához vezetnek (59). Gyakran bukkanunk új, izgalmas és meglepő eredményekre, amelyek éppen a fordítási kölcsönzések kutatásai alapján válnak a tudományos élet közkincsévé. Elég talán a *lukea* 'olvas' szóra gondolnunk, amelyről éles logikával mutatja ki a szerző, hogy eredetibb 'megszámol, megolvas' jelentése mellé hogyan fejlődött ki orosz hatásra az '(írást) olvas' jelentés (111–112).

Külön is megemlítjük, hogy bámulatos magyar nyelvészeti tájékozottsága révén nemegyszer magyar szempontból is figyelemre méltó fordítási kölcsönzésekre tud rámutatni (vö. *esik* 51, *fej, fejezet* 140, *fordít* 98, *hajótörés* 32, *káröröm* 180, *megettér* 97, *sórákozott* 34, stb.).

A könyvet záró szó- és névmutató (192- ill. 200) hasznos segítséget nyújthat más nyelvek hasonló témával foglalkozó kutatóinak is.

A tulajdonképpeni jelentéstanai szempontokon túl a könyv rendkívül értékes fogódzókat nyújt a nyelvi érintkezések, a nyelvek egymásrahatása rejtettebb szálainak felfejtéséhez, másrészt bizonyos művelődéstörténeti kapcsolatok minél teljesebb feltárásához. HAKULINEN professzor könyve mind módszertani, mind elméleti vonatkozásban számot tarthat arra, hogy ösztönzőleg hasson hasonló téma iránt érdeklődő más nyelvek kutatóira is. Reméljük, hogy nagyszerű vállalkozása folytatásra és folytatókra talál.

NYIRKOS ISTVÁN

A Magyar Nyelvjárások Atlasza I. rész

A magyar nyelvátlasz munkaközösségének közreműködésével szerkesztette DEME LÁSZLÓ és IMRE SAMU. Budapest, 1968. Akadémiai Kiadó. (1–192 térkép)

A magyar nyelvátlasznak még csak ez az I. része jelent meg, de kiadásra készen van már az egész mű, vagyis a további öt kötet is, így hát megvan minden remény arra, hogy az egész magyar nyelvátlasz az I. részhez hasonló, szép kiállításban, igen értékes tartalommal megjelenik néhány éven belül az Akadémiai Kiadónál, és benne nemcsak a nyelvtudomány jut új, rendkívül becses forrásanyaghoz, hanem egyéb tudományágak is.

Nyelvátlaszunk is, mint A Magyar Nyelv Értelmező Szótára I–VII., A Mai Magyar Nyelv Rendszere I–II., valamint a már szintén részben megjelent A Magyar Szókészlet Finnugor Elemei I. és A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára I. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében készült kollektív munka eredménye. Anyagát gyűjtötte a magyar nyelvátlasz munkaközössége BENKŐ LORÁND, DEME LÁSZLÓ, IMRE SAMU, KÁLMÁN BÉLA, KÁZMÉR MIKLÓS, KERESZTES KÁLMÁN, LŐRINCZE LAJOS, VÉGH JÓZSEF. A munkaközösség elnöke BÁRCZI GÉZA. Akadémiai Kiadó, Budapest. A munkálatok során közreműködtek BALOGH LAJOS, FARKAS VILMOS, S. MEGGYES KLÁRA, SZÉPE GYÖRGY.

A Magyar Nyelvjárások Atlasza (MNyA) a külföld számottevő nyelvátlaszaihoz képest alaposan megkésétt, de ez a késedelem — már a megjelent I. részből is megállapítható — nagymértékben előnyére is vált a mi nyelvátlaszunknak, mert annak irányítója, valamint szerkesztői és munkatársai levonhatták a kellő tanulságokat az eddigi külföldi nyelvátlaszokból, és felhasználhatták, fel is használták azt a becses szakirodalmat, mely a külföldi nyelvátlaszokhoz kapcsolódik ugyan, de egy éppen készülő magyar nyelvátlasz számára sok jó tanácsot is kínál. A szakszerű gyűjtés megtervezése, az össze-

gyűjtött hatalmas anyag ellenőrzése és annak rendezése, majd elrendezése is kiváló előtanulmányokra¹ adott alkalmat. Közülük külön is ki kell emelnem BÁRCZI GÉZÁNAK „A magyar nyelvatlasz munkamódszere” című kötetben megjelent tanulmányát, mely a magyar nyelvatlasz-kutatás történetét adja elő 1955-ig, tehát nemcsak az előzményeket, hanem a MNyA munkálatainak történetét is 1955-ig. Ez a tanulmány — az 1955-től a nyelvatlasz I. része megjelenéséig való történeti kiegészítéssel — a MNyA közelmúltban megjelent I. részének lehetett volna a bevezető fejezete, de ha már ott nem jelent meg, megjelenhetnék az egyéb, ide illő tanulmányokkal együtt külön kötetben is, mint ahogy a nyelvatlasz-munkálatok kollektívája is gondolja. Ezek az előtanulmányok és a nyelvatlasz I. része lehetővé teszik, hogy ez utóbbit ismertessük, bár ez nem könnyű, mert az egész mű koncepciója ebből az első részből nem tűnik ki, és nem is tudjuk meg belőle azt sem, hogy benne van-e az egész műben minden, aminek benne kell lennie, és ha benne van is, a helyén van-e minden. Ezért is, de egyébként is jó lett volna, ha már az I. rész is közli nemcsak az I. kötet anyagát, hanem mind a hat kötet betűrendes címszójegyzékét¹ is, megjelölve már itt is azokat a fogalomköröket,² hangtani és alaktani vonatkozású szócsoportokat,² melyek az egyes kötetekben találhatóak lesznek. Ezeknek éppen úgy az I. kötetben lett volna a helyük, mint ahogy a kutatópontok jegyzéke is az I. rész elején van közölve.

Az egész magyar nyelvterületet átfogó nyelvatlasznak az a célja, amint erről DEME is szól (Nyelvatlaszunk funkciója 32, 46), de egyébként is nyilvánvaló, hogy a nyelvészeti és egyéb kutatások számára megbízható, hiteles nyelvjárási adatokat szolgáltatasson, forrásul szolgáljon; továbbá, hogy a MNyA gyűjtésének lezárásáig a magyar nyelvjárási állapotát és sajátosságait rögzítse. Ezt úgy éri el a nyelvatlasz, hogy egy-egy atlaszlapon valamennyi kutatóponton, tehát voltaképpen az egész magyar nyelvjárás-területen együtt szemlélteti az azonos fogalmak, illetőleg az azonos hangtani vagy alaktani jelenségek közvetlen nyelvi jeleit megbízható anyagban, megbízható fonetikus jelölésben, és ezeket mint egyidejű, azonos funkciójú nyelvi jeleket összehasonlításra, áttekinlésre elénk tárja: belőlük sokféle következtetés levonására nyílhatik alkalom, illetőleg bizonyos problémák megoldására hasznosíthatjuk a térképlapok adatait.

Az ilyen nyelvatlasz adataiból, ha jól van összeválogatva az anyaga és hiteles, meríthet a magyar nyelvészet, az általános nyelvészet, az irodalomtörténet, a művelődéstörténet, a társadalomtörténet, a néprajz, de a természettudományok egyik-másik ága is, például a növénytan és más tudományágak is. A MNyA I. részéből azt látjuk, hogy e nagyszabású mű e sokféle feladatának meg fog felelni.

A magyar nyelvatlasznak összesen 395 kutatópontja van; ebből magyarországi 327, a szomszédos országok magyarlakta településeiről összesen 68 kutatópont van. Minden kutatópont egy-egy magyar települést jelöl, ezek legnagyobb része község, közöttük csak néhány a város: Cegléd, Debrecen, Nagykanizsa és Orosháza; ezeknek nyelve a gyűjtéskor még őrizte és valószínűleg még egy ideig ezután is őrzi az eredeti nyelvjárási sajátosságokat. Budapest, Miskolc és más, ezekhez hasonló nagyobb városok minden bizonnyal azért nincsenek a kutatópontok között, mert ezeknek a nyelve nyelvjárási szempontból egyrészt problematikus, másrészt ezek és az efféle települési sajátosságokat mutató városok nem nyújthattak volna semmi anyagot sem például a nyelvatlasz I. részéhez, de bizonyára más kötetek több szócsoportjához sem.

Az egész magyar nyelvatlaszra vonatkozó kutatópontokról két térképlap van közölve az I. kötetben; ezek a szőlapok kutatópontjai nevének a biztos és gyors megállapítását, a jó tájékozódást szolgálják.

A kutatópontok sűrűsége nem egyenletes. Legsűrűbb nyugaton és Dunántúl déli részén (Vas, Veszprém, Somogy, Baranya m.), legritkább általában Tiszántúlon és a Duna—Tisza köze déli részében. A kutatópontok egyenetlen sűrűsége indokolt, mert az Alföld — jól ismert történeti okok miatt — Dunántúl településeihez képest sokkal ritkább (vö. KÁZMÉR MIKLÓS: A magyar nyelvatlasz hálózata és a kutatópontok kiválasztása. A magyar nyelvatlasz munkamódszere c. kötetben 82—3), nyelvjárásilag is

¹ Ezek közül itt a következőket említem meg: BÁRCZI GÉZA, A magyar nyelvatlasz előkészítése. Budapest, 1944; Mutatóanyag A magyar nyelvatlasz próbagyűjtéséből. Többek munkájából szerkesztette BÁRCZI GÉZA. Budapest, 1947; BÁRCZI GÉZA, A régi magyar nyelvjárási adatok. A népkutatás kézikönyve c. sorozatban. Budapest, 1947; A magyar nyelvatlasz munkamódszere. Tanulmánygyűjtemény. Szerkesztette BÁRCZI GÉZA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955; DEME LÁSZLÓ, Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956; BENKŐ LORÁND, Magyar Nyelvjárástörténet. EMNyF. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957. Ezeken kívül még számos fontos cikk van a nyelvatlasz kérdéseiről a szakfolyóiratokban.

² A MNyA I—VI. kötetének tartalomjegyzékét IMRE SAMU rendelkezésemre bocsátotta, köszönet érte. Azonban nem tudom, hogy azok tartalma nem változik-e meg közben. De ha nem változik is meg a MNyA egyes kötetének a tartalma és beosztása, az általam megtekintett kéziratok tartalomjegyzékéből úgy látom, hogy néhány szőlap nincs a helyén (az I. részre vonatkozólag erről majd alább lesz szó), néhány szőlap meg hiányzik.

szövevényesebb, különösen a Duna—Tisza közén. A kutatópontok kiválasztásában, mint KÁZMÉR mondja (i. m.), az volt a fő szempont, hogy régi magyar települések legyenek. Ez alól csak a később települt nyelvjárászsigetek kivételek. A nyelvAtlasz munkaközösségének ez az eljárása helyes.

Azonban valamennyi kutatópont nem szerepel minden egyes szólapon; bizonyos esetekben (vö. például 86. *kákabuzogány*, 185. *hordás* stb.) megírták őket. Úgy látom, hogy az I. rész elején minden kutatópontnak megvannak a címszóra vonatkozó adatai, később azonban a lexikai jellegű szólapok kutatópontjait és a reájuk vonatkozó adatokat már megírták közlik; csak azokon a térképlapokon szerepel minden kutatópont a megfelelő adattal vagy adatokkal, melyekkel azt akarják dokumentálni, hogy egy bizonyos fogalomra ugyanaz a szó használatos mindenütt (például 74. *paprika*), vagy pedig hangtani, illetőleg alaktani szempontú a térképlap (például 156. *tengely* Fon., 115. *fenyő* Morf.). A nyelvAtlasz szerkesztőinek ez az eljárása érthető és elfogadható, azonban ezt a nyelvAtlasz elején jelezni és indokolni kellett volna.

A MNyA I. része szóföldrajzi szempontú. Az I. rész minden szólapjának címszáva egy-egy meghatározott szócsoportba tartozik bele, még azok is, melyeket a nyelvAtlasz munkaközössége hangtani, vagy alaktani céllal állított össze. Így például a hangtani vonatkozású 57. *petrezselyem* a természetett növények szócsoportjának is része, az alaktani jellegű 92. *körtét* és a 93. *körték* egyúttal a gyümölcsök szócsoportjának is tagja. A csak szóföldrajzi céllal közölt 101. *dió* adatai felhasználhatók bizonyos hangtani jelenségek szemléltetésére is, jöllehet a nyelvAtlasz szerzői a címszó melletti jelzés szerint nem ilyen céllal közölték a *dió* térképlapját; a 85. *sarjú* szintén lexikai jellegű szólap, de emellett kitűnő hangtani vonatkozású forrásanyagot is tartalmaz, egyszersmind azonban becses a történeti kutatás számára is, ugyanakkor a nyelvjárás kutatás több kérdésére nézve is értékes (vö. például K-1: *sarjú*, K-4: *sarnyú*, C-6: *sargyu*, A-30, B-2, 3: *sari* stb.), vagyis igen sok szólap, ha szóföldrajzi szempontú is az egész I. rész, a nyelv-tudomány több részdíszciplínája részére nyújt anyagot a szerzők szándéka nélkül is, tehát egy-egy szólap a legtöbb esetben összetett vonatkozású forrásanyag.

Ez igen jó megoldás a szólapok anyaga forrásértékének a tömörítésére. Voltaképpen talán nem is kellene jelezni a szólapon, hogy milyen szempont szerint gyűjtötték anyagát a szerzők, legfeljebb a betűrendes címszójegyzéken. Mert itt van például a 77. *csalány* szólapja; hirtelenében csak a következő adatokat idézem belőle: K-2: *csalány* ~ B-2: *csallán* ~ A-15: *csollán* ~ F-1: *csojjány* ~ H-2: *csovány* ~ Csz-16: *csokhaly* ~ L-16: *csanál* ~ O-5: *csinát* ~ O-14: *csinár* stb., stb. Csupa hangtani jelenségekre szolgálnak ezek bizonyítékul, pedig — a szólap címszáva szerint — lexikai céllal gyűjtötték az anyagát. Ebből az következik, hogy a c s a k hangtani céllal összeállított szavak térképlapján sem kellene a hangtani jelenségeket hangsúlyozni, ha az illető szó más jelenség(ek) szemléltetésére is alkalmas. Az 57-es, *petrezselyem* térképlapja például mint fentebb is láttuk, hangtani szempontú. Ennek „Megjegyzések” rovatában a következőket olvashatjuk: „A térkép hangtani jellegű lévén, a *petrezselyem* szónak (tágabb értelemben vett) hangalakváltozatait tünteti fel. Így a felvett adatok szóföldrajzi értékükben és használati körükben meglehetősen eltérnek egymástól; s az esetleges adathiány sem jelenti azt, hogy magát a növényt az illető kutatópontra nem ismerik.” Aki ezt a megjegyzést elolvassa, annak mindjárt szemet szúr utolsó mondata: „... s az esetleges adathiány sem jelenti azt, hogy magát a növényt az illető kutatópontra nem ismerik.” — De hát mit jelenthet az esetleges adathiány? — A nyelvészt feltétlenül izgatja ez a kérdés, de felelet nincsen rá, bár a feleletet körülbelül olyan terjedelmű megjegyzésben meg lehetett volna adni, mint amilyen ez a megjegyzés. Ugyanis Magyarországon mindössze az O-10 (Nyírtét, Szabolcs—Szatmár m.) kutatópontra nincsen meg a *petrezselyem* szó, azonkívül a Ju 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11 kutatópontokon hiányzik. Lám, a 132. *ösztoke* térképét, mely szintén hangtani jellegű, már a következő megjegyzés kíséri: „A térkép hangtani jellegű. . . Az egyéb elnevezésbeli változatokat jegyzetben adjuk meg” (A kiemelés NY. A. tette). Ez a helyes eljárás. A 189. *zsúp* is hangtani térkép. Valóban helyes itt egész szólapot szentelni a hangtani jelenségeknek, mert a *zsúp* ~ *zsupp* ~ *zsúff* ~ *zsúf* forrás a *zsúfol* eredetének kérdésében is (vö. BENKŐ LORÁND, *Zsúfol*. MNy. XLIX, 468—70). A „Megjegyzések” azonban jelzi, hogy „Az ország egyes részein a háztető fedésére készített kéknek más neve van. Térképünk csak a cséplés után készített nagyobb kéknek nevét tünteti fel.” — Pedig a háztetők fedésére készített kék nevei jelentéstani és kultúrtörténeti szempontból külön szólapot érdemeltek volna. Easonlóképpen sajnáljuk, hogy — mivel a 192. *ocsú* térképe szintén hangtani jellegű — „a fogalom egyéb megnevezéseit” általában nem is gyűjtötték (Megj.), noha a fogalom nevei beletartoznak a *cséplés* szócsoportjába, mely az I. résznek az anyaga, és annak nem is lényegtelen része.

A térképlapok szemléltetésének módja, szerkezeti fölépítése, hitelességének dokumentálása kiváló.

A címszavak egyértelmű jelentéséről, az adatok hiteles voltáról, társadalmi elterjedtségének mértékéről a nyelvatlasz anyagának felhasználói szinte pillanatok alatt meggyőződhetnek a térképen feltüntetett, minden kutatópontra azonos formában elhangzott kérdésekből, melyek a címszavak alatt vannak, a rájuk adott válaszokból, melyek a kutatópontok alatt olvashatók, a kérdések után (szükség szerint) mellékelt rajzokból, melyek a kért tárgyakat és azok részeit ábrázolják, ha vannak részei az illető tárgynak és — nem utolsósorban — azokból a megjegyzésekből, melyek a térképek szélén vannak, de ha sok a megjegyzés, áthúzódhatnak a térkép hátlapjára is. Az alaposan ellenőrzött hiteles nyelvi adatok fontosabb hangváltozatai (legfeljebb hat) a kutatópontok sorszámai alatt vannak. A lexikai jellegű szólapokon — a hangváltozatokon kívül — szerepelnek a fogalmak szinonimái is (például 26. *napraforgó*): ha pedig leszurultak a térképről, megtalálhatók a „Megjegyzések” alatt vagy a térkép hátlapján (vö. ezt az előbbi térképpel). A jelentésbeli finomságokra, az egyes adatok társadalmi elterjedtségének mértékére, a kihalóban levő szóalakokra vonatkozó megjegyzések, jelzések igen értékesek. A „Megjegyzések”-ben olvashatók az adatok netalán kétes hitelére vonatkozó észrevételek is. Így például a 9. *bajusza* (gabonáé) D-5 pontján „A válaszok egy kissé bizonytalanok voltak. Egy adatközlő szerint a „kláhája”, a búza tokja. Egy másik szerint a kért tárgy neve: *toklássza, bajussza*. Ez utóbbi elnevezéseket a többi adatközlő nem ismerte.” Az efféle megjegyzések a nyelvatlasz adatai megbízhatóságának kétségtelen zálogai: a kutató valóban hagyatkozhatik rájuk, bízhatik bennük.

A nyelvatlasz I. részében a következő csoportok szerepelnek: a gabonafélék (és részeik), betegségeik; a gabonafélék gyomnövényei; természetett növények (és részei); gyomnövények (a széna és a sarjú is); gyümölcsök; fák; a föld megművelésének eszközei; a szekér és részei; ló- és ökörszerszámok; aratás; cséplés.

E szócsoporthoz az I. kötetben való közlése teljesen indokolt, hiszen a nyelvatlasz anyaga gyűjtésének a befejezéséig a magyar nép elsősorban földművelő volt. Azt is megállapíthatjuk, hogy e szócsoporthoz jól vannak összeállítva. E térképlapok rendkívül érdekesek, gondolatébresztők. Csak azt hiányoljuk, hogy az *aratás* és a *cséplés* szócsoportjában nincsen benne a *szérű*, az *ágyás*, a *sarló*, a *kasza*, a *tallóz*, a *gereblye* és a *nagygereblye*: maga az *aratás* ~ *aratat* ~ *takarás* is hiányzik, pedig ezeknek itt lenne a helyük. Lehet azonban, hogy a *szérű*, *sarló*, *ágyás* eltűnt az aratás tárgyai közül; de ha van *zsúp*, akkor kell lennie *csép*-nek is, hiszen a *zsúpot cséppel* verik ki. Nyelvészeti, de tárgy történeti szempontból is fontos adat hiányzik a *szekér* részei közül, mégpedig a *szekér* alján levő *deszkák* neve. Ezeket együtt Kecskenyén *al-cserény*nek, Szentesen pedig *al-sóvény*-nek hívták, illetőleg hívják; valószínű, hogy a *deszka* vagy *deszkák* is szinonimája ennek a fogalomnak.

Szóföldrajzi szempontból is rendkívül érdekes a térképek vallomása. Erre csak néhány példát említek.

A bizonytalan eredetű *kukorica* (vö. KNEZSA, SzJsz. 680) a 31. térképen szerepel; hangváltozatai Dunántúlon, az északnyugati és északkeleti nyelvjáróterületen, a Duna — Tisza közén, a Tiszántúl nyugati és déli részén meg Jugoszláviában használatosak; viszont a Tiszántúl többi részén és 3 szovjetunióbeli kutatópontra ennek *tengeri* a neve, Romániában és néhány dunántúli nyelvjárószigeten ugyanez *török búza*, illetőleg ennek hangváltozatai; *málé*: a Tiszántúl északkeleti részén, a Szovjetunió 2 kutatópontján és Romániában 4 községben. — Valószínű, hogy ezek a fontos szóföldrajzi tények hozzásegítik a nyelvtudományt a *kukorica* nevének a tisztázásához.

A 126. 'vomer; Pflugschar; ekevas' jelentésű *lemes* neve nyugaton csak Felsőőrön, Alsóőrön van meg, délen Péterhidán ugyanez *lemezvas* is, Kisasszondon ritka szóként *lemözs* is előfordul; általában *lajosvas*, *szántóvas* és *ekevas* e fogalomnak az elterjedt neve. Ezek a *lemes*-re vonatkozó adatok megerősítik KNEZSÁNAK azt a véleményét, hogy a *lemes* ~ *lemez* déli szlávból való jövevényszó lehet, bár a csucsomi (palóc) *lemez* tovább kutatásra ösztönöz.

A 38. *tuskó* (a kukoricáé) első neve Endrődön (N-2), az egykori Sárrét egyik falujában *rákláb*: mellette megvan ennek *csutkató* ~ *csutkátó* neve is. A *rákláb* a 'csutkató' nevéként azért becses adat, bár máshonnan nincs idézve, mert rámutat ez az elnevezés okára. Olyan tájon nevezték el *rákláb*-nak ezt a részét a kukoricatővének, ahol a rák bőven tenyészett, és fontos kenyérkereseti forrás volt a rákászás. Hasonlóképpen a somogyi Felsőnyéken — (D-16) — *zsombék*-nak hívják a csutkatót, Bajsán meg ugyanennek — (Ju-5) — *kutu* az első neve, jelölül annak, hogy ezek a csutkató-nevek is vízjárta

területeken keletkeztek. — Ez és az efféle szóföldrajzi tények jelentéstörténeti szempontból, de egyébként is igen fontosak.

*

A MNyA, mint az I. kötetből és némileg talán az előadottakból is kitűnik, olyan gazdag, komplex jellegű, kiapadhatatlan, modern forrásmű, melyet szinte előszámíthatatlan vonatkozásban kell ezután állandóan használnunk. De nemcsak forrásmű ez, hanem problémalátásra is nevel, s ugyanakkor új megoldásokat és életszerű, új szemléletet is kínál; ez utóbbit a nyelvatlasz sajtósága szerkezete, fölépítése által, melyben — az egyes térképlapokon — az azonos szerepű, de sokszor más-más alakú, sokszor változatos formájú nyelvi jeleket az egész magyar nyelvterületen egyidejűleg láttatja az étellel való szoros kapcsolatukban. Az élő magyar nyelv változásait és változékonyságát, de ugyanakkor bizonyos állandóságát semmi sem vetíti élesebben elénk, mint a nyelvatlasz. De tükröz ez a monumentális alkotás mást is: alkotóinak akaraterejét, a tudományos igazságért való viaskodó küzdelmét, népünknek, nyelvünknek és ennek a földnek meg a rajta folyó munkának a szeretetét.

NYÍRI ANTAL

Paolo Rónai: Der Kampf gegen Babel oder Das Abenteuer der Universalsprachen

München, 1969. Franz Ehrenwirth Verlag. 174 + 6 lap.

A budapesti származású filológus RÓNAI PÁL eredetileg Brazíliában, portugál nyelven írta ezt a könyvet: Homens contra Babel (Rio de Janeiro [é. n.], Zahar Editöres). A német kiadás számára négy új fejezettel bővítette ki.

A könyv tárgya a nyelvek sokféleségének legyőzésére irányuló törekvések áttekintése. A szerző jól tájékozott és pártatlan mind az egyes egyetemes igényű mesterséges nyelvek körében, mind pedig az interlingvisztika — mint alkalmazott nyelvészeti diszciplína — területén. Sorra veszi az apriorisztikus és aposzteiori jellegű kísérleteket, a filozófiai és a nyelvészeti indíttatásúakat. A könyv központjában természetesen az *e s z p e r a n t ó* áll, bár Rónai szemmel láthatóan nem eszperantista és nem eszperantológus.

A nagyszámú kuriózumszámba menő mesterséges nyelvi kísérlet mellett helyt kap a *Basic English* és a *français fondamental* mint két mesterségesen egyszerűsített természetes nyelv. Egy rövid fejezetben szó esik a pidgin (illetőleg kreol) nyelvekről is. A dél- és közép-amerikai vonatkozásokban különösen gazdag a könyv.

Két magyar vonatkozása is akad. DR. ALBERTO LIPTAY magyar származású chilei tengerészorvos művéről külön fejezetben ír: *Langue Catholique. Projet d'un Idiome International sans Construction Grammaticale* (Parizs, 1892). A cím önmagáért beszél: a 'catholique' természetesen nem vallási értelemben értendő. — Hasonlóképpen külön fejezet jutott MAGYAR ZOLTÁN debreceni tanár romanid nemzetközi nyelvének: *A Romanid Nyelv Rövid Nyelvtana* (Debrecen, 1953).

Voltaképpen igényes tudományészerűsítő munkával van dolgunk. Az interlingvisztika területén azonban olyan kevés az elfogadható színvonalú áttekintés (s ezek közt sincs magyar vonatkozású), hogy a könyvet egyelőre kézikönyv értelműnek kell tekintenünk. Ehhez hozzásegíti a jó válogatott bibliográfiája is.

Természetesen nekünk is jól esett volna, ha a könyv magyar származású szerzője ismerte volna honfitársainak idevágó részletműveit is; BOTOS IMRE, GÁLDI LÁSZLÓ, KALOCSAY KÁLMÁN, KÖRMÖCZY LÁSZLÓ, RUBINYI MÓZES ÉS SZERDAHELYI ISTVÁN nevére gondolok.

Hasonlóképpen gazdagította volna a könyvet tudományos eszperantológiának fokozott figyelembevételre: A világnyelv kérdésköre 1963-tól színvonalas nemzetközi folyóirattal is rendelkezik: *La mundalingvo-problemo* (Mouton kiadás). A szerző még nem ismerhetett olyan monográfiákat, mint E. СВАГОСТ, *Как возникает всеобщий язык* (Moszkva, 1968).

A modern interlingvisztika problémája az utóbbi évtizedben kiszélesedett két irányban is. Az elektronikus számológépek programozó nyelvei (elsősorban az ALGOL, a FORTAN és a COMIT), valamint az információ-visszakeresés és az automatikus doku-

mentálás (osztályozás, indexelés) nyelvei bizonyos mértékig új megvilágításba helyezik a kérdéskört. Így ez belép a nyelvek és a grammatikák tipológiájának és a nyelvi univerzália-kutatásoknak az általános nyelvészeti szintű diszciplináiba. Ez is mutatja, hogy a filológia és a nyelvek történetének régebbi mozzanatai újból felbukkanhatnak és valamilyen módon értékesé válhatnak későbbi korok új szervezetű és tematikájú kutatása számára is.

RÓNAI PÁL könyve elsősorban a kérdés történeti áttekintésével járult hozzá az interlingvisztika népszerűsítéséhez. A témakör elméleti—kritikai igényű áttekintése még hátravan.

SZÉPE GYÖRGY

HIBAIGAZÍTÁS

A Nyelvtudományi Közlemények LXXI/2. (1969) számában megjelent, „A köznyelvi magyar ejtésnorma felő” c. cikkem végén, saját hibámból a 11–43. ábrák összecserélődtek. A képek sorrendben a következő beszédhangok ejtését mutatják:

11. ábra	hangsúlyos	[o]
12. ábra	hangsúlytalan	[o]
13. ábra	hangsúlytalan	[u]
14. ábra	hangsúlyos	[a]
15. ábra	hangsúlyos	[ø]
16. ábra	hangsúlyos	[u:]
17. ábra	hangsúlytalan	[ø:]
18. ábra	hangsúlyos	[y]
19. ábra	hangsúlyos	[y:]
20. ábra	hangsúlyos	[ɛ]
21. ábra	hangsúlytalan	[i]
22. ábra	hangsúlytalan	[e:]
23. ábra	hangsúlyos	[i]
24. ábra	hangsúlytalan	[a:]
25. ábra	hangsúlyos	[i:]
26. ábra	hangsúlytalan	[i:]
27. ábra	hangsúlyos	[o:]
28. ábra	hangsúlytalan	[y:]
29. ábra	hangsúlytalan	[u:]
30. ábra	hangsúlytalan	[o:]
31. ábra	hangsúlyos	[u]
32. ábra	hangsúlyos	[ø:]
33. ábra	hangsúlytalan	[ø]
34. ábra	hangsúlytalan	[y]
35. ábra	hangsúlyos	[a:]
36. ábra	hangsúlyos	[e:]
37. ábra	a zöngés dentilabiális nazális	[ŋ]
38. ábra	hangsúlytalan	[ɛ]
39–42. ábra	az eredeti képalírásoknak megfelelő hangok	
43. ábra	hangsúlytalan	[a]

A szerző az olvasó szíves elnézését kéri.

SZENDE TAMÁS

WATKINS

WATKINS, JAMES H. (1871-1948) - Born in ...

WATKINS, ...

WATKINS, ...

WATKINS, ...

WATKINS, ...

WATKINS, ...

WATKINS, ...

WATKINS, ...

WATKINS, ...

TARTALOM

KOVÁCS FERENC: Irányzatok, tanulságok [Tendenzen und Lehren]	275
VÉRTES EDIT: Rekonstrukció és valószínűségsszámítás [Rekonstruktion und Wahrscheinlichkeitsrechnung]	297
CSÚCS SÁNDOR: A votják nyelv orosz jövevényszavai I. (Русские заимствование удмуртского языка I.)	323
HONTI LÁSZLÓ—ZALCZ GÁBOR: Jurák a tergo toldaléktár [Rückläufiges jurakisches Suffixverzeichnis]	363
DEZSŐ LÁSZLÓ: A magyar jelzős főnévi csoportok szórendjéről (О порядке слов венгерских номинальных фраз)	395

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KORENCHY ÉVA: <i>Ara 'Bruder der Mutter'</i> [<i>Ara 'Bruder der Mutter'</i>]	423
K. PALLÓ MARGIT: A Magyar Nyelvjárások Atlasza 78. <i>gaz 'mauvaise herbe'</i> térképéhez [Contribution a la carte 'mauvaise herbe' N° 78. de l'Atlas des Dialectes Hongrois]	431

SZEMLE—ISMERTETÉSEK

KORENCHY ÉVA: Sajnovics János emlékünepség és tudománytörténeti szimpozion	437
KÁLMÁN BÉLA: <i>Wolfgang Veenker</i> , Die Frage des finnougri-schen Substrats in der russischen Sprache	441
ERDŐDI JÓZSEF: <i>Renate Stoeck</i> , Die Verhältnswörter in den ostseefinnischen Sprachen	443
N. SEBESTYÉN IRÉN: <i>Nyirkos István</i> , Unkarilais-suomalainen sanakirja	445
NYIRKOS ISTVÁN: <i>Lauri Hakulinen</i> , Suomen sanaston käännöslainoja	446
NYÍRI ANTAL: A Magyar Nyelvjárások Atlasza I. rész	447
SZÉPE GYÖRGY: <i>Paolo Ronai</i> , Der Kampf gegen Babel oder Das Abenteuer der Universal-sprachen	451
SZENDE TAMÁS: Hibaigazítás	453

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Helle Mária

A kézirat nyomdába érkezett: 1970. VII. 27. — Terjedelem: 22.33 (A/5) ív

70.70146 Akadémiai Nyomda; Budapest — Felelős vezető: Bernát György

MUNKATÁRSAINKHOZ

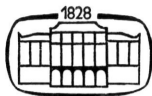
Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése érdekében vegyék figyelembe a következőket:

- 1. A kéziratokat szabványos papírlap egyik oldalára gépeljék.*
- 2. Egy lapra legfeljebb 30 sort, soronként legfeljebb 60 betűt írjanak.*
- 3. A kézirat szövegében a következő jelzéseket használják: —— (nyelvi adatok jelölésére), ritkított (értelmi kiemelésre), = = = félkövér (alcímek betűtípusaként), ~ ~ ~ kapitälchen (a szerzők nevének kiemelésére).*
- 4. A kézirat géppel írott szövegében az utólagos javításokat, a fonetikai jeleket tintával írják.*
- 5. A folyóiratok és sorozatok kötetszámát római számmal írják. A kötet-szám és lapszám közé vesszőt tegyenek.*

Ára: 24,— Ft

Előfizetési ára egy évre: 40,— Ft

INDEX: 25.666

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST